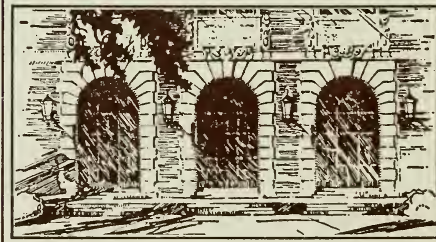

KNJIŽEVNI JUG

KNJIGA ČETVRTA

(1 JULA — 16 DECEMBRA 1919)

UREDILI:

NIKO BARTULOVIĆ, IVO ANDRIĆ, BRANKO MAŠIĆ, ANTON NOVAČAN I MILOŠ CRNJANSKI

ZAGREB 1919
TISAK HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D. D. U ZAGREBU

SADRŽAJ

I. PESME U STIHU I PROZI

II. PRIPOVETKE I CRTICE

III. ČLANCI

IV. KNJIŽEVNI PREGLED

V. BELEŠKE

KNJIŽEVNI JUG

KNJIGA IV — SVESKA 1 1 JULA 1919

VIDOVDAN

Vidovdanskom slavom u današnjem naraštaju započela se naša nova religija. U toj slavi koja simbolizuje vidovdanske misli, manifestuju se sve više i sve izrazitije jedan nov, naš, religiozni osećaj.

Dok je vidovdanska prošlost bila istorijska legenda, koja je puna lepe mistike, danas je vidovdanska slava počela da sve jasnije postaje religija, naša nacijonalna religija, naša jugoslavenska vera. I dok je u Vidovdanu bio simbolizovan jedan presudan istorijski dogadjaj, koji je ceo naš narod i celu našu dugu istoriju preobrazio, i dao našoj budućnosti nov pravac, nov put, taj je dogadjaj ne samo istorijski nego i duhovno duboko uticao na našu budućnost. Zato nije tek slučajna apoteza koju je naša savremenost dala kosovskim junacima, i niti je od običnog značaja mistička legendarnost koja je dana vidovdanskim borcima. U tome se začeo naš vidovski duh, u tome se utelovila naša vidovska religija. U tome se manifestovala jugoslovenska religija Vida, religija Vidovskog Duha, Vidovskog Sveta, Vidovskog Boga.

Vid je Bog što sve vidi, što sve zna, Bog sunca, Bog svetlosti, vidjela, Bog Idealne Mudrosti, Bog Duše Sveta.

Vid je Bog svetla jer sve vidi i zato sve zna, a Bog je sunca jer je suncem simbolizovano svekoliko vidjenje, izražena potpuna moć vidjanja, moć sveznanja i time moć apsolutne mudrosti, idealne mudrosti. Taj je Bog koji ispunjuje ceo svet svojom dušom, jer je on inkarnacija duše svemira, duše svega što opstoji, svega što je realno i irealno. Njegov Duh prožimlje vasionu, kao početak i svršetak svega, kao život svega i kao najviši i jedini oblik božanstva.

Taj Vid, koji je sveslovenski bog, naš je, jugoslovenski, u naročitom liku. Da se dostigne vidovsko savršenstvo, da se postigne preobraženje u Vidu, i da se dodje do vidovske harmonije, treba biti vidovskim osećajem prožman, treba biti vidjelom nadaren, treba postati Vidov svećenik. Za harmoniju potrebna je čistoća,

za harmoniju u Vidu, treba biti čist, treba postići duhovnu belinu sa kojom se može ući u večni sklad. Za to veliko preobraženje služi se predano, da bi se dobila ta belina i čistoća duha, služi se jednim neizrecivim i neopisivim bolom. Treba sve više postizavati, steći u sebi sunca, svetla, treba sve više postajati u svojoj unutrašnjosti sunčan, kako bi se duh razvio i postao vidovit, sposoban za vigjanje. Treba zato postati Vidov svećenik, koji svojim srcem služi večnome duhu. Tome duhu, koji je najviša supstancija, ide sva naša bol iz koje se ragja svetlost.

Ta bol je naša jugoslavenska patnja, naš istorijski jad, naša večna muka, kojom smo stvarali svoju budućnost. U toj velikoj boli stvarala se naša religija, koja je bila ne samo vera, nego i istinsko sazrevanje za duhovno spokojstvo, i potpuno ragjanje duhovskog života. Jer kada se duh budi, kada se on javlja u bistrom i čistom svetlu, on je ragjanje novog, višeg, lepšeg, savršenijeg života. Preko naše istorijske boli ragjao se taj naš život, duhovni život većeg stepena. Da se ugje u nadzemaljski, eterični, astralni, apsolutni duhovni život, ide se preko stepenica od svetla, preko stepenica, koje se na više sve jače svetle, koje su uzgor sve sunčanije, sve blistavije. A tim stepenicama može se ići, što je jedinica laganija, čišća, svetija. Što je bol jače očistila duh, što je jače preobrazila dušu, to se brže ide, to se lakše uspinje. U većoj potenciji boli veća je i čistoća. Zato je bol i personifikacija blaženstva, zato se žrtvom iskupljuje večan mir, i zato se pričešćem bola ulazi u nadzemaljski svet.

Tako se kosovskim bolom ragjalo naše svetlo, tako se kosovska epopeja kao najveća riznica naših patnja preobrazila u mističku svetlost, jer je kosovskim pričešćenjem naša rasa ušla u višu svetlost, jer je naš duh postao više vidovit, više Vidov duh, i jer je tom velikom boli pobedila naša snaga, snaga svetla i istine. I što je naša istorija rasla, ta se jugoslavenska pobeda većala, jer je svetlo bilo jače, jer je duša bila više u suncu. Jer je naša rasa postajala sve više Vidova, sve predaniji njegov svećenik, jer je naša vera time bila sve istinitija vidovska religija. Žrtvovali smo se stolećima, žrtvovali smo se u največem izgaranju, jer Večni Ritam Života jest posvećenje svih radosti, utelovljenje svih sreća, u jednome delu duha, koji je i Savest, i Mudrost, i Saznanje, i Sveviđenje, i Savršenstvo. Za taj ritam duhovnog života, za taj Apsolutni Život treba izgarati i treba savešću postići mudrost, a mudrošću saznanje, saznanjem svevidovitost, Savršenstvo. Za to sa-

vršenstvo koje je Vid, za taj večan život najlepšeg i najsunčanijeg svetla, kada dušom greje večno sunce, jugoslavenska nacija prinosila je svoje visoke žrtve, davala bogate darove boli, prinosila i davala na oltar Vida sve svoje iskonske snage.

I Duh se penjao stepenicama sunca. A što je visina bila veća, vedrina je bila veća, širina vidika je bila veća, vidovitost je bila veća. Taj se krug duhovnog života većih potencija sve više širio, da bi se jednom u svoj širini inkarnirao u Vidu, da bi jednom on bio najširi i najveći prostor Vidovog sveta. Kada se tako Kosovskom Inicijativom počeo da rađa život, opstanak svakog od nas što pripadamo rasi, koja se je jugoslavenstvom žrtve posvetila, ima uzvišenu zadaću, da svojim evolucijama doprinese usavršavanju ostalog sveta, da svojim plemenitim bogoslužjem pomogne preporađanju drugih rasa. Što je u kome vremenu naša rasa bila uznesenija nad materijalnom srećom, i što je duhovnim uzdizanjem postajala sve čistija i sve svetija za više Vidovo Delo, što je ona postajala sve odanija bakljonoša Luči Sunca, njeno joj je duhovno krštenje omogućavalo da bude primer, izgled, da bude putokaz, kako se trpi i kako se žrtvuje za večno iskupljenje. I dok su u velikim razmacima istorijskim pregaranjem iz žrtveničke vatre nicali naši cvetovi plemenitosti bratstva, naša je svetlost žrtve daleko svetlila čitavim stolećima. Za nas same i za ostalo čovečanstvo. I naše je delo trebalo da se u trajnoj vatri kuša i čisti, i naš je život prokuhavanjem u neprestanom vrenju materijalnih radosti, dobijao svoju uzvišeniju čistoću i svetačkiju belinu. I delo celog čovečanstva našim je bolom postajalo bolje, humanije, sunčanije, plemenitije delo za višu sreću, onu najveću i večnu sreću Vidova.

U ovome vremenu jednog velikog svetskog kataklizma, kada se je u unutrašnjim prostorima čovečanstva zavitlala olujom silna borba za očišenje i obnovu, i kada se je razmahao uznebesni vihor što ruši sve iznikle, sazrele i procvale plodove zala, i kada se je velikim potezom javio razarački instinkt podivljalog čoveka, jugoslavenska nacija je svojim novim kalvarijskim pohodom unela svetlost Vidovog Sunca u potamnelu vasionu, probudivši na život, na razvitak i napredak sve one zakržljale, uspavane i ugušene klice dobra, koje su čekale na sunce bratstva, altruističkog volenja i uzajamne ljubavi. I kada se je preko Srbije naš ceo narod uspeo na prestolje raspeća, da novim Kosovom osvetli puteve čovečanstva, koje je bilo zagazilo u tamne kaljuže bratoubilačkih klanja

i usirene krvi, nova pobeda uznela je našu rasu stepenicama sunca u krajeve besmrtnosti. Jer je Vid govorio kroz nas, jer je on kroz nas osvetlio svojim suncem čitavo čovečanstvo. Jer smo mi, kao zavetni lučonoše sunca svih vidika, kao izabrani poslanici Vidove Reči, i kao plemeniti vojnici iz krugova višeg svetla, imali zadaću da budemo još jednom za sebe i čitavo čovečanstvo vodič u svetle strane harmoničkih lepota, da budemo prvi koji se potpuno izgaraju, koji najviše stradaju za Večno Dobro, koji najvećma trpe, koji doprinose najveću žrtvu posvemašnje boli za Veliko Iskupljenje. Vid, Bog Večne Harmonije, Bog svih ljudi, koji se nalazi u svakome atomu, u svakoj čovečjoj duši, koji je izraz i slika večnosti, taj Vid slovenske duše, slovenskog dobra, taj Vid novog jugoslovenstva, nove nacije, hteo je da svoju reč kaže svetlom našeg raspeća. I dok je sva naša istorija u znamenju Vida bila i postajala svetost religije, ovaj poslednji čin naše zemaljske žrtve usrećio je naše duhovno blago novom snagom, jer je time naše usavršavanje pokročilo napred velikim mahom, i jer je naš viši cilj dobio jednu novu sankciju, i jer smo tim novim posvećenjem postigli nove mogućnosti za veliko stvaranje, za stvaranje potpune pobede duha, za čitavo čovečanstvo.

Čitavo se čovečanstvo danas popelo na raspeće, da bi se očistilo od greha, od nečistoće, od zala, i da bi se tako očišćeno uputilo pravim putevima spasenja, usavršenja, pobede. Težak je bio ovaj veliki pogrom, u kome se survao u ponore jedan velik deo zala, što su tištili dušu čovečanstva. A koliko je lep i veličanstven taj pohod čoveka prema Suncu! U vatri nebeskih sfera ogrejaće se ozebla duša, u onim neizmernim visinama gde carstvuje ljubav, umiriće se i razvedriće se, aureolom pobede ovenčan, čovek koji je ovoliko stradao za svoje veliko iskupljenje. U svome potenciranom sagorenju preko iskupljenih moći, on će uzaći na visoke bregove svetla, on će se uspeti u modre vedrine gde se nalazi početak ulaska u božje carstvo, on će stići u neznane visine gde se pobeda slavi, da iskupivši sebe oživotvori jedan nov sunčani dan, postigne jednu novu svetlu pobedu vaskolikom bivstvu. I ovaj veliki kataklizam bio je zato nuždan, za taj uspeh i za taj napredak!

I naš narod, imajući u sebi i klice dobra i klice zla, nosi preteški krst patnja, u ovom istorijskom vremenu, da bi se pokajanjem, ispaštanjem oslobodio zlih strana, da bi se svojim krstom iskupio od svih rđavosti što ometaju razvoj, napredak

i procvat klicama dobra, jer samo se tim putem dobrote i očišćenja dolazi na uzvišena mesta gde sunce svetli. I on je svoj deo boli pridoneo opštemu spasu, i on je svoj prilog žrtve dao za opšti preporod. Dao je jednom legendarnom snagom visoku žrtvu najvećeg sjaja, kako je to retko videti u istoriji ljudi, da bi se njome otkupila sutrašnja sloboda duha, da bi se preko nje postigla svečana slava oslobođenja duha, da bi se time omogućio prilaz novome krštenju čovečanstva. Jedino preko ovih velikih žrtava moglo se doći do prvih zora vaskrsenja, jedino se preko ovih nepreglednih potoka krvi moglo stići u obećanu zemlju vaskrsenja. A da bi se postigao taj cilj, trebalo je preći veliki kalvarij u kome se još danas nalazimo.

Ipak nisu svi ljudi osetili veličinu vremena ni upoznali sjaj nove zvezde na horizontu. Ipak nije ceo naš narod spoznao novo doba, ni saosetio preporođenje. Jer još se svi nismo okupali u našem Jordanu, ni krstili njegovom blagoslovenom vodom. Jer još nije svaki pojedinac podneo svoj deo iskušenja i dao svoj deo žrtve. Jer još nije cela Jugoslavija obnovljena unutarnjim preporodom, unutrašnjim očišćenjem, unutrašnjim rodjenjem. Jer još nije vaskrsao naš duh u potpunoj svojoj svetlosti i potpunoj svojoj moći.

Još se nismo svi krstili novim Vidovim Krstom, još se svi nismo pričestili novom Vidovskom Verom. Još nismo svi miropomazani svetim uljem Vidova. Jer kada u nama svima oseti život uspavan duh, i kada on dobije snagu da se vine u visine dobra, naš će narod dovršiti ovo svoje raspeće, i po zasluzi dobiti ulaz u svete i otajstvene dveri sunca. Tada će on, u svetlu svojih pobeda, zaslugom svojih podviga, osetiti svu blagodarnost svojih zemaljskih dela, osetiti svu dobrotu svojih teških žrtava ; tada će on ulazeći stepenicama koje vode u večno svetlo, biti u znamenju Vidovdana, pravi Vidov svećenik koji pali predano i dostojno, kandilo večnosti na oltaru sunca.

Za večnu harmoniju Dobra, za istinsku pobedu Duha, za triumf Vidovske Vere, treba da uložimo sve snage, kako bi i preko ovog narodnog raspeća, inkarnacijom svih dobrota, postigli vaskrsenje duha, vaskrsenje onog višeg, spiritualnog i večnog života. Za tu večnu vatru zanosa, za taj opojni duhovni užitak večne radosti, za tu sunčansku pesmu apsolutne ljubavi, uđimo ovim Vidovdanom u sveti Hram Vida, da bismo uskorili naše vaskrsenije u Vidovom Božanstvu, u Svevidu.

M. BARTULICA

СРПСКИ ПЕАН

Давори, давори, давори
велике блештаве зраке
пролетског сунца што букти
над нашим разбојиштима
широко шкропљенима
осветним огњем што зукти,
над нашим гариштима,
по којим вихри кукњаве
љуба и нејачи наше
ковитлају се и страше,
над нашим кохортама,
што се к' оваловје плаве
пучине, мумлајући
тмуло, стишавају према
зару слободине зубље,
о, зраке сунчане, јарке,
позавите се у златне
големе победне трубље,
разјекћите нашу крваву
освету победу
славу!

О, Песме усудне наше,
што к'о заставе холе
свуд крвљу иштрапане
наше животе голе
пратисте на мегдане;
што кроз редове наше,
уз бујичке насртаје,
где Ужас жањући лаје,
к'о раздражене вучице
срдински завијасте;
и што на завојиштима,
где ране к'о крваве руже
у венце славе сплитасте,
сву мекоту имасте
гугута мезимице
сестре што далеко оста,
о, Песме, будите живе
виле, разлетите се

неукротиве, чиле
уз наше крше и њиве,
и појте наше удесе!

Поносни Снови наши,
узвихорена колена
петвековног чемера
и наде без имена,
што к'о рисићи жедни
дојисте дојке вреле
младости наше смеле,
и мрки, злопогледни,
обрћући се на тмине
севасте зубима оштрим
к'о прегршт муња што сине,
и што кроз сукљање хитно
до васкрса и мете
гризосте наше пете
олујне неумитно,
о, Снови, будите хале
љуте што плаше,
разиђите се у наше
гудуре и брдине,
чувајте горди горде
нам течевине!

Поморја, шуме, реке
наше, зауставите
свој шум и хук и бруј,
замрите бујне јеке
долина, пропланака,
орљаве, не орите
с кршних се обронака,
о, Отаџбино, чуј,
ми, деца песме и жала,
теби се враћамо данас
с победног пута и дуга,
појући из свег гласа
осветни свој пеан,
и међу нама, с лицем
к'о бајами у цвету,

с мишкама као крила
крагуја у полету,
вечношћу овенчан,
стамен к'о тврда хрид
на пучини , наш млади,
мислени Стефанид !

Мирко Королија

SPOMEN PRINCIPU

O Balši i Dušanu silnom da umukne krik.
Vlastela, Vojvode, Despote behu sram.
Hajdučkoj krvi dižte strašan cik.
Ubici vidovdanski hram.

Slavi i Oklopnicima nek umukne poj,
Despotica sveti nek nestane draž,
Gladan i krvav je narod moj.
A sjajna prošlost je laž.

A ko nas voli, nek voli kamen goli
Nek poljubi Mržnju i mrtve.
Iskopane oči, vino što se toči,
u slavu Ubistva, i žrtve.

O Pravdi, i Pobedi svetoj nek umukne krik.
Ocevi, i braća, i sestre behu sram.
Osveti, majci našoj, dižte cik.
Raji, riti kosovski hram.

A Suncu, i manastirima ugušte poj.
Kadive, i svile nek nestane draž.
Jauk i groblje je narod moj
Radost prošlost je laž.

Moj narod nije steg carski, što se vije,
Nego majka obesčašćena.
Znoj, i svetinja i mržnja što tinja
u stidu zgarišta i stena.

MILOŠ CRNJANSKI

ODLOMAK

Kuća Anetinih roditelja, u Ženevi, bila je vrsta salona, gde se, pored obrazovanih roditelja i šestoro odrasle dece, skupljalo vrlo otmeno društvo i mladih i starih.

Ruža je neobično volela Anetu. Tu graciozmu plavu devojku, sa lepom kosom, sa hromom nogom, i sa mnogo humora u naravi. U često joj je odlazila. Ali se nije nikada našla u tako velikom društvu kao te večeri.

U niši jednoga prozora stojao je profesor A. Sa punom, interesantno osedelom svojom frizurom, i sa izrazom otmene neke izoliranosti u celom svom stavu. Ponekad bi se samo obratio dami, levo ispred sebe. Pukovnikovici jednoj, doktoru filozofije, koja je važila kao pobornik široke slobode žena, a zaljubila se i udala na čudnovat način, videći jedared, pred vratima susedne hotelske sobe par divnih oficirskih čizama.

Pukovnikovica se razgovarala sa jednom slikarkom. Malo namrštenom devojkom nečistog severnog tipa, koja je dokazivala, da o pravoj umetnosti može biti reči samo onda, ako se predstavlja ono što je nerešeno.

— Umetnička istina ne sme biti fakt. Bol, n. pr. Zar je bol u umetnosti vidjen i kopiran? U životu i nema bola. Ima samo strah od bola i posledica bola. A bol sam je toliki, koliki je i ubod igle. Prvi bol je ujedno zadnji bol... Nego je došla umetnost, i ona je donela životu fantaziju dugog, večitog i lepog bola.

Oko malog jednog stola videla se vrlo primamljiva grupa. Dama neka, Poljkinja, tumačila je vradžbinu s ogledalom iz svoje domovine. Mlada jedna devojka, zagrlivši Poljkinju oko vrata, sva se unela u staklo, u kome bi, večeras, trebalo videti mesec i nepoznato neko lice. A druga mlada devojka, znajući da do doveče ima još vremena, posmatrala je, kroz otvorena vrata, u drugoj sobi Anetu i profesora Lihnovskog.

Jasno je bilo toliko, da poznati kapacitet s medicinskog fakulteta ne diskutuje sa svojim djakom nikakvu stručnu stvar. Video je to odlično i asistent profesora Lihnovskog. Sićušnim, oštrim svojim očicama, koje su bile pznate da u najvećoj daljini vide najmanji dim ili prašinu. Asistent taj, jedan od večito usamljenih ljudi, sedeo je doduše u grupi žena i ljudi, i pažljivo slušao

debatu i pitanja, da li žena može biti velika, ali je sa isto toliko pažnje upirao pogled i u svoga šefa.

Dakle je najzad pogodjen i on — posmatrao je asistent značajni profil svoga obožavanog starešine sa dubokim stručnim razumevanjem i sa teško stišavanom ljubomorom. Kako je to fatalno sa tim ženama. Ide tako čovek, svetao od plemenitog i uzvišenog rada, koji bi, čovečanstva radi, trebao ostati sav nauci i svome pozivu. Ali, odjedared, žena jedna pruža ruku, i uzima toga čoveka. Tako kao što dete uzima skupoceni briljant, i, ne znajući šta radi, baca ga sa ostalim šljunkom u zvečku... I u koga se zaljubio? U djaka svoga, pacienta svoga. U bolesnika... U ostalom, stereotipna linija ljudskih sudbina. Dosada su mu koksitisi i spondilitisi donosili slavu, a sada je došlo da strada i pogine za njih.

Nekoliko sedišta dalje spazio je asistent Marušića i Ružu, i počeo o njima nešto da misli, ali je zatim prekinuo te misli. Nije voleo Marušića. Već i zato što ga je Lihnovski voleo. Sem toga, izgledao mu je od samih nekih neprijatnih protivnosti načinjen. Krupna, nekako srdita, kratko ošišana rimska glava stojala je na nežno povijenom vratu, koji je podsećao na peteljku ljubičice. Svršio je medicinu, a pisao je pesme. Bio naprasite naravi, a govorio tiho, čisto pevajući.

Ima neki stalan napor i otpor, da se dosegne i sastavi prsten njegovog bića — pogadjao je dobro oštroumni asistent. U taj mah ga je trgla glasna i ratoborna konstatacija jedne zmijoglave žene.

— Kraj, kraj je tome, gospodo, da žene, u polupomrčini ili u pleneru, budu manje više sugestivni efekt ili objekt, i ništa više. Kraj!

Asistent okrete naglo glavu od govornice i — poblede. Doktor Lihnovski je kradimice ljubio Anetinu ruku.

Najinteresantnija grupa je sedela nekako u vratima, izmedju obadve sobe. Tako je mesto izrabrala gospodja Gravje, a njoj se nikada niko nije protivio. Hemičar, docent univerziteta, gospodja doktor Gravje tretirana je u društvu na jedan način, koji se ni prema kome nije više primenjivao. Ali baš s toga, naučena na apsolutnu samovlast i na vrstu trofejske egzistence, ona se stalno bojala suparništva, i strepila od pojave, koja bi bacala na nju i najmanju senku. Kao pametna žena, često je sebi razlagala da je čovek i na naučnom polju prolazan, a kamo li ne u društvu, gde

život svaki dan iznosi na pazar novo i sveže. U nauci, čovek može doživeti vek jednog drveta; ali u društvu samo vek jednog cveta. Ipak, gospodja Gravje je ulazila u društvo nervno uzbudjena, na nekom živom oprezu, zategnuta na odbranu i na napad. Ta ekscitacija joj je u ostalom odlično služila. Davalo joj je duha, okretnosti, sjaja.

Nežnoga rasta, finog lica, jednostavno očešljana, uvek u crnoj svili i u visokim lakovanim cipelama uskoga francuskoga kroja, prekrštenih nogu kad sedi, živih, odličnih pokreta kad stoji — ona je zbilja izgledala, kako je neko zgodno opazio, kao neki lep i elegantan bič.

Oko gospodje Gravje bilo je bar desetinu ljudi, i od prilike toliko isto i žena. Baš preko puta od nje sedela je Ruža. Prvi put u društvu znamenite žene, i sva rumena od novog poznanstva i od neobičnih pitanja. Gospdja Gravje dočekala je Ružu rafinirano. Prvo, sa jednom pregršti ljubaznosti koje, prosto, za ceo život obvezuju. A zatim je preduzela razgovor onako kao što se preduzima hemijski eksperiment. Pažljivo, radoznalo, zavisno od svake pojedinosti, ali ipak sa sigurno predvidjenim rezultatom. Ruža nije bila na čisto sa duhom ove žene, i prvo je odgovarala rasejano, zagledana sva u biće jedne čuvenosti. Zatim je odgovarala skromno i stidljivo, gotovo da na svako pitanje odgovori ono što gospodja Gravje hoće. Najzad je počela da se brani i da odbacuje nametana mišljenja. Ali sve to tako nežno i fino, kao što grančicu trese zeleni gušterić, koji se ne vidi i ne raspoznaje. Najzad se, u jednom trenutku, ukrstiše reči sa zveketom.

— Pa to ste vi onda izgubljeni za jednu veliku bitku, koja se ovde sprema. — uzviknula je gospodja Gravje, žmireći kroz cviker neodredjeno. — Kakva grdna šteta, i kakva zagonetka u isti mah. Pa vi ste bar žena današnjih dana, i po obrazovanosti i po mladosti. Kako to da u krvi niste doneli borbenost? Pravo žene je pravo rata ! Ja, vidite, ja bih se borila ne s ljudima, nego s centaurima ! I kako to, kad već niste borbeni, da niste bar slavoljubivi?

— O, gospodjo, bojim se da sam i odviše slavoljubiva. Zato i jesam tako oprezna na način borbe, i tako skeptična prema oružju koje imamo. Ja verujem u ženin progres, ali nikako još ne znam gde je i kakva je pobeda nove žene. Sve mi se čini, ma koliko materijalna da moraju biti sredstva borbe ženine, pobeda

žena da sme i može biti samo nematerijalna. Žena je finija od čoveka. Pobeda njena mora biti nešto kao i pobeda umetnosti. Žena je žica, koja nevidljivim treptanjem pobedjuje.

Profesor A. se već ranije bio primakao bliže vratima. Sada se uputio pravo grupi u vratima. I kao što svaka krupna zvezda, pre nego što iskoči, zrači pred sobom, tako je ispred njega išlo nešto što je stišavalo žagor. Kroz tu stišanost čulo se samo nezbunjeno debatovanje zmijoglave žene.

— Zašto baš hoćemo da živimo kao muškarci? — tražila je srditim pogledom onoga koji se usudio staviti to pitanje.

— Ja nisam — izvinjavao se neko ponizno.

Našto je inkvizitorski pogled išao dalje, pitajući i preteći, dok najzad nije priznao svoju smelost jedan mali, bledi inžinjer. Sedeo je u fotelji zguren i presavijen kao da je neko dojahao na njemu, a došao je na čaj posle jedne žestoke scene sa svojom najmladjom sestrom, koja je pošto poto htela da bude žokej.

Videći inžinjera tako bednog, zmijoglava dama se stišala i sažalila, i kazala samo ovoliko:

— Zato, gospodine, što je dodijalo ženama trpeti da ceo ženski svet bude jedna kupusna bašta. Bašta, u kojoj je sve kupus... I ono što je mlado, nežno, i pogleda kao lisnata ruža, i ono što je zrelo i raskokano, i čeka samo zaprašku i lonac... Zato isto, duhovno probudjenje, i mi hoćemo čar težnje, utakmice i borbe, i mi hoćemo da nas bude i malih i srednjih i većih, i velikih i nedostižnih.

Profesor A. je prišao Ruži i predstavio joj se. A ona se poklonila pred njim sa onim dubokim, starinskim reveransom, kad se noge sasvim izgube pod haljinom, a svileni volani se prostru po parketu. To je bilo tako neobično lepo. Mnogi su opazili taj detalj, a naročito gospodja Gravje, i ako je u tom momentu progovorio jedan vrlo otmen stariji gospodin baš na njenu adresu.

— Pre svega, da se odredi šta se razume pod veličinom žene. Iz koje je oblasti veličina žene? Iz oblasti kuće, ili iz oblasti javnog života?

— Pod veličinom žene razume se apsolutno ono isto što i pod veličinom čoveka — odlučivala je gospodja Gravje hrabro i hladno. Uspeh njen u jednoj manje više apstraktnoj oblasti. Izdignutost njena u krugu struke. Herojstvo njeno u jednom širokom pokretu. Društvena ili svetska moć njena.

— Kuća i porodica dakle ostaju po strani?

— Ostaju. Jer to što žena u kući radi, to je, baš po vašem, muškom nahodjenju, dužnost, a na dužnosti, po mom nahodjenju opet, čovek nikad nije velik, samo ispravan.

— Bravo! — upao je profesor Lihnovski.

— Najzad, moglo bi se pristati da veličina žena mogne biti i u naučnim i u umetničkim oblastima. Ali ja odlučno tvrdim, da je ima i u porodici, a sem toga još i u...

— E, izvinite, izvinite — presecala je nestrpljivo zmijoglava dama — jednoj patki ne možete iščupati tri noge.

Asistent se nagao mirnoj nekoj devojci, koja je prevrtala album švajcarskih pejzaža.

— Jeste li vi, gospodjice, feministkinja?

— Nisam — smešila se devojka dobroćudno i iskreno.

— A jeste li štogod rod onoj gospodji?

— Ne — gledala je djevojka asistenta začudjeno.

— Onda mi dopustite reći, da je ta dama sušta ilustracija onoga Kiplingovog kita, koji je otvorio usta čak do repa.

Iz budžaka se začu skroman glas jednog dugogodišnjeg gimnazijskog profesora.

— Gospodja je, sa tim pačjim nogama, prilično blizu istini. Ali ja ipak mislim, da imamo pravo i od najistaknutijjih žena tražiti, da pored veličine svoje, vrše i svoju dužnost.

— Naravno — upao je neko brzopleto — tim pre, što su dužnosti ženine takve, da je čovek ne može u njima zameniti.

Gospodja Gravje nabra čelo i pomisli: gle, nisu sva čudovišta u Africi. Ali se posle nasmeja i okrete gimnazijskom profesoru.

— Dragi gospodine, ako neka ima inspiraciju i talent za veliko delo, sasvim po volji može birati, hoće li vršiti svoju dužnost ili ne. Ko zna kakve gradjanske ili porodične dužnosti su prenebregli veliki naučnici, izradjujući svoje smele i velike generalizacije, ali to nijedna hronika nije zabeležila ni zamerila... Ah, ala je ovde zaparno!

— Ja mislim da su ljubičice na grudima gospodjice Anete popile sav vazduh — šalila se Poljkinja.

— Gospodjo, ja vas po hiljadu puta molim za oproštenje, što u ovom času i ja moram stati u red oponenata — počela je Ruža malo zbunjeno. — Tačno je, da obične dužnosti mogu pred licem veličine postati beznačajnosti i pedanterija. Ali ne stoga

što bi moral, sam po sebi, žmurio pred veličinom, nego što čovek, stvarajući veliko delo, ima snage da podnese nemoral prenebregnutih dužnosti. Ali to može samo muškarac. Žena, po mome osećanju, nema tu snagu. Jer ona, u koliko uopšte radi i stvara, čini to u prvom redu, a možda i isključivo, iz moralnih svojih osećanja.

Nastao je tajac. Ne s toga što bi Ružine reči sadržavale nešto neobično dobro, nego više s toga, što gospodja Gravje, iako direktno oslovljena, ništa ne odgovaraše.

Asistent, nemajući kome, prišao je Marušiću.

— Čestitam vam na toj vašoj poznanici. Ona dakle sluti da žena, sem jednog, ne poznaje izvore stvaranja. Prosto je šarmantna ta gospodjica. Ona zna da je ženino stvaranje tako nešto, kao kad se pomoću vodovoda pije izvorska voda. To je izvorska voda, da, ali na četvrtom spratu, gde ne brboće ključ i nema pećinske svežine podzemnog i nevidljivog sveta. Zašto nema? Zato što izmedju dva kraja stoji olovna cev. To je to. Kod žene ima čežnje i ima osećajnog saživljanja, i to je sve. A to je olovna cev. Ključa, plamena, ovekovečavanja nema.

Kao da žali Ružu, gospodja Gravje ju je obuhvatala jednim toplo simpatičnim pogledom, i govorila je u blagom, sporom tempu.

— Vi ste sada priznali da znate jednu istinu, koju sve mi žene znamo, ali je ne spominjemo, jer je svaki dan manje i manje razloga da se spominje. Vi znate, dakle, da u svemu, što žena stvara, ima nečeg nezbivenog, nečeg od muškarca oduzetog. Kako je neprijatno što vi to već u tim godinama svesno znate. To je poslednji deo našeg bivšeg robovanja, koji mi još vučemo, ali ga s pravom odričemo. A vi ga priznajete. Šta će biti od vas? Kakva će biti vaša sudbina?

— Sad ću ja, neučena i jednostavna, da se umešam u struku, i da odgovorim mesto gospodjice Ruže — tražila je Poljkinja reč. — Moje je mišljenje, rekla bih, potpuno istovetno sa mišljenjem gospodjice Ruže. Žena je, u jednom pravcu, večita robinja. U ropstvu, iz koga joj nema spasa. Žena nije samo izvor ljubavi; ona je okovana, zazidana u ljubav. Njoj je ljubav, ne ukras, veličina, luksus i sreća, nego dužnost.

— Da, da, — upadala je Ruža, uzbudjena u reč. — Mi imamo mitos, po kome, da se zgrada sazida, mora neko živ u te-

melje njene. Kuće i porodice nema, dok žena, živa, ne legne u temelje njene. Deci budućnosti nema, dok majka, živa, ne legne u temelje te budućnosti. Zato mi se čini da je sve žensko pitanje još uvijek pitanje porodice. Porodice, porodičnog života, ispunjenog porodičnog života još nigde na belom svetu nema!

— Sad ću ja vama upasti u reč — smešila se Poljkinja na Ružu — jer sam ja prvobitno htela isto reći. Ženina veličina može biti samo posredna i mitska, kao što je i zbilja sav njen upliv na čovečanstvo, ma koliko silan i večit, ipak uvek samo posredan i mitski. I to nije nikakva zla sudbina. To je opredeljenje, zakon, osnovica sveg života na ovoj zemlji.

Gospodja Gravje je slušala, i ironično se smešila. Najzad se čak ironično zasmejala.

— Dobro, da i ja ne izostanem iz romantične debate. Ognjište. I vatra pucka i čara. A kraj ognjišta, na tronošcu, sedi devojka, i lepa njena ruka vrti vreteno i upreda žicu. A nad glavom svetle bakarne tepsije i ibrici. I oganj i sunce se šale da zapale metal, i crvene munje igraju po devojčinim plećima. A ona, sagnute glave, vrti, vrti. I čeka. Jer žena uvek treba nekoga ili nešto da čeka. Čeka da dodje on. Njega čekaju i sunce, i oganj i tepsije, i sve ostalo. I najzad, on, s lovorom, s krunom, s rogovima na glavi, ili bez svega toga, dolazi, i uzima nju. Pa onda ? Vreteno se opet vrti, sunce je još tu, i tepsije su tu, ali sve to više nije lepo, jer se ne čeka više on. Ne čeka se više trenutak kada će, časom, na koleno kleknuti on. I život je zato gotov . . . Dosta je bilo toga! Da imamo vlast nad njim, to znamo. I da je ta vlast kratka, i to znamo. Zato sada tražimo, kao i on, vlast nad požarom, kamenom, elementima, bolešću i bolom. Jedan veliki zakon hoćemo da dohvatimo tom rukom koja je dosada samo preslicu držala. Nećemo da negde, u budžaku, na kolena klekne on, nego hoćemo da na kolena klekne pred nama ceo svet.

— Pa zar ne kleči ceo svet pred ženama koje su rodile i odnegovale velike ljude? To je, doduše, kao što je gospodja — Ruža ukazivaše na Poljkinju — malo pre rekla, posredna veličina, ali ništa manje stoji usled toga fakat. Kolikogod velikih ljudi toliko i velikih žena.

Mnogi počeše šaptati Osetila se blagotvornost i iskrenost jednog lepog trenutka.

Neko je upitao profesora A., zašto on što ne rekne.

— Ah, ja se sasvim slažem sa gospodjicom Ružom. A sem toga, o veličini apstraktnoj meni nije dato da govorim. Ja sam hirurg, dakle majstor, i čim posečem prst, ja više ništa ne umem. Obratite se s veličinom na kakvog internistu.

— Tužiću vas, znam koga se to tiče! — pretila je pukovnikovica.

— Milostiva gospodjo, zar i u ovom velikom stoleću žene još prisluškuju?

— Stoleće je trebalo biti veće, pa bismo i mi bile veće — slegala je pukovnikovica ramenima.

— Naprotiv! — šaptao je asistent u sebi. — Da je stoleće bilo veće, vi biste bile još manje.

Profesor A., koji je opazio da se Ruža nekuda zamislila, trgao je iz jednog buketa karanfil na dugoj petaljci, i cvetom je lagano prelazio preko Ružine ruke na koju je ona nežno naslonila glavu.

— Hu, ala danas padaju krupne zvezde! — huknuo je asistent, koji je istoga trenutka uhvatio i svoga šefa ponovo na nekom galantnom poslu.

— Kuda ste se tako zaneli? — pitao je profesor A. Ružu. — Da li još uvek o ovim stvarima razmišljate?

— Da. Neki doživljaj, upravo unutrašnji dogadjaj sada mi je odjedared postao jasan. Nešto što mi se čini da je lepo.

— Ah, tako, vi znate lepu stvar i ćutite. Gospodje i gospodo.

— Ali gospodin profesore! Za Boga! Toliki ljudi s univerziteta ovde, ja, ja se bojim!

E, mila gospodjice, ko se boji munja, neka se ne šeta po oblacima — smejao se profesor Ružinoj neprilici s nekim naročitim izrazom lica, koji je opet u Ruži kretao ambiciju na otpor. — Kad se bojite univerziteta, zašto ste došli na univerzitet! Gospodo i gospodje, ova mlada dama ima nešto da nam kaže.

— Čujmo, čujmo!

— To je bilo prošle zime, na izložbi radova proslavljenog vajara M. Pratio me je mlad jedan umetnik — kritičar, i tumačio mi detalje izrade i lepotu oblika. U jednoj omanjoj sobi je bilo smešteno glavno delo vajarevo, sa svega dve tri manje stvari. Jedna bronzana detinja glava, meka i čisto topla na temenu, dve tri antičke glave, i — još nešto. Kritičar je, naravno, odmah stao pred veliku tvorevinu nasred sobe. I ja sam se, još sa ulice,

spremala da ću isto tako učiniti. Ali jedan nehotičan pogled u stranu, i, nešto, kao bujica, dohvatilo mi je ruke, noge, dušu i glavu, i odnelo me u ugao, pred bistu umetnikove majke. Utisak je, gospodje i gospodo, bio redak i silan! — zagrevala se Ruža pred dragom vizijom. — Kao da nešto hoće da me obori na pod, a posle opet kao da nešto hoće da me digne visoko iznad sveta. Ljuljala sam se pred snežno belom bistom suve jedne starice, oborenih očiju, mirnoće jedne, koja je pokazivala da je boj života izvojevan, sa rukama po monaški prekrštenim, sa ogrtačem jednim, krutih teških bora, kao da se starica u odeždu obukla ... Forma biste je bila božanstveno savladana. Kao kristal, lepa i večna, stojala je ta tvorevina u bestrasnoj veličini svojoj. Uzbudjenje koje je raslo. A sa uzbudjenjem i neka teška zbunjenost. Kazala sam kritičaru da osećam i mučenje jedno, i pitala ga zašto.

— Zašto mučenje, gospodine? Kad je to tu mudra i sveta jedna žena. Kad su te linije blage i tihe kao odšaputane. Kad su to površine, pod kojima mora biti duša jedna sa zvezdanim mirom? Zašto onda pritisak, gospodine?

Kritičar je ćutao. A ja sam se još više predala utisku svome. Majka ta činila mi se ne kao kamen, nego kao ona sama, ali skamenjena. Oborila je oči, umorna i iscrpljena, pred grandioznom onom skulpturom nasred sobe. I duhovnim, večnim očima je gledala nad tom skuplpturom dve ruke, dve ruke, koje se kroz iskidanu, krvavu utrobu njenu pojavile svetu ...

U meni je šuštalo. Kao huk mora. Velika jedna istina je htela da je vidim i upoznam. Ali, tada, ja nisam imala moći ni blagoslova za to. Sada, pod utiskom današnjeg razgovora, blesnula je munja po toj zagonetci. Ja sada znam da je ona bista bila simbol ženine veličine. Znam da je velika žena samo ona, koja rodi velikog sina. — Ruža se digla. — Početak njene veličine je kad, pod teškim mukama, a čovečanstva radi, iščupa život iz nje suštinu sveg njenog bića, a ona padne nauznak, uboga i prazna i srećna. A triumf njene veličine je kad, prošavši život s palicom muke u ruci, najzad, svetiteljski obradovana stane pred delom svoga deteta, i zna da je to delo njeno dete stvaralo, a ona da je to delo rodila.

Bela haljina Ružina se uvrtila oko njenog visokog stasa kao neka toga, i Ruža je stojala kao beli stub, koji želi reći da će svaki svog moći držati na sebi.

Triumf momenta je bio potpun i sav Ružin. Sve se stišalo, i dalo se poneti zanosom mlade devojke. Samo se u gospodje Gravje otimalo nešto što nije htelo da bude savladano i zadobiveno.

Nasuprot Ruži podigla se odjedared druga vitka i ponosita žena. Izrasao je crni stub pokraj onog belog.

— Pogledajte je kakva je divna! — kliknula je gospodja Gravje. upirući prstom u Ružu, i šarmirajući tim gestom sad opet ona sve slušaoce. To je Aleksander Maćedonski, koji bi mačem svojim mogao postati gospodar oba sveta. A ona! Ona tim mačem seče glavu svojoj gordosti, i, pravekovna slavenska kariatida, pogiba vrat, i uzima pravekovni teret ceo, i oči svoje obara zemlji za uvek!

Što je gospodja Gravje htela, postigla je. Završni akord debate je bila njena reč, završna slika efekta je bila njena crna toga.

I Ruža je osećala kako joj silno imponuje ta žena, koja nju sa toliko mirnoće žali. Kako čvrsto mora biti njeno uverenje. Čisto se malo trgla Ruža, da se nije možda ono otkrivenje u njoj desilo pod sugestijom Poljkinjih reči, Ali, pogledavši opet u sebe, ona je videla kako sveže i živo trepti i u njoj njeno uverenje. I sa jednim pouzdanim, toplim pogledom u plavim svojim očima, pogledom žene koja svesno bira krst ljubavi, ona se digla gospodji Grevje u susret.

Ponovio se jedan antički trenutak. Proslavljeni junak, sedeći u triumfalnim kolima, sreo je mladića koji polazi na utakmicu.

ISIDORA SEKULIĆ

PRED NEVIHTO

Brez zvezd nebo je, duša brez pokoja,
kot plah golob srce se v prsih stiska,
zategnjeno po polju veter piska,
a zdi se mi, da je le tožba tvoja.

Li spiš, li bdiš, — kdje zdaj si, ljuba moja ?
O, da vsaj fant na polju kje zavriska, ,
v obzorju temnem vsaj enkrat zabliska, —
o, strah me samega je brez pokoja.

Polnoč molči ... in nič se, nič ne gane ...
Li vso zemljo valovje mračno krije ?
Še veter globlje skril se je v poljane.

Kot glas zvona, ki izpod vode vpije
zategnjen v noč od groze nepoznane,
z zvonika ura polnoči odbije.

IGO GRUDEN

SAVREMENE REFLEKSIJE

U nezgrapnoj i zaglušnoj pesmi naših dana samo su dva tona, dva glasa, no disharmonija razdire uši, umrtvljuje mozag, kida srce. Glas prvi — tanak, prodiran, kroz koji proniče osorna vika patricija, inkvizitora, feudalaca, vojskovođa, kapitalista, glas drugi — reski krik, očajni vapaj i nečovečni, osvetnički poklik sputanih robova, išibanih kmetova, ispijenih radnika. I u gruboj disharmoniji pesme imade sva teskobna tragika razočaranja duša, što teže za harmonijom i bogom u sebi i izvan sebe.

Živeći životom inteligencije, životom duha, dakle uvek u nekoj zatvorenoj sferi, s unapred određenim ciljevima i metodama, ne opažamo silnoga jaza, što nas deli od onih, koji pred sobom nemaju nikakovih misaonih koprena, da im zastiru pogled u život sam, koji ga gledaju oči u oči, u njegove najdublje ponore. — Pre rata je problem bio jednostavan : osloboditi se nacionalno, da se onda mirnim, postepenim razvojem provede oslobođenje intelektualno, moralno, socijalno, ekonomsko. Rat je skinuo mnoge naše nastranosti, izgladio oštrice, no uglavnom smo ostali isti : problem izgradnje nacionalne države glavni je posao naše inteligencije. A međutim se od mnoštva, koje se pre voljko ili nevoljko zalagalo za ideje, za koje se borila inteligencija, stvorio neprijatelj, koji je možda jači i ljući od prijašnjega: jer je očajan, jer je nesretan, jer mu oduzeše sve iluzije, svu veru u čoveka, a život, goli život, samo mu je na teret, kad nedostaje gotovo svih sredstava za njegovo uzdržavanje. I položaj je glavnoga dela inteligencije, nacionalne inteligencije, koja je dočekala ostvarenje svojih stoletnih snova, još teži negoli je pre bio. Preti pogibao, da u

jednome času kaosa nestane svega, što je stajalo toliko truda, misli, krvi, materijalnih dobara. I tragična peripetija naših dana jest —

Dižu se pesnice protiv onih, koji su kroz godine i godine stradavali fizički, duševno, ekonomski, punili tamnice, bežali u progonstvo, boreći se nesebično za svoju misao.

Baca se i blati sama ideja, u kojoj su izrasle generacije najplemenitijih mladića, najodvažnijih muževa, u kojoj su prolazile godine najdivnijih sanja.

Stradava i uzmiče pred grubom silom oružja i novca duh i duša, što su jedini izveli sav napredak, kojima se jedino imade zahvaliti, ako u pojmu č o v e k a imade nešto istine. U ovima mutnim danima, kad se ljudi dele samo u dve grupe smrtnih neprijatelja, tek su intelektualci oni, na koje gledaju mrko ili s prezirom s obe strane. Jedni, jer je duševno bogatstvo prema bogatstvu materijalnom nešto tako bedno i nesavremeno, drugi, jer je onome, koji u sebi nosi veliku kulturu srca i duha, tako teško bez razmišljanja i gađenja prisizati na efermerna boštva, kumire, što ih stvoriše očaj i neznanje.

U šarenom i bučnom kaosu naših dana, što su nam imali doneti mir i spokoj života, koji dolazi nakon sretno prepaćenih nevolja, kao da se čitavo ljudstvo slilo samo u dva lica, koja reže jedno na drugo, bacajući iskre otrova i besa. I u tim našim danima, što su tako teški u neizvesnosti i umorni od čekanja; u tim danima, kad bismo tako rado doživeli bar časak počinka, tko je onaj, koji će s potpunim pouzdanjem i s čistom savesti uzeti kamen i baciti ga na jednu ili drugu stranu? Tko je onaj, koji će, gledajući u dubljine ljudskih duša i u daljine budućnosti, s potpunim mirom i bez bojazni, da se je prevario, odgovoriti na kobno pitanje našega vremena: G d e j e i s t i n a ?

Vidio sam: stotine razjarenih lica, stotine zakrvavljenih očiju, stotine stisnutih pesnica, u mahnitom besu i u strasti razaranja. Stajao sam pred njima, da im narinem svoju volju, da ih oduševim za svoju misao, da im kažem svoju istinu. A u njihovim sam pogledima vidio logiku, koja se nije dala oboriti, vidio sam drugi svet, vido sam drugu — istinu. I stao sam neodlučno i nemoćno, pitajući se: gde je istina?

U aktuelnim pitanjima naših dana: popaljene žitnice, zapaljeni dvorovi, porušene željeznice, rasuto brašno. Da li je onaj,

koji je prvi bacio iskru vatre, koji je prvi dao znak za rušenje, koji je prvi počeo da razbija, raznosi, otima, uništuje — da li je bio zločinac, neman ili očajnik i bednik? Zaslužuje li bratski zagrljaj samilosti ili strogu osudu u ime poretka i pravice?

U svagdašnjim pitanjima domaće jugoslavenske politike: zaplenjeni članci, zatvoreni agitatori, zabranjene skupštine i manifestacije. Je li uzročnik svega toga natražni reakcionarac i protivnik slobode, protivnik napretka k sve većim, širim i čovečanskijim koncepcijama — ili žarki filantrop i idealist, koji je sav svoj život proveo u borbi za svetao ideal i koji strepi, da mu grube ruke u času mamurluka i divljaštva ne poruše sve?

U idejnom pogledu: razbuktali nacionalizam i plameni antinacionalizam, pojavljujući se u svim nijansama, pokazujući sav objam i svu udaljenost ljudskih duša, sav razmak od čoveka do zveri. Nacionalizam, kulminirajući u pohlepnoj strasti, zvučnoj krilatici »Treba spasti poslednjega čoveka naše krvi, zaposesti poslednje naše mesto«, i ako bi taj poslednji spašeni individuum progutao stotine pripadnika drugoga naroda; pojavljujući se u obliku tihe i drhtave strepnje, da teška noga bahatog tuđinca ne oskvrne grude, što je naša, samo naša, jer je natopljena samo našim znojem i našom krvi — taj je nacionalizam nejedinstven i kaotičan u sebi, kao što je i atinacionalizam. »No veličine toga blesastog nacionalizma padaju ko kurs krune ...«, veli g. Tito Strozzi u »Plamenu«, koreći nacionalizam pre svega radi krvi. I onda: internacionalizam, što se širi bombama i strojnim puškama, streljanjem i vešanjem. I tko ima pravo? Da li onaj, koji iz očaja, pokraj potoka krvi, u paroksizmu ljubavi prema svima ljudima, hoće da obori sve, što je bilo uzrokom toga klanja? Ili onaj, koji podržava vrednote, usađene mu kroz generacije u sve delove bića, koji ne može ili ne će da vidi, da se ljubav prema najbližnjemu ne slaže s ljubavi prema najdaljemu?

Historija je ljudstva historija večnoga bola, nemoćna, krvava, bezutešna borba za ostvaranjem radosti i sreće. I problem naših dana — to je večni problem, zaoštren do krajnosti, porastao do nevidljivih visina, ojačao do težine, koja guši i ubija. Problem, koji nije bio rešen nikada, tinjajući ili goreći prijatno, potičući na rad, na ustrajnost, na stvaranje, ogrevajući sve, kojima bi bilo hladno u praznini života, razgorio se do požara, koji može uništiti sve, razoriti sve, spaliti jednakim besom i zlo i dobro. Pro-

blem naših dana — to je večni problem, koji je u različito doba primao različite forme, različite boje, različite nazive, no u suštini je ostao uvek isti. Osnovni motiv svih religija, sadržaj svih filozofija, pokretalo svih umetnosti, razlog nastanku svih društvenih i političkih oblika, što udariše žig pojedinim razdobljima života čovečanstva, i sve ostalo, i sve ostalo, što je poticalo pojedince, grupe, plemena, narode — to je večno ista borba, što je nazvaše borbom između dobra i zla, boga i vraga, Ormuzda i Ahrimara, svetla i tmine, duše i tela, čoveka i zveri, egoizma i altruizma, pojedinca i celine, itd., itd. Borba, koju je pojedino doba rešavalo ili dobrovoljnim kompromisom ili nagađanjem ili popuštanjem, zaoštrila se u našim danima do borbe između dve protivnosti, među kojima nema dodirne točke, nema kompromisa, nema pogađanja. Problem naših dana zgusnuo se u kobnoj alternativi : aut — aut, kao da imade samo borba do potpune pobede ili do smrti. I u toj očajnoj borbi, koja i na jednoj i na drugoj strani budi sve niske i grube instinkte čoveka-zveri, gde i jedan i drugi protivnik zove sebi u pomoć sve lažne i istinske vrednosti i svetinje, pripisujući sebi sve odlike i prvenstva, osporujući drugome sve — gde je u toj borbi istina ? Na koju stranu može čovek stati i sačuvati osećaj, da je ostao čovekom, da se nije snizio do zveri ili pojam čoveka suzio do vrlo malena opsega, problematične vrednosti ?

Imao sam znanca, koji je sa žarom i vatrenim poletom propovedao novo evanđelje Lenjina i Trockoga, obarajući i proglašujući izumom kapitalista sve idejne vrednote našega vremena, ne sumnjajući ni na čas u opravdanost svojih izvoda, u njihovu etičku sadržinu. Bio je sretan u svome zanosu, sretan, što je našao rešenje svetskoga problema. I zavidio sam mu.

Imao sam znanca, koji je sa suverenim mirom predlagao vešala i strojne puške za sve one, koji se dižu protiv sadanjeg društvenog uređenja, protiv sadanjih socijalnih oblika, i nazivao ih bez razlike protuhama, bitangama, izmetima. I zavidio sam mu.

U krvavom problemu naših dana, u toj nepomirljivoj borbi između dva pola, doživljuje duh svoju Golgotu, razapet na dve strane, i raspeće postaje to teže, rane krvare to jače, što jaz između oba pola postaje veći. Golgota duha, to je žalosna konstatacija, da i jedan i drugi pol, upotrebljavajući

u svoju korist sav inventar idejnog i materijalnoga sveta, u očajnoj borbi za pobedom ili održanjem uništava duh, etičku sadržinu čoveka, ostavljajući u njemu samo grubo i zversko. Može biti rezultat kakav mu drago — krvava reakcija, pružajući prednosti uređenoga i zakonskoga građanskoga poretka, ili siloviti preokret svih vrednosti, odstranivši eventualno ekonomsko ropstvo i nadčovečnu borbu za život. U svakome slučaju ostaje žalac, da se cilj postignuo samo time, što je čovek prestao biti čovekom, što je dopustio, da se razmahnu sve niske strasti i sva golema jakost individua i skupova, što se pokazuje, kadgod dolazi do ovakove borbe. I taj žalac — to je izvor novih problema, novi jedan pol, oko kojega će pet nastajati novi virovi, nove oprečnosti, nova nezadovoljstva. I pobeda jednoga ili drugoga ekstrema bit će samo časovito olakšanje, odahnuće jednoga dela ljudi na putu k nepoznatome, dalekome cilju — no cilj ostaje uvek jednako dalek, jednako taman.

Kapitalistička je buržoazija u svojoj slepoći za sve probleme, koji vrište, slična besomučniku, koji ide nepokolebljivo istim putem, udarajući mahnito po svemu, što mu slučajno stane pred noge, što mu se dotakne ruku, što ga sapinje. U svojoj neurasteničnoj spremnosti, da udari žig izroda, razbojnika i ubojice na svakoga, tko se drzne, da si zamisli drugačiji poredak stvari, ona ne će da gleda, ona ne će da sluša. Ona ne će ili ne može da vidi, da je nastao čitav novi svet, čitav golemi i nepregledni svet, dubok i taman kao more, uzbiban, plahovit i tmuran kao teskoban šum široke, crne, sablazne šume pre oluje, jak i snažan kao juriš nesavladljivih bujica, što ruše pred sobom sve — stvarajući od treskotina nove, bezoblične, kaotične naslage. I taj svet, tako grozovit u svojoj šutnji, tako snažan u svojoj nepomičnosti, da na samo jedan mig divšću zgrade staroga društva — taj svet ne razume različitih spasonosnih — izama, što su tako lepi i sjajni kao luksus, kao razbibriga posle prijatna ručka, no tako prazni i daleki, kad je čovek — bez ručka. On ne razume ništa, on ne shvata ništa, on ne misli ništa, on si ne predočuje ništa, on v i d i : u promenjenu ruhu večno istu i večno novu priču o slabome i jakome, o mrvicama, što padaju s bogata stola, i o psetu, što pobožno liže ruke svga gospodara, da za nagradu dobije udarce batinom i nogom.

Kamo ide naše društvo? Pod blistavim natpisima naših

dana, što se zovu: mirovna konferencija, međunarodno pravo, samoodređenje naroda, demokracija, nacionalizam, zakonski poredak, jednakopravnost staleža i spolova, — ostala je ista sadržina, što je bila pod onim natpisima, koje je srušila bujica prolivene krvi: vojnička jakost, pravo pobednika, historijsko pravo, svetost države, itd., itd. I kao osnovni motiv svega: stotine izabranih, što krv bednika pretvoriše u zlatnike i banknote, i milijuni bednih, oskudnih, očajnih, osakaćenih gladnih, prezrenih.

Karakteristike suvremenosti: u znaku slobode neograničena mogućnost eksploatacije nejakih. Pod krinkom zakonitosti slobode za velike, a strogost norma za male zločince, zločince iz očaja. U idejnom pogledu: kompromisnost u pitanjima, gde nema kompromisa, gde najmanje popuštanje znači posvemašnje napuštanje i vraćanje a staro i gnjilo. Nakon imperijalizma velikih država imperijalizam, osvetljivost i pohlepnost malenih, — režanje pseta iza rešetke, pljuvanje magarca na lava, koji pogiba. U šarenoj smesi barjaka svih boja, što znače ideale i misli vodilice, crvena je boja još uvek boja krvi i osvete, a ne ljubavi, a bela boja samo bela koprena bludnice, što je već toliko pala, da ne oseća, kako je njezin nevini i anđeoski pogled umetan i lažan. U nacionalizmu naših dana, što je svojom etičkom sadržinom nekad mogao zanositi do plemenite neustrašivosti pred bolom i smrću tisuće i tisuće najboljih — nije li i u tom nacionalizmu sadržana ista priča, koja je bila sadržajem borba za veru, za vladare, za državu: profanacija najviših i najčišćih emocija za svrhe vulgarne i sebične, prozaične tričavosti, ogavne i trule do otrovnosti.

Pod izlikom ograničenja za dobrobit celine slobodan razmah favoriziranih, pod izlikom zaštite svojega, protežiranje svojih — u najužem smislu.

Karakteristike jugoslavenskoga društva: austrijannština, dvoličnost, puzavost u obliku načelne opozicije. Pokvarenost do srži u obliku republikanstva, egoističnost i korupcija u obliku štićenja državnih interesa i patriotizma. U borbi i nestalnosti naših dana najbolje prođoše oni, koji su najbolje znali okrenuti barjake, a najviše stradaju oni, koji su na svojim zastavama oduvek nosili simbole: narod, čovečanstvo, poštenje, karakter, konsekventnost.

Zašto, Jugoslavijo, trpe u Tebi najviše oni, koji Te najjače vole?

Jedna sitnica, mala sitnica, no ona ilustrira — sve. — — U očajnoj borbi za život, za najnužnije potrebe svagdašnjosti najgore su prolazili oni, što su kao učitelji, suci, upravnici, pisci kroz decenije i decenije u dušama Jugoslavena rušili Austriju. I u sve većim tražbinama, što ih postavljaju pojedini slojevi društva, samo se njima dobacio prikor s nepatriotičnosti, radu protiv države, egoizma, austrijanštine, konfidenstva. — — — Sitnica, mala sitnica, no ona karakterizira — sve.

U toj se neznatnoj sitnici nalazi karakteristika jednoga pola društva, koji bezobzirno ide svojim putem, gledajući samo pred sebe, ne videći ništa oko sebe, ne hoteći ništa da vidi. I na tome putu postaje sve veća udaljenost od drugoga pola, koji ide drugim pravcem. Uzvišene svetinje, što su trebale biti karakteristikama celoga društva, postaju sve više osobitim oznakama samo jednoga ekstremnoga pola, gubeći pri tom svu veličinu, svu čovečansku sadržinu, pretvarajući se u lažne natpise, koji u sebi kriju samoklasne, egoistične, materijalne interese. I što onda, ako se animoznost drugoga pola ne obraća na samoga protivnika, nego u prvome redu na oznake, zamenjujući posledicu s uzrokom? — Nacionalizam, zakonski poredak, uređena država, svetost onoga, što čovek vlastitim radom steče, sloboda lične inicijative — — — Sanja naših detinjih i mladenačkih godina, provedena u zblju, kao da gubi od svoga čara, kao da i mi u momentima očaja i nesvesti sve nehotice posižemo za kamenom, da se u navali ogorčenja i gnušanja bacimo na sve, na sve — — —

Čemu mir i zakonski poredak, kad okovi stištu samo slabe, ne pružajući im u zamenu ništa, omogućujući velikima sigurnost uživanja i bahatog razmetanja? Čemu narod, narodnost, kad u svetu postaje sve jači samo jedan osećaj — da je mnogo veća blizina između onih, koji trpe, pa i pripadali neprijateljskim narodima, negoli između bokca i gavana pripadnika istoga naroda? Čemu svetost vlasništva za onoga, koji ništa nema?

Buržoazija, videći u svetu samo ono, što hoće da vidi, može grubom silom ili silom prilika da potpuno pobedi, da se uzdrži na vlasti, da doživi svoj procvat. No problem, kad se prikrije, nije rešen. On tinja i bukti, plamsa ili se svetlucka u žeravici. Mržnja i očaj, koji je u srcima, može provaliti, i u najprijatnijoj prividnoj tišini gradjanskoga poretka mogu zakliktati pobednički,

razbešnjeli glasovi, ceriti se podivljala lica, pevajući svoju osvetničku krvavu himnu. Idući svojim putem, buržoazija kao uzgredice pokušava da ukloni opasnosti za stabilnost i sigurnost društva. No pokušaji kao da ne izilaze iz srca, sitni su, neznatni, kao pokvareni zavor u jednom vagonu vlaka, koji je svom silom pojurio niz strminu... Pokušaji ne izilaze iz srca i ne dopiru do srdaca. I to je uzrok njihova neuspjeha.

A međutim — vlak juri, sve to žurnije, sve to brže. I u urliku lokomotive, u lomljavi kola, u jauku okretnica zrcali se sva pobednička radost onih, što propovedaju novo evanđelje: treba uništiti, spaliti, oboriti sve, i sve izgraditi sasvim iznova, sasvim iznova — — —

Ako je boljševizam samo borba za kruh, za lakši način, da se razmerno podele materijalna redstva, onda je njegova unutrašnja sadržina bedna, vrlo bedna: materijalistički pokret, koji već a priori ne može imati uza sebe onih, koji duh cene više od tela, pa će radi duševnih užitaka rado podnositi telesne muke. U užasnoj bedi, u koju je bačen velik dio čovečanstva, boljševizam može imati opravdanje samo kao reakcija očajnih, no u biti se svojoj ipak ne uzdiže iznad onoga, što ga je kao reakciju izazvalo.

Ako boljševizam imade da znači veliku ideju, novu etapu u unutrašnjem razvitku čovečanstva, onda je on najstrahovitija iluzija, što ju je ljudstvo u celoj svojoj historiji imalo: novi svet, koji hoće da se stvori s najužasnijim sredstvima, što ih je stari svet izumio! Rušeći stari svet, boljševizam preuzima ipak od njega ono, što taj stari svet najviše karakterizira: „ropstvo pojedinca nekoj ideji, koja kao bolest zahvati velik dio društva, postajući molohom, kome se žrtvuje misao, sloboda, kultura, život; sakrosanktnost ideje, koja sama sobom ne znači ništa. I po tome je boljševizam po stotiput ponovljena stara priča, večna ljudska priča o zveri u liku boga.

Popravljanje sveta, što se izvršuje hekatombama žrtava, nedužnih i nevinih, kojima je jedina krivnja, što odrastoše u društvenom sistemu, gde se uvažuje bogatstvo, a prezire slabost. I ta krivnja nije individualna, nego krivnja celoga društva. Zaista, nijedan greh nije tako velik, da se ne bi dao oprostiti, a nijedna društvena nepravda nije tako golema, da ovlašćuje, da se čoveku otme život, da se uništi ceo jedan svet predodžba, vidika, velikih

i malih greha, velikih i malih kreposti, što su tako kaotične i izmešane, da se ne dadu odeliti, da se ne da reći, kojih je više.

Izmasakrirani leševi, iznakaženi trupovi, usmrćivanje s najtežim mukama. Kažu, da je to razumljivo : kada očaj i fanatizam prevrši meru, ne bira načina izražaja. No po tom imade i ubijstvo Liebknechta i Rose Luxemburg, ruske dinastije i münchenskih talaca isto opravdanje i istu osudu.

Zapoved glasi : Ne ubij ! — i u uskličniku leži sva apodiktičnost njezina : nema kompromisa. Opravdanje prestupka u samo jednom slučaju, radi viših svrha, omogućuje tisuće i tisuće prestupaka, sve prestupke, jer tko je ikada bio uveren, da njegov zločin nije opravdan ? U zaplotnjačkom umorstvu razbojnikovu leži tiho zadovoljstvo, da je učinio sasvim razumljivo delo, a u oholom ubojstvu iz osvete imade unutrašnji ponos osvetnika, da je izvršio čin pravde — — A što je pravda, i tko ima pravo da sudi ? U dubljini naših duša imade samo jedan osećaj — da je pred veličinom tuđega bola naša moralna visina odviše sitna i ljudska, a da se na ikoga možemo baciti kamenom.

I jedan samo prestupak zapovedi omogućuje opravdanje svih zločinstava, jer nema čina, u kome počinitelj ne će naći lepih strana, i nema dela, koje ne će naći isto toliko odrešitih osuda.

U historiji svih ubojstava, svih nasilja, svih pokolja, i pojedinačnih i u masama, nema jednoga, gde autori nisu našli zvučnih reči i plemenitih opravdanja za svoje čine. Najsramotnije i najkrvavije strane čovečanske povesti ispunjene su prizorima divljačkog ubijanja u ime ideje, što ima da donese spas i uzdignuće — najužasnija krvološtva u ime najuzvišenije misli, zverstvo u tobožnjoj službi božanstva. I svejedno je, tko ih je izvršio i kada ih je izvršio — u našim očima, kad sve gledamo iz daljine, s čovečanskijega gledišta, imade samo jedna slika, jedan pogled, u našemu mozgu jedna misao, u srcu jedan osećaj, osećaj stida :

Križarske vojne, žrtvujući za komad tuđe zemlje tisuće života, uništavajući u svetom zanosu nevine sledbenike Muhameda, vodeći u smrt sirotne fanatike kršćanskih zemalja —

Sveta inkvizicija, lomače i mučila, trgajući zbog blaženstva ljudskih duša kukolj iz njive gospodnje —

Procesi veštica, terajući iz živih bića vragove —

Bartolomejska noć, progoni bogumila, progonstva protestanata —

Dela, izvirući iz plemenitog zanosa, iz ljubavi, koja je golema, strahovita, fanatična kao smrt — — —

Tko može reći, da su vođi, začetnici i izvoditelji bili svesni zločinci, svesni ubojice, a ne ludi zanesenjaci, ostvarujući najljuću zabludu uma, savesti, morala, čuvstva u ime uma, savesti, morala, čuvstva ? — Lažan je simbol otkupljenje tuđom krvlju. Ima samo jedno otkupljenje — pročišćenje unutrašnjosti vlastitom patnjom.

Što je boljševizam, ta nova vest, što je izjednačuju s kršćanstvom, očekujući od nje spas, preporod, rešenje svih problema, što tište ljudstvo ? — U revnosti propovednika i plamenom žaru obećanja imade trag ludila, u vatri beseda njegovih proroka i apostola bolesni žar bledih isposnika, s crnim mantijama, što su s križem na grudima i s molitvom na usnama pratili u ime boga na lomaču i na stratište . . . Oh, večno ista i večno nova, tužna i sablasna, tragična i teskobna pesma, od koje čoveka prolaze srsi i obleva ga znoj strve i bola :

M i u b i j a m o, b o ž e, s v e z b o g T e b e, H o s a n n a !

(Kranjčević.)

Najveći je čin na zemlji bila smrt na Golgoti, dobrovoljna smrt za druge, a najveći zločin počinjaju svesno i nesvesno oni, koji propovedaju obrnut odnošaj. I taj zločin počinjaju svi, što spasavaju ognjem i mačem, bombama i strojnim puškama, što krste tuđom, a ne svojom krvi.

Reći će : kad nepravda prevrši meru i beda pređe granice, što ih se dade snositi, kad se više ništa ne može izgubiti, ubojstvo i nasilje jedino su rešenje, jedin izlazak. Možda. No čemu onda tražiti uzvišene reči za nešto, što nije uzvišeno ? Čemu tražiti opravdanje u zvučnim krilaticama, kad su motivi tako stari, tako obični ?

Diktatura proletarijata. Vlada radničkih i vojničkih veća. Aristokracija fizičkoga rada. Uvek ista priča, uvek ima netko, tko će biti gore, i uvek netko, tko će biti dole. I svejedno je, da li se prizor izmenjuje ili glumci ostaju isti. Kad bi se glasovi svih ljudi slili u dva glasa, jedan bi bio jauk bola i težine života, drugi ciktaj razulareności. Samo je jauk jači od ciktaja — bio je to jučer, to je danas i bit će to sutra. Jer koja je razlika između aristokracije po rodu, aristokracije po novcu i aristokracije fizičkoga

rada ? U svakom se slučaju osniva na sili, sili utecaja ili na broju pripadnika. U nijednom slučaju ne izvire iz unutrašnjosti ljudi, iz srdaca i duša. I nema razlike između njih. Vlada aristokracije duha i srca još nije došla i ne objavljuje je nitko. Razapeta između dva ekstrema, što je zajednički negiraju, jedina moguća aristokracija piruje svoj pir očaja i beznađa. A tek ona bi mogla pružiti novi sadržaj, nove poticaje i nove oblike ljudskome društvu.

Bogato buržoasko društvo, negirajući naprosto sve ono, što se protivi njegovu poretku i njegovim interesima, prelazeći površno preko mora onih, što vrište od bola i bede, što umiru u jadu i tmini, postavlja neprobojan zid između sebe i protivnoga pola. Našavši jeftino rešenje, da je boljševizam tvor pokvarenih elemenata, otrov, koji dolazi izvana, plod lenosti i nerada, zatvorilo si je put do srdaca onih, kojima je u užasu neimaštine i u crnini života sinuo boljševizam kao svetlo, što će donesti spas i dovesti opet u život. Boljševizam je krik, vapaj, urlik, i nastaje u ovom ili u onom obliku svuda, gde se trpi, gde se stradava, gde su odnosi između bogatstva i siromaštva nerazmerni, gde mrvice s bogatih stolova ne dostaju, da se prehrane milijuni gladnih Autohton je i u Rusiji i u Nemačkoj, u Ugarskoj i u Italiji — svuda, svuda, gde se pati. I zaludu postavljati umetne granice, ići na nj s puškama i topovima — izvor mu je u srcima ljudskim i lek će mu biti tamo. A sve je drugo varanje samoga sebe, bedna iluzija, nakon koje će razočaranje biti još veće.

Boljševizam, zauzevši kao i buržoazija ekstremno, eskluzivno stajalište, uništavajući bez milosrđa sve one, koji se usuđuju posumnjati u potpunu ispravnost njegovih dogma i metoda, odbija od sebe najveći deo ljudi — jedne, jer već pripadaju protivnome polu, druge, što u nemiru i kaosu vremena vole stupati uz one, koji u mirnoći staroga poretka čuvaju bar neki deo dobara, radi kojih je vredno živeti. Boljševizam, rušeći bezobzirce sve, što nije njegovo, može pružiti samo garancije, da će nestati svega — no gde je uvet za nastavak novih vrednota, novih dobara ? U dušama onih, što ruše, imade samo otupljenost, kaos i mrak ... Pod grubim rukama mase, kojoj je uništavanje radost i užitak, a nije krvava nužda, što se izvršuje s bolom u srcu, gde je garancija, gde je znak, da će nastati nova radost, radost stvaranja, za koju je potrebna ljubav, samo ljubav ?

Buržoazija, sa svojim neznatnim pokusima, da ublaži socijalnu nepravdu, pokazuje bar volje, da uzima u obzir i druge, pa može da za čas prikrije bezdan razdora. Boljševizam, negirajući i one, koji su mu donekle blizi, onemogućuje eo ipso svaku mogućnost socijalne p r a v d e, pravde za sve. I zaludu sve fraze o novome dobu, koje će doći, o granicama između sveta prošlosti i sveta budućnosti. Sadanje je društveno stanje samo jedna od periodičnih kriza, no kriza, u kojoj nedostaje uveta za trajno rešenje. Broj pogaženih bit će u svakom slučaju veći od broja onih, koji su na vrhuncu.

U sve većim potrebama života rađa samo zahtevi pojedinih društvenih slojeva, množe se samo poklici ogorčenja, no nema pripravnosti patnje i odricanja — za dobro celine, za dobro svih.

(Svršiće se) ANTUN BARAC

СТАРЦИ И ГАВРАНИ

Стоји поље нијемо... волови не вуку
Ни бране ни плуга. Сунце само жеже
Помамно и врело. Нема снажних руку
Да сјемење сије ни да жетву веже.

Гдје су мушке руке и здрави копачи?
Далеко су тамо, где громоре топи,
Стравна пјесма смрти ширни свијет опи
Све ми за њом грну и во и орачи.

До двије сјене саме преко поља газе
Старица и старац — — ступају без воље
И гледају тужно запуштено поље
Преко кога змије кроз коровље плазе.

И над пољем прате два гаврана врана,
Што се тмурни губе у даљину дугу,
Попут њиних крила усред бијела дана
Знаду старци црну и жалост и тугу.

В и з е н х о ф х е е 1916.

Рикард Каталинић-Јеретов.

HOJDANA

(Svršetak)

Šest nedelja nakon toga, Pavko Čolak venčao se sa Hojdanom. Ali dok je do toga došlo, čitava kuća imala je da se satre oko njega. Tu se po vas dan klalo, peklo, pržilo, gotovilo, valjali burići vina, donosili bocuni rakije i vukli sanduci piva. Dolazili gosti, Pavkovi prijatelji, krkali, opijali se i čak cigane dovodili. Sav se komšiluk snebivao: šta je to, otkud to sad najednom ? !

A poštar Ćopo i njegova žena dogovarali se, računali, mrštili i svađali se.

— Ovako, ženo, ne ide više. Ode sve, i crno iza nokta. Zar mi nemamo svoje dece ? Pa onda kud to vodi ? Saberi se : kud to vodi ! . . .

Gospođa Katica tešila ga i mirila : samo još malo da se ustraje, poreznik Pavko nije zao čovek, ali je nagao i tvrdoglav, pa ako mu se išta uskrati on će planuti i otići i niko ga vratiti ne će. A najzad, zar on ne zna da se i ne može više natrag. Hojdana je već možda trudna, voli ga i hoće u vatru za njim da skače. Bruke i nesreće !

— Hoćeš li ti to sam sve na dušu da potegneš ?

Poštar Ćopo ućuta i povuče se. I svi oni kao da imaju bolesnika u kući, sneveseliše se i na vrh prsta se kretahu. A Pavko Čolak, jednako lud ili podnapit, kad bi opet doveo goste i surovo zahtevao da iznesu malo »jal' mesca jal' rakijice«, gospođa Katica gruvaše se u prsa i osvrtaše se, da je ko ne vidi, Hojdana sva usplahirena i bleda trčala je da ih usluži, a poštar Ćopo odhukivao je, savlađivao bes u sebi i bežao iz rođene kuće.

No još češće, kad bi se izvikao i iznadovoljio, Pavko Čolak padao bi u sevdah i pokajanje, ostavljao goste i negde u kakvom sobičku ili kujni nalazio Hojdanu zamišljenu, padao na koljena pred njom, obujimao joj noge rukama i zaplakao se.

— Hojdana, mila moja, sve ja vas mučim ! Znam ja to i vidim ja, ali kad sam slabotinja, sramnik i pogane krvi neke. Hu, hu-u . . . da je proklet onaj, koji me je začeo i ovakav život dao ! A gde je Katica dobra naša, i deca, i Jerko moj ? Aoh, aoh . . . ne treba da mi se oprosti. Nikad, nikad ! Vas ja nisam dostojan ; i tebe me je sram. Obmamiti, prevariti i osramotiti

sam te hteo. Zbog toga mi i jest sad ovako. Znam ja, ti bi sve podnela, oprostila bi mi, ni pljunula na me ne bi, ali ja, ja-a ... Taki mi je i otac bio. Kad bi mu udarile lutke u glavu, uzeo bi pušku, pokupio najgore mangupe i propalice, i onda sve nas ukućane saterao u avliju da im iznosimo, služimo i čak noge peremo. Ali on se nikad nije kajao i nikog nije molio za oproštenje. Bio je Turčin i krvnik. A u meni je valjda prevladala materina krv, golubinja, svetačka, njezina krv. Taka ti ne možeš nikada biti, čuješ li! Ali ja tebe, Hojdana, zato jako volim i ja ću te uzeti i nikad te neću mučiti, samo još dok me ovo mine...

I opet bi se vraćao svojoj družini i ciganima, vrištao, pevao i satirao se igrajući. Onda nekoliko dana ne bi se pojavljivao nikako, samo što bi na dužnost dohodio, radio bi mnogo i odmah se u svoj stan povlačio. Tamo bi mu momak i hranu donosio; i tako se skrušavao, kolebao i domišljao, dok jednog dana ne bi opet sakupio svoju družinu i evo ga opet kod Ćope. I uvek isti prizori, iste reči, ista pesma, vrisak, pokajanje i povlačenje. Tako par puta još, i poštar Čopo, sav umoran, neispavan i posedeo od brige i stida, reši se da tome učini kraj. On dozva ženu sebi:

— Eto, sad nek ti je srce na mestu. Slobodno uzimaj decu za ruke a torbu na leđa, pa vodi po svetu kud te noge nose. Ej, eej-ej... ja da to doživim! Da dignem ruku na državnu kasu, da pogazim obraz, pljunem na lebac! Govorim ja tebi jednako, ženo, orazumi se: nije to moje, tuđe su to pare ... Ali ti zaintačila: strpi se još malo, sve će dobro biti. Eto ti sad i udaje i mladoženje! I nek mi rupi sad kakva kontrola na vrat, niko živ me ne otarasi robije, a tebe i svih tvojih bede i sramote.

Sva uznemirena i zelena u licu, gospođa Katica nesvesno se tače uzdrhtanim prstima njegovog ramena i jedva čujno promuca:

— Mnogo?

— Blizu pet hiljada.

— Hu-u-uhhh ...

Onda prizvaše i Hojdanu i sve joj po istini otkriše. I dok iz prednjih soba dopiraše smeh i kikot pijanih Pavkovih drugova, ovde, u kujni, rešavala se sudbina čitave porodice. Nije se imalo kud: poreznik Pavko jedini je mogao da ih spasi. I to odmah, smesta morao bi da se okani bančenja, rasipanja i da se venča sa Hojdanom; a na njoj je onda da mu omili i zavoli je sasvim, da mu

osladi život, priveže ga za kuću i odbije tako sebe i njih od zla i propasti.

Do duše i na porezniku Pavku osećaše se nemir i nezadovoljstvo, on se izdiraše i svađaše sa svojim društvom, i samo kad bi Hojdanu spazio, raširile bi mu se zenice i spustilo čelo od radosti i još uvek neke neodlučnosti. Lepo je predosećao i kao nesnosno ga tištalo nešto: koliko je čitava kuća kanda na muci zbog njega ? I upravo kad se poštar Ćopo rešavao da ga, kao brata i čoveka, pozove predase i da mu pred ženom i svastikom sve ispriča i izjada se, on sam od sebe, kao čudom nekim, reši se i upade kod njih, u kujnu :

— Ee, voljeni moji, već je i meni dosta i preko glave ovog čuda, mlatenja i rusvaja. Hoću da se ženim, Pavko moj ! Ništa ne treba da mi pričate. Zagrdio sam i otegao baš dobrano. Ali sad: to mu je što mu je. Hojdano ! odi da te poljubim, sad smem pred svima. Eto, sutra odmah idemo ja i ti, Pavko, kod okružnog prote i preko propisa venčaćemo se u nedelju. Jel' vam tako po volji i pravo svima ?

Zapanjeni i neverujući mu još, oni kao na pola pristadoše. Ali kad prođe jedan dan i dva dana, a Pavko Čolak juri po dućanima i radnjama da sastavi opremu, onda i oni svojski prionuše da se što bolje spreme za svatove. I da mu nisu ništa govorili, kao da ga je bog urazumeo, Pavko Čolak ne dopusti velikih troškova ni parade, već odmah iza venčanja, posle skromnog i tihog ručka kod poštara Ćope, povuče se u svoj novi topao stanić u mirnoj izabačenoj nekoj uličici.

I za sve njih otpoče nov i lep život.

BRANKO MAŠIĆ

DVE PESME

MOTIV

Po mlečnoj stazi znakovi
Zvezde, ko cvetovi makovi
trepere zapaljene : nebo je belo
i krvlju prebadano . . . Telo
moja
savija mi se na kolenima . . .

. . . . tmine
od svetlosti polagano se
rastavljaju.
Sfere se rasvetljavaju —
na zemlji se sastavljaju
tmine: materija polagano gine
u jednom stupu mraka,
u kom ostajem evo ja
sa milijonima kresnica :
crvenih zenica
grešnika
grešnica.

KRIZA

U mlačnoj tišini vruč se vetar dig'o :
moja slutnja mene meni istrgnula.
U prostore vetar vruči me uzdig'o
k'o list otrgnuti. — Zatrnula čula ;
razdražena struja munjeno me baca
iz vijka u vijak kroz haos bez boje :
telo mi bez snage, k'o mrtvo telo mrtvaca,
nema svoga mesta mrtvo telo moje !

Nema jedne misli gde će da se smiri
da odahne trenom i da vidi stvari,
nema jednog glasa eda ga umiri
da ga k svesti prene da mu javi stvari.

Samo je, ljulja se, uzdiže i pada
nesvesno, bez cilja, volje određene.
— Tek, moguće, vetar vratiće me, kada
objavi se slutnja zemlji ispod mene :
bacitiće mene na stvar nepoznanu
ko seme u brazdu za me raskopanu.

ĆIRO ČIĆIN-ŠAIN

О ПРВОМ „МАКСИМУ ЦРНОЈЕВИЋУ“ ЛАЗЕ КОСТИЋА

У 5. бр. „К. Ј.“ за 1918 саопштио сам податке о зачетку и даљем развитку те трагедије. Уједно сам приказао призор, који је песник доцније напустио. Тај сам призор нашао у једној Лазиној бележници а бележницу с још једном у оставини Тоне Хаџића. У тим су бележницама многе Лазине песме из младог, студентског му доба, од којих сам неке публиковао такођер у „К. Ј.“ за 1918. На другом месту и после тог дописа у 5. бр. „К. Ј.“ за 1918 нашао сам и Лазин пређашњи напис „Максима Црнојевића“ а у њему призоре који такођер нису уврштени у штампано издање год. 1866. Тако је онда био преда мном цео „Макс. Црнојевић“, онако како га је Лаза „у петак 27. Септембра 1863 пре полноћи“ свршио и то у свом писму од 1. октобра Тони овако јавио: „. . . . а друго је, да сам довршио у име Бога „Максима“. Само што та трагедија ни онда није била дефинитивно завршена. То се десило неколико месеци доцније.

Први се „Максим“ у многом разликује од штампаног. Разлике има у 1. 3. 4. и 5. чину, у два последња чина највише, што Лаза у писму од 15. марта 1864 Тони овако јавља: „IV. акт Максима опет се демолира и то и пакп радикално, у конференцији с Јолесом“ (дром Јованом Андрејевићем, лекаром у Новом Саду). То исто је могао Лаза рећи и за V. чин.

Из тог V. чина износим један део, Максимов монолог кад се решава да се потурчи.

Но ради бољег разумевања морам још коју рећи. Прво, разлика је између првога и штампанога „Максима“ већ у особама. У првом има и Дужде од Млетака своје име и зове се Никола Марчело. Затим долазе још три особе: Гуслар Никодим, слеп старац, Бојана гусларева унука и дуждевићев момак. Гуслар је био намењен да у IV. чину отпева народну песму о Женидби Максима Црнојевића, тобож он ју је таман и спевао. Код 100. стиха десило би се, да му Иво налаже да престане; али Максим би форсирао даље певање, нашто би Иво гуслара убио. У штампаном делу изостају и гуслар и Бојана а место гуслара пева Надан Бајимир „Два се тића побратила . . . .“ У V. чину види, да се Лаза донекле хтеде придржати народне песме.

Рукопис у том IV. чину слаже се са штампаним делом све до тренутка, кад Максим хоће да се прободе, говорећи „Пред рајски врати ев' овако. — " У делу се прободе а у рукопису: (Замане ножем да се прободе, Иво му отме нож)

Иво

Стој'.
Зар живи кад ти додија већ свет....

Док Иво говори, јавља Јован капетан о побуни, што Ива наведе, да оде својима у помоћ. За њим оду сви а Максим остаје сам.

Максим

Искушенија силан беше час,
И силна, бâбо, фала буди ти,
Што не даде, да Бога провариш,
Да побратиму душу убијеш,
Не би ли први покајао грех! —
Ушуљати се 'тедох у вечност,
Уз побрину прикључити се сан,
К' о сенка сенки, као сунцу мрак. —
Ох, Боже мој, у вечност полазим,
И још угурсуз, још сам себичњак!
Планина света попила ми крв,
Отворио б 'се гроб самомор и
У кршевима овим крштеним —
Зар крштенима? Крштенима да! —
Па још ће ваљда врси горе те,
У часовима гњева божија
Пребијајући плаве громове,
Да неме зборе за ме молитве,
Да спасен будем душом бездушник
И опет не ће саслушат ме Бог!
Па све планине да се наставе
До сама неба, једна на другу,
И на вр' вршка горостаса тог

Да сав тај народ што због мене мре
За моју душу дигне жртвеник,
И милост просећ Богу пусти глас.
И опет не сме саслушати га!
И сви да дођу на тај жртвеник,
Што с вековима изумираше,
Што пак'о муче и што диче рај,
И сви, к'о Милош, жртве невине,
И сви поштени као што је он,
И сви да Богу за ме дигну глас,
И опет не сме саслушат' их Бог!
И опет не сме помиловат' ме,
И опет не сме благ изрећи суд,
Јер пресе'ћу му, пресе'ћу му пут,
Јер ја ћу — ја ћу — потурчити се! —

(Отпочинак; вади један лист из пршњака па одвија Милошу повоје.)

Узајми ми, узајми повоја,
Да новорђен изповијам грех!

(Обавије повоје себи окол' калпака.)

И мастила ми крвавога дај,
Да одкрштене мисли породу
Напишем једно писмо крштено!

(Кваси нож у крви и стане писати.)

Ох, како ти је танана још крв,
Голубија већ није бистрија!
Голубје срце, крв голубија! —
Е, доста, фала, доста, доста је,
Написо сам. — Ал' сад књигоношу.

(Маше руком у кантонаду.)

Баш никог нема, све се жури сад,
К'о другдаш нема умирати кад!

Остај ми с Богом, бео голубе мој,
Одрећи те се морам, к'о што ћу
Одрећи се и оног голуба,

(Руком на небо.)

Под крилом што му ти већ почиваш!

(Јаук иза сцене.)

А ко је то?

(Маше руком у картонаду.)

је с' чуо, момче хеј!
Од' овамо!
(Један дуждевићев момак улази.)

Момак

Јао, рука моја, јао!
Јао, пропаде, ху, изсекоше је!

Максим

Јаучи само, оздравиће ти
Бар она друга; чуј ме, јуначе!
Однеси кнезу писан овај лист!

Момак

Зар Ивану? Ни Жабљак да ми да!
Шта? у ту ватру, у тај окршај,
И покор тај? — ох, никад више, јао!

Максим

Однеси само, важна му је вест,
Кад предаш то, посиниће те кнез,
Узеће ти лепоту Латинку,
Твог Дуке кћер. Однеси само, на!

Момак

Шта? је л' истина?
Посиниће ме зар господин тај?
Ох, дај ми дај! Ил' богатство ил' смрт!

(Узме лист и оде.)

Максим

Е, то нек буде дужнички ми лист,
На њиме што је, ту ти дајем све,
На другом свету што још претекне!

(Оде.)

После Максимова одласка претвара се сценерија у „Бојиште" Бој престаде. Доводи се везан и Дуждевић. Јован капетан прича како је усред боја Иво добио писмо и кад га је прочитао викне „Народе! Мој син, мој Максим, потурица је!" С тим јурне у бој и погине. На позив прича Дуждевић шта је видео: Да је Јевросима у лудилу убила Максима и свег га исекла, говорећи:

Проклето Туре! Црна неверо!
У Турке ли ћеш? у Турке ћеш, је л'?

Затим је опет све као у штампаном делу.

Лаза је добро радио што је „демолирао" IV. а доследно с њим и V. чин. Да је остало на првом напису, Максим би изгубио сваку симпатију. Блесак хероизма и величанствености који ипак краси сваког трагичног јунака потамнео би у појави чудовишта, каквим се Максим ишчаурио.

Сем издања од год. 1866 има још једно издање, у 5. свесци „Зборника позоришних дела" од год. 1873. Нажалост је то издање, штампано према „удесу" Тоне Хаџића, тако осакаћено, да га Лаза не хтеде никад признати, што сам већ у „К. Ј." навео.

О свему том више у мојој расправи о Лази Костићу.

Милан Савић

KNJIŽEVNI PREGLED

LEKSIKOGRAFSKA IZDANJA AKADEMIJE

1. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Obradjuje T. Maretić. Svezak 36. (nošenje - obuća). Zagreb 1918. Leksikalni format (str. 244-480).

2. Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik. Napisao Vladimir Mažuranić. Sv. VII. (podimica — prijedlog). Zagreb 1918. Isti oblik (str. 961-1120).

3. Dr. T. Maretić, Crtice o rječniku naše akademije. Zagreb 1916. (Ljetopis 31, I., str. 25-113).

Naša akademija je izdala za prošlu godinu snop knjiga, pa i gornje tri, koje ćemo popratiti sa par riječi. Najprije ćemo se obazreti na Maretićeve »Crtice o rječniku naše akademije« (Ljetopis 31. I., str. 25-114), s kojima je u savezu i sâm rječnik, napose sv. 36. Netko je piscu prigovorio, da one raspravice ne trebaše ni objelodanjivati; mislimo, da nije imao pravo. I sada se mogaše o tome progovoriti, iako nije i ne će biti skoro rječnik dovršen. Stari izumiru, a mladji mogu čuti i doznati štogod, čega pravo ne bi nikada obaznali. A dr. Maretić je u stvari najbolje upućen, jer i za nj vrijedi: cujux magna pars fui.

I ja mogu da štogod kažem, jer sam u isto vrijeme sabirao s Maretićem gradju za taj rječnik, prije nego li je počeo izlaziti, kada smo u Zagrebu strepili, hoće li se vratiti Daničić iz Biograda u Zagreb, jer se onda uopćeno mislilo, da samo on može da bude urednikom akademičkoga rječnika. Samo naši Starčevićanci zazirahu od njega. Ja sam bio u ono vrijeme djak, slušač slavistike, ali sam bio pristalica jugoslavenskog mišljenja, odan akademiji, te bijah neko vrijeme i njezinim pisarom. Onda već moji drugovi u sveučilištu, pristaše Starčevićeve nauke, napadahu prema djačkom običaju akademiju, njezine prvake i pokrovitelja Strossmayera kano tobožnje neprijatelje velike Hrvatske, a prijatelje Austrije, dakako prema nauci dra. A. Starčevića. U ovakom opadanju, koje se sistematično provadjalo, može tražiti i tajnik dr. Majcen, najnoviji apologista akademije, djelomični neuspjeh akademije u poslu pretplatnika na njezine publikacije. A ta hajka trajaše bome dugo, do danas.

Ponajprije o sabiranju riječi. Za nenazočnosti Daničićeve (1873-1877.) davaše sabiračima i ispisivačima upute jedino dr. Rački, štogod i Šulek. Ovaj bješe donekle drugog mišljenja nego Daničić a drugi bijaše vrsni leksikograf. Ja sam štovao i jednoga i drugoga, ali nekako voljah više Daničića i njegovu osnovu. Činilo mi se, da je bio Šulek kano Slovak ipak tudjinac, koji tobož ne pozna u tančine naš jezik.

U istinu, onaj čovuljak bijaše u leksikografiji hrvatskoj pravi genij, koji je obogatio naš jezik novim riječima, koliko ni jedan Hrvat niti Srbin.

Mi dakle crpasmo riječi iz knjiga po odmjerenoj nagradi (10 nč. za svaku riječ s citatom) onako kako je tko htio i bolje razumio. Excerpirahu riječi neki sveučilišni djaci i neki srednjoškolski profesori (Žepić, Valjavec, Petračić). Držim, da je najbolje radio Žepić, a od djaka Broz i Maretić. No bješe i loših ispisivača, osobito medju djacima. Ja sam se brzo odrekao svakog crpljenja, jer sam premalo služio. Za svaku riječ proučavah i čitah čitave odlomke, pa i cijelu knjigu. Mekanično sam dakle premalo radio, a prema tome i zaslužio. Tako se okanih prepisavanja riječi, dok je n. pr. Maretić — stanovasmo neko vrijeme u susjednim sobama — znao koncem mjeseca dobiti 50, pa i više forinata, a tarifa bijaše dosta niska.

Ispisivanje riječi dakle nije bilo uvijek najpouzdanije, ovisilo je o spretnosti i sposobnosti ispisivača (v. Maretić, Ljetopis 31, str. 36, 43). No one cedulice dolaze u ruke obradjivača, pa on onda zagleda u izvorne knjige i tumači i obradjuje svaku riječ. No i obradjivači su često nesigurni, a ni Daničić ne znadijaše dok se u početku sabiraše gradja, da će uvoditi neka nova slova: đ, ǉ itd.

Uputstva akademije ne bijahu nikada obilna, ne bješe tko da ih daje, a Rački ne bješe leksikograf, pa je griješio i sâm Daničić. Gdje-koji obradjivači rječnika davahu bolju uputu, no i ona je ovisna bila o spremnosti i talentu pojedinog ispisivača. Maretić navodi dosta slučajeva, kako su i obradjivači često griješili hotice ili nehotice, a često su ih zavodili pisci svojim pogrješkama ili ispisivači. Od obradjivača bijaše, mislim, najslabiji Valjavac. I ja s Maretićem živo žalim, što ne bješe sva potrebna gradja prije sabrana, nego li se počeo naš rječnik štampati. Kasnije se to htjelo doduše nadoknaditi i doista se i sada nadoknadjuje, ali je to ipak krparenje. Napokon na prijedlog Maretićev je zaključeno, da se dalje ne upotrebljava nikaki novi izvor. A to je takodjer po mome mišljenju rdjavo.

Iako nova slova, što ih je unio u našu latinicu Daničić, nijesu za oko lijepa (i Budmani je uveo jedno), opet ne mislim, da ih narod ne će nikada primiti, kako kaže Maretić (str. 75.). Mi moramo nastojati, da naš pravopis bude što savršeniji. Kada je Gaj uveo neke diakritične znakove, možemo mi ići dalje. Još će biti naša slova nelijepa kano nordička, a naš pravopis će biti uvijek i savršeniji od francuskog, njemačkog i engleskog, gdje se mora početnik mučiti, dok se uputi u onu gomilu složenih slova i glasova.

Slažem se potpuno s Maretićem, da je akademički rječnik za naše prilike i potrebe preko mjere velik. I Budmani i Maretić skraćivahu rječnik, no ja bih i dalje išao, pa još koješta ispuštao: n. pr. onu često zališnu diobu značenja i upotrebljavanja riječi u odjeljcima, pa i u najnovijem svesku: obladati, oblačiti, obećati, običaj, oblast, obilan, objesiti i t. d.. Tu nije dosta slova za označivanje pojedinih

kategorija: a-x, već se uvodi i aa), bb) itd. Štogod bi se dalo sažeti zajedno. Mogu se izbaciti i gdjekoje nepotrebne riječi, nepouzdane i poneki glagoli s negacijom, koji novo ništa ne donose u logičnom smislu.

Do sada stoji akademiju (t. j. do g. 1915.) rječnik, kako je izračunao Maretić (l. c. 110), lijepu svotu od 168.000 kruna, a potrošit će se još preko 200.000 kruna. Za naše prilike doista mnogo.

Već je Budmani odstranio Daničićeve etimologije, kojima se ovaj nije nikako proslavio (Korijeni itd.). Budmani, kako sam čuo od akademika Musića, običavaše u posljednje vrijeme bacati u koš gdjekoje cedulice poradi svoje staračke neustrpljivosti. Težak posao ove ruke umara, pače ubija stara čovjeka. Za to su potrebni jaki živci. I Budmani je najzad otišao u Italiju i ondje skoro umrije u zeta. O njegovu životu kolaju po Zagrebu svakake priče, n. pr. rad ne odgovaraše na pisma niti ih kome pisaše. Kad pristojnost zahtijevaše, da zahvali crnogorskom kralju na nekom odlikovanju, izvršila je tu uljudnost njegova obitelj bez znanja njegova, jer on ne bi bio toga učinio. Nije ni mnogo pisao u životu, no u rječniku, što ga on obradjivaše, ima dosta suhog zlata pored gdjekojih nedostataka.

Daničić bješe u životu suhoparan čovjek. Poznavao sam ga lično. Nekoliko pisamca od njega čuvam kano amanet. Razdragao sam se, čitajući nedavno dramolet M. Crnjanskoga: »Maska«, gdje se sjajno prikazuje i karakter mladoga Daničića. Divno. I on je već u starosti naprtio na svoja pleća golemo breme, slaganje velikog rječnika sa starim nazorima.

Akademički rječnik, iako je ponajprije namijenjen učenim ljudima, opet može iz njega crpsti mnogo pouke svaki obrazovani čovjek, n. pr. kad pročita ono, što se navodi o riječi: običaj, novac itd. Iz Maretićeva objašnjenja doznajemo, da ovu riječ upotrebljavaju svi južni Slaveni; u nas su najstarije potvrde iz druge polovine XVI. vijeka, tek u 2. polovini XVIII. vijeka biva posve obična. Zar to nije zanimljivo? I iz posljednjega sveska razbiramo, da se medju novijim piscima mnogo citiraju Pavlinović, Miličević, Ljubiša, pop Bogdanović iz Like. Izabrao ih je sâm Daničić.

Jedna uspomena. Pripovijedaše mi pok. sveuč. profesor Geitler, koga sam ja volio i on mene: »Daničić ne će da vaše riječi uvrsti u rječnik, jer mu nijeste tobože dosta pouzdani. Ja mu rekoh: ako nije pouzdan jedan slušač slavistike, kako da bude pouzdan jedan lički pop (mislio je na Bogdanovića) bez viših nauka?« Na to je popustio Daničić, i ja samo žalim, što gdjekoje svoje riječi ne nalazim u rječniku, a opominjem se dobro i danas, da sam ih napisao i predao. Sve ovake riječi potječu sa otoka Krka i susjednih krajeva, sabrane s promišljanjem nakon većeg izleta. Bit će da su se izgubile u akademiji, jer znam, da bi potvrdile i razjasnile gdjekoji primjer. Takih eto čudnih nazora bijaše pokojni Daničić.

Da svršim sa Mažuranićem.

Vl. Mažuranić je neki izuzetni hrvatski pravnik. Ta rodjak je tolikih uglednih ljudi istoga imena, pa i sin pjesnika Čengijić-Age. Sàm svojom snagom pope se do predsjedništva banskoga stola pod banom Khuenom. Bavljaše se uvijek lijepom knjigom, te su mnoga njegova djelca štampana od naše »Matice«. Sabiraše dugo i svoje »prinose«. Toga radi ih tako imenovao, jer to nije od stručnjaka napisani pravi rječnik, a imao bi to da bude. Kako svaki, književnik je najprije kritik svojega djela. Kao pametan čovjek uvidjaše, da će biti dosta, ako izdade samo »prinose«. Pamet i čednost. Uvidio je, da će biti ti »prinosi« za pravni rječnik odviše mršavi, proširio ih je i na istoriju, pa tako ne može se mnogo ni zabavljati, jer napokon u istoriju ide i akademički rječnik. Dakle neko originalno djelo po svome sastavu. Mažuranić nije ni filolog ni leksikograf, pa kako da bude njegov posao savršen, recimo samo dobar, i bez prigovora. On je ovdje eto radio diletantski, koješta je i suvišno u njegovu rječniku, jer se već nalazi u akademičkom. Služio se obiljem literature, koju upotrebljaše kako je najbolje umio, a taj se broj vrela uvijek povećava.

Iako dakle ima u njegovim »prinosima« nepotrebnih i zališnih riječi (n. pr. partikule!), opet priznajemo, da je s pravim veseljem stao kod starih pravničkih pojmova i nastojao, da ih objasni. On je doista nekim riječima ušao u trag tajni njihova postanja. Mnogi su pravni pojmovi i istorični ovdje obilnije protumačeni, nego u akademičnom, no u filologičnom možda naivnije. U »korenodupstvu« ostavljaju ga često na cjedilu i Miklošić i Berneker, jer ga znanje filologično iznevjeruje.

Poneki izvori nijesu dostatni, n. pr. p o d r e k a (u mojim spisima ima više primjera), piscu je to asimilacija (od patrijarha); p o g r e b a c ima i značenje zvončića na pogrebu (to čuh baš u Novom) itd.

No sastavljaču »prinosa« služi na čast, što je u starosti nastavio ovako ozbiljno zamišljeno djelo i što je kano pravnik — a naši pravnici ne mare mnogo za književnost — dotjerao do sveske 7., te se približava svome kraju. Romantika ne će iščeznuti nikada iz nauke.

I. Milčetić

MILO MISTRA: MODRI BRIJEG. (Roman iz prošlosti hrvatskog političkog života. Izdanje D. H. K. Zagreb, 1919.)

Kod političkog romana teško je i o s t a t i umetnik. Gorkij je najslabiji onda kada politizira, a Melhior de Vogue, autor lepog »Le Maitre de la mer« i »Jean D' Agreve«, ne čini mi se takav umetnik u svojem, inače znamenitom »Les morts qui parlent«. — Kao što je drugima teško, da u politici budu objektivni, tako je i umjetniku. Mesto da se uzdigne nad predmet, da ga pronikne i ovlada s njime, autor i nehotice ostaje partizanat i neumetnički jednostran. U uskom milieu, gde borba za nacionalnu slobodu stvara dubok jaz izmed svega narodnoga i svega nenarodnoga u političkom smislu, objektivnost je još

teža. Tu čovek vidi samo prijatelje i neprijatelje, ili u najboljem slučaju zalupance i zanešenjake, i teško mu je iz toga partizanstva izljuštiti čoveka, živu figuru, sa dimenzijama koje se protežu u socijalni, obiteljski erotički i ostali život.

Mila Mistre roman »Modri Brijeg« kao da je hteo da izbegne ovim nedostacima. Njegov autor ne uzima kao predmet borbu između svojih političkih simpatija i antipatija, već između dvaju njemu gotovo jednako tuđih grupâ: jedne korumpirane, birokratske i učmale, i druge dogmatičke, verbalističke, zanešenjačke i nerealne. Jedno su vladina birokracija i njeni pristaše, a drugo pravaška stranka pod konac Starčevićevog života. A Milo Mistra je na prvi pogled ne samo literarni, nego i politički, realist, koji doduše prezirom gleda na korupciju, ali umerenim prezirom skeptika, tako da se taj približuje pomalo isto tako skeptičnom posmehu njegovom, kojim gleda na pravaški fanatizam. Ova hladnoća ga zavarava i pričinja mu se objektivnošću. Ali ona to nije: Svoja lica, on nam prikazuje »s visoka«, jednom neumetničkom gestom, koja je daleko gora nego neobjektivnost, i koja nas nikako ne može zagrejati. Ona ubija u knjizi toplinu, i mržnju i ljubavi,isisava licima dušu, a to je propast svakog umetničkog dela. U glavnom licu, dru. M. Maliniću, autor je možda hteo da nam dade tragediju mladog idealiste u učmaloj i korumpiranoj okolini, tragediju, koja je i kod najokorelijih realista uvek visoka, lepa i puna sapatnje autora i čitaoca, ali u ovom romanu mi te sapatnje ne vidimo. Pa i onda kada bi je mi možda osetili, smeta nas posmeh autorov i gesta ruke, koja uvek pokazuje: »Eto, vidi, tako se događa zanešenim žutokljuncima . . .!«

To je glavna mana ove knjige. Tko čita romane kao i novine, da dozna šta se dogodilo ili najviše možda, da uživa u tom, kako je autor ovaj ili onaj detalj lepo pogodio, taj je možda ne će ni opaziti. Toga će možda knjiga i zadovoljiti. Jer u njoj ima dosta toga što se događa, šta više takve vrsti, da će svaki Zagrebčanin već po vanjskim oznakama prepoznati mnoge scene svoje okoline, mnoge izraze, običaje i figure. Posle ovog romana Milu Mistri ne može niko poreći da pozna zagrebački društveni život, — ali samo društveni život, ili u najboljem slučaju društvene figure. Ljude ne. A društvo, to je vanjština, dočim je čovek nutarnjost. Milo Mistra zna da izvrsno zapaža ono prvo, dočim za ovo drugo uopće nema smisla. Katkada uspeva, da dobro karakterizira bar jednu stranu unutrašnjosti, kao n. pr. kad opisuje vođe pravaške stranke Srečića, Petrinića i Gjuranića na 70. strani, — ali vrlo retko. Malinić je n. pr. uopće bleda figura, a erotika kod Malinića i Ljube tako šablonska i beskrvna, da izaziva samilost. Najizrađenije je lice Srečić.

Tehnički je roman vrlo slab. Motiv »modrog brijega« je forsirano umetnut u radnju, i svaki čas ispada iz okvira. Zato ne odgovara ni naslov romana. Rasporedba sadržine je obavljena bez ikakvog instinkta za umetnički važno i značajno, te manje značajno. Neznatne

stvari su često razvučene u sitnice, a najmarkantnije neizrađene. Kvaliteta pojedinih scena vrlo je nejednaka. Uz čistu žurnalistiku stoji najsentimentalnija lirika, a osim nekoliko uspelijih scena (kao n. pr. zadnja noć Srečićeva) ostale su vrlo neuspele.

Zanimjivo je međutim, da kolikogod stil i jezik ove knjige nikako nisu dobri, šta više na nekim mestima vrlo loši, opet znače velik napredak prema običnom stilu i jeziku Mila Mistre u posljednjim njegovim novelama. Bar na mestima čovek nađe krepki izraz, zaobljenu frazu, i nešto što se razlikuje od klišeja. *N. B.*

Нови Покрет. Београд. (Цена 1.20 дин. Уређује В. Т. Кулунџић)

Могло се очекивати, да ће наше књиге и часописи учестати сад. И учесташе. Још само ћирилицом писан део наше књижевности није ускрснуо, али се ево појавио први покушај „младих". Истина, после Уједињења и Скерлића могли бисмо очекивати часописе у којима има и ћирилице и латинице и словеначког, али засад се треба са мало малиције задовољити и тим, да је по садржају, менталитету и техници књижевност троимена једна иста. Будућност ће нас сигурно увести у књижевност писану штокавски послављењим латинским словом за све нас.

Ипак је симпатичан овај покушај, ма да ова млада скоро непозната имена сећају оних сјајних имена која се нечују још и од којих се много и неће више чути.

Упада одмах у очи разлика иступа ових, од оних „нових" у Загребу. Ови у Београду поздрављају пре свог новог пута са пуно достојанства два врхунца (Дучића и Ракића) са разумевањем, које је тако ретко у „младих". Ипак они тврде њино право да пођу новим путем и то им се неможе порећи. Место скандалозне галаме и крикова рекламних већ у првом броју Кулунџић и Димић дају прозу која по техници својој, а и по садржају надмашује многа позната имена. Стихови Милићевића, Димића, Богдановића, покушај и новог неокованог стила, у садржају су ипак пуни добре традиције и не диме се од пламенова трансцеденталних афектованих бура, које су сад тако у моди.

Цео први број провејава позив Муза, које су лебдиле над голготском, па ипак модерном баладом of reading, на коју Уредник сећа.

Надајмо се да ће младићске недостатке испунити младићски полет. **М. Ц.**

BELEŠKE

ČESKI PREVOD ANDRIĆEVOG »EX PONTA«. U Pragu je nedavno izišao nakladom Stanislava Minařika (na Smichovu) prevod »Ex Ponta«, knjige Iva Andrića, koja je štampana lani kao treća knjiga izdanja »Književnog Juga«. Delo je preveo na češki jezik gosp. Josef Pelišek, dobar poznavalac našeg jezika, kojemu je posvetio lepu pesmu »Srpskohrvatskom jeziku«. (Prevod te pesme mi smo doneli u lanjskom godišnjaku »Knjiž. Juga«.) Prevod je potpun, sa predgovorom g. N. Bartulovića, a dodana mu je na koncu još i ocena g. A. Milčinovića o »Ex Pontu« iz Savremenika. Prevod je u glavnom dobar. Smisao je svuda tačno sačuvan, a da pri tom nije nipošto trpila lepota češke fraze ni izgubljen naročiti ton Andrićeve dikcije i stila. Manjih omašaka ima, ali relativno vrlo malo. Na nekim mestima prevodilac nije uzeo u obzir ispravke štamparskih grešaka dodane originalu, pa je preveo stvar u pogrešnoj formi. Slog i papir su dobri, ali je vanjska oprema knjige nešto malo ratna. Uza sve to zahvalni smo veoma i g. prevodiocu i g. nakladniku, što su bratsku češku publiku tako brzo upoznali delom, koje svakako ide među najbolja dela naše novije književnosti.

S.

Фрањо Марковић: Кохан и Власта. (Пјесан. Матица Хрватска. Загреб. Изванредно издање.) Блага романтика добре старе школе, долази као традиција од оца добра.

Ако је сентиментална, али је и пуна осећаја њена љубав према Славенству, целокупном; љубав према етичној, идејној, моралној садржини те речи, како је тумачише Илири, и после Илира до данас сви они, који верују у месијанско и голготско значење речи Славен.

Та љубав у чистим, благим стиховима пуни ову мало академску пјесан славенском топлином.

Штета што није штампана и ћирилицом. У оваким издањима: Јакшића што више латиницом, а Мажуранића, Марковића и друге што више ћирилицом.

М. Ц.

STANOJLO DIMITRIJEVIĆ: SRPSKA ZVEZDA. (Priče i pripovetke za narod. Solun.) Dobronameran biti nije dosta. I ako su ove priče posvećene srpskoj vojsci, one su ipak jeftini, palanački feljtoni. Piše se o nekom podrumu punom »raznih sorti« vina, o podrumu »tako divno uređenom, da bi se trebali mnogi naši seljaci stideti«(?)... To je »za narod«. »Za narod« behu nekad psalmi, biblija, gusle, sad im se piše Mita Kradić i ovako: »kad se mala grudvica spusti u vodu, koja oda zvuk »buč« ribice se razbegnu kud koja. Vodenice silom tangrljaju.

Čokrtalo na kamenu lupa dr . . . r . . . r . . .« to se čini piscu »za narod« i idilično. Ali je baš narod najmanje željan ovake »lepe« literature, on je više željan ozbiljne prosvete, a ovo je za palanačku kavansku publiku. Ima dobronamernih koji škode. M. C.

MILOSAV JELIĆ: SRBIJANSKI VENAC. Drugo izdanje. Novi Sad 1919. Jedna, zapravo, Narodna pesmarica koja se izmiče svakom visokom merilu, ali koja ne može proći nezapažena. Ove pesme karakteriše ona neposrednost i toplina kojom se narod seća svih događaja koji su u njegovom životu važni i za njegovu budućnost odlučni. U svoj primitivnosti i nekom često suhoparno kroničarskom beleženju drugarskih junaštava i pogibija ove pesme imaju, na mestima, više netražene lepote i često nesvesne i potresne iskrenosti nego mnoga literarnija i pretencioznija ratna i poratna zbirka. Pored mnoge retorike i »povanja« ove pesme imaju mesta visoke dikcije, originalnih i karakterističnih shvatanja i izraza o kojima bi valjalo naročito pisati. To su mesta koja nose uspeo i jasan odraz »našeg neba, duše, srca, pesama i hleba«. Svakako jedna knjiga koja će biti čitana, razumevana i voljena od veoma širokih krugova. R.

SAJFUDIN HUSEINAGIĆ (FIKRET): DOMOVINA. (Dramska priča u 2 čina, 3 slike. Izvanredno izdanje »Mat. Hrvatske«, Zagreb, 1918.) Da je ovu knjigu Matica izdala pre nekoliko godina, razumeli bi. Njen autor naime odvraća bosanske Muslimane od besmislenog i nerazumnog iseljivanja iz Bosne u Tursku. Prikazuje kako im tamo može da bude samo zlo, i kako je njihova prava domovina u složnom životu sa ostalim bosanskim veroispovedima iste krvi i istog jezika. To je sve vrlo plemenito i lepo, ali danas nam više ni toga, Bogu hvala, ne treba. Turske, tako rekuć više i nema, a u koliko je ima, tako je daleko, da neće više ni najzadrtijeg bosanskog »Turčina« spopasti volja, da se seli u nje. Pa i bez toga, taj bi pojav sam od sebe jenjavao. Ultitaristički »raison d'etre« ove knjige dakle potpuno otpada. A umetnički — o tome bi bilo najbolje, da se i ne govori. Jer literarna vrednost te knjige, takve je vrste, da čak ni onda kada bi imala da služi najultarističkijoj svrsi, nebi smela, da se štampa. Pogotovo Matica to nebi smela. Jer ovo nije loša knjiga, već nešto daleko gorega, nešto što se možda moglo izdati samo privatnom nakladom u Tuzli ili Jajcu . . .
N.

Из „Матице Хрватске", липањ 1919. У штампи су дјела: Антонија Касовиц-Цвијић: Ватрослав Лисински у кругу Илира; Гундулић: Осман с уводом и тумачем Др. Ђ. Кербпера; А. Ковачић: У регистратури; Ст. Виспијански: Болеслав. Смјели; Новији словенски писци, с биографијама од проф. Фр. Илешића. У штампу улазе: „Војвода Момчило", драма др. Ђ. Димовића, „Средовјечни градови" проф. Ј. Пасарића. За штампу су примљена дјела: драме Пецније Петровића; Толстој: По-

смртна дјела, у преводу И. Великановића. Прихваћена је понуда да се штампају „Доживљаји" Бранислава Ђ. Нушића. Понуђена су Еурипидова дјела у преводу проф. К. Раца и Шекспиров „Краљ Лир" у преводу дра. Милана Богдановића.

Награде из закладе „Матице Хрватске". Из закладе грофа Ивана Драшковића за год. 1917. награђено је дјело Антоније Касовиц-Цвијић: Ватрослав Лисински у кругу Илира, из исте закладе за годину 1918. дјело др. Франа Бубановића: Кемија живих бића. Из закладе Душана Котура за год. 1918. дјело др. Ђуре Димовића: Војвода Момчило. Из закладе Адолфа Вебер-Ткалчевића за год. 1918. дјело Светозара Чоровића: У ћелијама. Из закладе Јулија Бубановића за год. 1917. дјело Д. С. Мережковскога: Вјечни супутници у хрв. преводу И. Великановића.

Натјечаји „Матице Хрватске". „Матица Хрватска" расписује ове натјечаје за књижевне награде: 1. Из закладе Драшковићеве (К 2000) за „најбољи пучки спис" за год. 1919. до 31. просинца 1919. Натјецати се могу рукописи. 2. из закладе Вебер-Ткалчевићеве (К 900.—) за „најбоље народу корисно дјело" за год. 1919. до 31. просинца 1919. (Штампана дјела или рукописи). 3. из закладе Вушчићеве (К 2000) за „најбоље дјело из хрватске повијести" за год. 1920. до 31. просинца 1920. (Штампана дјела или рукописи). 4. из закладе Бубановићеве (повишен хонорар за 50%) за изворно или преведено дјело из хрватскога или славенскога живота за год. 1919. до 31. просинца 1919. (Рукописи). 5. из закладе Турковићеве (К 500.—) за пријевод популарног дјела из пољопривреде или шумарства за год. 1919. до 31. просинца 1919. 6. из закладе Милетићеве (К 500.—) за изворно дјело казалишне струке за год. 1920. до 31. просинца 1920. 7. из закладе Враницани-Добриновићеве (К 700.—) за изворно књижевно дјело без разлике сврхе за год. 1921. до 31. просинца 1921. (Штампана дјела или рукописи).

IZ UREDNIŠTVA. Gosp. Miloš Crnjanski stupio je u našu redakciju kao stalni član sa sedištem u Beogradu.

Vlasnik i odgovorni urednik, Branko Mašić

Hrv. štamparski zavod d. d. u Zagrebu.

KNJIŽEVNI JUG

KNJIGA IV — SVESKA 2-3 1 AVGUSTA 1919

WALT WHITMAN

(1819. — 1919.).

Jedno kratko sećanje o stogodišnjici. Da se da slika Whitmanove ličnosti i poezije i da se uvidi njena vrednost i oseti njeno značenje, nisu dovoljna svakodnevna književna merila ni evropski estetski kalupi. To nije poezija iz koje bi se mogla vaditi jedna reč ili jedan stih, raščinjati i meriti, to je delo jednog života i izraz jedne ličnosti; od značenja je samo celovitost. To je jako piće, poezija najviših zanosa i najbudnije svesti, tu se retko čuju ljubaznosti, tu se veoma malo računa sa osetljivošću, to je pisala ruka teška i malko znojna, ruka sa zastarelim žuljevima i čelo s borama iznad veselih očiju.

»— — Pa ja i nisam ni malo pitom; neprevodiv sam; Odjekuje moj barbarski vrisak iznad krovova sveta.«

Njegov život i njegova poezija idu uporedo i vezani su usko kao tamni i svetli kolutovi rasta i razvoja na prerezu stabla.

Rođen u West Hilsu, na vetrovitom Long Istlandu, u državi New York. Otac mu beše Englez, krupan i mučaljiv tesarski majstor, a majka Holandeskinja iz porodice sa kvekerskim tradicijama. Već sa 12 godina je pisar kod nekog advokata, u trinaestoj napušta kancelariju i uči štamparski zanat, usput mnogo čita i počinje da piše, u sedamnaestoj godini je u New Yorku, zanat je izučio, ali piše za novine i tjednike; ubrzo ostavlja grad i postaje učitelj. U devetnaestoj godini osniva svoj listić »Long Islander«, kome je sam urednik, nakladnik, tipograf i koga sam raznaša na konju po celom otoku, ali list zapinje i propada, a on opet podučava decu. God. 1840 učestvuje u izborima. Prvi literarni uspeh: jedna novela u »Democratic Review«. U dvadesetdevetoj godini polazi kao redaktor u New Orleans, ostaje samo nekoliko meseci, ali tu pada njegova prva ljubav (prva od

značenja), jedan zamršen roman s nepoznatom ženom, koga je celog života krio i od najbližih.

Vrativši se s juga, uči drvodelski zanat u svog oca i pomaže mu u radu. Pet godina je radio, zajedno s ocem, drvene kuće i hambare po Long Islandu, isto kao što je pre učio decu i izdavao listove, a u časovima odmora (te su pauze bivale često samovoljne i ceoma duge) šetao, sanjao i čitao. Osim celokupne engleske književnosti upoznao je, bar iz druge ruke, razvoj ljudske misli od Budhe i »krasnog Boga Krista«, pa do Hegela, čitao je Homera, Sofokla i Rousseaua. To je bilo doba uspona ; u to je vreme, u časovima rada ili odmora, rasla njegova ličnost i sazrevalo u njemu sve više saznaje o vrednosti života, o jedinstvu duha i materije, o lepoti svega što žvi i o smislu borbe i smrti. U njemu je do mističnog zanosa porastao osećaj srodnosti sa ljudima, životinjama i stvarima jednako kao i s najudaljenijim planetima. Zdrav, snažan, pun iskustva i znanja, miran u duši, sa svoje 34 godine on osluškuje unutarnji glas. Pred njegovim vidovitim očima — začuđenim, modrim očima velikog deteta — otvara se njegov put i put čovečanstva. Ostavlja posve zanat i daje se na »pisanje svoje knjige«, jer je »shvatio duh Amerike i svoga vremena«. Sređuje ulomke pisane u danima odmora, i piše dalje.

Unutarnji sjaji njegove pratilice radosti, teskobe i zanosi, glas božji, koji se u njemu javio na dodir prirode i čoveka, veliki smisao razvitka, bratstvo ljudi i lepota svega sveta, sve, sve što je ispunjalo Walta Withmana u znojnim tesarskim danima, u proletna jutra, i u zimskim šetnjama po Long Islandu sve je to moralo biti kazano u tim neobičnim stihovima teška ritma. A kad je, u proleće, bio gotov sa svojom »pesmom od Walta Whitmana«, onda je odnio svoj čudni rukopis s neobičnom interpunkcijom i malko nesigurnom ortografijom u jednu malu štampariju na Cramberry Street i počeo, kao nekadanji tipograf, lepo da ga sam slaže i štampa. U julu te godine najavljena je u novinama ta tanka sveska pod neobičnim naslovom Leaves of grass.

Kao uvod toj svesci pesama je štampan Whitmanov »manifest« o pesniku Amerike čiji je poziv da oslobađa čovečanstvo »verom i radošću«.

Pesnik Amerike »ljubi vasionu i ima mističan vid da ispod svega nesavršenog vidi savršenstvo, jer on vidi celokupnost svih stvari«. »Govoriti u literaturi savršenom neposrednošću i bez-

brižnošću životinja i nedužnim osećanjem stabala i trave, znači neokaljani triumf umetnosti.« I držeći očito sebe zvanim da bar delomično ispuni taj zadatak, on dodaje »Moje namere neka budu kao namere zdravlja, topline ili snage, neka se isto tako malo brinu da li ih ko zapaža ili ne«. — Iza takvog manifesta sledi dvanaest pesama, novih po sadržaju i obliku. Njegov sadržaj je jedinstven život duše i tela u svim njegovim manifestacijama, a njegova forma slobodan stih bez ikakvih »zakona« osim zahteva ljudskog daha i pauza smisla. Program je jasan.

Ja pevam sebe; jednostavnu i zasebnu ličnost jednu;
Ali ja izgovaram i reč Demokratije, reč En-Masse;
Fiziologiju pevam od glave do pete;
Jedan život neiscrpiv strastima, pulsom i snagom
Radostan, stvoren za slobodne akcije, pod božanskim zakonima.
Modernog čoveka ja pevam.

Tu je udarena već prva nota onog himničkog tona, koji više ne napušta njegovu poeziju.

Velik je život, istinski i mističan, ma gde i ma u kom obliku bio!

Knjiga je imala slabu prođu, a sud kritike je bio nejednak, ali u velikoj većini negativan, neke su bile upravo porazne. Jedini Emerson je zapazio važnost i novinu te pojave, on piše nepoznatom autoru: »Vaša lektira me čini srećnim, jer nas velika snaga uvek usrećuje — — — ja vam čestitam na vašoj slobodnoj i velikoj misli, koja mi je donela mnogo radosti.« Nedajući se zbuniti neuspehom, on izdaje ubrzo drugo izdanje dodavši mu mudro i Emersonovo pismo, nadopunjeno novim pesmama knjiga se brzo razgrabila. U trećem, i opet povećanom izdanju je i ciklus Adamova deca, koji izaziva buru i ogorčenje bogobojazne Amerike. Okrivljuju ga s nemorala i samom Emersonu je način kojim Withman govori o telu i njegovim snagama i lepotama, o spolu, značenju i odnosu spolova, odveć jak i drastičan. Još nakon trećeg izdanja proglasuje ga jedan londonski kritičar »najplićim, bogohulnim, neukusnim skribantom«.

Ali Withman nastavlja svoj put smelo i bezobzirno i sa svetačkim zanosom i bestidnošću nevina deteta kliče:

Celebrate you acte divine —!

O toj osetljivoj strani njegove poezije, rad koje je bio i docnije napadan i gonjen i rad koje je i danas mnogo više čitan i voljen u Evropi nego u Americi, veli njegov najbolji biograf H. B. Binus: »Fizički procesi ljubavi, bili su u njegovim očima lepi, i on je htio da ukloni besramne draperije i dvomislene, nečiste misli koje ih zaklanjaju«. Ispitujući dubine strasti, našao je — Boga.

U to bukne rat između južnih i severnih država 1860. Na Lincolnov poziv dobrovoljcima, pošao je i Whitmanov brat George; Whitman sâm se nije prijavio (izvesno ne od straha, kako su mu to kasnije predbacivali). Kad je dočuo, da mu je brat ranjen, pošao je ravno na front, ali ga je našao u Washingtonu već na pola zdrava. I tu je otpočeo svetao period, posledni veliki uspon Whitmanova života; umesto da se vrati kući i poslu, on se dao na njegovanje ranjenika. Sve četiri godine rata proveo je tu u Washingtonu prevozeći, tešeći, previjajući i pomažući ranjene i bolesne vojnike, jednako neprijateljske, kao i one saveznih država. Živio je od dopisa newyorškim novinama. Njegov snažni vedri lik postao je ubrzo drag i znan svim ranjenicima washingtonskih bolnica. Još mlad a već sed kao ovca, rumen u licu, visok i plećat, uvek u košulji otvorena ovratnika i zasukanih rukava, s kaputom preko ruke, elastičan u hodu, dobar, darežljiv, strpljiv i nasmejan — takvog su ga poznavali i zavoleli ne samo ranjenici nego i ceo grad. Ranjenici su još mnogo godina govorili o »Waltu s anđeoskim licem«. U tim napornim godinama je utrošio sve svoje i po prvi put — u 45. godini — načeo dotad netaknuto zdravlje.

Rad tih ratnih godina, bila je mala knjižnica Drum-Taps (Udacri Bubnja). Whitman u tim pesmama ne slavi rat nego solidarnost, energiju, vernost i smelost živih, i tugu, lepotu i značenje mrtvih. Rat svršava pobedom. Whitman dobiva činovničko mesto i ostaje i dalje u Washingtonu. Njegov rad po bolnicama se daleko pročuo i pribavio mu sveopće poštovanje. Njegov prijatelj žurnalista i pisac O' Connor piše prvi veliki esej o njemu (The good gray Poet). M. Rosseti (brat pesnika D. G. Rossetia) izdaje u Engleskoj jedan izbor Whitmanove poezije. Posle pobedničkog rata on je razočaran uvidiv da robove nije dovoljno osloboditi pa da prestanu biti robovi, i da nema te svetinje koju ne će profanisati profesionalni političari. Amerika: republika, jedinstvo, napredak, demokracija, sloboda; san njegova života, trud ratnih

godina i predmet najzanosnijih pesama; hoće li ujedinjena Amerika moći odstraniti taj san? On je samo za čas posumnjao, da onda još jače uzveruje, tu sumnju i tu vezu on je izrazio u jednoj političkoj raspravi pod naslovom Demokratic Vistas. (Demokratski Vidici). On je zadatak svoje demokracije — demokracije Amerike i sveta — vidio u tom, da ona stvara veliku i slobodnu ličnost od svakog pojedinca, i u isto vreme moćan osećaj solidarnosti u svakom tom pojedincu.

Posle atentata na Lincolna on je u slavu velikog predsednika spevao ceo jedan ciklus, koji je posle bio mnogo recitovan. U to doba je Whitman spremao već peto izdanje svojih »Leaves of grass«; njegov šef, kruti metodist neki, ulovi mu na pisaćem stolu korigiran primerak knjige i videći kako nemoralne i proste pesme piše njegov činovnik Whitman otpusti ga smesta iz službe. Prijatelji se zauzeše i Whitmanu se nađe bolje i slobodnije mesto u drugom uredu.

U desetoj godini boravka u Washingtonu udari ga kap i oduze mu celu desnu stranu tela. Tek što se počeo oporavljati, javljaju mu iz Camdena, da mu je majka na umoru. Putuje u Camden; majka mu umire, a on ostaje bolestan i osirotio kod brata i snahe. Kao da mu je majčina smrt pola života odnela (»To je velika sena moga života«). U tom pustom filadelfijskom predgrađu, on se iako među svojima, osećao osamljen. Udaljen od svojih starih prijatelja, teško bolestan, pomalo se počelo javljati i siromaštvo. Slomilo se njegovo silno zdravlje, po prvi put ga se taknuo bol, i pesme iz tog doba (pesma o univerzumu, o kalifornijskom stablu i kolumbova molitva) nose na sebi »senu« tih godina. Tada je pevao:

> Prepun sam bola!
> Možda ne ću dočekati sutrašnjega dana.

Ali i tad je slavio prolaznost i jednaki smisao smrti kao i života. Tako je proveo tri godine vezan uz sobu, dok je izgledalo, da ga je sve napustilo. Ali u proleće 1876. stade da mu se popravlja zdravlje, iz Engleske se javiše prijatelji, s Rosseliem na čelu, da ga materijalno pomognu, prihodi porastoše; on može da živi na selu u jednoj mirnoj vili; brzo se oporavlja. U to doba pada i poznanstvo s najboljom prijateljicom M. Gilohrist. Pošto se oporavio, putuje po zapadu. Vozi se na lokomotivi kroz prerije. U St. Louisu se zadržava kod brata Jeffersona. U gradskom parku

okuplja oko sebe decu i priča im priče i sva deca strasno vole tog starog »Kris Kringle«.

S godinama se vraća stara snaga tela i bistrina duha. On putuje u Boston, priređuje nova popunjena izdanja, recituje i govori na banketima koje mu priređuju, posećuje Emersona, doživi da mu državni odvetnik još jednom zapleni knjigu »radi nemorala«. Ali izdanja bivaju — možda baš radi zabrane — razgrabljena. Prihodi su toliki, da može da kupi malu kuću na Mickle Streetu u kojoj otad stanuje do smrti. Upravo na šesdesetdeveti rođendan ga udari — to već po sedmi put — kap. Više se ne oporavi i ne diže. Dugo je bolovao, ali se retko tužio, i takav je još nalazio, da je život pun radosnih izmena i užitaka, kojima nema kraja. Prešao sedamdesetu, mučen bolešću i vezan uz svoju malu sobu, koja je naličila na kabinu na brodu i bila pretrpana i puna knjiga, pisama i novica još uvek je »u ž i v a o u oštrom mirisu drveća, koje je izgaralo u peći i štamparskog crnila sa vlažnih korektura«. (U starijim godinama je voleo šampanjac i razgovore.) Posećivali su ga i njegovali bezbrojni prijatelji. Do njega se hodočasti; osnivaju se Walt Whitman-klubovi. Ali, u mukama, sve više slabi; sve poslednje pesme govore vedrim mirom o smrti; on se prašta.

Zbogom, o moja Fantazijo!
Ostaj zbogom, drugarice draga, ljubavi moja!
Ja ti se spremam na put, a ne znam kamo —
Dugo smo živeli, veselili se i milovali jedno drugo;
Bilo je divno! Sad nam se valja rastajati. Zbogom, o moja fantazijo!

Umro je u proleće 1892.

Pišući o Whitmanovoj poeziji, nazvao ju je jedan francuz »une lecture difficile«, za nas je lek i radost ova poezija, koja kao onaj čudotvorni japanski izvor, hoće da povrati čovečanstvu veselje mladih godina; to je krepki miris tuđine; tu stojimo van sebe i van naše mračne tuge slavenske. Ali mi se ne stidimo priznati, da za njega nemamo definicije, jer on se ruga definicijama i otima formulama. Sve što se o njemu može reći, ne iscrpljuje ga: on je pesnik tela i pesnik duše, pesnik slobode, radosti, borbe, energije, devičanske zemlje i zdravih, dobrih, smelih ljudi, pesnik

»d e m o k r a c i j e, l j u b a v i i r e l i g i j e«, pesnik drugarstva i požrtvovnosti, ali i pesnik poroka i nesreće, koji je priznavao :

»More ja poznajem mukâ, očajâ, sumnjâ nevere«

pesnik ljudskog ponosa i velike ljudske samilosti, koji je jadnoj biroklynskoj prostitutki pevao :

Kćeri moja, — — —
Kad te se sunce ne kloni, ne klonim te se ni ja !

Sve je to on, i još mnogo iznad toga, jer on se izmiče svakom određenom izrazu. I za najveće svoje savremenike R. W. Emersona i Tennysona on je bio »jedno veliko, kolosalno Nešto«. Sam sebe je nazvao »Walt Whitman, Kosmos« pa ostavimo mu to tamno ime, puno značenja i pustimo ga neka, kako je sam pevao, slobodan, saučestan, uviđavan radosno koraca svetom sa svojim bezbrojnim pesmama.

»Dok ne prodremo sva vremena i vekove, dok ljudi
I žene svih rasâ i svih stoleća koja idu
Ne budu braća — — —«

A ovo je kratko sećanje, o stogodišnjici, na velikog druga Walta Whitmana, ne samo smelog pesnika, nego još više, retkog, savršenog, vidovitog čoveka, koji je svojim drugovima, pesnicima i borcima svih budućih naraštaja, ostavio kao zavet svoju predsmrtnu reč, reč jednostavne delotvorne ljubavi »Budućnost sveta je u slobodnom prometu i solidarnosti svih rasâ«.

IVO ANDRIĆ

ТРИ ПЕСМЕ

СЕНКЕ

Све су се сенке, у дане оне
Када су мисли никле, к'о цвеће,
Увиле мрачним, самртним рухом.
Из бездни тамних јавит' се неће,
И у ноћ црну, злослуним ухом
Слушају звона, где мукло звоне.

ТАЈНЕ

После којих очајања
Остављамо смис'о дела
Нераздвојно сједињена . . .
И до којих васељена
Нису дошла наша врела,
Наша горка призивања.
Наше сплете замршене —
Магловита осложњења
Како ћемо постигнути . . .
За те тајне, за промене,
Где су кључи, где су пути
Победничких објашњења? . . . .
Милосрђе Вечно, зам'ан
Пали Сунца свуд бескрајна,
Да светлија буде бездан
И јаснији наш пут таман:
Јер — огромни знак је звездан
Само једна нова тајна . . .

ПЛАМЕН

Полагано малаксава
И пламеном светлим трне
Равнодушног мрака другар.
Он је хтео бити угар
За горења нових слава
Изнад ове земље црне.
Још, у храму наших зена
Последња се искра краде,
Знак се његов светли крије.
К'о последње, луде наде
За пожаре васељена
Изнад мртве провалије.

Москва. Станислав Винавер

О БОГОВИМА

Један и један су два, и један су три, и један су четири и један су пет. Тако беше прошло сто година. Тада се узнемири земља. Њиве нису више рађале жуто жито, него неко румено, преплануло и трошно, што се самливено трошило, као песак морски. Вртови више нису веселили срца, него су срца била жељна нових непознатих борова и јаблановa. Много се путовало по земљи. И почеше вртове кресати на путевима и сећи грање. Цвркут тица није се више слушао, а заборавио се јек звона, који се не мења. Земља се беше зажелила порођаја, јер жене нису рађале. И поче се јављати глад. Осмех беше изгубио моћ, а сузе су се исмевале. Из суседног Рио де Жанеиро-а стигоше новинари. Љубав беше досадна по старом начину. Почеше је тражити и нађоше је где је нису слутили и зато прве године прођоше тихо и мирно. Син рече оцу: „нећу више да будем роб и да вучем јарам, што ћеш га скинути са врата на самрти и предати га мени. А кћи рече мајци: нећу више да рађам вијући се у мукама, као ти. Син рече оцу: Зидао си храм и непомаже ти, ја ћу га порушити, е да ли ми може помоћи. Кћи рече мајци: продавала си тело твоје и непоможе ти, ја ћу га куповати, е да ли ми може помоћи. Научна академија саставила је нову формулу постанка света. И земља се зажелела новог, и чим се зажелела новог виде, да је све ново од бога, а све старо од сотоне и зло. У држави целој поскупиле су новине. Жене што су досад откривале груди, а покривале колена, открише колена, а покрише груди. Мужеви су били незадовољни са јелом. После су се дугмад — на оделу почела кидати чешће него досад. Почињала је забуна у граду. Свећеници почеше по црквама, да шибају народ бичем пламених речи. На трамвајима беше мало места и много свађе. Пронашло се да један министар краде. Људи се завукоше са сунчаних улица у куће мрачне. Пијанице нису више пролазиле веселом песмом, него се указаше бледи мудраци и напунише сву земљу мраком из очију својих. Пронашло се, да су школе пуне глупости, и да је још један министар крао. Женске почеше носити нову врсту обућа. На главном тргу где стајаше велики споменик прозван Либертад, око којег се под палмама купили љубавници, нису више заљубљени говорили једно другом „ти" као некад, ни „ви" као досад, него „он". Једно јутро војска доби заповест:

да не почиње више десном него левом ногом, да не поздравља више десном него левом руком, а на грудима се уместо четир пуцета зашивало пет. Само су поштени остајали непромењени.

Девојке се више нису удавале после двадесет година, него чим завршише петнајст. О том је славни доктор ботаничар Меојк написао грдну књигу, чија се слава орила широм целог света. Једна жена је статистиком доказала, да је за женску мало један муж, него да су нужна три. По граду се почеше оснивати домови за сиротињу. Они се више нису зидали као пре ван града, сред вртова, са уресом које је представљало срце над капијом, него сред града од ладног мрамора. Пронашло се да је већина у брилијанту не угаљ, него вода и то у сразмеру 5 : 4, а не 4 : 5. Али све је то прошло врло тихо. Новине су опет поскупиле. Подигоше два споменика. Тада им се десила прва непријатност. Споменик су подигли светој једној краљици. Говорило се о грудима њеним и тад изађоше на видело силне њене гадне тајне, руља је порушила споменик, војска је пуцала и улице се полише крвљу. Новине су опет поскупиле. — Међутим борба око 100- утишала је за мало буку. То беше овако: неки млад лечник пронашао је и тврдио да вода у њега већ на 37⁰ Ц врије. По школама су се дечаци тукли због тог, а после и родитељи. Али једног дана дознаде се нека нова блудна, гадна тајна о мајци краљици и забуна се разли по целом граду. Туча и бука орила се по свим улицама, само иза града по сунчаним пољима где је пасло мирно благо беше тишина и топло. Министри су падали и мењали се. Није се више смело продавати пиће, и нико се није опијао. Сви спрегоше да спасу отаџбину. Гомиле веселе и одушевљене клицале су краљу, кад би у колима златним пројурио градом, лечници почеше бесплатно лечити и чим се појавише поштени људи решила су се сва замршена питања мирно и достојанствено. У земљи за час поче песма и весеље. Само су новине опет поскупиле. Али све то није помогло. Срца се беху зажелила новог, а земља да рађа. Пред вече је врвио весео свет по улицама. Сви су се зажелили зрака, плеса и смеха, нико није хтео да остане у подрумима, нико није хтео да плаче. Све су очи сјале, не беше више очију тужних, у којима би зјапио очај и бол. Женске су весело нијале своја тела по улици, а у мраку се често чуо усхићен крик. Трамваји су јурили, слаби мршави коњи нестадоше са улице. У земљи владаше огромно весеље. Ох још се и данас незна како је

отпочело зло. Једно вече су пуцали на дворску стражу. Незна се ко, незна се откуд. Беше вече, као свако вече. По негде је бљештала бела по негде црна свила, сјајне сабље. По негде је прошао просјак, протрчао пас, или какво мало дете. Звона су звонила, познати су се поздрављали, непознати су пролазили. Све се десило лудо, у мраку, неочекивано, пуцало се и пуцало, док се није разлегао јаук. Целе ноћи јурила су кола и јурили су људи. Пред зору су лежали мртви по улицама. Краљ је лежао у штали својој исечен на комаде. А кад сунце грану, стрељало се дуго, стрељали су пљачкаше. Море је било пуно пароброда што су возили бегунце.

Из оближње Хаване стигла је болница. Република Бразилија послала је флоту да прими странце. По граду је тутњала борба све жешће и бешње. Тако је прошла година дана. А кад се све смирило вили су се стегови нове боје над градом. По земљи се орио весео победоносни крик. Људи непознати грлили су се на улици љубили и плакали од радости.

Мртвима су подизали споменике. Новине су поскупиле. А војсци заповедише да опет носе пушке на десном рамену. Згаришта и рушевине су биле засађене цвећем. Под рушевинама су лежале обешчашћене бабе и распорена деца, а по улицама су урлали побеснели и гладни пси. Али ничег новог не беше.Пронашли су да један министар краде. Цркве су биле порушене, и небеше пред ким да клекну. И тад поче да се шири смешна и страшна нека вера. Прво је раширише мајке и женске. По кућама почеше скривено да се клањају неком новом богу;. Његов храм беше на једном оближњем острву. А била је то гадна вера. Верни су копали очи своје, мучили се и боли иглама. Али најсмешније беше у чему се све јављао тај нови бог. Његове слике се криле по кућама, урезане у метле, у какву слику, штап, камен са улице, итд. Узалуд се по граду орио смех, па после очајан мушки плач очева и мужева, вера се ширила и гомиле су се клањале. Нови обичаји и закони се ширили. А нова вера се ширила од града до града. Кљасти, слепи и болесни дигоше се на највише части, јер тако је хтео то тај нови бог. О његовом се храму причало много, особито о красној , драгоценој круни која му краси главу. А верни нису били опасни, јер нису били жељни власти, па ипак је веће Седморице одлучило да се храм тог новог бога заузме а кип његов, да се донесе са острова. После много мука, тражења, и подмићивања,

одпослаше ратни брод „Аурору", да га донесе. Брод беше назван по броду славном у борби против Шпанске, који беше нестао негде на мору пре сто година. У највећој тајности отпловио је брод једне ноћи. Небеше то лак поход, јер је тај бог био поштован по целом Океану од острова Фиђи до нипонских, и по целој обали западној. Прошло је више месеци, кад једног јутра брод освану у луци. Али беше страшан, на њему беху заостали трагови страшне борбе, поломљени јарболи лежали су на крвавој палуби. Момчад је лежала сва мртва. Брод стајаше пуст и црн на пристаништу пред бившим краљевским двором. Кип бога беше разбијен у броду, али је на лицу још имао осмех. А на глави му се сјала круна или шлем ни сами нису знали да одлуче шта је.

Новине су опет поскупиле. Оне су писале дуго и дуго о новом богу. Цела се земља смејала томе, како је могао цео један свет да се клања кипу једном немоћном и мртвом који ето лежи смешан и разбијен, а деца се играју око њега. Савет Седморице предао је украс божје главе великом хералдичару. Биоту да каже у ствари своје мишљење. На круни не беше натписа ни записа. Био је стар и живио после буне на једном углу, где је чистио обућу мимо пролазећима. Нађоше га и обукоше лепо и поведоше у веће. После годину дана сазвало је Веће Седморице сав свет да чује о Богу. Веће Седамстотина које беше потчињено Већу Седморице дошло је са својим женама у велику дворану Академије. Војска беше опколила зграду јер се бојали од напада новoвераца. Чуо се топот коњаника. Веће Седморице беше стигло и ушло у ложу краљевску, кад се зачу страшан прасак. У дворани настаде метеж, газили су жене, урликали су и јурнули на врата, погазише децу. Бомба небеше добро намештена, само су тројица од седморице лежали у крви на поду. После су се ипак утишали, смирили и поседали.

На високом беседишту, застртом црном чојом, указа се Биот, сед и погрбљен, у црном оделу. Открио је круну која је лежала пред њим, подиже је и поче говорити. Говорио је о боговима. О силним боговима који умиру и рађају се као и ми. О верама, о борбама верским, о мртвима и силним жртвама које падоше за богове нове. Говорио је дуго. Тек пред веће почео је говорити о круни.

Госпође, и господо — Одговор који Вам нисам могао дати говорећи о боговимма даће Вам круна или шлем. У Полинезији не постоје више непозната острова, откуд сад наједном непознати овај бог. Чули сте да

се ово нашло, како записи на броду гласе, тамо отприлике где је пре сто година прошла једна несрећна Аурора, као и ова. Ово злато, сребро, шкољке и кости неличи ни по изради ни по саставу на обичне шлемове. Ја мислим да се тајна крије под овим златом и сребром, та ће нам одгонетнути све тајне народа острова; обичаја и вере свога Бога. Познајем, и знам све шлемове или бар слике шлемова, јер ми ово личи више на шлем, него на круну, па и круне индијске, праамериканске, асирске, персијске, монголске, китајске, јаматонске, египатске, феничанске, старогрчке, скитачке, етрурске, римске, самнитске, дацијске, келтијске, германске, галске, бретонске, бритске, скандинавске, угарске, руске, али све ми то непоможе.

Ви знате да има градова ископаних у јужној Мехики, што имају културу старију од индијске, а можебити и египатске. Обратио сам се бритском Музеју и проучио чланове у колико то беше могуће за ово кратко време. Јер баш у ископаном оружју града Culhuacau или боље Huchne Alapau 1787 — на чему нек је хвала нашем братском Antoniu del Riu i Hose Alonso Calderonu, налазио сам шкољке, злата и кости, као на овом, и мислио да ћу наћи сродност, јер како већ напоменух, ја мислим да имамо посла са једном сасвим непознатом материјом. Мене лично само то занима. Прегледао сам у истом музеју слике и барељефе en creux, а и оружје из Корсабада из 8-ог столећа пре Христа, доба династије Sargon, али ни те асирске слике неодгонетнуше ми доба ни рад овог шлема. У истом музеју има један шлем од бронце из доба Sassauida 226—651 после Христа, али ни тај ми непоможе. У Китају и Јамато-у нисам могао нажалост путовати, али је познато да се оружје тих земаља стољећима није мењало. Тражио сам дакле највише у Египту, тамо има најстаријих успомена. Прегледао сам добро лондонски и турински музеј, али осим потврде оног, што сам давно слутио и тврдио, а то је: да је жељезо заједно са бронцом наступило у историји, ничег стекао нисам.

По који шлем, по која круна беше слична али јасно сам видио да немају сродности са овом. Прегледао сам ону малу фигуру од иловаче нађену на острову Кипру, али та може бити и феничанска и персијска и асирска, а што је главно њен шлем се само назире.

Госпође и господо — моје трагање беше очајно. У музеју сенжерменском учинило ми се да ћу у једном бронцаном шлему, о којему се слути, да је умбријски одгонетнути постанак овог, али мој рад до-

казао је само да тај шлем није умбријски него етрурски, као и онај, што га можете видити у париском топничком музеју под знаком C. I.

Кроз месец дана нашао сам један јако сличан рад у британском музеју, са грчким натписом, али нажалост, он беше бронцан. А ова материја што се ево овде крије под златом и рибњом кости није бронца то тврдим, а слутим да је нека непозната материја мора. Сличних шлемова нашао сам доцније тек у дванајстом столећу, зар неличи на лонац ово. Тада се први пут јавља шлем у виду лонца. Француски heaume, талијански elmo, шпански yelmo, енглески pothelm. Париски топнички музеј има један означен H. 1. — али тај још има несобран. Тек у 13-том столећу налазио сам праве лончане облике, јако сличне овом. Карактеристично је 9 издање њино са поклонима жена и другим украсима, што су висили са шлема а перјанице почињу тек у 15. 16. столећу: грчки: лопос, римска: crista, француска: aigrette, ponache, шпанска: garzotta и penacho, талијанска: penne d' oirone, енглески: bush of feathers. Али све то беше само слично и варљиво. Почео сам очајавати. Ви видите, да овај има, као неки обронак шешира уоколо. Ја покушах дакле са шлемовима које Французи зову: chapel, chapel de fer, hanapier, chapeau d' armes, Енглези: iron hat, спанци: cervellero, Талијани: capéllina. Почевши од 12—13 столећа налазимо их до 17-ог на главама хероја, вођа а доцније и простих војника. Али нигде не беше ни овога украса, ни шкољки и то непознатих шкољки. У мом очајању тумарао сам бесомучно и прегледао borguignotte, енглески: burgonete 15-тог столећа са обликом звона. Ви видите овај наш има са стране , ево овде нешто што личи на оно што се на онима звало crête, енглески: crest, ово испупчење као држак лонца. Јест, али тамо беше то на темену, а глете овде је на затиљку. Нису ми ничег нова рекли ни мориани шпанског порекла, што у профилу личе на полумесец, са својим завијеним обронцима, као у наших куварских лонаца. Једино је лакоћа прастарих шлемова, које нису употребљавали за бој, него су их сарањивали са јунацима као успомене, сећала на овај. Више недеља сам проучавао у Паризу у државној библиотеци немачки шлем са једне слике у т. зв. Biblia sacri из 10-тог столећа, па онај из истог доба у Prudentiusu, што је једна од најдрагоценијих бројева британског музеја. Све ми то непомаже ништа. Болан и очајан провео сам још месец дана над гвозденим шлемом Хенрика Лава херцога бургундског, који је умро

1195. На њему је раскошан накит, 6 позлаћених пруга, шлем је пун реза и шара од бакра, са златним лавом на челу. Он је у галерији херцешкиње од Berry. Личио је на овај, али узалуд.

Госпође и господо свршио сам — болан и намучен вратио сам се и поднео извештај Већу Седморице, и тад — говорник застаде — у дворани се све утиша....

Добио сам налог, да га растворим, разбијем ако треба, али да добијемо одговор на сва та силна питања, која нас море. Говорник подиже сјајну ствар, двоје слугу су му помагали. Људи су устајали, гурали се, викали, једна баба пала је у несвест. Видило се како стари, седи Биот ножем савија и сече златне плоче. како прште школьке и пуца сребро. Одједном прсну нешто на круни и злато и сребро спаде.

У руци је држао лонац, плав куварски лонац, на којим беше урезано: Аурора.

За час се све скаменило, кад виде лонац кувара, који се вратио на глави божјој после сто година са далеког мора. Али се после зачу с поља пуцњава. То су опет нападали нововерци. Пуцњава се разлегала и мешала са уплашеним криком и јауком. Али јер су били већ навикли мирно и са подсмехом мешали су се све више у борби, која се за час пренела на степенице. Војници што су често мењали заклетве убијаху мирно и немилосрдно. Грмљавина динамита рушила је степенице и мрамор се натопи крвљу. Невероватном брзином и бесом пренела се борба у дворану. Газили су опет жене и децу. Газили су слабије. Онај који нехтеде да убија сам, беше за час заклан од других. Гомила се вртила, из ње су прскали румени шедрвани крви до таванице. А горе на таваници беше стара једна слика донесена још у време конквистадора из Шпаније, тамна и мрачна. Голгота се црнила на њој и грдан крст. На крсту се белила пребијена колена Христова, а под крстом сва гола, кидајући очајним ноктима своје дојке, клечаше Магдалина риђокоса гојна, као морски запенушен вал. Његово тело се распиње, а њено се љуби. Њега су разапели, а њу су љубили.

Доле у мору телеса крвавих високо стајаше плав лонац са главе божје. А горе се сјало тело разапето и тело љубљено. У крви и урлику нестало је све, једино је то тамо горе са висине сјало.

Један и један су два, и један су три и један су четири и тако пролази Вечност.

Милош Црњански

ČLOVEK MOLI

I

Iz dna srca bi ti zapel,
o mati, mati, mati —
kaj moramo zdaj res ljubav
v tej silni bedi pokopati ?

Umira čas. A kdo nam da
zanj v hipu novega v zameno,
kdo nam prinese srce v dar,
ki toplo bi bilo, iskreno ?

Pod božjim solncem gazi laž
in ruje, grize, tare,
vsak hip le gnus in hlad in stud —
povsod, povsod prevare.

A vsi, ki hodimo s teboj,
o mati, mati, mati —
kaj moramo res v nemi srd
ljubezen-svojo zakopati ?

II

Verujem v dan,
Verujem v luč,
v Boga, ki je pod nič prodan,
a vendar nudi ključ
do vse ljubezni svoje —
Ker Bog je v srcu ko menih,
ki sliši vsake tožbe vzdih
in čuti najbolj skrite boje.
In on sem jaz in on si ti,
in on je zgolj — resnica,
življenje golo, brez laži,
in sveti mir : pravica !

IVAN ALBREHT

ЈАГИЋЕВ ЖИВОТ ЈУРЈА КРИЖАНИЋА

I

Наш ветеран у књижевности на више мјеста каже да је то књижица, но у истину је крупна књига па се нада да ће је „устрпљиви читатељ" прочитати, но доиста треба устрпљивости, да је човјек само прегледа како је требало устрпљивости аутору, да је сложи из поразбацаних дјела и рукописа, који још нијесу цјеловито ни до данас угледали свијетло дана или су познати само дјеломице. Јагић се почео бавити Крижанићем већ г. 1872. па ето издаде у високој старости читаво дјело, највеће о тој теми у свјетској литератури — у 80. години. Није шала у таким годинама писати оваково велико и озбиљно дјело. Размјерно је велика литература о Крижанићу на разним језицима. Рукописи се Крижанићеви налазе сви у Русији (изузевши кореспонденцију, која је којекуда растресена), па их не би нитко могао ни прегледати као ни дотичне литературе, која је настала о њима, до онога, који је боравио у Русији и који има веза с учењацима напосе руским, а то је ето једини Јагић. Нитко не би био тога дакле боље извео од њега. Само опажамо, да је и у њега нестало младеначке снаге, када писаше језгровито и концизно; но морамо ипак уважити и то, да и објект његова истраживања не писаше тако, већ у својим већином неготовим радњама сипаше траке својега големог знања којекуда, без реда и савеза па је и Јагићу било тешко саставити дјело прегледно и савезно.

Ми ћемо овдје изнијети главно из Јагићеве радње, но и наш извод неће бити најбољи, јер је тешко јасно приказати писца, у којега животу има штошта тамно, непоуздано и без документарних вијести, а многе вијести и мисли често понавља.

Крижанић бијаше неки хрватски боем XVII. в. из учених кругова. Незна се право ни када се родио (Јагић мисли г. 1618) ни како је умро, али се слути, да је то било г. 1683., када се код опсаде бечке налажаше у пољској војсци под Собјеским, исповиједајући умируће.

Доживљаји тога чудног човјека изгледају кано грађа за каки умјетнички и пустоловни роман старе француско-енглеске школе. Рођен је око Купе, у дворцу Обрху у липничкој жупи, мијењаше у

В. Јагић: Живот и рад Јурја Крижанића о тристогодишњици његова рођења. Издала Југослав. Академија. Цијена 9 круна. Загреб 1917. У великој осмини, стр. 510.

Русији своје име (Билиш, Бијелик), допушташе, да га други зову Србљанином, а и сам се тако називаше према приликама. Ово је шкакљиво питање, но наши сепаратисте морају уважити, да у вријеме овога рата по Русији и интелигенти називаху аустријске заробљенике Аустријанцима, који говоре аустријански, а ја сам се увјерио мало предратом у Петрограду, да је мала Хрватска за Русе terra incognita, док добро познаваху и Србе и Бугаре кано људе слободних држава. Из вјерских разлога познаваху Србе и у средњем вијеку, док су бјежали од римскога папе и католика, а то ето бијасмо ми Хрвати. Није дакле никако чудо, што је у Русији постао и наш Крижанић Србином, премда је био рођен Хрват те говораше чакавско-икавски с примјесом кајкавском. У Грацу постаде магистер филозофије (Croata obarhiensis, nobilis), У Загребу је учио у језуита. Учио је још у Болоњи и Риму, који остави кано доктор теологије. Тада се већ родила у њему мисао уједињења западне и источне цркве. То је његова главна мисао. Руси нијесу, каже он, прави шизматици, већ заведени својом простодушношћу. О Славенима говори кано о нашим народима. Од Руса најволи Москове, за то хоће да служи московском часу. Хтио би бити преводилац царев, посланик или наставник његових синова. Жели, да се Турци отјерају из Еуропе и да се проведе унија с Римом. Кад би доспио пред рускога цара, хтио би се с њиме поразговорити о државним пословима и о вјерским. То бијаху његове узалудне жеље. У Русији га не разумијеше, а Рим не имађаше онђе особитог уплива.

Неко вријеме бијаше у Риму члан светојеронимскога каптола. Жупниковао је кратко вријеме у Недељишту и у Вараждину. Увијек немиран. Нешто су га сметали и другови — никада не умијаше владати новцем.

Накнадно нађох међу својим списима оловком писану вијест о Крижанићу, а добих је из какова локалног аркива, можда је преписах из какова књижевног врела, а намијењена бјеше Јагићу, који и ме давно питаше, да ли могу што дознати о Крижанићеву жупниковању. Ево те моје нотице: „Nicolaus Chyanguek (име познато и данас) judex вараждински издаде Крижанићу похвално писмо, јер се красно понио у вријеме куге. Дне 19. маја 1646. даде варажд. магистрат К-ћу отпусницу. Бјеше у Вараждину жупник г. 1645. и 1646.". Вијест о варажд. куги потврђује Јагић (с. 216.).

У Риму се упозна К. с познатим М. Терлецким из Холма, који је настојао око поунијаћења Руса донекле и Хрвата.

Крижанић остави Хрватску и оде преко Беча и Варшаве у Смоленск. Нејасно је, како је извео тај пут, јер вазда јаукаше ради својих новчаних неприлика. У Риму га држаху за непоуздана човјека и ради нестална карактера. Бискуп Парцевски у Смоленску бијаше према њему несусретљив. К-ћ бијаше пријатељ апсолутне монаркије руске, Пољака није волио. Одавле крене у Вилну па у Москву. Овђе се надаше постати професором. Поред Пољака није љубио ни Грка, на које баца сву кривњу ради вјерског раскола (што је чинио и наш Качић како сви знамо, који смо га читали).

Из Пољске оде К. у Беч па у Цариград, напокон опет у Рим-да послује у заводу св. Јеронима. Потакло се онда питање, да ли могу бити примљени Словенци у тај завод. Доказивало се, да су Словенци изнијемчени те да им не припада то право, но К. тврђаше, да су Дал, матинци више поталијанчени него Крањци понијемчени. Слаже панегирике у славу Фердинанда III. па се без знања римске курије протуче опет до Русије, најприје доспје до Њежина, онда у Москву. Овђе се жељаше докопати мјеста службеног хисториографа и библиотекара, преводиоца и приређивача новог издања св. писма на црквеном слав. језику. При том је настојао око реформе руског правописа. Био је врло уман човјек, каже Јагић, и ако је претјерано називати га оцем компаративне слав. граматике. Крижанић је био вјешт и му, зици. Није волио иностранаца у Русији, нарочито Нијемаца.

Буде прогнан у Сибирију (1661), али је узрок том прогонству непознат. Остаје нам само нагађање. Документи фале. Послаше га у Тоболск „на царској служби". Овђе је радио и књижевно. Између осталога написа енциклопедичко дјело, (а то је главна његова радња 1663—1664: т. з. Политика: Разговори о владатељству. Писано је мјешавином руског и хрватског црковног језика, хрватског живог језика, чакавско-икавског изговора, а дјеломице и лат. језиком.

Тада се појави у њега мисао, да се вјерски уједини исток са западом.

У то име створи неки умјетни језик, црквени руски и хрватски, помијешан са народним руским и хрватским. Он жели неограничено господство московског владара, коме је и намијењена Политика-

која није цијела ни довршена ни издана. Кори руско пијанство, лијеност, нечистоћу и опонашање свега, што је туђе. Нијемаца ни протестаната није волио држећи их као заклете непријатеље свих Славена. Није волио ни туђих ријечи (цар му је дража била од крал), мјесто хетман предлагаше назив бан). Ако се папа и грчки патријарха чупају ради првенства, нијесмо ми дужни, да се у то мијешамо. Мисли за XVII. в. нечувене.

К-ћ написа цијелу гомилу књига, највише полемично-теологичне и филологичне природе. Име словинско долази од слава. Тако учаху, како већ знамо из Орбиниа и пољско-чешки писци. Поетска књижевност слабо занимаше К-ћа па о дубров. далматинској књижевности и не говори. О сродности руског и хрватског акцента учаше отприлике исто, што у наше вријеме А. Мажуранић. Смотрицкому приговараше, да се одвише обазире на грчки језик; док он увиђаше исправно, да се ни један језик не смије равнати према правилима других језика. Своју прерађену граматику написа ваљда по смрти царевића Алексеја Алексевића († 1667). У сваком спису брани Русију, особито према туђинцима.

Врло мало нас занимају његови средовјечни назори, н. п. постање правде, израза filiokue, прекрштавање, о исходу духа светога, правдање соловчанских монаха (Соловки на бијелом мору). К-ћ каже, да би се дао и причестити од московских свећеника, кад не би само захтијевали, да се даде и прекрстити ; иначе цјелује све руске црквене књиге. Он је ето у вјерском погледу којешта попуштао, а био је ватрен католик. Родио се прерано. Грцима ријетко када даје право, Нијемцима још мање. Они су себични, друге народе само тлаче. Вјерско уједињење свих Славена с Римом, то је његова главна мисао и жеља.

К. оставља Тоболск па под заштитом данског конзула отпутује преко Москве након смрти цара Алексеја Михајловића (1676). Права је загонетка, зашто је боравио тако дуго у Сибирији (15 година !) Не знамо, ни зашто је ослобођен. Јагић каже : „највећи дио његова живота карактерише узрујаност, немир, незадовољство и разочарање" (с. 191).

Сада је уљезао у самостан доминикански, но овђе долази ново незадовољство, јер му не дају, да пође у Рим (с. 191—215). Дански посланик назва га убогим човјеком, вриједним сажаљења. Домини-

канци наиме у Вилни нијесу дијелили његово мишљење о унији. Волио је православне Русе него католичке Пољаке па московску државу назива својом милом државом. Московским царевима намијењиваше улогу заштитника свих Славена. Иронично је и данас за нас његово приговарање дугим и залишним владарским титулима, н. п. „regnum Kroatiae Slavoniae et Dalmatiae", јер то нијесу три већ једно малено краљевство. Дражесно! Својим мислима је претекао све савременике, каже Брикнер. Био је женијалан човјек, али врло осјетљив. Поред његових теократских и религиозних назора сањаше о томе, да руска влада проведе еманципацију од туђих елемената, што би користило не само Русима него свим Славенима. То је Јагићев суд у овом поглављу (с. 215).

II

О судбини Крижанићевих рукописа доноси Јагић ове податке (219—227):

Све, што је написао кано клерик хрватски у Болоњи или у Риму, пропаде без трага, а тицаше се аритметике или граматике, творбе нових ријечи, којих није нашао у литерарном језику (о неологијама има највише у његовој граматици и Политици), збирка нар. пословица, које је ваљда знао на памет, некака расправа о пургаторију, нешто о шизми, лат. пријевод неких текстова против римске цркве, неколико пјесама на језику црквеном (г. 1658). спомиње и некаково дјелце о музици, путопис по Украјини; бесједа Черкасима (већином издао Безсонов 1859. и 1860. у Москви).

Након „Политике" , коју није ни г. 1666. довршио, а издаде је Безсонов од прилике двије трећине, рукопис се чува у Москви, очекује се критично потпуно издање. Слиједи онда граматика оне смјесе црквеног језика, народног руског и хрватског својег нарјечја, којом се служио у својим списима. Издаде је Бодјански у Москви 1859, даље латински: de „providentia" (Дјеломице издао Бесонов), „literae prolibiratione" (није издано), о „св. крштењу" (објелодањено у Русији), устук на петицију и критику соловчанских монаха (издано), дјело о пророчанствима (издано), пријепис једне лат. расправе од Белармина и једна расправа о шизми, писана мјешавином Кр-ћевом (штампано), бесједа о презорстьоѣ (није сигурно, да ли је од Крижаницћа), Кр. опорука (неиздано), извјештај о трговини с Ки-

тајем (непронађен рукопис), о Китају (ишчезнуо рукопис), поздрав цару Федору Алексејевићу пригодом крунисања и захвалница ради ослобођења (текст издан г. 1615), хисториа де Сибириа (издано у Москви 1890), опис својих доживљаја у Русији (непознат рукопис). Овај попис ваљда није потпун. Овђе нијесу ни споменуте његове релације с људима другђе и у Риму.

Чиркаси су Малоруси, за које жели, да буду с великим Русима, т. ј. с Москвом. Према Нијемцима не бијаше никада објективан, и у опће исторички не бијаше никада доста миран и објективан судац (с. 251).

III

Најопсежније и главно његово дјело јест Политика или разговори об владатељству (издано дјеломично од Руса Безсонова у два тома).

На чисту још нијесмо гледе цијеле његове садржине. Има два предговора; руски цар је споменут у првом. Све је писано Крижанићевим мијешаним језиком. Писац је врло конзервативан. Кметство у Русији одобрава. Превећ се бавити науком, није добро. То може бити само умјерено. Неке вјештине треба избјегавати, н. п. плес, мачевање, астрологију, пузање по ужету итд. Језуита није волио. Није био обожаватељ Макиавелијев. Говори радо о његовим ђавољим теоријама. Краљ (не воли ријечи цар) је „намистник божји". Један се народ учи од другога и један прима којешта од другога.

Велика трећина неизданог текста писана је латински. Све је то недовршен посао И у 2. тону у Безсонова превлађује текст латински. Можда то и не ће бити посебне редакције, већ разни railписи за евентуално надопуњење и промјену закључног текста. Тако је дјело остало недовршено и недотјерано. Писано је у разно вријеме, мисли Јагић. Зашто? Можда ће то остати вјечна тајна (с. 281). То је Крижанићево дјело за право истом главни нацрт, прво гомилање садржаја, а код тога је и остало.

Највећа је несрећа за сваки народ „чужевладство", тога ради у опће мрзи инороднике; руско владање му је боље од лешкога (пољскога).

Ово је дјело у истину загонетно. Често се понављају исте мисли и ријечи. Главне ствари ignoramus et ignorabimus. Још ће споменути

Јагић, да је К. намијенио свим поданицима дужност, да служе својим владарима, ако су и неваљали.

Мање је важно дјело „de providentia", али и овђе има штошта вриједно, да се забиљежи. Тонови са истих гусала. (294—307). Написао га је у Тоболску 1666. и 1667. Сачувана су два рукописа. У цјелини није објелодањено. Писац хоће да упозори руског цара на велике гријехе и на безакоња, особито у Русији. Промисао божји је посљедњи узрок свих догађаја овога свијета. Ову је задњу написао латински јамачно из тога разлога, јер је на том језику могао лакше изражавати своје мисли. О нутарњим приликама Русије износи много горких истина. Његова је критика врло оштра. Вазда мисли на унију. Није дошао у Русију кано скиталица, већ је кренуо овамо к цару својег народа. Његове мисли ето прескачу мислима вијек својих савременика. Мала Русија би имала бити језгра руског царства, а она се ето туђи од њега. Малоруси се покоравају осим Руса и Пољацима и Турцима и Татарима. Бог управља свим свијетом. Фатум измислише Грци — то је дјело демона, а не треба дозивати у помоћ ни гатара ни астролога. У Русији има људи, који се одијевају калуђерски и пустињачки, а у вражјој су служби. Опијају се и живе непристојно па купе милостињу — у име божје. То су варалице. Нека Руси не вјерују придошлицама. Ни у Грка није боље. Патријархат се купује новцем.

К. зло суди и о јужним Славенима, који служе туђим господарима, зато их нитко не уважава. Владаочева је дужност настојати, да се у управи цркве ништа не мијења. Критизира обичај, потекао од Грка, да се у цркви премного спомиње владарово име и његова породица. Осуђује прекомјерно уживање вина. Војује против гоњења људи из њихова завичаја — он сам прогнаник у далекој Сибирији! Главне се мисли ове радње оснивају на науци св. писма.

Расправа об светом Крешчињу (307—316) чисто је теолошке нарави. Најмање савремена. Никако нас данас не занима, је ли вриједно писати о прекрштавању јеретика, је ли је обичај „обливања" грчки или римски, је ли исправнији обичај „роњења" итд. Рукопис се чува у Москви, а није потпун. Крижанић и овђе брани римски обред.

Слично је и дјело о пророчанствима и о науци о исходу духа светога (317—326). Рукопис нема краја. Написано 1674. у Сибирији. Непотпуно. Увијек брани римску цркву. Не занимају нас дистинкције теолога, да ли је право, да је дух свети изашао од сина или кроза сина, што је, каже К. за право исто. Познавао је једног грчког метрополита од 70 година, који није умио ни свога имена потписати без погрјешке. Грци су незналице.* Треба одстранити раскол између двије цркве. Изврстан дијалектик школа стичке школе, примјећује Јагић.

Устук на соловчанску молбеницу (326—338) написа Ке., да побије Соловчане. Потписаше је два монаха и управише на цара Алексеја Михајловића. Траже ношење крстова, нападају установу, да се прави крст са 3 прста и да се три пута понавља ријеч алилуја, приговарају и клечању на кољенима. Крижанић тврди, да права црква не може погријешити, јер стоји над њом дух свети и налази, да су обреди латински исправнији.

IV

Прелазимо преко Крижанићевих пријевода грчких полемика против Латињана па идемо да начинимо кратки извод из Јагићеве синтезе Крижанићевих идеја о јавном и приватном животу руског народа (345—427).

И овај је одломак било тешко саставити код онолико различитих и непотпуних дјела, писаних у разлико вријеме и са много опречних тврдња, међу којима се многе непрекидно понављају. Главни је извор ове синтезе Кр-ва Политика.

Каткада је погријешио К. прекоравањем људи и ствари, јер је био малко пренагла темперамента. Његова оданост Риму се не противи симпатији према онодобном руском царству. Себе је сачувао Русима, не допушташе наиме, да би се сматрали овђе Славени инородницима. Брикнер га назва женијалним писцем, а Вујић каже, да стоји на висини најнапреднијих идеја свога времена.

К. бијаше пун вјере у бога, о коме све виси. Владари добише своју власт од њега. И ако брани римску цркву, није био никако непријa-

* Опомињем се, када пригодом окупације Босне 1878. дође у Загреб депутација нотабилитета, да се поклоне у Пешти аустријској мумији. Међу њима бијаше и неки метрополита, рођен Грк, који нас се дојимаше кано потпуни незналица попут онога из К-оа времена.

тељ православне. За све што не одобраваше у свих, кривљаше Грке, који се служе разликом вјерском у политичке сврхе. Охолост цариградскога патријархе проузрочи, да се је прозвао патријархом цијелога свијета. Грцима предбациваше злоупотребу цркве, што дијеле цедуље за опроштење гријеха (а католичка црква?) На свијету не влада слијепи случај, већ промисао божји. Он меће рускому цару у уста ријечи, да је безусловно начело руске државе православље кано државна вјера. У римској цркви не одобрава, што уносна мјеста добијају племићи, да им се помогне материјално. Док је штошта приговарао Грцима и католицима, најмање воли Нијемце и протестанте.

Филозофију је особито цијенио. Основа је његове политичке мудрости: познај сама себе, не вјеруј инородницима. Одатле настаје и незнање у Славена, јер се држе обратних начела. Нијемци износе све наше благо у своју корист, а поради нашега незнања и лијености. Дакле и нама треба учити (т. ј. Русима и Славенима), ако хоћемо да отаремо плијесан старога дивљаштва. Ради промицања наука слави Карла Великога. Ипак — учи Крижанић — не смијемо допуштати, да свак полази школу. Умнији руски историци одобравају Крижанићев суд о руском незнању. Медвједев вели, да Грци називаху Русе тога времена свињама, које могу водити, куда их воља, јер сами ништа не знају, а њима вјерују све и подражавају њихове обичаје.

О с в и ј е т у д о м а ћ е м и и н о с т р а н и м о д н о ш а ј и м а (365—375) има лијеп приказ у Јагићевој књизи. К. мисли, да има мало људи на свијету, који воле опће добро него лично. Ипак кано да вјероваше у моћ злих духова. Окривљује Нијемце, што се преко њих напунио свијет духовним и свјетовним јересијама; у њих цвате магија, коју уносе и у Русију. Њом тако завладаше те: „осе благосеје земље прожирајут и вон извозјат". Они нас ипак умом наткриљују . . . К. се зграња над руском нечистоћом. Осуђује руску меканост и уступање пред крепчим сусједима: „н и ј е д а н с е н а р о д н е м о ж е л а к ш е о б м а н у т и к а н о С л а в е н и. З а т о н и ј е д а н н а р о д н е б и с м и о в и ш е з а з и р а т и о д и н о р о д н и к а к а о м и." Кр. узима све Славене кано једну цјелину. Тако си је, каже Јагић, К. стекао име панслависте, али то је само културни и етнографски панславизам. (Ово је дјело писао Јагић у вријеме рата; данас не би тога јамачно ни он рекао!) Око Дунава нема владара славенског народа. Задаћа је московског цара, да штити све Славене. Пољаке

савјетује, нека потражe окриље руско. Нијемцима ипак признаје, да вуку велику корист ради своје спретности. Жигоше скитање духовних лица, највише Грка, Жидова, Цигана, Јермена и Шкота те их крсти скакавцима, који варају остале народе. Ни један владар не гријеши, када не трпи Жидова. Руски народ страда највише од кримских Татара и Нијемаца; ови учинише Русију себи подложном и један силом, други лукавштином. Све што роди наша земља, одлази у Њемачку или к Татарима. Њихова лакомост не позна мјере.

Јагићев приказ слабог славенског карактера и недостатка народног поноса (376—381) како то схваћаше К-ћ, лијеп је и језгровит. Понајприје наш је језик скрипљив (под тим разумије К-ћ, да има много сибиланата) и сиромашнији од свих језика еуропејских, тако нам је и ум некако туп. А мане су наше лијеност, расипност и пијанство. Народ наш воли гозбе и пировање: одакле долази раскалашеност и сиромаштво. Инородцима све вјерујемо и с њима пријатељујемо, свога се народа стидимо па се одмећемо један од другога. К. кори похлепу за свакем туђем ствари (чужебесије — ксеноманија). К-ћ често истиче, како је највећа несрећа за сваки народ, који нема своје владе и својега владара. За Русе је највећа срећа, што обоје имаду. К-ћ се обара и на „људодуске законе" неких руских владара, што их наринуше народу ради своје расипности, којом су се иначе негда одликовали неки пољски краљеви. „Људодерства" је узрок погромима (К-ћев израз!), што их проузрочише у Украјини Љеси и Жидови, а повод бијаху проклети кабаки (крчме и монопол). Добра државна управа може бити само у савршеној монархијској владавини („самовладство"), што излаже Јагић у поглављу: увјети народне среће и благостања (381—386). Самовладство добро пролази, када је умјерено и здружено са правицами и слободом. Ако се народ прилагођује туђим установама, губи сваку срећу. Откад почеше јужни Славени називати своје владаре деспотима, херцезима и царима, збогом срећа!

(Свршиће се) ИВАН МИЛЧЕТИЋ

TRI PESME

ZAVETRINA

Strasno ćute mrtvi u dubokom grobu.
Koraci po ploči umiru bez hvajde.
Grč sinovski veže kažnjenu utrobu,
a za veđom zvezde i sutonske kajde.

Neko čudno Danas, ovo škuro vreme,
gde pružamo šije za buduća iga.
Gde ste, Ognji Duha ? Na usnama neme
svirke otkupljenja pred zvekom veriga.

Kakvi li su žuti mraci prapovesni
pali na sva srca, i na oči mrene ? —
Daj protari rukom vidik trapovesni,
iz prsa iščupaj ljubavi i žene !

Svetlo dnevno jasní : n e ć e d o ć i v i š e
Onaj Koga zubljom ludila mi htesmo ;
no što koren bića trga i kidiše,
to je da mi sami (ono što smo) n e s m o.

Treba danas da se zadnji Amen kaže
i da se, sveljudski, zahvali na Bogu ;
na gomilu jednu crn se očaj slaže
kao zlato sena u krcatu stogu ;

neće ruke bele duže brati voćke
niti će da seku s grana bujne hvoje.
— Zar nismo, nejačad, išli na polnoćke
gde starice smešne zrna čisla broje ? —

Zbogom, stara uro ! Zbogom, moja seni !
Za dan prošli evo nemam niti suze,
a moj plamen prvi, a žar zaljubljeni
tuđinska pučina utopi i uze ;

pa sad, dušom stranom i mirom mrtvaca,
mogu da obađem samostanske tmice

gde kroz suton što ga dan ugušen baca
trunu s krstom ruku blede opatice;

al ću opet znati, pored svega loma,
da je moja Gospa — prem u crnu ruhu —,
da je moja duša s dušom moga doma
ne u senci vere — nego na Vazduhu.

(Spljet, 1919.)

DAH

USPOMENI DRAGUTINA KETEJA, SLOVENCA I SLOVENINA.

Svaku srodnu dušu dira svojim zvukom,
drumom kuda hoda širi nebulozu;
i prazninu sveta kudi večnim mukom,
a strahotom mira bije ljudsku prozu.

On je sam i dubok.
A kad zvučnim lukom
probudi za rosu zoru i mimozu,
uskrsnule stvari, smehom i jaukom,
prodiru u srcu svetinju i grozu.

Širom zemlje stupa s tajnom i sa rugom,
sva ga srca žude, trepeću sva nedra,
kô za neku ljubav otrovnu i jaku;
— no kad carski prođe celim belim krugom,
i ni jednog čela ne bude več vedra
gubi se kô oblak, u zlatu i mraku.

(Pariz.)

MISAO NA NJU

(KIOT.)

I.

Po kakvim oštrim prođoh stazama,
po kakvoj tuzi vlažnih humova,
u zanosima, u ekstazama?

Ta pamtim prašni očaj drumova,
i vrtoglavih cesta ludilo,
i usred vira ponoć umova.
I lutanje je već utrudilo
krvave noge i žulj brzih stopala.
Nostalgiju je tek probudilo,
i gora me je želja spopala :
za nekim rujnim Barcelonama,
za kojim pandža grud je kopala,
za maslinama našim, za Salomama,
večernjim zlatom blagih Zdravemarija,
za blagom mira, setom i Madonama,
i čistim srebrom naših rodnih arija.

II.

Al preko magle ranih stanica,
i žuta dima u kavanama,
kô obećana neka danica,
i melem duge našim ranama,
zene se krese neke Ljubavi.
Sa nepoznatim svojim manama
sa svojim cvetom plavim, ubavim,
sa svojim bolom punim mirisa,
(da bude lekom kužnih, gubavih).
— Predivne boje šarnog Irisa,
vi arabeske moje dragane,
prepune vi ste miomirisa,
i neke tajne mile, lagane.
U vašim nežnim polusenama
ja vidim mlečne slovke slagane :
Blagoslovljena među ženama.

(Pariz, 1916.)

AUGUSTIN UJEVIĆ.

PLAVA

Bariša Jagodić, o kome ću da vam pričam, bio je moj prijatelj i idealist. Njegovi školski drugovi govorili su mu uvek, da će rad svoje sentimentalnosti zlo svršiti, pa i ako je sada još živ, nekako kao da i jest tako. Svršio je . . .

U nekoj napola vojničkoj, napola civilnoj bolnici upoznao se sa devojkom, koju su zvali Plava. Zvali su je i Mala, jer je bila još mlada, ali Plava joj je bolje pristajalo, jer je imala, ne samo kose i lice plavo, nego čak i odelo, i čarapice. Što se pak očiju tiče, jedan oficir, koji je bio ranjen kod Tarnopola, govorio je, da se samo u Rusiji mogu naći takove oči, i svi su joj to opetovali, premda većina njih nisu nikada videli ruskih očiju. Oficir je još pripovedao, da ima na stepama nekakav takav cvet, koji liči njenim očima, kao naš spomenak, i ta se uporedba naročito svidela Bariši Jagodiću. Molio je od oficira, da mu pobliže opiše taj cvet, eventualno, da mu ga naznači u botaničkom vrtu, ali nije mu uspelo da dozna više, nego da on zaista liči, »vedrom detinjem oku, koje se bezazleno i radosno zagledalo u široku neizmernost stepe i neba«. Tu frazu je Bariša zabeležio i odlučio, da je obradi u baladi, ili crtici, a malu je Plavu zavoleo kao dobru prijateljicu i lep pesnički motiv.

Sastajao se s njome u bolničkom vrtu, i gledao u njene oči, kujući verze. Lepe su to misli bile. Eto prošlo je sve ono crno, vojnički rovovi, i beda i glad; više ne gleda pred sobom smrt, i premda je ruka nešto sakata, u lice mu se smeše dva plava cveta detnjskom radošću punom lepih nada. Jer Bariša Jagodić voleo je svoj život, i nadao se mnogočem od njega. Osećao je u sebi talenat, i premda se nije razbacivao, znao je da mnogo može i — učiniće. Samo, kad je zlo prošlo, i nov je život pred njime . . . Nov . . . !

Bariša Jagodić je na primer vrlo lepo mogao da u očima male Plave gleda svoj novi život i ako je glavno lice u tom novom životu bila posve druga devojka. Ta štaviše nije ni bila plava, već crnka, visoka i tanka kao hrt, i Bariša ju je voleo već davno, bio zaručen s njome i čekao još samo konačni otpust iz vojske, da je oženi.

Plava je to znala. Videla ju je jednom, kada je s ocem došla iz provincije da Barišu poseti, i svidela joj se. Naročito je volela, kako se privija uza nj, i kako nežno znade da se smeši, Lepo je to,

i Plava silno voli takove devojke, Rekla je to Bariši i čestitala mu. Htela je da dozna i više, i pitala ga, da li je sretan, i da li mnogo, baš vrlo mnogo, i da li je to zaista da nema lepše stvari nego se uveče šetati u vrtu sa devojkom, tesno zagrljeni i dobri, i ćutati, silno ćutati, i slušati samo šturke u travici kako zriču ... I onda dalje, je li to istina da svi muškarci vole više crnke nego plave, i crnke da znaju toplije da ljube i gledaju.

A Bariša je mislio : Zašto to ona meni govori o šturcima, a sada baš šturci zriču ? I tko je to uopće rekao da plave ne znaju da vole ? Jednom je pomislio kako bi to neugodno bilo, da joj se u očima ugasi onaj vedri sjaj, a balada još nije ni svršena, i zašto da se uopće to dogodi, kada je mala tako dobra i poverljiva ? . .

U svojoj sobi mislio je o sudbini mnogih djevojakâ, o kojima je čitao i bilo mu ih žao... Mnogo je on puta razmišljao o tome, zašto da svi ljudi nisu ljubljeni, i činilo mu se to silno nepravednim. Pošao bi zatim u vrt, i tražeći očima Plavu, mislio : »Biću joj dobar«.

Jedne večeri mu je pripovedala o svom životu. Još pre toga rekla mu je, da ima bogata strica, ali joj nezna adrese i zato je tu u trečem odelenju . . . Ali te večeri mesec je bio pun, kad tako toplo zvuče tužne stvari, isprepletene uzdasima i suzama, što se zacakle u oku, i Plava je sama od sebe dugo govorila, o svom siromaštvu i bedi, o bolesti i radu u tvornici, o tome, kako ona nije kao druge, i kako rado ide na operu i predavanja, i rado čita knjige i lepe pesme . . .

Bariša je osećao istinu i znao da joj odsada mora biti bolji. Novaca je doduše imao malo, ali kad god je mogao, kupovao joj je čokolade i voća i davao joj kriomice, radujući se pred njom, ali stideći se drugih u bolnici . . .

Medjutim rana Barišina ozdravljivala je brže nego bolest Plavina. Čudnovata je to bila bolest. Plava je bila na odelenju za interne, a jadala se sve više na oči. Bariša je pitao asistenta sa njenog odelenja, a ovaj je slegnuo ramenima. Zatim je pitao nju. Spomenuo je kako će skoro vani i zapitao, kada će ona. Plava je uzdrhtala i rekla žurno : Ali vi ćete doći da me posetite, zar ne ?

Oči su joj bivale često crvene i mutne, pa je Bariši to bilo neugodno. Jedne je večeri ceo sat prosedio uza nje, a da je nije gotovo ni jednom pogledao. Ona se nato rasplakala . . .

Sutradan ju je video kako polazi na očno odelenje bez ikakvog zavoja i pod večer je došla k njemu očima vedrim kao i pre.

— No hvala Bogu, rekao mi je doktor, da sam na vreme došla, da mi nije ništa . . .

— Onda ćete i vi skoro vani, uzradova se on, i pruži joj ruku.

Ona se trgnu . . .

— Ah, neću, neću . . . Neću na žalost. Ima još tu . . .

— Možda još katar ? . .

— Ne, ne, ne . . . Rana nekakva. Al hvala Bogu . . .

Bariša nije hteo više da pita.

U samo predvečerje odlaska sedeli su dugo u vrtu i razgovarali. On ju je uveravao, da izgleda dobro, pa da će skoro i ona vani, a ona mu se tužila na rane, (nije ni spominjala koje) i govorila uopšte o bolesti, rad koje će teško iz bolnice. On joj je obećao, da će dolaziti što češće, a ona ga uveravala, da može bez svakog straha, jer bolest, i ako rad nje ne može izići, opet nije pogibeljna, i ona se u neku ruku oseća zdravom, kao da joj nije ništa, i možda to samo lečnici — — — — — — — — —

Na rastanku su se poljubili. Bez zagrljaja bez ikakvog stiska, samo onako, usne u usne, kao dvoje braće ili dvojica prijatelja, u znak uspomene za lepo provedene dane, i u zalog budućeg prijateljstva. Tako je to nazvala Plava, a tako je to nazvao i Bariša i opetovao to sebi još deset puta te noći, ne mogavši zaspati do kasna, i misleći na svoju zaručnicu i na Plavu, na vreme što još ima da proteće do venčanja i na to, koliko puta sedmično, biti će dosta, ako poseti Plavu . . . .

II.

Isprva ju je posećivao, gotovo svake večeri. Posla i onako nije imao, a lepa je to šetnja do bolnice, pogotovo za rekovalescenta. Konačni otpust iz vojske još nije dobio, i zato vreme tražio je mesto. Molio je da bude imenovan u mestu suplentom.

Dobivši dopust pošao je da poseti zaručnicu i vratio se posle osam dana. Plavu je iznenadio vešću, da mu je mesto već osigurano, da će za mesec dana da se ženi. Bariša je bio veseo, a činilo mu se, da je i ona vesela. Pitala ga je o zaručnici, zar ne da je ipak nešto previsoka, i nije li možda štogod odebljala, jer je bila mršava i bleda kad ju je zadnji put videla. Bariši se to nije činilo. Zatim je postala sentimentalna i govorila o sebi : prolazi joj život bez ljubavi, siromašna je i neće je niko, a ipak ona voli sve lepe stvari, i pesme i ljubav. Bariša ju je tešio, i uveravao, da će već doći neko.

— Za tako lepe oči, — htede joj nešto reći, ali ona ga prekinu.

— Ah, šta, molim vas, kakve oči? . .

— Ali sigurno, molim vas, najlepše oči što ih poznam, verujte mi . . .

— A vaša zaručnica? . .

Bariša se je smeo. Hteo je nešto da kaže, ali osećao se uvređenim i bojao se da ne bude pretvrd. Zapitao se, da li ga peče savest i mislio: »U istinu je postala čudna ta Plava od neko doba«.

Sutra je nije posetio, i istom treći dan je došao. U vrtu je nije našao, a u njeno odelenje nije išao nikada. Ne dočekavši je za pola sata, pošao je . . . .

Putem se seti da je učinio zlo, da je možda bolesna, i da je trebao da se propita. Hteo je gotovo već i da se vrati, kad li najednom u polutami sutona spazi pred sobom — nju i oficira od Tarnopola.

—Psst... Psst... Psst... saletila ga ona tiho, bili smo u kinu, gospodin je bio tako dobar — — Jeste li me tražili?

Bariša je bio iznenađen.

— Ali kako ste vani izišli, upita začuđeno . . .

Oficir se je smešio . . .

— Kroz perivoj, — reče on mesto Plave. Gospodična je već tri meseca u bolnici, a to je već dosadno. Ona voli kino.

— Pa da, upade ona brzo, i onako to neće opaziti niko. Muškarci svi izlaze, a mi ćemo opet kroz perivoj . . .

Razgovarali su još časak, ali njima se je žurilo, i brzo su pobegli. Bariša je gledao za njima i hteo da se smeši. »No, to je zbilja malo lakoumno od nje«, zaključi, i to bez posmeha.

Sutradan kada je došao, gotovo da su se posvadili. Ona je najpre tako oduševljeno pripovedala o kinu i o tome kako joj je više njih obećalo, da će je povesti, da je Bariša ostao zaprepašten. Oficir od Tarnopola i još par njih bili su doduše posve simpatični ljudi, ali bilo je medju njma i bitanga. Pa onda, — kuda to vodi, to skriveno bežanje u večer... i doznadu li časne sestre, što će da bude? ... Prigovorila mu je čak indirektno, što je sam nije nikada nikud poveo, i uskliknula, kako bi lepo bilo da može i u pozorište.

— Ali pozorište svršava u jedanaest, gotovo da je viknuo na nju. Gdje ćete spavati? ...

Ona je ćutala i Bariša je, Bog bi ga znao zašto, pomislio, da mora to upotrebiti, da joj održi prodiku... Stao je, da joj govori o obzirima, o ponašanju mlade devojke, o pokvarenosti ljudi, o neprestanim zamkama, kojima je izloženo mlado i lepo čeljade i sve tako dalje. U početku je bio hladan i glas mu je zvučio strogo, a onda je postajao sve sentimentalniji.

— Pa, ne bi li to bilo žalosno, molim Vas, govorio je sve upornije, da Vi koja ste tako lepa i tako dobra, izgubite u očima nas, koji Vas volimo i poštujemo svu onu cenu, koju smo bili navikli, da vam pripisujemo? ... Budite uvereni, da bi i sama jedna senka nesreće na Vašem licu, bila meni nesrećom...

Bariša se zaustavio, jer mu se pričinilo da plače... Zapita je šta joj je, ali ona je plakala zaista i nije odgovorila ni reči. Bariši je to srce paralo. Pomislio je, da je možda bio prestrog, pa je stao da se ispričava i da joj tepa pohvale, dragajući je po rukama i nastojeći da je gleda u oči... A ona je jecala sve tiše, neprestano ćutala i mirno puštala svoje ruke u njegovima. Prsa su joj se ritmički njihala i s njih je nešto jako mirisalo, poput karamfila, premda je u bluzi bio ukopčan samo crveni geranium. Ostali su dugo skupa i rastali se potpuno izmireni. Poljubili su se na rastanku prijateljski, da tako zbrišu i poslednji trag te svoje prve svađe. Bariša poslije toga nije moga da spava čitavu noć, misleći na svoju zaručnicu i na to, kako su zaljubljene devojke često čudne, i kako bi ona to njegovo prijateljstvo prema Plavoj mogla, na primer, da bogzna kako razume....

III.

Da umiri svoju savest, Bariša je sutra pošao u bolnicu i nije se pokazivao Plavoj. Govorio je najpre sa svojim prijateljem Anićem, a onda sa oficirom, koji je bio ranjen kod Tarnopola. Anić je takodjer poznavao Plavu, ali Bariša ga je odabrao još više radi toga, što je bio čestit čovek, također književnik, i napola zaručen. Zamolio ga je da bi joj pravio društvo i pripazio na nju. Ovo poslednje je izrekao istom posle dugog okolišanja, naglasivši, da se tu možda ne radi o kakvom zlu, već onako; nesavesni ljudi, mogu danas i anđelu da naškode... Oficiru je također preporučio Plavu, ali prikrivajući, da je došao radi toga, već onako mimogrede, uz razgovor... Onda je pošao...

Sam nije išao više k njoj puna četiri dana. Posla nije imao, a nije je ni zaboravio, ali kad god bi pomislio da pođe, palo bi mu

oko na portret zaručnice na stolu, i — nije išao ... Četvrtog dana, u veče r, pisao je zaručnici pismo i — za svaki slučaj — natucao joj nešto o jednoj svojoj prijateljici, »vrlo siromašnoj i dobroj devojci, i vrlo skromnoj ...«

U to neko zakuca. Bariša vikne »napred« i na vratima se pojavi Plava. — Bariša se zbuni.

— Plava!

— Da, ja sam, izusti ona tiho. Mogu li unutra? ...

— Ali, — kako?!

Plava zatvori vrata i uđe.

— Samo na čas sam došla reče, i odmah ću natrag. Nešto vam moram kazati.

Bariša joj ponudi naslonjač i sedne do nje. Ruke su mu drhtale od uzbuđenja, i nestrpljivo je zurio u nju ....

— Pre svega, zašto ne dolazite, započe Plava, omerivši ga pogledom u kome je bilo neke čudne odlučnosti. Bariša nije znao što da odgovori. Nastade pauza.

— Konačno, ja ću morati ipak jednom iz bolnice, nastavi ona, kao da se setila nečega drugog.

— Vi ste ozdravili?

Plava obori oči.

— Nisam, ali izbaciće me. I zar da onda opet odem u tvornicu?

Bariša je osećao i sam težinu tog upita i ćutao je.

— Zato sam, vidite došla k Vama; Vi bi ipak mogli da se zauzmete za me ...

Bariša je bio od srca spreman na sve i zapita je, u čemu. »U čemu bilo, tek da ne mora u tvornicu. Kakav laganiji posao, inteligentniji, gde bi mogla i da se lepo odene, i da pođe u pozorište, da dođe i k njemu. Bariša je obećao sve. On će potražiti i čim što nađe, kazaće joj ...

— A ja ću doći k Vama po odgovor, dometnu Plava.

— Ali zašto, molim vas? Čemu da se trudite? Čim ja nešto doznam, doći ću ja k vama, uverevao ju je Bariša.

»I konačno, čemu da se uvek izlaže neugodnosti, da kriomice beži iz bolnice? I to još pod veče r? .. Pa može ko i da je vidi kako ulazi k njemu i kakav je danas svet, mogao bi svašta da misli ...«

— O kome, o Vama?

— Pa i o Vama još više.

— A zar bi to zaista mogao ko da veruje da čovek, koji je zaručen, može da ljubi i drugu ? ! .

Bariša je hteo da je uveri, da se ne radi sad o tome, ali ona ga je prekinula, istom onom čudnom odlučnošću, kao i malo pre.

— Pa baš zato, vidite, jer se ne radi o tome, šta je kome stalo ? ! . Ja nemam ništa proti vašoj zaručnici : ona je doduše nešto neobično mršava, ali vi je ljubite i dosta je . . . Ali predpostavimo, na primer: Zašto Vi nebi mogli i jednu drugu devojku, jednu koja također Vas ljubi, — ne velim da je baš potpuno ljubite, onako da je oženite — — Konačno Vi i nemožete da oženite siromašnu. (Bariša je hteo da je prekine) Znam, znam, znam, nije ni vaša zaručnica baš bogata, ali ja sam prosta radnica, — ja moram ponovno u tvornicu. Vi nećete više ni pogledati na me, — — ja ću imati opeta ruke crne, gospodin Anić, ni gospodin oficir, ni iko od gospode neće me više ni pozdraviti na ulici . . . Vi to već sada znate, da . . . Zato i jeste takovi prama meni. Bojite se da me i dirnete . . . jer imate napudranih, finijih — — — — —

Plava je već gotovo vikala i poslednje reči je više jecala nego govorila . . . Tresla se na čitavom telu. Bariša ju je prekidao poklicima : »Ma Plava ! Šta vam je za Boga, Plava ; šta to govorite ? . . . Kakove su to misli ? Mi samo iz poštovanja ! . . .«

Ali ona se nije dala.

— Pa čak i onda, kada ste me poljubili, nastavljala je sve jače, bojali ste se, da me bliže privučete, i ispustili ste me pre, no što sam osetila vaše usne na svojima. Jedna mlada osamnaestgodišnja devojka, — da Vam je to bila koja finija, bili bi zaboravili, i na zaručnicu i na savest, i bili bi je pritisnuli kao pijan k sebi i ljubili je do opojnosti . . . A zar ja ne zaslužujem ljubavi ? . . . Zar ja nisam dosta lepa i dosta mlada, i zar mi niste već do umornosti istepali, da imam divne oči, i lepe ruke i plave kose ? . . . A punija sam i jača nego deset onakih, kakovu ste sebi odabrali.

— Plava, prekinu je Bariša uzbuđeno i digne se.

— Pa eto Vam je, neka Vam je, popravi se ona brzo, ja nisam nikada imala namere da Vas otmem, ja znam da sam ja siromašna devojka, ali zar muškarci ljube samo one s kojima su zaručeni . . .? Zar vi baš nijednu drugu — — ? !

Bariša je bio izvan sebe od zaprepašćenja i muke. Pokušao je da je uveri, da on doduše ne može reći, da je potpuno čist, ali da su to posve druge žene, a ona je njegova prijateljica itd.,

ali sve zaludu. Plava je u početku još nešto govorila, dobacila je, da i zadnje pseto bolje žive, poslednja ženska da ima više prava na ljubav nego ona, — a onda se polagano, sama od sebe umirila i sve tiše jecala.

Kada je ura odkucala osmu, setila se da mora ići. Otrla je suze i preporučila mu opet, malo uzrujanim tonom, da se pobrine za nameštenje.

— A ja ću doći po odgovor, naglasi odlučno. Ja neću da se Vi radi mene trudite. I da se — kompromitirate...

Bariša je hteo nešto reći, ali ona mu ne dade.

— Ja ću doći, a Vama ako je krivo, Vi me izbacite. — Jeste li posvađeni sa mnom?

— Ali zašto?

— Dobro je, onda se poljubimo. Ali savesno i prijateljski. Da mi niste možda stisnuli ruku...!

Plava mu pruži usne a Bariša, izgubljen i iznenađen, uhvati je za glavu, pritisne je k sebi i poljubi tri puta... Zatim je brzo ispusti, okrene se i pođe prema naslonjaču ... Plava ga je pogledala čas pronicavo, a onda viknula »Do viđenja« i izišla.

IV.

Bariša se odmah dao na posao, da nađe Plavoj nameštenje. Obišao je nekoliko trgovina i ureda, ali sve je to bilo dosta naporno i slabo plaćeno. Kada je prvi put ponovno došla k njemu (bilo je to odmah nakon dva dana, i u isto doba), saopštio joj je rezultat, a ona ga je našla još nepovoljnijim. Predbacila mu je, da se on sigurno malo brinuo i ostala je kod njega čitav sat, zahtevala da sedne tik uza nju, da je poljubi tri puta kao dokaz da govori istinu, i kad su imali da se rastanu, nekoliko ga je minuta, kao mahnita grlila i ljubila. On je samo teško disao, prevrtao očima i od časa do časa je tako grčevito stisnuo, da bi vrisnula. Kada je otišla, osećao se silno umornim i glava ga je bolela čitavu noć.

Treći put kada je došla, Bariša joj je radosno saopštio, da ima nameštenje u nekoj trgovini, kao kasirica, s prilično dobrom placom, drugo kod uprave nekih novina, a treće kao odgojiteljica dece. Ona je sve troje odbila, izjavivši, da je to gotovo isto što i tvornica, i ona da je odlučila, da ne živi uvek kao marva. U ustalom jedva da je i govorila o tome. Prešla je odmah na drugo i ispitivala Barišu neke čudne stvari, kao prijateljica naravski, a on da joj to može reći, jer napokon to je život, a ona ne želi da

ostane uvek guščica ... Naglo se setila da polazi i htela je opet da ga zagrli, ali se nije dizala. Bariša se je otimao ... Nešto ukočenog je bilo u njegovu držanju, nešto mučnog i odlučenog, proti čemu se čitava njegova krv borila, i tresla njegovim telom, kao para strojem u kretanju. Nije hteo gotovo ni da govori i digao se naglo s naslonjača, pošavši u kut ... Rastavili se gotovo posvađeni i ona je čitavu pola sata zakasnila u bolnicu.

Bariša je sada odlučio, da više ne će dozvoliti takove prigode. On je sav smršavio, po čitave noći nije spavao, glava ga je bolela, — a zaručnica mu je pisala da je za venčanje već sve gotovo, i za petnaest dana neka dođe. Pošao je opet da traži kakovo nameštenje, ali mesto da čeka na Plavu, pošao je pod večer sam, da joj saopšti rezultat.

Našao ju je u sobi i kad ga je ugledala, nasmeši se zlobno.

— Zar niste više mogli izdržati bez mene, upita ga i okrene mu leđa. Bariša je odlučio da bude miran.

— Ja mislim, da je bolje ovako, gospođice. Ja večer i onako više nisam kod kuće. Opet sam našao par mesta za Vas.

— Je li služavke ili kuharice, dobaci mu ona preko ramena.

— Ne, gospođice. Opet jedno mesto paziteljice za decu, a drugo nadglednice u jednom skladištu.

— Hvala lepa! Kad neznate ništa boljega da nađete, možete da se i ne trudite više ...

Izmenili su samo još par reči. Plava je počela da gleda sve gnjevnije, pa je Bariša nastojao, da se oprosti čim pre.

— Ja ću pogledati opet i doći ću da Vam kažem, reče, pruživši joj ruku.

— Da se niste više usudili! — viknu ona na njega tako jako, da su se sve bolesnice u sobi okrenule. — Ne treba!

Bariša se zacrveni i ostade čas kao ukopan. Onda se brzo okrene i pođe.

Morao je već, da se sprema i za venčanje, ali misao na Plavu nije mu dala mira. Sada mu je već bilo jasno, da savest nema zašto da ga muči, jer on svoju zaručnicu voli i čim se više približuje čas venčanja, sve jače je želi. Ali misleći na Plavu, osećao je uvek neku takovu teskobu, kao da joj preti neka pogibelj i gotovo sa sigurnošću naslućivao da će ta pogibelj doći, ako se nešto na vreme ne učini. Više k njoj nije mogao da pođe. Ne zato što bi se možda ljutio na nju radi grubog ponašanja, —

on joj je to isti čas oprostio, — ali bojao se škandala. Šta će reći bolesnice i časne sestre, stade li još jednom onako da viče na njega, ili da pravi kakove druge »scene« ? Može to da komprimitira i nju i njega, — a on ima da pazi i na još nečiju sreću . . .

Nastojao je da sretne vani Anića, ili bar oficira, koji je bio ranjen kod Tarnopola, pa da njih pita za Plavu, ali njih nije bilo nigde. Ostao je čak navlaš nekoliko puta na večer kod kuće, tobože jer ima posla, a zapravo zato jer je potajno mislio, da će doći, ali zaludu. Kašnje mu je bilo i drago da nije došla — sada par dana, pred venčanjem ! — pa više nije hteo da ostane niti minute kod kuće. Katkada bi mu se činilo, da će još najbolje biti, ako čim pre prođe dan venčanja, pa bi se sav nervozan dao na spremanje na put. Tako će se stvar rešiti sama od sebe, mislio je . . . Kao oženjen čovek, biti će osiguran proti njenim napadima, a nameštenje može joj i onda naći, i pripaziti na nju . . .

V.

Dan pred putovanjem, susreo se slučajno na ulici sa nekim poznanikom iz bolnice i zapitao ga za prijatelje. Pripovedajući, ovaj spomene, kako ni Anić ni oficir već nekoliko dana gotovo i ne izlaze iz bolnice, jer su po celi dan sa Plavom. »I celu večer, dakako« dometne znanac sa smeškom . . .

Bariša je bio žacnut tim posmehom. Nešto ga je silno tištilo, osećao je neugodan neki osećaj, kao kad se jedna lepa iluzija gubi i pretvara u mrlju . . . Pošao je brzo kući i stao da sprema prtljagu, samo da zaboravi. Nastojao je da misli na zaručnicu i sve je njene slike poredao po stolu.

Oko osme ure, kada je vani već bila tama, otvore se naglo vrata njegove sobe, bez i jednog kucaja. Bariša, nagnut nad kovčegom, okrenu se, i u polutami svetiljke prepozna odmah Plavu. Gotovo da je kriknuo od čuda ! . . .

Ona je zatvorila polako vrata, i prekrštenih ruku i pognute glave pošla prama njemu.

— Jesam li lepa ? upita ga, mesto da pozdravi.

— Lepa ? !

— Da lepa . . . Večeras bi želila da budem silno lepa . . . Mogu li sesti ? . . .

On joj ponudi sedalo, i zapita je, kako je mogla ovako kasno da dođe.

— Svejedno . . . Sestre to neće ni opaziti. Nije to prvi put.

— Nije ? !

— Nije. Pred tri dana bila sam sa Anićem i u pozorištu.

— A spavala ?

Plava se nasmeši ironično.

— Bojite se, da nisam možda kod njega ? . . .

Bariša porumeni.

— Ali Plava ! — izusti prekorno i u neprilici.

— Ništa, ništa, ja znam da ste vi dobar. Nisam spavala kod njega, već u svojoj sobi. Penjala sam se preko zida.

— Pa zar i večeras ?

Plava se opet nasmeši.

— Večeras ? Ako baš želite.

Ona se zaustavi.

— Što ? ! . . Ako želim ? ! . . .

— Mogla bi i ne skakati preko zida . . .

Nastao je muk.

— Vi se dakle spremate ? upita ga nakon stanke.

— Da, odgovori Bariša.

— Za tri dana biti ćete oženjen, čula sam . . . .

— Za tri dana.

— I vaša zaručnica biti će sretna ? Ona neće trebati da skače preko zida . . .

— Plava !

— Ona će imati potpuno pravo na ljubav ; nju neće niko ni pitati je li spavala s Vama.

Bariša je sa zebnjom pratio dizanje njenog glasa i sve jače njihanje grudiju.

— Plava ! prekine je i opet, kušajući da je bar na vreme zaustavi, ali ona se nije dala. Pogledala ga je još vatrenije i nastavila.

— A ja sam bar tako lepa i mlada kao i ona . . . Noćas sam predložila u sobi da se gledamo gole, i cela naša soba bila je složna u tome, da su u mene najlepše grudi i najpuniji bokovi . . . I kožu imam kao da nisam tvornička devojka, već balerina, tako su mi govorile. Pa onda, — zar ima tog muškarca na svetu, koji dva dana pre venčanja, nebi hteo da provede noć sa jednom lepom balerinom . . . ? ! Naročito takav muškarac, koji je pesnik i voli lepe mlečne grudi i koji peva o njima . . . ? !

Govoreći, Plava se je digla, uprla pogled u Barišu, i ruke kao dve zmijske čežnje ispružila prema njemu. On je bio znojan i crven

u licu i tresao se na čitavom telu. Polako je uzmicao prema zidu . . .

Kada je došao do zida, zaustavio se, a ona mu polako prišla, obavila ruke oko vrata i privila se tesno uza nj . . . Grčevito je ispružio ruke, da se odupre, ali mesto toga, on ih je ovio oko njenih bokova i u pijanoj raskoši osetio, da su ti bokovi skoro goli, tako da mu je sva njihova slatka jedrina i toplina žegla prste. I kao ne verujući sam sebi, da tolika raskoš leži u njegovim rukama, on stade naglo da obuhvata njima, i pas, i bokove, i grudi, i noge i celo joj telo, uviđajući sve jasnije, da je sve to prevučeno samo tankom košuljicom i opravom, i u dva sama pokreta, da bi ono moglo da stoji pred njim potpuno golo . . . Pijan od te zamisli, on je stao najpre, da je stiska tako jako, da je pod njegovim rukama stenjala, a onda poče naglo, da joj otkopčava haljinu . . . Red za redom otvarala su se pucet, pucketala i otkrivala najpre belu i prozirnu košuljicu, a onda, kada se otkopčalo i njeno rame, ispade iz nje leva sisa dršćući poput procvetale trešnjeve grane sa rumenim plodom na vrhu . . .

Bariša je urinuo tu lice, obim rukama zgrabio Plavu oko pasa i poneo je k postelji . . .

Stao je da je svlači naglo, ljubeći joj svaki novi komadić tela, koji bi se otkrio i bacajući komade odela u neredu po sobi . . .

Kada je već bila u samoj košulji, otela mu se i sakrila pod jorganom. Bariša se sad setio, da bi trebao i on da se svlači, ali to kao da mu je bilo neprilično. Ogledao se oko sebe.

U to mu pane pogled na stol, — i sav probledi.

Plava je sedela na postelji, odupr̄ta o laktove, i u isti čas sama probledela. Na njegovom licu videla se groza, a na njenom strah. Strah pomešan sa strašću. Strah da joj u zadnji čas ne izmakne sve . . . To je trajalo par sekunda. Bariša je već ličio utvari i Plava je kao mahnita vrisnula. Skočila je iz postelje i bacila se prema svetiljci.

Bariša je zaustavi. Pograbi je tako za ruku, da je vrisnula. Nastade hrvanje. Plava pokuša, da pograbi bar fotografije, ali Bariša je ščepa za oba ramena i izvali tako oči na nju, da je čas mislila, da će je zadaviti . . . I držeći je tako za gola ramena, u samoj košulji, i licem u lice, u njemu stade opet da se budi strast . . . Plava je to opazila i opet se privila uza nj. Ali taj prejaki podražaj prodrma ga odveć i probudi opet u njemu svest. Odgurnu je od sebe . . . Grč plača, besa i uvrede, stade da joj prodrhtava na usnama, a oči joj se zakrvave. On je to opazio, ali već je bilo

kasno ... Ne samo slike sa stola, nego i kovčezi, i škatulje, i ormari, sve to još rastvoreno i na pola spremno, kao da ga je dozivalo, i sve n j e n i m glasom, glasom dobre, crne i vitke njegove ljubavi, koja te večeri baš broji poslednje ure do večnog sastanka s njime ... A svetiljka ta mala, koja je svedočila svim njegovim ljubavnim pismima, i sada gleda na nj crvenkastim, pronicavim okom — svedoka ...

Bariša više nije mogao da izdrži. Grč plača, ogavnosti, poniženja, uvrede i ljubavi navre mu na oči i na usne, i samim jednim užasnim krikom zarida i — odluči sve. Brzo pograbi šešir i dođe pred Plavu.

— Idite, viknu prigušeno i niti je ne pogleda.

Ona htede opet da se baci na nj.

— Ne, ne, ne ... idite, stade da viče on mašući rukama.

A kad je počela, da plače, on kao da je bio spreman i na to, ne čekajući više ništa, pograbi još i kaput i izleti iz sobe ...

Plava je poletela za njime, ali sukobivši se za zatvorenim vratima, klone i sruši se na pod ... Jedan očajni prigušeni krik sledeni joj se na usnama ....

VI.

Bariša Jagodić proveo je čitav svoj medeni mesec na ladanju kod žene, a onda se vratio opet u grad, da nastupi suplentsku službu. Stan je našao skroman, ali lep, i živeo je sa svojom mladom ženicom u najlepšem miru i ljubavi. Vani je izlazio retko, ponajviše s njome, a inače se zadržavao kod kuće i pisao. Sada je već Bariša bio poznati lirski pesnik, i njegova žena ga je rad toga još više volela.

O Plavoj je svojoj ženi samo nešto pripovedao. Da je onako ..., malo čudna i nesretna, — inače da je dobra, — ali o onoj poslednjoj večeri ni reči. On je doduše radi te večeri čitav dan zakasnio na venčanje, ali ispričao je to zakašnjenjem na vlak i bolju glave. Stvar je međutim bila u tome, da se on čitav dojdući dan nije usuđivao poći po kovčege, bojeći se, da je ne nađe u sobi, i istom se drugo jutro odvažio, i odahnuo, kada je vidio, da je soba prazna ...

Ne može se reći, da Bariša, i kao oženjen čovek nije mislio na Plavu, i to najiskrenijom simpatijom i saučešćem. Mimogrede joj je još uvek tražio nameštenje, i ako nikako nije znao, da ga sve i nađe, kako da joj to saopšti. Da je još uvek u gradu, to je do-

znao od asistenta njenog odelenja, koji mu je pripovedao i to, da su je otpustili iz bolnice. »Nikako se nije dala vani«, pričao je doktor pušeći cigaru. »Kad joj je katar zacelio, pokušala je, da od vojnika nacepi trahomu, a kašnje je nekim lišćem htela da otvori ranu na leđima, samo da ostane ... U bolnici je živela lepo, imala je dobro društvo, a vani ju je čekala tvornica ... Ja bi je bio još pridržao, da nije postala malo odveć slobodna, i stala da beži na večer vani iz bolnice. A časne sestre, — Vi znate, kakve su one ... !«

Bariša je mislio, da sad razume, zašto je ne vidi. »Biće, da je u tvornici, jadnica, pa se stidi ...« Anića je sreo istom petnaest dana posle svog povratka, i čestitao mu na novoj pripovetci. I on je također bio već poznat novelist i temperamentan polemičar. Anić je odmah naveo razgovor na Plavu.

— Dakle, nije u tvornici, čudio se Bariša.

— Vraga u tvornici ... ! Iznajmila je sobu u Š—. ulici i veli, da čeka na nameštenje. Tvrdoglava je ko batina.

» ... I na koncu konca«, govorio je malo kašnje, »zašto bar nije ostala u bolnici ... ? ! — Nešto novaca doduše ima, nešto joj je poklonio oficir, — onaj od Tarnopola, znaš —, a nešto je izvukla i od mene, al' — posle toga ... ? ! Dojdući mesec već neće imati od čega da živе, a novac niko ne deli b a d a v a .....

Anić je završio, podvukavši poslednju reč značajnim posmehom i slegnuo ramenima. Bariši je bilo mučno i nije govorio ništa.

— Meni je neugodno i da se sretnem s njome, dodao je nakon časa Anić. Iste one komedije, koje je pre tebi pravila, počela je da pravi sad meni ... .

— Kakve komedije ? !

— Paa ... onako. Da me zove k sebi i da dolazi na večer k meni.

— Dolazi k tebi ? !

— Pa da, dolazi ... I neće da razume. Oficir mi to isto pripoveda. Neće, pa neće ... U ostalom, — možda je tu i malo perfidije. Meni se sve čini, da ona nije tako naivna, kako se tebi čini ...

Bariša nije razumeo ni slova. »Kakva perfidija, mislio je, i šta neće da razume ?«

— Paa ... tako, bože moj. A zašto si je ti ostavio golu u krevetu i pobegao ? !

— Ja . . . ? ! — Pa, molim te . . . — dva dana pre venčanja . . .
Anić se nasmija i potapša ga po ramenu.

— No, dragi moj, tako ti možeš svojoj ženi, da se ispričavaš, a ne meni. Lepe i gole devojke se ne odbacuju od sebe iz — zaručničke vernosti. Mi noveliste ne verujemo u to.

I smejući se dalje, pruži mu ruku.

— Servus, dragi, ti si još uvek u medenom mesecu, a meni se žuri . . . Zbogom !

Bariša je hteo još nešto da ga pita, ali Anić je već bio pobegao. »Šta to sve znači, razmišljao je i zebnjom u srcu pomišljao na najgore. I zašto sam ja njemu pripovedao uopšte o onoj večeri . . . ?« — No u isti čas pokuša da se opravda. Našao ga je u kavani, i proveo s njime celu noć, pijući. U uzrujanosti i pijanstvu bio je poverljiv i pitao ga za savet. I to iz obzira prema njoj, držeći do njegove plemenitosti i prijateljstva prema njoj . . . I ništa drugo.

Te noći je Bariša prvi put posle venčanja spavao nemirno i nešto u snu buncao. Opet se nikako nije mogao da otme osećaju, da nešto neugodna ima da se dogodi, da se dapače već događa, i premda logički nije mogao da nađe ni trunka vlastite krivnje, osećao je, da ne može da bude miran . . .

Pred zoru je konačno teškom mukom odlučio, da pođe sam k njoj. Premišljao je, da li bi to kazao ženi, ili ne, i konačno je zaključio, da joj može kazati i kašnje, kad vidi pre šta je na stvari.

Posle podne nije ni pošao u kavanu, da pročita, kao obično, novine, već je ravno iz škole upravio u Š—. ulicu. Kuća, koju mu je naznačio Anić, bila je lepa, i Plava je stanovala u potkrovlju. Pokucao je sa strepnjom u srcu, i otvorivši, zaustavio se na vratima.

Plava je sedela sama na divanu i čitala. Bila je nepočešljana.

— Vi ? ! — kriknula je, kada ga je ugledala i bacila knjigu. Dignu se i pođe prema njemu.

Bariša opazi odmah, da se je izmenila u licu, da su joj crte oko usana upale, oči da su joj potamnile i da je smršavila.

— Da, ja sam, odgovori on nakon stanke. Mogu li k Vama ?

Ona je ćutala, ali Bariša je svejedno zatvorio vrata i ušao. Gledao ju je, kao da čeka da počne, no ubrzo stadoše, da ga zanimaju promene, koje su se dešavale na njoj, nekom čudnovatom izrazitošću i brzinom. . . . . Najpre je počela, da ga uporno gleda,

onda su grudi stale, da joj se naglo nadimlju, usne su joj sve više podrhtavale, — isprva se nije znalo, da li se spremaju na plač ili na smeh, — trepavice su se trzale sve jače, ruke se privijale uz telo i prsti se sve grčevitije pleli ... Konačno joj i u očima planu smeh, — otvoren, porugljiv, a u isto doba zanosan smeh, i nervozno se odrazi na kutovima usana ...

— Dakle ipak ste došli jednom, a ... ? ! — Zasitili se već ženice ? ! Mršava Vam je, je li ? — Preveć hladna ... ? ! Hahahaha .....

Bariša se nije nadao takovom dočeku. Pa i najgore, šta je mogao misliti, da se dogodilo, — bar pred njime nije se nadao, da će biti takova ... Očajno je bilo u njegovoj duši, i ceo svet kao da mu se gadio ...

— Čujte, Plava, stade da joj muca nervozno i isprekidano, jedva se suzdržavajući, da ne proplače od gnjušanja, — zašto Vi tako govorite ? ! — Zašto Vi tako m e n i govorite, koji sam uvek bio plemenit prema Vama, i toliko Vas cenio ... ? ! Ja sam i sada došao, da vidim što je s Vama, da li Vam mogu u čemu pomoći, i da li Vam što treba ... ? Recite mi, Plava, Vi znate, da sam ja uvek bio pošten prema Vama ...

Plava je prestala, da se smeje i u njenim očima raslo je opet nešto tamna i trpka. Promatrala ga je čas kako dršće, a onda stupila dva koraka bliže.

— Gospodine Jagodiću, započe strogo i neizrecivim prezirom, — Vi ste mene već više puta uvredili, a jednom naročito. Neiskušavajte me ponovno ... Ja doduše dobro osećam Vaše uvrede, ali slaba sam, i mogla bi opet da dovedem sebe u položaj, da me i o p e t uvredite ... Ali onda znajte, gospodine Jagodiću, da ako Plava bude još jedanput stajala pred Vama gola, i Vi je opet odbacite, da će Vas Plava — zaklati. I zato idite, gospodine Jagodiću ... !

Okrenula se je k zidu, i ušutila. Bariša je hteo nešto da kaže, izustio je čak neku reč, napravio korak bliže i kašljucnuo, no sve zaludu. Zavrtio je polagano klobuk u ruci i pošao. Bilo mu je teško, ali — pošao je ...

— Onda zbogom, — izjeca još došavši do vratiju, — zbogom, Plava ! — — — — —

(Svršiće se). NIKO BARTULOVIĆ.

REVERIES

NA CRVENOM SAGU.

Hoću da ostavim ova kola siva
i da se ukradem nečujna i bosa
na crveni sag gdje umire i sniva
sniva njegov pogled i crna mu kosa.

Da zastajem tako, da slušam u zraku
zaostale riječi koje mi je reko,
da prekrstim ruke sklopljene u mraku
i da mislim na njeg što mi je daleko.

Da mislim o svemu što je lijetom prošlo
i dotaklo dušu zamahom od krila
i o svemu, svemu što još nije došlo,
o ljubavi jednoj koja nije bila.

MIR.

Na jezercu je ocvao bijelih ruža rastvoreni san,
kao nepomična suza sniva tamni vir,
tiho nebo, smrtno blijedo čelo, zasjenilo dan,
u meni je ostavilo teško srce i sanjivi mir.

Kuda su dospjeli govori samoća, tajni šajaš njin,
i što iz daljine samo čujem otegnuti plač ?
U zraku od meda teškog leži miris fin,
ali na poljima dugo šuti sunčani pjevač.

Stari park od svih daha svoje duše ostavljen,
kao nepomična suza sneva tamni vir,
sa prazninom do dubine svoje poglavljen,
u meni je ostavio teško srce i sanjivi mir.

DORA PFANOVA.

JURAJ ĆULINOVIĆ U ŠIBENIKU

Juraj Ćulinović-Gradojević (Slavonius Dalmaticus, Giorgio Schiavone), znameniti naš slikar, koji se ni u kozmopolitskoj Renesansi nije stidio svoga roda, jer je neretko znao kao u arabeskama uplitati na rubove odela svojih Madona ćirilovska i glagoljska pismena, rodio se god. 1436. u Skradinu[1], ali je naskoro dopao u Šibenik, gde su njegovi već ranije posedovali imanja.[2] O Šibeniku toga vremena može se uostalom mirne duše ustvrditi, da je bio središtem za Dalmaciju: pojava kasnijeg Ćulinovićeva tasta Jurja Orsinija, smelog graditelja katedrale, privukla je bila k sebi celu kitu kipara, rezbara, staklara, zlatara, ali nije manjkalo ni slikara, pogotovo otkad su neki građani 1444. preuzeli na se trošak, da presvode nove kapele u katedrali, pa da tu grade svoje oltare, i otkad su pojedini vernici stali da u zaveštajima i inače votiraju slike crkvama. Tu je davno već radio Nikola Vladanov (Nicolaus, Micleus Vladani, a kako su Vladan, Vladislav prevodili sa Lancilogus, tako se često zove i Lancilagi, Lanzilago, rođ. *1390.+1466.), počeo je da slika i Ćulinovićev vršnjak Lovrenac Mihitić (rođ. *1432.+1500.), ali je slikara dolazilo i od druguda: iz Dubrovnika na primjer. Mimo druge, kao da je naročit ugled uživao jedan

---

[1] U jednom ugovoru sa Skvarčonijem od 7. decembra 1458. sam kaže: se fore etatis annorum XXII minorem tamen ann. XXV (Lazzarini-Moschetti, Documenti relativi alla pittura Padovano del secolo XV. Nuovo Archivio Vento N. S. XV, Venezia 1908., 158.).

[2] Očev mu brat Nikola (Beležnik Mihajlo arhidj. 1414. I. 21. 10. jula 1414.: Nicolaus q. Petri Gradoj de Scardona) imao je tako vinograda na Zlarinu (Bełež. Mihajlo arhidj. 1415.—1416. Tu se on zove Nicolaus q. Petri Gradoj i Nicolaus Chulin de Scardona. Prema tome i našega slikara zovu (ser Georgius filius q. Nicolai Chulin de Scardona) sklopio je 6. augusta 20. februara 1471. magister Georgius q. Gradoi pictor [Biskup Tolentic VI. 25.] pa i kasnije, 14. februara 1485., magister Georgius cond. Thomasij Gradoieuich pictor [Belež. Didomerović 1485. 22.]). Sin toga Nikole Juraj 1424. venčani ugovor s jednom Šibenkom (Belež. Mihajlo arhidj. 1424.—1425. 116.) pa je u Šibeniku i stanovao (Belež. M. Fero 1426. 113. 22. oktobra 1426.: ser Georgius Chiulinovich de Scardona nunc habitator Sibenici). Kad je Juraj bio na smrti, ostavio je pola kuće u šibenskom predgradju Docu Ćulinovićevu ocu Tani, što je onda ovaj 27. januara 1433. prodao (Belež. Mihajlo arhidj. 1433. 24), jer je voleo stanovati u Skradinu, gdje se valjda bavio trgovinom: 9. aprila 1442. na pr. poslao je preko Šibenika oveću količinu jagnjećih koža u Senj (Knes F. Pezaro 1441.—1443. 83.).

Splićanin Dujan Micković,[3] pa smo gotovo uvereni, da je baš kod tog majstora Ćulinović i stupio bio najpre na nauku. Micković je naime pored drugih radnja imao da po narudžbi plemića Jurja Radoslafčića od 19. oktobra 1448. Kroz dve godine izradi veliki poliptih sa sv. Jurjem u sredi, te sa sv. Nikolom i sv. Jakovom dole, a sa pet drugih svetačkih lica u gornjem delu za drugu kapelu desno od glavnog ulaza u katedralu.[4] Ta slika međutim 13. marta

[3] Dujam Marinov Micković spominje se u Šibeniku već 26. februara 1442., kad je izveo nešto ulja za Splet (Knez F. Perazo 1441.—1443. 81.), a onda 5. jula 1446. 136: magister Doymus pictor q. Marini de Spaleto ad presens Sibenici moram trahens). Tu se 19. oktobra 1448. obavezao, da će izraditi dve velike ikone. Prva je bila odredjena za kapelu sv. Martina uz crkvu sv. Franje (V. Molé, Urkunden u. Regesten zur Geschichte der dalmat. Kunst aus dem Notariatsarchiv von Sebenico, Jahrbuch des kunsthist. Institutes, Wien 1912. 146.), a druga za otar plemića Jurja Radoslafčića u katedrali (A. G. Fosco, Documenti inediti per la storia della fabbrica della cattedrale di Sebenico, Sebenico 1891. 18.; D. Fry, Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgis Orsini, Jahrbuch des kunsthist. Institutes, Wien 1913. 142.). Na obim tim slikama imao je raditi i neki slikar Antun iz Spleta možda rezbarski deo radnje. ako je on isto lice s rezbarom Antunom Carevićem, što se spominje u Šibeniku 28. maja 1464. (Bele. Vidal 1464. 56.: Frater Georgius de Glamoç — confessus fuit se habuisse — a magistro Antonio Zarevich, incisore lignaminum de Spaleto, libras 50, quas ipse dederat eidem — pro ona palla, quam ipse Corbania et ipsam pallam non fecit.). Kasnije, u augustu 1452., izradio je Dujam jednu zastavu bratstvu Nove crkve (V. Miagostovich, I nobili e il clero di Sebenico nel 1449 per la fabbrica della cattedrale, Sebenico 1910. 24.), a kad je umro, ne znamo, svakako u jednom aktu od 4. augusta 1460. označen je već mrtvim (Belež. Vigal 1460. 92.).

[4] Belež. A. Kampolonio 1448. 185. (Fosco 18., Frey 142.): magister Doymus pictor q. Marini de Spaleto nomine suo proprio ac nomine — magistri Antonij pictoris de Spaleto sotij sui — promisit — facere, pingere, aureare et complere unam anchoniam de lignamine recisam et straforatam cum campis, pillerijs et scagnelo inferiori ad similitudinem et instar picture sine designamenti dati per sictum magistrum Doymum — fatiendo scagnellum inferiorem et pillerios straforatos — fatiendo in campo posito in medio anchonie figuram sancti Georgij militis equestris cum domicella et dracone, cum vna civitate et alijs debitis ornamentis consimilis ystorie et in alijs duobus campis a lateribus facere sen pingere ymagines integras sancti Jacobi et sancti Nicolai et quinqe campis superioribus facere et pingere quinque medias figuras sanctorum, quos volet et ordinabit predictus ser Georgius, et facere in sumitate tabernaculi de medio figuram Crucifixi Domini Nostri Jesu Christi de lignamine corporatam et relenatam et a lateribus ipsius Crucifixi supra duobus proximioribus pillerijs ab uno latere facere ymaginem sancte Marie Verginis et ab alio latere ymaginem sancti Johannis Euangeliste de lignamine corporatas et relenatas, laborando de auro ipsam anchoniam

1451. nije bila još gotova, kad je toga dana ponovo publikovan ugovor, a na njoj je sigurno već i Ćulinović radio, jer kako bi se inače razumelo, što je on, kad mu je Dujmov sin Marinko sa Skvarčonijevom prokurom tražio neke stvari majstorove, odgovorio na to 19. januara 1467. tužbom proti Marinku i Radoslavčiću radi neke slike.[5]

Na šibenskoj katedrali radilo je tad više majstora iz severne Italije. Od 1432. pa sve do 1458., kad je umro, bio je tu Lorenco Tinčino, poznat ranije kao inžener mletačke republike,[6] od 1434. sve do smrti mu 1454. radio je na njoj Antonio Pijer Paola Buzato, koji je ranije bio majstorom i na mletačkoj Ka' d' Oro,[7] tu je u početku bio zaposlen kao klesar i Orsinijev šura Gjovani Tistro de Monte[8], kasniji opat u jednom talijanskom manastiru[9], a onda

---

per campos, pilerios et scagnellum et per alia loca debita pingendo figuras de bonis coloribus — et in scagneileo inferiori pingere duodecim apostolos cum Deo Patre in medio eorum — et hoc pro pretio — ducatorum centum — usque ad duos annos (ex margine: Publicatum per me Karotum Vitalem cancellarium die 13. martij 1451.). Taj oltar ostao je u katedrali sve do 23. maja 1585., kad su ga makli, a mesto njega podigli oltar Gospe od Milosrdja (Belež. J. Mateaci 1575.—1585. 489.).

[5] Belež. H. Rubeis 1466.—1467. 32: Magister Georgius cond. Thomasij pictor, habitator Sibenici — ordinauit suum nerum et legitimum procuratorem — magistrum Georgium cond. Mathej, lapicidom socerum suum — expresse in causa, quam ipse constituens habet cum magistro Marinello, pictore de Spaleto, uti procuratore magistri Squarzoni — ac etiam in causa euiusdam anchonio sine pale, quam habet cum ipso Marinello sine ser Georgio Radoslafcich.

[6] Archivio Venti XXVII. 331.

[7] P. Pavletti, L' arhitettura e la scultura del Rinascimento in Venezia I, Venezia 1893. 21. To što se po ondašnjoj navici ovaj Buzato ponekog spomene bez prezimena, dakle samo: magister Antonius cond. Petri Paul: lapicida de Venetiis (na pr. belež. Mihajlo arhidj. 1434.—1435. 146., 1436.—1437. 53, belež. Ponte 1438. 45. itd.), bilo je uzrokom, da je J. Traus (Der Dom von Sebenico, Der Kirchenschmuck, Blätter für cristl. Kunst der Diözese Seckau 1886.), a za njim i svi drugi, pogrešno ustvrdio, da je prvi arhitekt katredrale bio Antonio Pijer Paola Dale Mazenje, član dakle čuvene mletačke kiparske porodice, koja je onako vešto znala prenositi na mramor supstilne forme nordijskih rezbarija u grbu. Nego je nama pošlo za rukom naći u arhivu šibenske općine ugovor od 21. maja 1430., kojim se za prvog arhitekta uzimlje u službu magister Franciscus cond. Jacobi de Venetijs.

[8] Belež. A. Kampolongo 1442. 87. (Frey 132.).

[9] Belež. Banjvarić 1464. 6.: frater Apollinaris ordinis Camaldonens s. olim in seculo ser Johannes Petrus de Monte de Venetiji, nunc abbas abbacie — comitatus — Pesaurj de Marchia.

nije falilo ni majstora iz naših krajeva, koji su radili tad na katedrali, a nekad bili zaposleni u Mlecima, da pomenemo na pr. Šibenčanina Ivana Prbislavlića, koji je po Orsinijevu nacrtu oklesao veličanstvena vrata jakinske crkve San Frančesko ale Skale, a koji je jamačno đak mletačke radionice Buon, kad je iz Šibenika slao mladiće Bartolomeju Buonu,[10] čija su Porta dela Karta, Palaco Foskari i t. d., ali i za još jednog radnika na katedrali za Arbanasa Andriju Aleši možemo ustvrditi, da je radio u Mlecima, jer Venturi sasvim ubedljivo razlaže,[11] da je luneta na prijašnjim vratima mletačke crkve Santa Maria dela Karita sigurno Alešijeva. Zar da oni ne će biti inponovali Ćulinoviću pričajući mu zamamno o starom univerzitetskom gradu Padovi, u kome je baš u to doba Donatelo stvarao svoje pute, a iz tajinstvene botege teoretičara Frančeska Skvarčonija već su bili izašli : Dario da Trevizo, Marco Copo, a naročito veliki Andreo Mantenja, tvorci nove blistave i pompozne padvanske škole, koja će dugo davati direktivu severnoj Italiji. Svršilo je, da se jednog dana, 28. marta 1456., naš Ćulinović sastao sa Skvarčonijem u Mlecima i tu se obvezao, da će kod njega za tri i po godine učiti, te bez nagrade raditi za majstora[12] : stupio je dakle u radnju već kao upućen slikar, a da je zbilja skupa s majstorom radio, dokazuje na pr. G o s p a s D e t i ć e m u berlinskom Fridrich-Muzeumu, na kojoj se belodano stapaju Skvarčonijeve i Ćulinovićeve karakteristike.[13] Ako ćemo su-

[10] Belež. A. Kampolongo 1443. 248. Od Pribislavićevih radnja u Šibeniku naročito mi je istaći krasne stube na crkvi sv. Ivana (Belež. H. Rubens 1460. 78., Miagostovich, Il Nuovo Chronista di Sebeniko IV, Trieste 1896. 29.), samo treba napomenuti, da je naslon na njima 1475. izradio arhitekt katedrale Nikola Fiorentino (Belež. H. Rubens 1475. 115.), koji će se, ako je ispravno pogadjanje Venturijevo (La scultura dalmata nel XV secolo, L' Arte XI, Roma 1908. 114.), zvati prezimenom Kokari.

[11] A. Venturi, Storia dell' arte italiana VI. La scultura del Quattrocento, Milano 1908. 1015.

[12] Lazzarini-Moschetti 157. : Cum in 1456. die 28 martii Georgius, filius quondam ser Thomasij Colinovich de Sibenico, se locaverit — ad standum et laborandum cum magistro Francisco Squarzono pictore — usque ad tres annos cum dimio — stardo et laborando secum et non cum aliquo alio, tam faciendo artem suam, quam non operando artem suam fideliter. — Et dictus magister Franciscus promisit tenere dictum Georgium et docere mysterium suum dardo sibi victum, vestitum et albergum — et pro eius premio et labore dicti temporis nichil i dare deberet. Ugovor je ponovljen 7. decmbra 1458.

[13] A. Venturi, Storia dell' arte italiana VII. La pittura del Quattrocento III. Milano 1914. 16.

diti po njegovu poliptihu u padovanskom Muzeo čiviko, Skvarčone nije bio nikako vanredan slikar. Slavilo ga se samo kao dobra teoretičara, k njemu se rado išlo u školu ,jer je brižno čuvao gipsane otiske raznih skulptura, imao je bogatu zbirku crteža, starih novaca i medaljona, a pogotovo se verovalo, da je on mnogo antičkoga sabrao na putu u Grčku i na putovanjima unakrst Italije, što je dakako u doba razvoja perspektive lako moglo dovesti do nešto preterana slavičenja, da ga se smatra osnivačem humanitarskoga slikanja. Naučiti teoriju estetike i teoriju tehnike kod Skvarčonija isticalo se naročitim ponosom, stoga je i naš Ćulinović gotovo redovno označivao svoje radove sa: Opus Slavoni Dalmatici Sqarçoni S.,[14] ali kao što je Skvarčone bio redom nesrećne ruke sa svojim učenicima, nije bi srećniji ni s Ćulinovićem: otišao je od njega ne isplativ neki dug i zadržav nešto crteža, koje je majstor tako brižno pazio. Već 16. oktobra 1462. izdao je Skvarčone punomoć Čanfrančesku Grizinu, beležniku i kancelaru zadarske opštine, da mu kod Ćulinovića, o kome je čuo da se zadržava u Zadru, pridigne nešto novca i nešto predmeta, koje je po ranijoj presudi slikara Pietra de Maci i našega Đorđa Orsinija i onako morao vratiti majstoru.[15] Od potrage taj put nije bilo ništa, Grizini verojatno nije više zatekao Ćulinovića u Zadru, jer je on već 2. marta 1463. bio u Šibeniku, gde je uzeo u radnju

[14] Kratica S. tumačila se ranije sa Scolaris, Scholarius (Artista Dalmato, lunario Zaratino, Zara 1855. 9.), ali kako su se učenici u slikarskim radionicama zvali discipulus, a ne scholarius, Mosketi je (u. d. 49.) sjećajući se i Ćulinovićeva boravka u Padovi od 2. januara 1474. izveo ništa manje, nego da je on preuzeo Skvarčonijev atellier, pa da bi stoga ono S. trebalo čitati Successor, što dakako ne odgovara istini; pre će biti, da u onom S. treba tražiti ime njegova mesta rodjenja (Scardonensis) ili mesta običnog mu boravka (Sibenicensis). Majstorovim imenom Ćulinović se i kasnije ponosio, u jednom aktu od 18. juna 1494. on se zove: ser Georgius q. Thome de Squarcionibus pictor et civis Sibenici (Belež. Campelis 1494. 112.).

[15] Lazzarini-Moschetti 160.: Magister Franciscus Squarzonus pictor — constituit suum procuratirem — ser Johannem Franciscum Grisin, filium ser Johannis Grisini, cancellarum magnifice civitatie Jadre — ad petendum — omnes et singulas quantitates denariorum, rerum et bonorum a Georgio Chiulinovich quondam Tomasii Chiulinovich de Scardona, habitatore de presenti in Jadra, descriptas in quadam sententia arbitrali lata per magistrum Petrum de Mediolano pictorem et bonorum a Georgio Chiulinovich quondam Tomasii Chiulinovich de Scardona, habitatore de presenti in Jadra, descriptas in quadam sententia arbitrali lata per magistrum Petrum de Mediolano pictorem et magistrum Georgium lapicidam de Sibinicho.

jednog dečaka iz Krkovića u okolini Skradina : Mihajla,[16] sina hrvatskog plemića Stipše Stipšića,[17] čija nam je kasnija sudbina nepoznata. A negde u to doba Ćulinović se i oženio Jelinom, kćeri znamenitog arhitekta Đorđa Orsinija, pa jedan deo miraza, 165 dukata, primio je već 8. marta 1463.[18] Skvarčone međutim nije mirovao, upoznao se nekako sa slikarom Marinkom, sinom nekadašnjeg Čulinovićeva učitelja Dujma Mickovića,[19] pa mu je 18. juna 1464. izdao punomoć, da kod Ćulinovića, o kome je mislio da se tad nalazi u Šibeniku, preuzme njegove stvari.[20] Ili što Ćuli-

[16] Bilež. Bidal 1463. 32. : Ibique ser Stipsa Stipsich de Chrechovich locauit in discipulum Michaelem eius filium etatis annorum circa 12 — magistro Georgio Thomasij de Scardona, pictori presenti — per annos 5 — et predictus magister Georgius conuerso promisit — quod ipse habebit pro discipulo toto dicto tempore predictum Michaelem apud se — et fideliter instruet suam artem pictoriam et in fine dictorum 5 annorum nestiet ipsum Michaelem de novo secundum conditionem ipsius Michaelis et sibi donabit quodlibet caput instrumenti artis pictorie, que dari consueuerunt discipulis eiusdem artis.

[17] U jednom aktu od 29. novembra 1455. Stipša je označen kao : Stipsa Stipsich Crouatus (Bilež. Vidal 1455. 153.), a 16. juna 1467. kao : Stipsa Stipsich de Cherchouich nobilis Scardonensis (Bilež. Vidal 1467. 15.).

[18] Bilež. Vidal 1463. 36. : Ibique magister Georgius q. Thomasij pictor Chiulinovich de Scardona et habitator Sibenici contentus — fuit se pro parte dotis done Elene, vxoris sue et filie magistri Georgij q. Mathei lapicide, prothi ecclesie sancti Jacobi — recepisse — ducatos 165 boni auri — in rebus mobilibus. Ostatak je nakon dugotrajnog parničenja s Jeleninim bratom Pavlom primio tek 27. juna 1496. (Bilež. Campelis 1496. 156.).

[19] Marinko je nekad prijateljevao s Orsinijem. Ovaj mu je na pr. 22. oktobra 1463. izdao punomoć, da ga zastupa na jednoj parnici u Spletu (Bilež. Banjvarić 1463. 139., Frey 159.), a obojica su skupa imali da 5. augusta 1465. izglade neki spor izmedju šibenskih dominikanaca i slikara Nikole Vladanova radi popravka jedne slike (Bilež. Vidal, Nagodbe 1451.—1472. 278.). Imao je Marinko za ženu jednu Šibenku : Dešu, kćer zlatara Stefana Skočiduhe (Bilež. Vidal 1463. 95.). Po jednom dokumentu od 2. marta 1478. zna se, da je on umr'o u turskom zarobljeništvu (V. Miagostovich, Per un diario sebenicese, Rivista Dalmatica, Zara 1907. 22.), a udovica mu se onda preudala za brčkog plemića Jakova Balojevića, koji je živeo u Šibeniku kao trgovac. To se verojatno dogodilo već 1473. (Bilež. H. Rubens 1473. 38.), a za 6. juna 1475. sasvim je utvrdjeno, da je bila suprugom Balojevićevom (Bilež. H. Rubens 1475. 52. : dona Dessa, vxor ser Jacomellj Michaelis de Sibenico t olim vxor cond. magistri Marinellj pictoris de Spaleto.).

[20] Lazzarini-Moschetti 160. : Ibique magister Franciscus Squardzonus pictor — ordinavit — ser Marinelum, filium quondam magistri Doymi pictoris de Spaleto, ibidem habtatorem, presentem — ad petendum — a magistro Gorgio quondam Tomasii dicto Chiulinovich, habitatore in terra Sibinici

novića tad nije bilo u Šibeniku, ili što je možda Marinko uzalud kušao, da se na mirno nagode, do tužbe je došlo tek u početku 1467. Ćulinović je tad, 19. januara 1467., prepustio svome tastu Orsiniju, da ga pred sudom zastupa, odgovoriv, kako smo već videli, tužbom proti Marinku i Radoslafčiću. Izmotavanja mu međutim nisu pomogla, pa ako i neznamo za tekst osude, možemo ipak naslućivati, kad je već 17. februara Orsini za nj isplatio Marinku prvi deo duga,[21] a je li povratio crteže i je li i ostatak platio, teško da ćemo ikad saznati; Skvarčone je svakako 1468. umro ne primiv ništa, a 2. januara 1474. Ćulinoviću je u Padovi uspelo uveriti majstorova sina Bernardina, da je on u svoje doba sve u redu predao Marinku, našto je ovaj njemu izdao punomoć, da sve utera od Mickovića,[22] koji je u stvari već bio mrtav!

1468. Ćulinović je verovatno boravio u skradinskoj okolini, jer da je 8. maja tamošnji plemić Martin Stanšić iz Bilana, svák njegov, imenovao u testamentu nadglednikom svojih razgranatih dobara.[23] Ta će mu ostavština biti zadavala mnogo brige, jer se njom bavio još 27. februara 1471. u Šibeniku.[24] Od 1471. pa do

Dalmacie loci sine in eius districtu, omnes et singulas denariorum, rerum et bonorum quantitates ac designorum a pictoria.

[21] Belež. Sabino 1466.—1467. 56.: Ibique ser Marinellus Doimi de Spalato uti procurator — magistri Francisci Scuarconi de Padua pictoris contentus — fuit habuisse — pro parte vnius sententię ducatorum 44 late in fauorem dicti magistri Marinelli dicto nomine et contra magistrum Georgium pictorem a magistro Georgio lopicida, socero dicti magistri Georgij pictoris — ducatos 24 — et soldos 20 pro expensis.

[22] Lazzarini-Moschetti 169.: Cum sit, ut fertur, quod magister Marinelus, pictor de Spaleto filius quondam magistri Doimi pictoris, alias virtute unius sententie arbitiarie exegerit tanquam procurator magistri Francisci Squarzoni, pictoris de Padua, ducatos 44 item folia decem octo nel circa designorum pictorie et certas alias res a viro comendabili magistro Jeorgio de Sibinico pictore quondam ser Tomaxij, discipulo predicti Marinelus ab ipso quondam magistro — unum cartonum cum quibusdam nudis Poleyoli, que res et bona ac denarii nunquam restituti fuerunt ipsi magistro Francisco — ex quo infrascriptus Bernardinus, filius et heres dicti quondam magistri Francisci, interdit — recuperare a dicto magistro Marinelo, — igitur — ipse Bernardinus e donaDominica — ordinaverunt — procuratorem honorabilem virum magistrum Jeorgium de Sibinico, suprascriptum pictorem — ad petendum — a dicto magistro Marinelo dictos ducatos — ac designia et res suprascriptas.

[23] 10. marta 1481. ustupio je Ćulinović brigu nad tom ostavštinom nekim Skradinjanima, između ostalih i svom zetu Matijašu Kovačiću, plemiću iz Radunjdola. (Belež. Didomerović 1481. 32.)

[24] Belež. H. Rubens 1471. 21.

smrti Juraj je onda uz neznatne prekide boravio u Šibeniku, gde je naskoro stekao i građansko pravo.[25] Ušteđenim novcem kupovao je u okolini Šibenika, gotovo redom u Donjem polju, zemljišta,[26] što bi onda davao u zakup,[27] a prihodima bi otud: vinom[29] i uljem[30] trgovao. Kao i drugi viđeniji Šibenčani posedovao je i on od 1495. u Kupinu blatu i u Galežinoj drazi soline,[31] otkud je prodavao sô,[32] zašto je držao u najam jednu magazu ispred crkve

[25] Već od 1471., kad se Ćulinović javi kao svedok s kojim Šibenčaninom, označe ponekad i njega u tom skupu kao gradjanina (na pr. 11. aprila: presentibus Simone Mestrouich cabalario et magistro Georgio Chulinouich pictore, cinibus Sibenici, testibus, belež. Didomerović 1471. 22.), ali to treba odbiti na rastrešenost beležnika; kao šibenski gradjanin on se javlja pouzdano prvi put tek 25. maja 1474. (Belež. H. Rubens 1474 94.: magister Georgius cond. Thomasij pictor, habitator et ciuis Sibenici), a kako je stranac mogao dobiti gradjanska prava u Šibeniku tek nakon 12 godina boravka (Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, Venetiis 1608. 29.), to je znak, da se on još 1462. definitivno preselio u Šibenik.

[26] 23. sept. 1480. vinograd i maslinik (Belež. A. Kampolonio 1480. 76.), 27. jan. 1491. vinograd (Belež. Campelis-Rubens, Prodaje nepokretnina 1489.—1491. 98.), 7. febr. 1495. vinograd (Belež. Campelis 1495. 49.), 22. apr. 1502. zemljište s poljem (Campelis 1502. 116.), 24. maja 1504. maslinik i vinograd (Belež. Campelis 1504. 96.).

[27] 2. marta 1499. vinograd u Vitrenicama (Belež. Campelis 1499. 57.), 4. maj. 1501. vinograd u Vodicama (Belež. Campelis 1501. 89.), 10. maj. 1501. maslinik i vinograd u Donjem polju (Belež. Campelis 1501. 91.).

[28] 24. jul. 1501. ustupio je tek kupljeni vinograd u Donjem polju ranijem vlasniku (Belež. Campelis 1501. 124.).

[29] 20. febr. 1426. (Belež. Campelis 1496. 51.), 31. januara 1498. (Belež. Campelis 1498. 27.), 8. febr. 1498. (Belež. Campelis 1498. 37.), 15. febr. 1498. (Belež. Campelis 1498. 44.), 1. aug. 1503. (Belež. Campelis 1503. 180.).

[30] 23. nov. 1482. (Belež. Didomerović 1482. 40.), 14. febr. 1485. (Belež. Didomerović 1485. 22.), 1. jul. 1485. (Belež. Didomerović 1485. 86.), 2. sept. 1485. (Belež. Didomerović 1485. 122.), 13. mrat. 1488. (Belež. Didomerović 1488. 43.), 3. febr. 1498. (Belež. Campelis 1498. 29.), 14. febr. 1498. (Belež. Campelis 1498. 43.), 4. maj. 1498. (Belež. Campelis 1498. 101.), 19. okt. 1499. (Belež. Campelis 1499. 170.), 18. jan. 1500. (Belež. Campelis 1500. 7.), 6. maj. 1500. (Belež. Campelis 1500. 69.), 11. maj. 1500. (Belež. Campelis 1500. 73.), 23. jul. 1501. (Belež. Campelis 1501. 123.), 14. aug. 1501. (Belež. Campelis 1501. 134.), 16. okt. 1503. (Belež. Campelis 1503. 210.).

[31] 24. jan. 1495. (Belež. Campelis 1495. 26.). Te je soline on bio i pre toga, 10. jula 1493., kupio, ali ih je onda 11. febr. 1494. ustupio predjašnjem vlasniku (Belež. Campelis 1494. 25.).

[32] 18. apr. 1496. (Belež. Campelis 1496. 93.), 1. jun. 1504. (Belež. Campelis 1504. 99.).

sv. Ivana.[33] Ćulinović je međutim trgovao i drugom robom: vinom,[34] sirom,[35] voskom[36] i zlatnim žicama[37]; znamo tako, da je prodao i sve svoje lađe[38] i jedno skupoceno žensko ruho[39], a kad su jednom neki Šibenčani opremali jednu lađu po žito, sudelovao je i on novčanim udelom, pa je tom prilikom dao i nešto tkanine, da je gde na Istoku prodadu.[40] Ako je ma na čemu moglo biti dobiti, nije izostajao Ćulinović, spomenućemo, da je na pr. jednom kupio i blazinu s kreveta nekog neuglednog građanina,[41] a da je davao i novce u zajam, to se već po sebi razume.[42]

U početku je Ćulinović sigurno stanovao kod tazbine, u kući Jurja Orsinija[43], koju je ovaj bio kupio od Mihajla Semonića[44], ali

---

[33] 9. juna 1502. isplatio je najamninu za 1496.—1503. (Bilež. Campelis 1502. 151.)

[34] 7. dec. 1499. (Bilež. Campelis 1499. 194.), 30. okt. 1501. (Bilež. Campelis 1501. 159.).

[35] 27. aug. 1489. (Bilež. Didomerović 1489. 121.), 6. okt. 1497. (Bilež. Campelis 1497. 199.), 16. nov. 1497. (Bilež. Campelis 1497. 229.).

[36] 22. aug. 1489. (Dnevnik 1475.—1493. 140. u Novoj crkvi).

[37] 22. okt. 1490. (Dnevnik 1475.—1493. 154 u Novoj crkvi).

[38] 13. maja 1490. (Bilež. H. Rubens 1488.—1489. 109.), 19. apr. 1502. (Bilež. Campelis 1502. 112.).

[39] 5. juna 1486. (D. Kampolongo 1486. 40.).

[40] 12. jula 1496. Tu tkaninu (ono caneço de panno alto verde chiaro de br. circa 36 veneciana) primio je 3. marta 1497. natrag, jer se nije mogla prodati (Bilež. Campelis 1496. 163.).

[41] 11. marta 1501. (Bilež. Campelis 1501. 57.).

[42] 3. aug. 1488. (Prezentacije pologa 1486.—1487. 170.), 14. maja 1490. (Prezentacije pologa 1490.—1491. 69.), 10. maja 1494. (Bilež. Campelis 1494. 80.), 7. aug. 1494. (Bilež. Campelis 1499. 88.), 20. nov. 1500. (Bilež. Campelis 1500. 190.), 18. jan. 1503. (Bilež. Campelis 1503. 24.), 4. apr. 1503. (Bilež. Campelis 1503. 106.).

[43] 8. marta 1463.: Actum Sibenici in domo habitationis — magistri Georgij Mathei, gde Ćulinović, kako smo videli, priznaje, da je primio prvi deo miraza (Bilež. Vidal 1463. 36.), 3. januara 1472.: Actum Sibenici in domo habitationis magistri Georgii cond. Mathej lapicide prothomagistri, gde Ćulinović uzimlje za služavku Katarinu Kunjićev iz Vrlike (Bilež. H. Rubens 1472. 4.), 10. juna 1475.: Actum Sibenici in domo habitationis heredum cond. magistri Georgij lapicide, a tu nam Juraj priznaje, da je nešto primio na račun od Orsinijevih (Bilež. H. Rubens 1475. 53.).

[44] 30. juna 1455., isplaćena potpuno 7. maja 1467. (Bilež. Petronja 1455.—1456. 30., Frey 156.). Vrata su te kuće s Orsinijevim grbom još sačuvana.

naskoro iza smrti tastove[45] ne mogavši se valjda lepo paziti sa šurom Pavlom, on je 29. marta 1476. prilikom boravka u Padovi kupio za se kuću ispred crkve sv. Grisogona (sad sv. Antuna) u Šibeniku kod slušača padovinskog univerziteta Antuna Vidala, sina bivšeg (1451. — 1472.) kancelara šibenske opštine Karota[46], pa kako celu svotu nije odmah dao, ostatak je u ime Ćulinovićeve supruge Vidalovu izaslaniku 8. juna 1477. uručio Dominik Didomerović) koji je još od 12. juna 1475. imao Jurjevu punomoć, da ga u Šibeniku zastupa[47]. Za 7. decembra 1499.[48] i

---

[45] Kao dan Orsinijeve smrti vredio je posle 10. novembra 1475. (Miagostovich, I nobili 9.), dok je u stvari bio pouzdan samo terminus post quem i ante quem, t. j. izmedju 8. decembra 1472. i 25. oktobra 1476. (Frey 37.), a samo se bez pobliže oznake izvora spominjalo, djae on već u nekom aktu od novembra 1475. označen kao mrtav (F. A. Galvani, Il re d'armi di Sebenico I, Venezia 1884. 161.). Medjutim je Orsini pomenut kao živ potonji put 30. maja 1473. (Bilež. H. Rudens 1472. 61. ex marg.: contrascriptus Lucas [Antonovich] fuit contentus se habuisse — ab introscripto magistro Georgio [q. Mathei lapicida] — libras 3 et soldum 1.), a već 25. maja 1474. označen je kao mrtav, jer je toga dana naš Zulinović izdao punomoć Dominiku Didamerović, da pripazi na njegove interese kod ventilacije Orsinijeve ostavštine (Bilež. H. Rubens 1474. 94.): specialiter ad securarj faciendum, si opus fuerie, dotem vxoris sue done Ellene super bonis herendum quondam magistrj Georgij, soceri suj), pa kako je usto Pavao Orsini držao godišnji pomen ocu na 10. oktobra (Dnevnik 1475.—1493. 132 u Novoj crkvi: 10 ottobrio 1488. I procuradorj deno dar s. 12 per le candele fo uendude a ser Polo condam maestro Zorzi tajapietra per anjuersarjs del suo padre), to je sad sigurno, da je Orsini umro 10. oktobra 1473.

[46] Bilež. A. Kampolongo 1477. 36. Položaj kuće je tu ovako označen: in contrata sancti Grisogoni, prope furnum ser Nicolai Draganich, prope domum, que fuit Leonardi de Senis et nunc est domini presbyteri Gregorij Mathej, canonici Sibenici et prope vias publicas. Kad je iza smrti Ćulinovića i njegove supruge došlo 2. marta 1508. do podele dobara, ta je kuća dopala njegovu nezakonitu sinu Luci (Bilež. Campelis 1508. 28: la casa murada, solerada et couerta de cuppi cum tute le pille de piera sono in quella, posta in Sibenico, in contra de san Grisogono, aprens la casa de Jacomo Kanassouich, ser Piero Draganich et uia publica de doj ladj), ali ju je 18. marta 1542. Lučina jedinica Jelena Krajsić prodala Konsulu Merkantiju, jednom trgovcu, što se doselio u Šibenik iz Manfregonije (Bilež. D. Šišić 1541.—1542. 93.: domum — muratam, sollertam et cuppis cohopertam, cum scallis lopideis extra, ritam Sibenici in contrata sancti Grisogoni ab vna parte, juxta aliam prefati ser Consulis et ab alid parte publicam a duabus partibus).

[47] Bilež. H. Rubens 1475. 54.

[48] Bilež. Campelis 1499. 194.: Actum Sibenici in contrata sancti Grisogoni in primo sollario siue camera domus ser Georgij (q. Thome pictoris).

za 11. maja 1500.[49], na primer, mi možemo dokumentima ustvr diti, da je u toj kući Ćulinović stanovao, i u njoj je sigurno i umro. (Svršiće se.) DR. PETAR KOLENDIĆ

КАД УГАСИМ СВЕЋУ

Кад у соби мојој угасим свећу
и дахом својим побуним снове,
задркће бела завеса од страха
да умрети нећу —
кад угасим свећу.

Кад у соби мојој понестане даха
кô страсне чежње из очију ноћи,
затрепеће вани прелепа блудница
моја бледа звезда,
од страха и бола
да умрети нећу —
кад угасим свећу.

Кад дрхтава тама преде моју косу
кô врачара црна меку црну пређу,
руке женске голе, Богу се моле
од бола и стрепње
да умрети нећу —
кад угасим свећу.

И кад облак црни залеће се небу
да угаси очи моје бледе звезде,
тад у соби мојој ватрен плес је сенâ
и далеко кроз ноћ луде чежње језде.
И далеко кроз ноћ
чезне замном неколико женâ...

* * *

[49] Belež. Campelis 1500. 73.: Actum Sibenici in contrata sancti Grisogoni in domo habitationis creditoris infrascripti (Georgij q. Thome pictoris).

Далеко од радости поцикују звезде
јер умрети нећу —
кад угасим свећу.

Далеко, далеко,
плаче замном неколико женâ . . .

Љубомир Мицић

SAVREMENE REFLEKSIJE

(SVRŠETAK)

U kaosu svih načela i pokušaja, da se reše socijlni i svetski problemi, sva rešenja dolaze spolja, apelirajući na spoljašnje uređenje društva, na sistem propisa i norma, što će značiti spas.

A međutim je uzrok svima socijalnim zlima u untrašnjosti čoveka i u unutrašnjosti ljudi treba tražiti izlaz. Boljševizmu nedostaje svaka dublja etička podloga : neminem laede . . . Buržoazija je odbija, ne će da je vidi, otklanjajući pogled od izvora svoga. I zato i jedna i druga socijalna struja može eventualno za kratko vreme prikriti jaz, ugušivši protivnika, odstranivši za čas nerazmernost materijalnih sredstava. No to nije rešenje, nije izlaz. Konačno se i definitivno rešenje socijalnog problema može izvesti samo uz etičku podlogu : pomoću svih i za sve.

Ma kakva pobeda bila, glavni će osećaj nakon ove podmukle borbe biti osećaj poraza, poraza duha i srca, što u krvavom kaosu ostadoše osamljeni, zanemareni, prezreni. I najjače čuvstvo — čuvstvo stida nad sobom i ljudima, što se vodila strahovita borba za svrhe, koje su prema utrošenoj energiji neznatne, borba, koja je na dalekom putu prema poslednjemu cilju ljudstva samo malen korak. Pa ni za nj se ne može pozitivno reći, da li znači korak napred ili natrag.

Sasvim je svejedno, tko će sada donesti rešenje, da li će se izmeniti ili će ostati isti oni, koji trpe. Iz činjenice, da ima netko, tko trpi zbog strukture društva, tko drži, da je na njemu počinjena nepravda, izilaze novi problemi, novi zadaci, nove brige. I što, ako se izmeni pozornica, a udaljenost izmedju srdaca postaje još veća ?

U tami daleke budućnosti imade jamačno čas, kad će se bogati stiditi svoga bogatstva, a jaki svoje moći. Dramatski problemi sadašnjosti: borba siromaha za održanjem života. Dramatski problem budućnosti: samilost nad bogatim, kao nad pojavom bolesnom i vrednom sažaljenja. U onih, što su najviše osetili jačinu i veličinu ljudskoga bola, koji su najviše zagledali u najskrovitije dubljine čovečjih duša, stereotipni uzorci zločinaca postaju tipovima najvećih patnika: Kain u Byrona, demon u Ljermontova, Lucifer u Kranjčevića. Zavirite u dušu onoga, koji u grozničavoj žurbi slaže i skuplja hrpe novaca, i osetit ćete možda samilost nad bednim padom čoveka, što živi u tužnoj iluziji, da se penje sve na više, sve na više.

Ceo se socijalni problem sadašnjosti i budućnosti svodi na jedno: da čovek bude čovek. I pojedine će se struje i pokreti toliko približiti izlasku, koliko će znati da reše ovu prvotnu i glavnu zadaću: unutrašnje oslobođenje čoveka. A dotle će život uvek biti circulus, večno lutanje i traženje novih putova i novih rešenja, trka i borba, juriš i uzmak.

I u ovome leži tajna svih opreka sadašnjosti: buržoazija — proletarijat, individuum — kolektivnost, egoizam — altruizam, država — društvo, republika — kraljevstvo, itd., itd. — Historija je ljudstvu razvoj od zveri do čoveka, i svaka je nova sintagma novi pokušaj, da se na novi način pokuša ostvariti problem čoveka. Svaki je pokušaj dosad urodio neuspjehom. Gruba je masa egoističkih i životinjskih pojedinaca uvek zaprljala hram, učinivši iz njega tržnicu. U borbi između životinje i boga u čoveku uvek je pobedila životinja. I sintagma se zabacila, kao nevaljala, nedostojna. No tko je kriv — da li oblik društva ili oni, koji društvo sačinjavaju, skinuvši s njegovih obeležja sve veliko i čovečansko, podavši mu oznake svoje unutrašnjosti — zverske i grube? Odgovor je jasan.

»Sve počinje da gamiže putevima, kojima mi oštro koracamo. Dosta je da konstatiram, kako »Književni Jug« tvrdi, da bi poklik »Bog i Hrvati« valjalo zamijeniti sa »Bog i Jugoslaveni«. Ako tako nastavi, klicat će za godinu dvije svi abonenti »Knjiž. Juga« »Bog i ljudi« — veli u 9. br. »Plamena«, aludirajući po svoj prilici — sasvim krivo — na neke moje reči u članku o nacionalnoj filozofiji g. Tito Strozzi, autor pacifističkog i antimilitarističkog »Razgovora s dušom Smijseiti«. U plamenim rečima ima ljubav, što krvari, u gorkome sarkazmu bol razočaranja i prokletstvo

svemu onome, što se kao simbol blistalo na barjacima, posvećenih smrti«.

I što, da mu odgovorim, da ne gamižemo za njim, jer uopće ne idemo za njim, i ako nam je cilj verojatno isti? Čemu tražiti uvek nove natpise, ako će po njih doći stara sadržina, plesniva i trula, smradna i ogavna, što je svojim vonjem zamrljala toliko lepih i ponosnih zdanja srca i uma?

U historiji ljudi koja je ideja, koja u svojoj čistoći nije mogla zagrejati sve, usrećiti sve, spasti sve? I u toj istoj historiji ljudstva, koja ideja nije bila zamrljana i iznakažena, postajući molohom, zvučnom izlikom za izrabljivanje slabih i žrtvovanje bezazlenih? Koja ideja, izrabljena i iskrivljena, nije bila plaštem za najogavniju niskoću i najodvratniji fanatizam?

Čemu ponavljati uvek istu priču, kad joj već unapred znademo svršetak — tužan i bedan, strahovit i sablastan?

Religija, imaginarna zajednica duša, vezanih u topal i svet odnošaj prema božanstvu. — Da li su u tome pojmu sadržane praznoverne zablude, fanatična progonstva, svesno izrabljivanje?

Država — sigurnost ličnosti i pošteno stečenog imutka, zaštita slabijih, obrana pred zločincima — i ropstvo pojedinaca pod molohom, koji kao grdna zver proždere sve, uništava sve, iscrpljuje sve.

Narod, narodnost, nacionalizam — najneviniji i najzanosniji san našega detinjstva, kulminirajući u radosnoj slobodi, da se kao cvrkutavo ptiče tepa svojim glasom, da se slobodno zagrli sve bliske i daleke srodnike, da se u fizičkom i psihičkom pogledu nesmetano i nesputano izrazi vlastiti »ja«. U radosnoj afirmaciji svih čuvstava i svih snaga leži radost zbog isto takve afirmacije svih ljudi na celoj velikoj kuglji zemaljskoj. — Je li pogreška u ideji nacionalizma, da u njegovo ime bahata noga tuđinca stupa na naše tlo? Je li krivnja ideje, da se u njezino ime izazivaju pokolji i sramotne ekspedicije? Neukrotiva zver u dubljinama ljudskih duša znade se uvući svakamo i profanirati sve. I zaluda je tražiti nešto novo, ako je zver još živa.

Sveljudsko bratstvo — zvučna reč, razvitak nacionalizma za jednu višu stepenicu. No što, ako bratstvo nije razvijeno ni u najužim krugovima, ako ono i tu služi kao krinka za svrhe pojedinaca? I što, ako se i pojam sveljudskog bratstva razvije u nešto slično, u što se razvila na primjer crkva, utemeljena »za sve«?

Komunizam — ukinuće zališnog privatnog vlasništva i jamstvo svakome, da će imati ono, što mu za život treba. Ne čeka li najveći deo mase, koja hrli među komuniste, samo na to, da na dani mig učini juriš na sve, što je bilo tuđe, ne uživajući u pravednom razdelenju, nego u otimanju i prisvajanju onoga, što je plod tuđih napora? Nije samo zlurado iznašašće buržoazija, da među boljševike najpripravnije stupaju oni, koji su nastradali u životu svojom krivnjom, a ne krivnjom društva. Ne ističu li se među pobornicima jugoslavenskoga komunizma nerazmerno zatočnici austro-ugarskog imperija, koji u Jugoslaviji mogu samo izgubiti, samo izgubiti?

Veličina se svake ideje i njezina čistoća osniva i sudi po čistoći i veličini onih, koji je ispovedaju i provode. Može li se od ljudstva, koje je onečistilo sve, očekivati, da će spromenom natpisa promeniti i savest, da će postati drugo?

,U razvoju od životinje do čoveka, čovek je još uvek dvonoga zver, a momenti su čovečnosti, momenti stvaranja velikih ideja samo lucida intervalla, momenti odmora u večnome lovu za plenom.

U krvavom raspeću između dva ekstrema, od kojih ni jedan ni drugi ne vodi do izmirenja, put je jasan i određen — on vodi preko unutrašnjosti čoveka, preko njegove unutrašnje izgradnje. U šumnoj borbi principa i lozinka naivne su i detinjske sve zvučne reči o novim, spasonosnim principima. Svojedobno je, kakve boje nosimo na našim barjacima, ako je naša unutrašnjost kaljava i mutna. Svejedno je, kakve granice potegnusmo za naše delovanje, dokle programski dosižu naši vidici, ako je u nama pojam čoveka razvit do potpunosti. Svejedno je, u kakvom socijalnom ili političkom sistemu živimo, kad čovek daje obeležje sistemu, a ne sistem čoveku.

U sukobu socijalnih principa uskraćujemo svoj glas svakome, koji dolazi spasavati ognjem i mačem, zatvorima i progonima.

U borbi između nacionalizma i internacionalnosti nema razloga, da proklinjemo nacionalizam, jer nacionalizam u političkom smislu može bez zapreke obuhvatati internacionalizam u etičkom. Nema razloga, da s kakvog tesnogrudnog nacionalnog stajališta odbacujemo sve plemenite i iskrene reči o ljubavi među svima ljudima, bez obzira na narodnost, jer osećaj bratstva prema svima ljudima ne mora biti negacija nacionalnih čuvstava.

Nacionalizam je pre svega negativan pojam kao pojam slobode, javljajući se u pravilu tek onda, kad pohlepa tuđeg imperijalizma, zakrabuljena zvučnim imenom, otima čoveku jedno od bitnih obeležja : jezik, slobodu, poreklo.

U pozitivnom je smislu nacionalizam na putu do sve šireg razvoja etičke svesti čovečanstva samo etape, metoda rada, ograničenje područja delatnosti na psihički srodan krug ljudi.

U ovakvom pojmu nacionalizma nema ništa, što odbija.

Verujući u etičku svest Jugoslavena, verujemo, da se jugoslavenski nacionalizam, koji je uvek imao patnički karakter, ne će izroditi u negaciju osećaja humaniteta.

Voleći Jugoslaviju, ne prestajemo biti ljudi. Unoseći u pojam jugoslavenskoga nacionalizma etičke oznake, oznake, što mu ih dadoše najsnažniji geniji naše rase, unosimo u nj i širi pojam : sveljudsko bratstvo.

Zapoved je : »Ljubi bljižnjega svoga k a o s a m o g a s e b e«. Tko ne ljubi sebe, ne može ljubiti ni bližnjega. U poznavanju vlastitih bolova i vlastitih radosti leži razumevanje tuđih radosti.

U svemu etičkom razvoju ljudstvo kao da poznaje samo ekstreme : najtamnije dubljine i ostoglave visine. Iza perioda etičkog materijalizma periodi najapstraktnijeg idealizma. Iza epikurejstva asketstvo. Iza glorifikacija tela glorifikacija duše. iza razbuktalog egoizma jalovi altruizam.

U naše doba : iza pohlepnog zgrtanja blaga u korist pojedinaca poklik za uništenjem privatnog vlasništva, iza mahnitog nacionalizma vatreno kozmopolitstvo.

U svome etičkom razvoju čovek je bio ili zver ili je htio da bude božanstvo — u nijednom slučaju nije ostvario pojam čoveka, i odatle neuspesi svih pokušaja.

Jedino moguće rešenje etičkog problema, koje omogućuje život, ne potezavajući mu korenje, koje uništenje vlastitoga »ego«, nego pravilan izmir između našega i tuđih »ja«. U socijalnom pogledu : pravilan izmir između interesa pojedinca i celine. U političkom pogledu : sklad interesa pojedinih naroda i čovečanstva. Negacija jednoga ili drugoga ili pruža premalo ili zahteva odviše.

U kaotičnom kolopletu naših dana ima samo jedan put, tih i nečujan : Ne mrziti. Ne osuđivati. Voleti sve one, koji trpe. U svakoj lozinki u svakome društvenom i političkom principu tražiti čovečanske, pre svega čovečanske elemente. I u budućem, sintetički i harmonično izgrađenu čoveku moći će jedno pred dru-

goga ekzistirati i afirmacja vlastitoga »ja« i ljubav prema ostalima, nacionalni osećaj i osećaj sveljudskoga bratstva, privatno vlasništvo i neokrnjeni interesi svih članova celine, život tela i život duha itd., itd. U zaglušnoj pesmi naših dana nema tona, koji bi pružao nadu u skoro spasenje, nema tona, u kojem bar neki titraji ne bi mogli ganuti. I zato naše mesto nije ni na desno ni na levo ni u sredini — ono je izvan svih, jednako daleko od svih i jednako blizu svima.

ANTUN BARAC

ČETIRI ŠETNJE

1.

Zelenilo sveže okitilo grane,
Prekrilo se polje sagom prvog cveća,
Vazduhom talasa pesma pramaleća,
Doletiše laste sve na naše strane.

Procvetaše bele bagrene ko lane,
Šušti lagan lahor izmedju drveća, —
Nestalo je svega, što na zimu seća,
Na smrznute vode i snežane dane.

I hodamo tako, Dunja ispred mene
U opravi beloj poput gorske vile —
Osamom nas vodi drvored borova ...

Sedamo u hladu i kad panu sene
I zamuknu ptice — samo šuštaj svile
Čuje se pod suton i prasak celova.

2.

Suhi letni vetar žuto klasje niše,
Granata se smokva podno ceste širi,
Makovi crveni u travi se skriše,
A zeleni gušter izmed stenja viri.

Šaren poljski cvetak diže glavu, miri,
Zuji zlatna pčela i pelud mu siše,
Stablo cedi smolu, doleću leptiri —
Težak baca alat, znoj sa čela briše.

A nas dvoje cestom naprašenom, dugom
Koracamo nemi i tromoga kroka,
Dok nas topli vetar tiho blagosilja.

Samo kadšto jedno ponudimo drugom
Kupinu rumenu i trpkoga soka
Izmenjujuć pogled ljubavi i milja.

3.

Oblačje se mota, u klupko se svija . . .
Potkrala se jesen i brdom i žalom,
Valovje se takmi : brzi val za valom
Bije suro stenje. Pučinja se nija —

Vetar izmed granja jesenjeg ćarlija,,
A mi ovijeni sumrakovim šalom
Idemo ko sene sa bolom i žâlom
Niz obalu sami tiho Dunja i ja.

Selice odleću sve na gusta jata,
Bakrenasto lišće uvenuto pada —
Zadnja zraka sunca bleska, drhće, titra.

Jesenji se suton sive zemlje hvata —
Ja usporim korak slutnjom skorog jada,
A Dunja odmiče poput srne hitra.

4.

Proleće je prošlo, leto, jesen ode . . .
Opustela polja, nadošla je zima,
Sneg se golog brda kradomice prima,
Smrznule se noćas bistre gorske vode.

Mene gradom pusti tek sokaci vode
U naručaj vetra i magle i dima,
Vihor ko div kakav sve avlije klima
Studen šiba lice i oči mi bode.

Dunjo, gdje si Dunjo cvete mojeg milja,
Hoćeš li mi doći na samotne šetnje ?
Ali pusti pendžer u sutonu drema — —

I ja idem tako sokakom bez cilja,
A vetar se diže pun divovske pretnje
I šiba i ništi . . . Dunje više nema.

GUIDO TARTAGLIA

TRUPLO

Gora brez vrelca, drevo brez korenine — truplo brez duše.

Grobna tišina.

Pa završi, krikne, trešči od vzhoda do zahoda. Narod gre proti narodu, brat plane nad brata; človek se dvigne nad človeka : udari ! trešči ! sekaj ! trgaj ! suvaj ! mesari ! — A sad njih zmage je truplo in delež plačila je vest . . .

Ubit junak leži za nasipom.

»Kdaj te je doletelo, bat ? Kako dolgo že gniješ ?«

»Tri dni in tri noči«, zašepeče smrtni sen mrliča. »V neprodirni črni temi blodi moj duh v nerazsodnosti in neumevanju. V brezkončnem morju noči pada iz mraka v mrak in se dviguje v oblake večnih sil vesoljstva, kjer se druži z brezštevilnimi senci duhov, ki tavajo v večnih blodnjah, iščoč svetle luči in izhoda . . . Iz neprodirne noči jim zeva nasproti grozna resnica — večnost, kamor ne prodre svetla solnčna luč, kjer ni izhoda, ne prehoda, ne rešenja . . .«

»Kakote je doletelo ?«

»Čez grobove in cele gore trupel gre pohod narodov, gnan od krivice in napuha, k orgijam slavne zmage . . . Njih srca očiščena v peklenskem ognju smrti, njih kopja, namočena v čisti krvi trpinov, se svetijo in blestijo v krvavožarečem ognju solnčnega zatona.«

»Kako bo njih plačilo za zmago ?«

»Njih plačilo bo smrt, ker sad zmage smo mi, drugo pa ostane kot je bilo pred tisoč leti : dež porosi razteptana in razruvana tla in iznova požene roža in cvet, nov sad rodi zemlja, nova bivališča rastejo, pomlad se vrne — le duša se ne vrne . . .«

»Kdaj si bil ustvarjen ?«

»Pred petindvajsetimi leti me je ustvaril Bog, ki mi je dodelil pamet in mi določil smer življenja ; a ljudje so mi preobrnuli to smer, ljudje so mi pisali sobo, ljudske sile napuha in krivice mi strle dušo in pomandrale telo, ki zdaj gnije in jim dela čast in slavo . . .«

»Kdo se te bo spominjal ?«

»Imel sem starše, imel brate in sestre, imel nevesto. — Starši so umrli žalosti in strahu, bratje so ubili kot jaz, sestre onečaščene, odgnane v sužnost . . . Nevesta pa kaj bi z mojim srcem, ki gnije, kaj bi z mojim obrazom, ki je ves črn in črviv, kaj bi z mojo mlado ljubeznijo, ki so mi jo ubili zločinci nečisti z duhom vred, ki zdaj tava v blodnjah, obsojen v mrak in ničevost.«

»V mrak in ničevost.«

»Zagrnite črno prst še nad mojim truplom, ker čutim, da vam dela nečast in grize vašo vest.«

»Pokopljite to truplo !«
Prišli so in so ga zagrebli.
Gora je mrtva, drevo se suši . . .
V cestnem jarku pojema truplo.
»Kam te je doletelo in kdaj ?«

»Tri dni umiram in tri noči. Človek krščanski, usmili se me, reši me teh strašnih muk — ubij me !«

»Ali so te naši ali vaši ?«

»Pred tremi dnevi, ko smo se umikali pred vami, sem omahnil in doletelo me je, a ne vem od kod, ne kako. Naši me niso mogli pobrati, vaši pa me nočejo ne ubiti ne rešiti, ne slišati ne uslišati.«

»Ne ubijamo pojemajočih.«

»Pri živem Bogu te prosim, pri živi ženi in otrocih te rotim: čemu ti bo to truplo, ki ni več za ta grešni svet. Udarec je bil pretežak. Očiščeno je v trpljenju in naporih, izprani so njega grehi v vroči krvi, po krivici preliti. Do tu me je pripeljalo življenje. Ali mi je blo dodeljeno do tu ali še dalje, ne vem. Kdo je vodil moj korak ? Zavist ga je gnala in napuh ga je pritiral in ljudska sila

ga je sodila in ustavila. — Kaj še čakaš ? Udari ! Pusti mi duha, ki je še napol prikovan na to revno truplo, da vzleti v mrak in ničebost ali kamorkoli mu je svjeno .... .«

»Kamorkoli mu dodeljeno.«

Ko se stori črna noč, pride voz z mrliči in med nje naložé še truplo pojemajočega . . .

Globoka odprtina zeva v dolini. Tja notri mečejo trupla, vsa črna in skljućena. Poblazneli surovež skače v grobu po njih in kriči : »Stegnite se ! Dajte prostora še drugim ! Ali mar menite da bomo vsakemu posebej gradili grob ! Napadali ste nas in nas trpinčili, zdaj pa naj vam mar steljemo mehke blazine !«

»Od katerega krdela so ?«

»Saj niso našega carstva ! Zakleli so se proti nam, pobiti so nas hoteli, zato ne zaslužijo milosti, ne časti ! Drug na drugem naj leže kakor so, da se ne razširi njih kuga po naši deželi.«

»Ne živega v grob ! Ubijte me, da bo prost polet moje duše !« jekne pojemajoči izmed trupel . . .

Od groze in strahu odreveni brezbožnik na truplih in se zvrne med nje in črna zemlja se zgrne in jih zakrije . . .

Gora pogreznjena, drevo vrženo v ogenj . . .

IVAN MATIČIČ

KNJIŽEVNI PREGLED

СТОГОДИШЊИЦА WALTA WITHMANA*

Ових дана прославља Америка стогодишњицу свога највећега песника творца. Сада кад цео свет прославља Америку, сама Америка, прослављајући Витмена, приређује најлепшу апотеозу Американизма. Стара Европа је већ давно заборавила времена кад су њени песници били у највишем смислу васпитачи, дакле творци њених народа. На младоме континенту видимо тај појав у својој свежини. Кад један народ који тек постаје роди песника у коме су се скупиле све његове највише особине, он је нашао онога који ће да формира и довршије његов развој онако како одговара његовом бићу. Оно што је, пре скоро 3000 година, Хомер био за грчку нацију, то је у прошломе веку био Витмен за американску. Као јеврејски пророци, он је осећао пред Духом Света одговорност за делања свога народа. Дакако да је он подједнако далеко и од уметничког менталитета Хомерова, и од песимизма јеврејских пророка. Он је осећао да је свет који се ствара пред његовим очима и под његовим утицајем, освајач будућности, и с тога је његово дело свагда озарено оптимистично надом у једном снажном и високом смислу. Нико није имао више права да пева но он јер нико се, у души, није обраћао пространијој маси, као што уопште нико није имао ширу визију човечанства од њега. Он је збиља имао права на овај снажни узвик:

Гле, простире се у времену
За мене бесконачно слушатељство.

Само онај који зна да је нешто више но само творац стихова, наиме да је творац генерација, може и сме овако да пева:

Кораком чврстим и правилним језде — не застану никад;
Људи за људима, Американи, сто милиона;
Једна генерација одиграва своју улогу и одлази;
Друга генерација одиграва своју улогу, и одлази на своју страну;
С лицима окренутим на страну или назад према мени, да слухте,
С очима које мене у прошлости траже.

Поезија Витменова није стварана да пружа насладе; то је можда најчудније за све који су одрасли у традицијама уметности. Он тражи од читаоца целога човека, вољу као и интелект; он, који свагда руши и ствара, изазива читаоца да са свима својим инстинктима и назорима заузме према њему становиште. Ко на то заборави, и почне да га чита тек ради естетског уживања тога ће Витмен

---

* Предавање држано на енглеском језику у француско-српском клубу у Н. Саду, поводом посете америчког војног изасланика, г. мајора Колбиа месеца маја 1919.

неминовно разочарати. Но он је знао коме пева и коме пише. И он је знао ради чега пева и ради чега пише: Да се међу Државама одржи најтешња веза и напотпунија слобода, да се међу људима подједнако снажно развија и личност и једнакост, да душа проговори као крајњи и највиши израз тела — тим идеалима је он стварао Американизам, да би овај после створио идеално човечанство. Он би данас могао сматрати донекле и својим дело америчког народа и његова председника, дело које хоће да инаугурише век демократије и здравља, правде и слободе. Он је певао Америци у првом реду с тога што је у њој гледао симбол човечанства будућности. С тога је хтео да је створи снажном и великом. То је била сврха његове творачке амбиције:

Дела, ја ћу да учиним континент невидљивим;
Најсјајнију створићу расу од њих што је икад обасјавало сунце

Створићу дивне магнетске земље.
Љубављу другова
Доживотном љубављу другова.

Посадићу другарсто густо к'о дрвеће дуж свију река Америке, и дуж обала великих језера у преко свих прерија.
Створићу нераздељне градове, с рукама једно другом око врата.

Љубављу другова,
Мушком љубављу другова.

И сама Америка има песника који су створили много лепша уметничка дела од Витмана; она има рафиновано једноставног Поа, отменог, и племенитог Сиднеја Сапиера. Но ови ипак нису већи уметници од Витмена. Само што овај није своје уметничко-творачке инстинкте концентрисао на своје поједине песме, уопште не на своју поезију, него је сматрао човечанство материјом своје уметности. Од Платона до Ничеа, тежња свих мислилаца-уметника била је да према својим идеалима стварају човечанство. Ниједан није тој тежњи дао тако директне и примитивно снажна израза као Витмен, у првом реду с тога што се та творачка слобода не би дала другде ни замислити у том обиму као у Америци. Широки њен живот давао је слободе и полета и грандиозна материјала његовом стваралштву. „Сједињене Државе су саме есенцијално највећа песма. Ту најзад има нешто у делењу људи што одговара пространом делању ноћи и дана. Ту није само народ, но народ народа. Ту је акција ослобођена стега, величанственом покрету широких маса.“

То су речи из Витменова предговора првом издању књиге Струци траве. — У вези са том слободом коју му је пружао живот Америке јесте и његова бесмртна веза уз човечанство. И зато је он постао песником Демократије. Брaство људи, то је оно високо уметничко дело које он хоће да створи. У програмној песми Полазећи с Пуманока он вели:

Певаћу песму другарства;

Пустићу с тога да букну из мене горуће ватре што прете да ме истроше;

Отклонићу оно што је одвећ дуго притискивало те ватре што се диме;

Даћу им целу слободу;

Писаћу еванђеоску песму другова и љубави;

Јер ко ће осим мене још да разуме љубав, и њен бол и радости

И ко би осим мене још био песник љубави

Но велики песник демократије је уједно и велики песник индивидуализма. Један потпун човек њему вреди што и народи и човечанство. „Једна, индивидуа је исто тако дивна као и народ, ако има особине које чине један диван народ", каже у поменутом предговору. С тога он слави индивидум не мање но што то чини најжешћи индивидуалист:

„Ситна је тема идућих песама, но ипак највећа:
наиме, Л и ч н о ј а, та чудесна ствар, једна
само оделита особа. То, Новом Свету на корист, ја певам."

Ко не ће, читајући ове редове, мислити на највећег модерног индивидуалиста, на песника З а р а т у с т р е? Ове би речи могле бити Ничеове скоро исто толико колико Витменове. То је разумљиво из примитивне идеологије америчког песника за њега нема контраста између индивидуалног и опште људског развитка једног човека. С тога идеално браство људи, његова крајња сврха, има тек цене ако је склопљено из потпуно развијених индивидуа. Тек потпун човек даје цену колективности. Витмен није решавао питање јели целина ради личности или личност ради целине. За њега је то било решено, просто и природно: што савршенија личност, то савршенија и целина. Он, који је целога века певао браство људи, нашао је овај усклик: „Заклињем се да ће земља бити савршена ономе или оној који буду савршени!"

Да тај спој демократије и индивидуализма није тек пуст сан песника, доказује Америка својом хисторијом, но никад сјајније но данас кад се име Претседника Вилсона не спомиње мање од имена самих Сједињених Држава. У томе је индивидуализам демократије, да једна моћна личност израсте органски из целине, а не да јој се споља наметне. А то може да буде, кад се сваки делић целине подједнако хармонично развија.

То је Витменов идеал американизма: Снажна личност у снажној демократији. Свој пророчки сан о будућности Америке и човечанства изрекао је у визионарној песми: Г о д и н е Н е и з в р ш е н о г а:

„Године неизвршенога! ваш се хоризонат диже — видим га где се креће пут узвишенијих драма.

— — —

Јесу ли старе силе одиграле своје улоге

— — —

Земља се против воље, среће са новим добом, можда са општим божанским ратом.

— — —

Простор нада мном је пун фантома, не могу га пробити.

— — —

Нерођена се дела простиру око мене ;

— — —

Свршена Америка и Европа бледе, у сенку се за мном повлаче ;
Неизвршено, џиновскије но игда, ближи се, ближи мени.

Ако дакле уопште имамо права говорити о Витмену као уметнику, имамо га у толико што је он уметник много више тенденцијом но израдом својих дела много више својом тежњом да ствара човечанство, но да ствара дела уметности. Па ипак је његово дело, као целина, хармонично и уметничко, из једног разлога, јер је адекватан израз онога што хоће да искаже. Он је створио себи дикцију и облик, сасвим нов, без традиционалних украса, који би били лажни на његовој поезији. Као целина његово дело има своју монументалност. Оно стоји, без традиција а ипак прачовечанско, као крајеви прастари а нетакнути у којима је поникло, као девичанске земље прерије и великих река. Америка ће, по пророштву самога Витмена, имати већих песника но што беше он ; али као што ће јој вечито остати драго доба у коме је постајала велика, тако ће јој вечито драг остати и песник који је у исти мах и стварао и први прослављао њену величину.

Аница Савић

VIKTOR CAR-EMIN: POD SUMNJOM. (Roman iz tridesetih godina. Izdala »Matica Hrvatska«, Zagreb, 1918.)

Teško mi je pisati o ovoj knjizi. Njen autor ide u red onih naših starijih pisacâ, koje volim uza svu distancu smerovâ i nazora i sa svim njihovim nedostacima. Novelama »Starci« i romanom »Iza plime« Car-Emin napravio je korak koji ga je učinio najboljim pripovedačem starije hrvatske generacije, i to uspinjanje, u doba kad su drugi već propadali ili ćutali, ispunjavalo nas je radošću.

Medjutim najnoviji njegov roman razočarao nas je. Napisan već pred 4—5 godina, on je ležao kod »Matice« i očekivao se radoznalo, naročito posle »Iza plime«. — Ali na žalost, on ne samo da nije na visini tog dela, već naprotiv zaostaje i za ranijim Carevim romanima, »Pustim ognjištem« i »Usahlim vrelom«. Uzevši ga u ruke sa najboljim predispozicijama, ja sam to morao sebi priznati već iza prvih nekoliko poglavlja i dočitao sam ga do kraja samo zato, da vidim u čemu je uzrok tolikog neuspjeha.

I uzrok je jasan, tako jasan, da je gotovo nevjerovatno, da ga autor »Iza plime« nije zapazio. On koji nam je u tom delu dao, možemo reći, jedini *pravi roman* novije hrvatske književnosti, sa jednom širokom i arhitektonski izrađenom koncepcijom, sa jednim bujnim i čisto »ro-

manskim« sadržajem, sa toliko različitih licâ i sukoba koji se uvek zgodno ispreplicu i pružaju zaokruženu celinu, napravio je ovoga puta pogrešku koja se i početniku jedva dade oprostiti; obradio je jedan čisto novelistički predmet u romanu. Sadržaj, koji se dade ispričati najviše na 20 štampanih stranica jedne novele, on je razvukao na — 210 strana jednog »romana«, i tim je upropastio i sadržaj i svoju umetnost, i »roman«.

Sadržaj je u ovome: Tilda, kći starog aktuarija Paulina, udala se za kapetana Lucija koji je odmah iza par dana morao na more. Istom posle dve godine vraća se sa svojim brodom, ali usled kužne bolesti koja je harala u kraju odkuda dolazi, zakoni karantene (to je bilo godina tridesetih!) ne dozvoljavaju mu da se iskrca niti da ga ko poseti, pod pretnjom smrtne kazni. Mlada žena, gledajući brod u luci, nemože da odoli srcu, pa jedne noći nagovori muževljevog oca i popa Andru da pođu krišom lađicom do broda . . . . . Nakon nekoliko vremena (brod je zavede, a onda zlobni jezici i neprijateljstvo između muževljeve i ženine obitelji, tako da to zavede i bračni par na međusobni spor, izazvan nesporazumcima. Ali tu je već sadržaj slabije povezan i — forsiran . . . . . Ti nesporazumci su vrlo loše motivirani i čovek se nemože mote da svet misli, da je s drugim zatrudnjela, ili pogibelji, da izgubi glavu, priznavši da je bila na brodu . . . U stvar je upleten još i kotarski predstojnik, koji nepriliku mlade gospođe hoće da izrabi u to, da oteti dojmu, da su samo zato tu da produže pripovedanje. Oni bi imali da dađu sadržaju širinu romana uzevši u događaj Tildin jedan aktivniji događaj muža joj Lucia, oca joj Paulina, te Lucieve majke i oca, i popa Andra. Ali budući da prema glavnom sadržaju Lucio nemože da bude nego pasivna figura, uvedena je u sadržaj politika i Lucio predstavlja liberalne (»karbonarske«) tendencije proti ucmalom i birokratskom mentalitetu starog aktuarija, i kotarskog predstojnika, te zaostalosti masâ. Tim doduše Lucio dobiva na aktivnosti i radnja na sadržini, ali — izvan okvira. Taj politički deo romana nikako nije povezan sa događajem Tildinim i oseća se da je umetnut i izkonstruiran. Možda je to i zato što Car-Emin, koji je izvrstan poznavalac savremenog istarskog života, nije, čini se, nikako tako bliz životu tridesetih godina, i daje nam ga samo u vanjskim oznakama, dočim je nutrina tog života današnja, ona iz »Novih borba« i »Iza plime«. Lucio, Celestin, Paulin i Maurel kao političke figure svog vremena puka su šablona i klišej, i živu jedino, kao savremeni kapetani ili ljudi. Pop Andro je vrlo neizrađeno i nejasno lice, koje pak posve ispada iz »romana«. On nema uopće ni radnje ni događaja, i ostaje kod karakterizacije (nejasne!) i kolorita. U tome i jest najneugodnija posledica temeljne pogreške ovog je već bio otišao) mlada žena oseti se trudnom i u tome je zapletaj . . . Najprije mora skrivati i boriti se sa ocem, tipičnim činovnikom i poštivaocem zakona, a onda, kad se je stvar doznala, birati između sradela: da sva lica, koja su tu nakupljena, osim Tilde (i najviše Lucia!) nemaju uopće svoje vlastite radnje, jednog razvoja i događaja, jednog živog i aktivnog uticaja u radnju, već su sve samo pasivne figure, koje

osvjetluju mestimice glavno lice i služe najviše da ispune prostor i dadu oznaku ambijenta i kolorita. U noveli to može da bude; autor bi ih bio spomenuo sa par poteza i bilo bi u redu, ali ovde gde ispunjavaju čitave desetke stranicâ i čitava poglavlja — uzalud! —,samo deluju dosadno i izazivaju šablonu u opisu i monotoniju u stilu.

Jer i to je, na žalost jedna od posledica glavne pogreške. Car-Eminov način opisivanja, njegova tehnika i dikcija već su od sebe prilično zastarele, i sačinjavaju gotovo jedinu manu inače vrlo dobrog »Iza plime«. Ali tamo, gde mu je jedan jaki motiv nosio pero i modelovao frazu, taj nedostatak bio je sveden na minimum. Ovde pak gde je sadržaj navlaš i silom razvučen, gde su na dugo i široko opisane najneznatnije situacije i najnepotrebnija lica, ta stara frazeologija i dikcija tako nam se opet starom, monotonom i bezživotnom prikazuje, da jedva možemo da nastavimo čitanje. Jedini bolji, i nekoji dobri prizori su oni, gde se pojavljuje Tilda sama, ili gde je ona glavno lice.

Bilo bi uzaludno nabrajati još daljnje nedostatke, kada se zna da su svi oni nužna posledica temeljne pogreške. A to nas u drugu ruku teši i uverava, da je autor samo za nju kriv. Da je stvar obradio u noveli, autor »Staracâ« bio bi nam bez sumnje dao dobru novelu, a da je za roman uzeo drugi sadržaj, autor »Iza plime« bio bi nam bez sumnje dao dobar roman. Jedanput je pogrešio, krupno i fatalno; drugi put, nadamo se, neće, i ovaj »faux pas« proći će zaboravljen.

N. Bartulović

ФЛ. ГОЛАР: РОЖНИ ГРМ. (В Љубљани 1919. Заложн., Такско на задруга”).

У новијој словеначкој лирици заузео је Ф. Голар једно посебно место. Његове песме одишу типичним здрављем природе и сељачког живота те се одликују лаким, еластичним ритмом и крцатошћу светлих боја и веселих звукова. Голар пева с бојама као Звонко Милковић и Љубо Визнер, само што су му боје шареније и живље, а целовити утисак једне његове песме не ствара слике с оквиром, него лепрше и титра као цвет, што се огледа у живо текућој води. Унатоћ томи Голар се увек трсио, да даде својим стиховима отмену форму и јасан изражај. Његов једини претходник беше Александров, који је исто волио да опева село с његовим кућама, пољима и једрим невестама, иако није могао да дотера до оне висине, коју заузе Голар већ првом својом књигом „Писано поље”.

У другој књизи „Рожни грм” избијају ови тонови још јаче на јаву. Песма „В простост з меној” смела би да стоји на првом месту, тако је значајна за Голара и за читаоца:

Pod gozd, kjer jagode cveto,
in ptičja gnezdeca pojo —
pod gozd, kjer zarja se razliva,
in rosa kot srebro je živa —
v prostost, o Janica z menoj!

Осећамо, како нам кораци шуште по маху, милују нас сене и с блиске се гране рони роса на наша уморна лица. А онда се одједном отвара поглед на широко поље обасјано сунцем на ораче и сијаче на далеке бразде земље и неба. Као Бодлер братимо се с облацима што се ломе над брдима над брезама у даљини. Или село с ониским кућама на прозорима много простог цвећа а за цвећем цуре здраве као пшенични клас.

Nocoj
ljubezni so zvrhana vedra,
bohotna deklesa so v pas
in zrela so nedra.

Некојим песмама дао је Голар посебан националн тон нарочито „О кресу" „Гроздек гре к маши", „Песем о лишчких", „Госпа света", и „Стара липа".

In grozdek ponavlja molitvice svete,
smehlja se kot dete
in gleda, strmi:
S pšeničnim klasjem in trto obrobljen
je mašnikov plašč in križ srebrn
se na sredi blešči —
in orglje boče in deklesa z Vinskega vrha,
v rožastih robcih in z lici kot breskvica,
prepevajo pesmi z najslajšimi glasi.

Ово детињско гледање лепоте крије у себи једну слатку наивност, која се уклања свакој дефиницији а пуна је и топла као дечје очи. Човек треба да позна лепоту винородних брда око Љутомера и Међумурја, па ће схватити, да не само гроздови него и читава брда полазе гдекад к сунчаној миси под великим, радосним небом.

Голару остаће место Упрке у словеначкој лирици, а дати ће још много зрелих плодова своје светле душе.

Божидар Борко

SVETOZAR ĆOROVIĆ: U ĆELIJAMA (Zagreb 1919. Izdanje Matice Hrvatske. Cena 4 K).

Dobre knjige su darovi božji; kao čudesni odsev sunca one u našoj duši izazivaju misli, iluzije, maštanja i sećanja svega onog veličajnog i nedokučivog što je mimo nas minulo kao san ili kao bajka, a što mi okrštavamo jednom običnom zbijenom reči »život«. I u tom jeste sva lepota i veličina toga rada, što ljudski um ume da promatra sâm sebe

i svoju okolinu tuđim, objektivnim očima, što ume da se nekako odvoji i izdigne iznad samog života i iznese nam pred oči preglednu i umetnjenu sliku naših unutrašnjih duhovnih pokreta, sukoba i nastojanja, kao što nam geografska karta izaziva predstavu velikih rekâ, gradova, zemalja, pustinjâ i okeanâ. Po tome čitavo ovo naše bitisanje i boravak na ovom čudnom svetu, u koji smo tako neobjašnjeno dospeli i sa koga još neobjašnjivije iščezavamo, dobiva dalji smer, viši smisao. I u toj ogromnoj nedokučivosti i teskobnoj zagonetnosti nema veće utehe od prekopavanja po životnim poljima, pronalaženja novih puteva i traganja za tankim i finim nitima, za koje se nadamo da će nas vezati sa istinom i otkriti nam bar najmanji deo velike tajne. Zbog toga i nema uzvišenijeg posla od stvaranja a veće zadužbine od predavanja takih svojih delâ naraštajima.

Uvek sam osećao da pravom umetniku njegov poziv mora da bude svetinja a sâm rad, stvaranje, mora da vrši svesrdnije i predanije od molitve. Lakše je kamili proći kroz iglene uši nego umetniku steći priznanja ako nije radio od srca, iz duše. Jer i tada, nesigurni su i krivudavi putevi kao u onoga koji prvi kroči.

Jedan ostareo i iskusan pisac, kao što je bio Svetozar Ćorović, bez sumnje je to morao znati. I ma koliko bila teška borba sa životom i sa samim sobom, treba se uvek imati poštovanje prema samom sebi, bar kao piscu. Dobro reče jednom Dučić, da pisci treba dobro da paze i odmeravaju kako rade i šta daju, jer docnija pokolenja i te kako savesno i pronicavo umeju da čitaju ono što im je ostavljeno. Tu onda više nema opravdanja, tu čak padaju svi obziri prema piscu i prilikama u kojima je živeo; jer proces stvaranja tako je dug i složen, da je nemoguće a da pisac bar na mahove ne dobije prav i točan sud o onome što je stvorio. Još mlad i nesređen čovek može sebi da dozvoli da se upušta u radove koji premašuju njegovo poznavanje i njegovu snagu, ali Svetozar Ćorović, tako opredeljen, izrađen i vezan za svoju usku sredinu, koja je u ostalom dovoljna da ispuni život i jačeg talenta, nije smeo dopustiti da i najmanji senka sa ovog poslednjeg dela pada na njegov raniji rad.

Treba odista imati odvažnosti ili potpunog nepoznavanja svojih sposobnosti, pa da se posle Dostojevskovog starca Zosime a naročito posle Matavuljevog Bakonje Fra Brna, upušta u iznašanje koliko god zanimivog toliko i složenog života kaluđerskog. Dostojevski nije bio u Svetoj Gori, ali baš zato čoveka zadivljuje i zaprepašćuje onaj duboki zahvat i neverovatna tačnost kojom je on ocrtao isposnički život tih »staraca« ili kako ih tamo zovu »velikoshimnika« i »dževgala«. A tek šta da kažemo o Matavulju koji je svojim Bakonjom dao jednu tako istinsku i snažnu sliku naših kaluđera i fratara, da će još mnogi i mnogi naši pisci skrhati pero dok ga bar dostignu. Za snagu i trajnost tog dela zanimivo je baš to, što je Matavulj, prem opisujući samo katolički manastir i fratre, umeo uneti toliko onog bitnog i karakterističnog kaluđerskog, da nema tog pravoslavnog kaluđera koji, čitajuć Bakonju

život, ne bi našao deo sâma sebe i prilika koje su ga dovele do monaštva.

Kod Svetozara Ćorovića naprotiv čovek ima do kraja osećaj neverovatnosti, naivnosti i neke beskrvnosti, koja nas umara. Očito izlazi da je pripovetka skalupljena po starinskoj nekoj šabloni: jedan lukav i pakostan starčić (Iguman), jedan nasilan ali dobričina hajduk-kaluđer (Janjićije), jedan sentimentalan i prema tome osuđen na smrt od tuberkuloze kaluđer (Melentije), jedno lukavo i obešenjačko đače (Jevrem) i, razume se, devojka Mara iz sela koja je zato tu da se đače zaljubi u nju, i — građa je gotova. Kad se tome još dodadu forsirane disgresije o onom detetu, novorođenčetu, koje Janjićije odhranjuje u svojoj ćeliji, pa odnos i razgovor kuharice Jele sa Igumanom i onih još par figura prilično bledih i nejasnih, a često sasvim suvišnih, čitava radnja izlazi dosta mršava. Osim toga motivacije su obične i nedovršene, a pejzaži slabi; pa čak i dialozi koji su u ranijim njegovim pričama znali biti vrlo topli i živi, ovde su gotovo kao ćaskanje, mestimice banalni sa stalnim ponavljanjem grubih reči, kao: »pasji sin«, »pasja kćeri«, »mrcinjak«, »krepati«, »pasjevina«, »poganovi« i t. d. U ostalom i najjača reč nije isključena iz dijaloga samo joj je u toliko teže naći pravo mesto. Doduše teška bolest i mučne ratne prilike u kojima je to delo nastalo, mogu mnogo da ga izvinu tim više što je Ćorović ranije nesumnjivo pokazao što sve može. Najzad kao popularna literatura poput Veselinovićevo »Hajduk Stanka«, može i ove pripovetka »U ćelijama« da se podnese. *B. Mašić*

BELEŠKE

JENS PETER JAKOBSEN: NIELS LYHNE. (Zabavna Biblioteka.)

Ova biblioteka svakako pokušava da neguje ukus naše publike. Posle krivudanja na toj stazi (Tri noći Don Juanove od problematične vrednosti Madžara Biró-a, Boris Lenski, banalan umetnički roman nemačke spisateljice, koja se krije pod rusko ime i ruski krug) čini se da će naći izbor, što nije baš ni teško. Ako je do negovanja ukusa i publike naše, to nema knjige podesnije od ove, koja beše pre dvadeset i pet godina u rukama svih vajara, slikara u Evropi. Čežnja koja je glavna crta Nielsonove duše budiće i u čitaocu ono, što je u njemu najbolje: čežnju. Vrlo bi zanimljivo bilo opisati silan utisak po kojeg romana, kao što to beše naivni ali topli »Devajtis« srpske Književne Zadruge. Netreba popuštati publici i ona će posle Jakobsena i Bourget-a primiti na jednoj strani Gorkog a na drugoj Shaw-a. Nedostižni Jakobsenovi crteži žene u zadnjem času pre ljubavi, njegove reke i pokisle šume, koje ostaju pročitane u očima, kao potencirana priroda, učiniće u duši čitaoca mnogo. Jedva jednom dođosmo do prosečno dobrih i umetničkih prevoda. *M. C.*

КЊИЖЕВНИ ХОНОРАРИ „МАТИЦЕ ХРВАТСКЕ". По одобрењу главне скупштине „Матице Хрватске" закључио је друштвени одбор повишицу Матичиних књижевних хонорара за 125—200% према висини накладе. Нови су хонорари одсад: за оригинална пјесничка дјела 315—420 К, за оригин. прозу 270—300 К, за преведена пјесничка дјела 225—300 К, за преведену прозу 180—240 К, по штампаном табаку од 16 страница, и то за 32 ретка на страници, ширина 22 цицера. Други се формати прерачунавају према тој величини. Како „Матица Хрватска" знатно умножава своја издања и научна и белетристичка и оригинална и преведена, бит ће свакому озбиљному књижевному раднику сигурне прилике, да за свој рад стекне и пристојну награду.

КОНЦЕРАТ ЧЕЛИСТЕ Ј. МОКРАЊЦА (са пратњом гласовира гђице Рајне Димитријевићеве. 16. јуна 1919. у Београду.

Чекало се на њих радосно, после толико година, али се после концерта брзо прешло преко њих, ма да се о техничкој моћи гђице Рајне Димитријевићеве може писати само у суперлативима. Али она нажалост није имала самосталних точака. Г. Мокрањац рецимо искрено разочарао је. Већина оних који су га дочекали пљескањем —

којем је мало узрок и онај не баш беспрекорни провинциализам наше публике — чула је сигурно Пабло Касалса, који је од чела учинио инструменат пун бола мушког, инструменат којег многи подцењују, а који се мери са виолином, као што се Шаљапинов бас, Бакланова баритон мери са тенором Каруса.

Тон г. Мокрањца нема душе. Цело вече свирале су само његове руке од којих десна са гудалом има још много да заборави. Дубоки положаји били су чак груби. Он се цело вече губио иза г-це Р. Димитријевићеве. Већ прва точка, Романса Давидофа зачудила је својим материалним најеженим тоном. Ориентала Цесара Цуи-ја дигла је арабескну пратњу гласовира над пожудом, врелу тему чела. Али Анданте Григов био је већ нелеп. Цела Соната била је збрка техничког рада г. Мокрањца и душе г-це Рајне Димитријевићеве која је у сваком такту била григска. Но чини се да челиста и није жудио затим успехом, и док се је гласовир претварао у музику г. Мокрањац је поздрављао познате дуж сале осмејком — а свирале су само његове руке. М. Ц.

BOGDAN POPOVIĆ: ANTOLOGIJA NOVIJE SRPSKE LIRIKE

(Zagreb 1919. Izdanje knjižare Vasić.).

Kad se prvi put pojavila ova knjiga u izdanju »Matice Hrvatske«, bio je to pravi literarni događaj. Ubrzo po tom izašlo je drugo izdanje, ćirilicom, u Beogradu, i čitava jedna generacija opajala se sa tog izvora moderne naše lirike. u koji je g. Bogdan Popović udahnuo profinjeni svoj ton, visoko merilo i izbrušen zapadnjački ukus. Danas kad su već postavljeni temelji zajedničke jugoslavenske književnosti, i kad je u očekivanju jedna antologija celokupne naše lirike, ova lepa knjižica i nehotice pomiče se u pozadinu a i sâmo vreme stalno doprinosi svoj deo tome. Međutim faktičnu njezinu vrednost i veliki uticaj koji je ona vršila u svoje vreme i još danas vrši ne može joj niko osporiti.

Ovo treće izdanje opremljeno je pregledno i ukusno.

Š.

GUIDO TARTAGLIA: NA RASKRSNICI (Zabavna biblioteka »Zastave«. Sv. II., Split, 1919, Cena 4 K.).

Gosp. Guido Tartaglia ide među najmlađe naše pesnike. Tek par godina što ga susrećemo po listovima, a već hoće zbirku. Sigurno gosp. Tartaglia misli da je istom sada pesnik. Međutim mi smo pre ove zbirke bolje mislili o njemu. Tu i tamo našli smo sporadično po koji verz, pa ako je bio i osrednji, sviđao nam se, a ako je bio loš, — zaboravili smo ga. Znali smo da g. Tartaglia piše, a što je glavno znale su to lepe devojke i zanosni mladići, i gosp. Tartaglia bi bolje bio učinio, da se je — bar za sada! — time zadovoljio. Ovako imamo pred sobom *celu* lošu knjigu, a to se teže dade i zaboraviti i — oprostiti. Naprotiv baš one bolje verze ovako zaboravljamo. A tih je malo. Čitav

jedan odelak »Dojmovi i sjećanja« nije ni za kakav đački list, a podražavanje svim mogućim artizmima tako je ropsko i *prazno*, da će se gosp. Tartaglia već kroz par godina silno stideti ove svoje »slave«. A to je — pozitivno u našoj oceni. Jer par poslednjih pesama i po koji dobri stih daju nam naslutiti, da bi g. Tartaglia kada se reši zvučnih reči, »ukusa«, literarnosti i Dučića, mogao — i skoro možda —, zaista da ima i kriterija i podloge, da onako s višega gleda na svoju mladenačku neustrpljivost. *N.*

БР. НУШИЋ: ДВА ЛОПОВА. Једна Сцена. Први пут. 2. VII. 1919. Срп. Нар. Позориште. Београд.

Некад после Ива Семберца чекали смо нашу драму од г. Нушића После бисмо се били задовољили и са комедијом нашега друштва па и бурлескном. Данас после пет год. ужаса он се враћа са једним чином, који сећа на новелу „Три лопова". Жена је остала сама, кроз прозор долази љубавник, за њим лопов, који их краде и у „духовитом" диалогу доказује да је исто што и млади господин љубавник.

За позориште наше постоји само једна опасност: постати копија пештанских позоришта. За г. Нушића више нема опасности.

HENRY BARBUSSE: L'ENFER. 212-eme edition. Ernest Flammarion. Editeur. Paris.

Knjiga, koja je 1914. dobila prix Goucourt, za koju Maeterlinck veli: da se u njoj oseća snaga jednog genija, a Anatole France: »voila enfin une libre d' un homme«.

Sujet je sjajan trik. Pisac jedan pariški koji luta po ulicama, nastani se u jednom Hotel-Garni-u, i otkriva gore pod tavanicom svoje sobe rupicu, kroz koju može da posmatra sve, što se u susednoj događa, a da njega ne vide. Dolaze i odlaze parovi: tek dorasla deca, veliki ljubavnici, grešnici porodični, gola tela kao paklene fantazmagonije sa golom dušom. Sve je to napisano infernalnom silom, pa ipak je taj naturalizam slabiji od Zolinog. Onaj sentimentalni patos koji kvari više strana »Le Feu«-a, koji odaje žurnalistu Barbusse-a, kvari i ovu knjigu. Scena sa mrtvim telom, crvima i raspadanjem i druge literarno nameštene boulevardske strane sećaju na slučaj Wilde-ov sa slikom Doriana Greya. I tamo se mešaju najlepše strane sa literarno udešenima. Tamo esteta ovde socialista, i tamo i ovde: senzacija. M. C.

A. HIFZI BJELAVEC: APRILSKE KIŠE. (Ne zna se gde je izišlo). Citiramo: »Ona je došla u proljeće moga života, obasjana suncem mojih nada na zlatnim kolima mojih želja. Pratila je svita uzdisaja, a zaklanjali je anđeli svojim krilima od zlobe i zavidna oka ...« Tako počinje crtica. A svršava: » ... Ona je došla ...«, — sa čitavim nizom »pojetskih« točkicâ i crticâ iza. Autor veli o sebi: »kad drveće počinje zeleniti i slavulj pjevati« da »on tuži ...« — Ko voli ovakovu »pojeziju«, tomu preporučamo ovu knjigu, da se ne kaže da smo neobjektivni. Chacun à son gout. Samo mislimo da bi naslov knjizi bio bolji — »Jesenje kiše«. *S.*

KONGRES JUGOSLAVENSKIH KNJIŽEVNIKA

Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu odlučilo je sazvati kongres jugoslavenskih književnika u Zagrebu u mjesecu oktobru 1919., po svoj prilici prigodom proslave stote godišnjice rodjenja Vatroslava Lisinskoga. Zasijedanje kongresa potrajat će nekoliko dana i imat će se raspraviti najvažnija književna i staleška pitanja svih jugoslavenskih književnika. Da se raspravljanje bez potrebe ne otegne i ne komplicira, bit će ustanovljen opseg rada kongresa u naročitom odboru, koji će biti kreiran na temelju sporazuma i s drugim književnim korporacijama i grupama našim.

Kongresu će moći prisustvovati *samo* književnici (pripovjedači, pjesnici, dramski pisci, književni kritici, literarno-historijski spisatelji i estetici), a strukovno-naučni, politički pisci, novinari (u užem značenju te riječi), prevodioci i umjetnici (slikari, kipari, muzičari i glumci) ovaj put ne bi mogli sudjelovati, da se kongres na prvom svom sastanku ne rascijepa u previše sekcija i da mu posao ne bude pregolem za kratko vrijeme zasijedanja.

Pri kongresu će moći aktivno sudjelovati samo oni književnici, koji dobiju od sazivačkoga odbora iskaznice. Da se uzmogne konstatovati broj književnika, koji imaju pravo da sudjeluju na kongresu, umoljavaju se ovim putem sve čisto književničke organizacije, uredništva književnih časopisa te pojedini književnici beletristi, dramski pisci, književni kritici, literarno-historijski spisatelji i estetici, da Društvu hrv. književnika (odboru za kongres, Zagreb, Gundulićeva ulica 7.) jave *imena i adrese* svih onih književnika, koji bi trebali ili željeli biti pozvani na ovaj kongres. To bi trebalo da bude javljeno što prije, da se omogući početni rad sazivačkog odbora.

Umoljavaju se sve srpske, hrvatske i slovenske novine u čitavom kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, da ovu objavu odštampaju u svom listu.

U Zagrebu, dne 21. Jula 1919.

Za sazivački odbor kongresa jugoslavenskih književnika:

Potpredsjednik D. H. K.
Dr. *É. N. Livadić*

Predsjednik D. H. K.
Dr. *Nik. Andrić*

Vlasnik i odgovorni urednik, Branko Mašić

Hrv. štamparski zavod d. d. u Zagrebu.

KNJIŽEVNI JUG

KNJIGA IV — SVESKA 4-5 1 SEPTEMBRA 1919

ВАТРОСЛАВ ЛИСИНСКИ

Појаву Ватрослава Лисинскога изнио је бивствено романтички вал илиризма. Одушевљење ранога романтизма за све манифестације умјетничког инстинкта пука, покретано великим дијелом западњачким философским идејама, подржавано осјећајима што их је изазвала политичка констелација у Европи, иза наполеонскога епизода, подиже у читавој Европи беспримјерну активност за остварење националног идеала. Свом се снагом тјера студиј језика, историје, старина народних. Људи распламћују свој осјећај народнога поноса на остацима једне славне, херојске и охоле прошлости. Пучка поезија с примитивном, снажном осјећајном садржином и формалним својим одликама долази до високе цијене. Уобразиља и начин чувствовања и мишљења народа страних псеудокласичкој цивилизацији почиње да извршава свој утицај на обновљење укуса. У пуној смо реакцији против класичке конвенције и свега што је у њој било сухопарно, уско, педантско. Идеологија илиризма није никла из других извора него што су били они из којих су никли рани романтички покрети у других народа. Ватрослав Лисински и његова музика, његове свијетле и његове мрачне стране, великим су дијелом плод ове идеологије. Тко хоће да ухвати иоле јаснију слику онога што је Лисински био, и онога што је могао да буде, мораће неминовно да изведе основне принципе његова умјетничкога рада из опћих принципа романтичке идеологије. Овако ће да изађу на видјело својства, одлике и мане Лисинскога које ће га показати човјеком усидреним у своме времену, овако ће тек бити могуће да се Лисинском након критичке расуде дозначи мјесто, које га у историји наше музике иде. Наша критика, нажалост, није се до данашњега дана нимало приближила овоме циљу. Кухача, презаслуженога фолклориста, сабирача народних наших попијевака те описивача и историка народних инстру-

мената, издаје свака снага чим га залет понесе на поље естетичке критике. Фанатичком жилавошћу устрајући код својих теоријских погледа, и у случајевима у којима се ови погледи бјелодано указују погрјешнима, пристранима и до крајности наивнима, немајући дара да се уживи у индивидуалност умјетника и да схвати његове концепције, Кухач, ванредно марљив и вриједан фолклорист, рђав је естетик и још рђавији критик. Њиме започиње она ера дитирамбичких, суперлативичких или опет „патриотичких", наивно „неповољних" „оцјена", у којима залуду тражите један стварни критериј, а које с умјетничком критиком немају баш ништа заједничко. У својој књизи о Лисинском Кухач је, савјесно и црпивши биографичка дата, открио сву своју критичку неподобност. Умјесто да музику Лисинскога прикаже резултатом разноврсних и разрожних сила, умјесто да нам пода слику развитка умјетникове психе, Кухач нема друге да нам каже но да је Лисински био „глазбени гигант", да је „погодио хрватску жицу" да је „код њега све изворно, све црпљено из усхићене, пучком традицијом напојене душе". Новија је критика наставила у овоме тону. О Лисинском се више и не говори ван у суперлативима. Он постаје сакросанктним неким идолом, њега неповољно критиковати значи починити светогрђе и „непатриотичко" дјело. Колика се кривица на овакав начин чини Лисинском, не ће многи да увиде. Трпају га у лијес некога мртвога појма савршености, и лишавају тиме његову музику унапред могућности да буде схваћена као жива умјетност. Лисински је човјек, и ако је у њега поле величине, моћи ће се она, као свака величина, да оцјени тек ако се издјелањем његових пропорција према пропорцијама његове околине укаже у својој човјечјој детерминацији. Овога нас у првоме реду опомиње љетошња обљетница рођења Ватрослава Лисинскога.

Лисински је први свијесни југославенски композитор у великим формама који може да поднесе неко умјетничко мјерило. Овим је већ дано његово значење. Рекао сам „први свијесни". Јер какогод можете да нађете у току вијекова лијеп број уважених, чак и великих, музичара поријетлом Југославена, нису ови људи посветили својих сила умјетничком развитку народа југославенскога те заузимали мјеста у музичком животу страних умјетничких центара. Али можда и нисам требао да посебице нагласим ријеч „свијестан". Gallus-Петелин, Tartini-Трттинић, Giornovichi-Јарновић и нису више били Југославени.

Веза између њихове умјетности и музичкога живота југославенскога свакако нема никаквих. У другу руку, умјетна музика која се до почетка прошлога вијека прави у нашим земљама, изазива тек сасвим-исторички интерес, интерес понешто антикварни што се придаје еманацијама умјетности заувијек нестале. Романтички период наше музике — који репрезентују илирски музичари, у првоме реду Лисински — напор за ослобођењем од велике класичне конвенције, учињен у име националнога значаја наше музике, једини је период наше музичке прошлости уз који се данашња наша музика веже бар још понешто живим везама. Не улази сад, да су умјетничке снаге што су настојале да изведу еманципацију од умјетнички големе класичке традиције биле према њој и одвише немоћне, не улази да је концепција музичког национализма наших Илираца била добрано примитивна; главно јест да је тај музички национализам с њима дошао до опће цијене. Унапред се идеја једнога музичког национализма у нас више не губи. Ма како велика била унутрашња еволуција што ју је та идеја до данас морала да прође, какогод удаљени били модалитети, под којима нам се данас указује, од изворне концепције романтичко-илирске, национални идеал у музици није нити данас коначно покопан. А то и јест оно што је илирској музици сачувало већи виталитет, што је теоријским њезиним погледима оставило какав такав утицај и на данашњи наш музички живот.

Илирски музичар који је по казивању Кухачеву инкарнација Људевита Гаја у музици, био је Фердо Ливадић. Не ваља хтјети видјети у њему и у извјесном броју његових савременика умјетнике у западном смислу ријечи. Напор и добра воља бијаху куд и камо већи од готова резултата. Али у ових је људи било једно: вјеровање у њихов идеал. Ово тек даје њиховим музичким напорима ширу базу и вишу моралну вриједност. Они нису жељели друго него да својим музичким продукцијама повисе сјај свога опћеније националног идеала. Лисински, најдаровитији од свих, хтио је више. Он има једини право да буде оцијењен као умјетник, а да се у тој оцјени не дад главно, да не кажем једино, мјесто осјећајним и другим ванумјетничким обзирима који би само могли да искриве његову физиономију.

Да се схвати колико је Лисински у своме стварању био вођен чисто интелектуалним, теоријским конструкцијама, да се види дал се, и колико се, приближио идеалу националне музике свога времена,

треба да се рекне која ријеч о самом том идеалу. Много се, врло много употребљава у нас појам националне музике. И кад год се с овом ријечи критички оперира, узима се она као нешто већ унапред стално, одређено, свим читаоцима појмовно сасвим јасно. Као да се критика жели да уклони потањој анализи овога појма, обилази она понајчешће опрезно око њега не дирајући у питање његова истинскога значења. Осјећај ми говори да не виде у њему сви једно исто.

У једноме писму што га стари Ливадић управљаше Кухачу налазите ову ставку: „Сад је већ очито, да може па да ће и бити славенске глазбе, ако станемо проучавати пучке попијевке, те ако их будемо усавршивали, прерађивали(!) и сваком згодом употребљавали. Показали су нам најбољи њемачки, францески и талијански глазботворци, како се може утрти пут славенској умјетничкој глазби. Али к тому треба да се ми хрватски глазбеници сматрамо Славенима и да ћутимо славенски. Само тако рађати ће се у души глазботворца славенски мотиви. Ако тада глазботворац испреде ове мотиве у славенском духу, то не ће моћи друга глазба ни постајати него славенска . . . Будући славенски композиста не би — право рекавши — ни смио слушати и усисати туђе глазбе већ само славенске мотиве, да га туђа глазба не смета у израдби његових мисли. То је дакако тешко, да не кажем готово немогуће, али уза све то ипак је једно могуће, а то је, чим мање гојити туђу глазбу". А Кухач, у својој збирци народних попјевака, говорећи о једној лијепој српској пјесми, наставља овако: „Надати се је, да ће с временом и наши композитори овим језиком говорити. Само на темељу народне традиције можемо шта трајнога створити. Све оно што су наши умјетници (који жалибоже нису узгојени у духу те традиције) досада створили, не ће и не може изазвати усхит цијелога свијета, ма била им дјела како му драго умјетнички савршена; јер што се је дало у несловенском смислу ваљано казати, то је већ прилично све речено. Гласовити композитори садашњега времена увидивши то, рабе управо страховита средства глазбена, само да могу што новога казати, дочим бисмо ми могли и чедном нашом пастирском свиралицом језиком говорити, који ини свијет јоште чуо није". У овој је ставци Кухачевој исправност помијешана с наивном неисправношћу. Већ начин којим је умјетнички савршено музичко дјело стављено у супротност према дјелу створеном „у духу народне традиције", у темељу је своме искривљен. У чему је умјет-

ничко савршенство дјела, ако му недостаје главна одлика која га тек чини — савршеним? Зар у пуком свладавању формалне рутине? Него друга је реченица која нам се чини врједна особите пажње. „Управо страховита средства глазбена", што их Кухач види употребљавана од модерних композитора, „јер је већ прилично све речено, што се је дало у несловјенском смислу ваљано казати", нису ни у каквој вези с духом и националним карактером неке музике. Ево фаталнога неспоразумка који је задржао развитак наше музике и подао великим дјелом музичком укусу наше шире публике све до наших дана, назадне, провинцијске, уске алире. Само је тако могло да се догоди да су епигони оваквога схватања „националнога" у музици, након што су первертирали исконски здрави, ма да наивни, романтички идеализам Илираца, основан на пучкој попијевци, у један лијени, нечисти, несносљиво сентиментални еклектизам, могли да буду цијењени од масе као прави национални музичари, и да су у то најзад вјеровали и они сами. Овај је слабуњави еклектизам угађао укусу(?) широке публике, која је то више цијенила „националност" музичара што је он својом музиком давао више хране овешталим, бљутаво сентименталним њезиним инстинктима. (Ономе који је у том смјеру правио опажања, могла је прослава смрти Вилка Новака, приређена од „Кола" у фебруару ове године, да буде веома занимљива.) Велика је заслуга Кухачева била у том што је дозвао у памет оних који су код нас практиковали музику да су музички продукти пука, као продукти народнога инстинкта, од највећега замашаја за студиј националног генија. Али сам овај национални геније схватао је Кухач на искривљен начин. Он је мислио да је национални значај у музици нешто формално, музички елеменат који може да се научи подражавајући извјесним пучким мелодичким и ритмичким формулама, елеменат, рекао бих, музичко-граматичке природе, који може да се изрази одношајима бројева. Промјеном неких интервала, измјеном неких ритмичких кретања може да се, према његову схватању, композиција која „слиједи немачку глазбену традицију" промијени тако да ће „погодити хрватску жицу" Јасни су криви основи ових естетичких погледа. Јасно је и то да они с националним генијем неке музике немају ништа заједничко. У другу руку лако се може увидјети, колико је ова примитивна концепција националнога значаја у музици морала да помогне да се од југосла-

венске музике удаље велике струје, опћеније умјетничке и специјалне музичке, које су у оно вријеме испуњавале европски музички живот. Чешка музика онога времена познаје — у куд и камо већим димензијама — сличне реакционарне тенденције. Свакоме су познати ниски нападаји што их је Сметана (у име пучке глазбе!) имао да подноси кад је „Далибором" документовао настојање да измири и сједини чешки национални геније с напредним принципима романтичке музичке драме. Музички филистри обасуше га приговорима да уноси у идилу народних попјевака отров рефлексије. По њихову је суду имао Сметана, створивши „Продану невјесту", испуњавати даљи свој живот компоновањем нових „Проданих невјеста', из којих би најзад избјегао сав прави умјетнички живот и преостала пуста, празна рутина. Не треба спомињати да је, очајан с толико неразумијевања, Сметана био наблизу да замрзи и на своју прекрасну комичну оперу.

Понављамо: национални се значај неке музике не исцрпљује у формалноме, он није нешто што се може да сводн на композицијске формуле. Он настаје сам собом, без суређивања свијесне воље, он је жиг по коме се разазнаје поријетло неке композиције какогод напредан био стил музике и какогод удаљена била употребљена умјетничка средства од пучке музике дотичнога народа. Дабоме, има, држимо ми, нека народна боја која излази из подражавања пучкој глазби, или зар је у овом одиста национални геније неке музике? Могуће је насљедовати примитивни колорит неке пучке музике, особитости њезине мелодије, њезине хармоније и њезиног ритма, али сједиште правога националног значаја није ли у много дубљем осјећају? Bizetova „Carmen", обојена свим жарким бојама шпањолске пучке музике, није ли француско дјело по своме најинтимнијем бићу? Да национални апарат у музици, пучке пјесме и игре, узмогне да пода истински народни значај великоме дјелу западне форме, састављеном од разноврсних елемената тако умјетнички и умјетно повезаних, ваља да буде нужно уздигнут у подручје неке спиритуалне сфере која ће обавијати васколик музички изражај. Свака ће друга употреба пучке музике у великој умјетничкој форми остављати дојам шарене крпе уклопљене у цјелину дјела на начин спољашњи и неорганички. — Музички национализам који црпе снагу свога изражаја из саме боје пучке музике, изразито је романтичка појава. Тако бива јасно, како је музички национ-

нализам у оваки оштро описаној форми, заносећи се за дражи пучке музике, могао да искрсне у различитих народа малне у исто вријеме: био је наиме нужни посљедак романтичке идеологије уопће. Он је данас прешао без сумње свој најљепши период. Али то не значи да би сад морао да слиједи период униформалнога, блиједо-космополитског компоновања, којему — површно мисле многи — погодују досљедно примијењене нове тенденције у музици, импресионизам, модернизам у сваком смјеру. Ја могу да замислим будућега чешког музичара који ће бити много „чешкији" од Дворжака, а не ће да тражи свијесно неки блиски однoшај према пучкој музици свога народа. Можда ће се према њему Дворжак, уза сву живу и непатворену пучку боју, причињати туђ чешкоме генију својим Брамсу блиским инструментално-коморним, класицима храњеним, стилом. У нашега хипотетичног музичара васколика ће душевност и назирање на свијет бити детерминовани фактом његов чешке народности, д а к л е не ће моћи нити музика његова а да не носи значајки чешкога духа, премда он можда тога уопће не ће бити свијестан. Скрјабинова је музика руска, Штраусова је музика њемачка, ма да њихова умјетност нема с пучком музиком њихова народа ближих веза. Они се не труде свијесно како би својој музици ударили печат рускога или њемачкога духа; музика, која извире испод њихова пера, неминовно га носи. Пучка музика, према томе, није с и н о н и м за националну музику; она даје с а м о ј е д а н а с п е к а т појма „национално" у музици.

У опћим идејама Кухача и његових старијих илирских савременика било је, како се види, у исти мах подоста дилентантизма, ускости и наивнога шовинизма. Али не да се порицати помоћ што ју је ова идеологија дала за одрјешење југославенске музике од тираније класичне традицијске конвенције која се из дана у дан испољава сувљом и педантичнијом. Него, појављивала се друга погибао. Била је у том — ми смо то већ натукнули — да ово вјеровање у један рђаво схватани национални идеал у музици постане браном против уношења високих умјетничких и савременијих аспирација у југославенски музички живот. Само је прави таленат, човјек обдарен истинским творачким снагама, могао да се инстинктивно уклони овој погибли и да подигне узане и провинцијске теорије времена, јединoм снагом својих у м ј е т н и ч к и х с п о с о б н о с т и, у подручје праве умјетности. Ове се је задаће прихватио Лисински.

Сам факат да је Лисински уопће могао да се прихвати ове задаће знак је његова талента. Али треба одмах да се рекне, да он своје задаће — сасвим наравски — није нипошто извео до краја. Он је први закорачио необрађеним пољем; ово је довољан разлог да се разумије многа несталност, многа безбојност, многа недосљедност. А неспособност и умјетничка хипокризија музичара који би били звани да прихвате умјетнички плодну језгру дјела Ватрослава Лисинскога и да нам подаду њезине сазреле плодове, чини да према њима још јаче избија истинско настојање Лисинскога и његов умјетнички напор. Лисински је, нажалост, умро млад, скршен болешћу, и биједом. Није могуће знати што би он био дао да је поживио, средивши своје спољашње прилике. Историја и критика умјетности не обазиру се и не могу да се обазиру на она умјетничка дјела, савршенија и већа од свију, која су, никад ненаписана, пропала са својим носиоцима. Можда и јест у овом голема једна неправда. Не критикују се умјетници сами него њихова искривљена, према изворном хаотичном богатству јадно осиромашјела душевна физиономија, како је тек доспјела да се испољи у довршеним дјелима. Лисински није доспио да нам изнесе све што је „Порин" као у заметку обећавао. Бар нам се чини да је тако. Али можда је све то обмана и право има онај који је негдје написао: Нитко не бива одазван одавде а да није имао времена изрећи оно што је имао да рекне. Било како му драго, у „Порину" је садржана највреднија оставштина Лисинскога и овога дјела ваља да се држи критика као умјетничкога тестамента ауторова.

„Порин" је по значају своме романтично-национална опера (бар покушај њезин), и остаће Хрватима уза све умјетничке мане и слабости репрезентантом извјеснога музичког периода који су прошли сви народи Истока европскога, у првоме реду Славени. С романтизмом устадоше да се боре против класичне рутине; очи им се отворише за боју, пуну дражи, њихове пучке музике и она им се указа у исти мах новим неисцрпљеним музичким средством и симболом тежње за културном и политичком независношћу. Лисински, овако угледан, не узевши у обзир разликост у величини надарености, наш је Глинка, Moniuszko, Erkelrani, Сметана. „Порин" добива своје мјесто уз бок „Животу за цара", „Халки", „Банк-Бану", „Браниборцима у Чешкој". Умјетничка задаћа која се је наметала свим

овим даровитим људима, као нека готово хисторичка нужда, била је одиста нова и занимљива. Пучка попијевка, донесена на лирску позорницу, имала је да створи оперу у којој би се славенски народи, према ријечима Глинке, „осјећали код куће". Источна национална боја — уклапам у појам „источни" душевне одлике свих славенских народа — у о п е р н о ј музици засебан је проблем. Западни мајстори, употребљавајући источне мотиве, прерађивали су их и удешавали према захтјевима западнога укуса. О дубљем проницавању источнога генија није било говора. Славенски народи, реализујући своју романтичку националну оперу, имали су да ријеше тешко питање. Налазили су у пучкој музици својих народа наслаге прекраснога богатства. Али ова музика није имала никакве драматске снаге, никаквих позоришних атитида. Оваква ми је она то милија; али у жељи да се ова примитивна музика монументализује у великој једној форми умјетности Запада, ваљало је да се она подвргне страним умјетничким обичајима, да се покори старим и тиранским позоришним традицијама. Проблем је дакле био стављен овако: на какав ће начин композитор од л и р с к и х пучких елемената, попијевака, игара, ритама, створити тако сложено д р а м а т с к о дјело, као што је опера? Хоће ли он моћи да се уклони нескладу између националне музичке језгре и интернационалне умјетничке форме? Ово ће, дабоме, зависити, од умјетничкога капацитета музичарова. Колико је дјела, искрених у својој тежњи али слабих по творачкој снази, пропало у покушају ове врсте! Има их опет која се уставише на по пута. Тек сасвим је мален број дјела која извршише до краја стављену задаћу. „Порина" није могуће смјестити у број ових посљедњих. Ми смо горе утврдили да савршена романтичко-национална опера настаје тек ако се в а с к о л и к м у з и ч к и и з р а ж а ј прекали бојом пучкога апарата у музици. Само ово може да значи код романтичке опере одвише често и без нужне резерве употребљавана фраза „компоновати у народном духу". Лисински је само наговијестио своју задаћу. О прожимању цјелокупнога музичког израјажа пучком бојом што га је примјерице постигао Сметана на сасвим савршен начин у „Проданој невјести", нема овђе нити трага. У другу руку ваља да се уочи чињеница, да је „Порин" настао готово двадесет година прије „Продане невјесте". У то је вријеме и чешка опера била још у повојима. Али које ли утјехе од ове чи-

њенице? Чешка ће музика у наредним деценијима изнијети Сметану и Дворжака. А тко ће преостати да репрезентира хрватску музику овога доба и да доврши у савременом и високо умјетничком смислу романтичку концепцију националне опере? Иван пл. Зајц... Која ће опера у недостатку истинскога умјетничког дјела морати да врши у нас позвање „Далибора" или „Либуше"? Биће то — о јада и невоље! — „Никола Шубић-Зрињски".

Деметров текст „Порина", како је познато, обрађује ослобођење Хрвата од франачке власти у 9. вијеку. На први се поглед запажају тражене аналогије душевним струјама и диспозицији илирскога времена што их свом снагом повлачи овај сиже. Како је морала „илирска" публика да се препознаје у појединим хрватским лицима и тенденцији либрета. Он је уосталом, и садржајем, и формом, и језичним изражајем типички романтички либрето у ком су слабости још и неизмјерно истакнуте. Ни труна најпримитивније психологије, ни трага издјељавању и развитку карактера. Љубав двију јунакиња за једнога истога јунака, један од главних и обичајних ресора страсти, сплетке које ничу из ове љубави, а повезане уз главни патриотски мотив и наметљиву тенденцију радње, борбе, крв, слобода, кажњавање опаких и награђивање честитих. Ирменгардина несретна љубав брине се како не би недостало сузне сентименталне зачине. Не треба спомињати да су Франци врх крволоштва и опачине, а Хрвати врх племенитости и великодушја. Наивност језичнога изражаја прелази све границе постављене великом опером времена — а ове и онако нису уске. Читајући бесмислице Деметрова либрета човјек је понукан да потпише онај парадокс: „Што није вриједно да се говори, пјева се". „Стихови" Деметрови развесељавају то више што наступају у хероичком и патетичком ставу историјско-патриотском. Придолази обичајни рјечник узвика старе опере. „Ха, што видим!", „ха, што чујем!", „Боже свети!", „О небеса!", добри наши знанци, сретају нас на сваком кораку. Како ганутљиво пита Коцелин сестру што се пробола ножем: „Ха, што видим? Сестро ти умиреш?" Мален примјер Деметрове поезије: Порин: Амо утече, — но све празно ту је —

Самоћа ме грозна окружује
Но и пако био би ми рај,
Гђе пребива створ дражесни тај."

Не ћу да наставим јер би ваљало да цитирам читав текст. Што да рекнем о заиста умним разматрањима о пролазности среће, о природи људској? Али кад Коцелин на почетку IV. чина бане на позорницу вичући:

Коња, коња!
(ступи на сцену)
Све је већ бадава!
Испод мене издахну ми хат,

а иза њега нам весело намигује Šekspirov Рихард III., не можемо а да се не насмијемо из пуна грла, срдачно и гласно.

Уосталом, Деметру је била прва брига да скалупи Лисинском текст који ће му давати прилике за компоновање арија, дуета, терцета, зборова, ансамбла. Ако му је ово била задаћа једина, пошла му је за руком. Али гле! док ја читам Деметрове бесмислене ријечи, мјестимице се испод њих буде ноте, и извија се музика. Одједаред се испуни празнина и луде ријечи добивају неку љепоту, неки виши смисао. Без судјеловања наше воље, и против ње, музика побјеђује ништавило текста и поставља умјесто њега властити свој склад и љепоту. Сав отпор нашега доброг разума, све наше скрупуле односи музика у звучном току. Гђегод је ово успјело Лисинском, музика живи интензивношћу и истинским изражајем, а лица, без ње пусте и намјештене позоришне лутке што говоре смијешне ствари, оживљују по њој сама. Нажалост, ово бива врло ријетко.

Не приближава се „Порин" само вербалним стилом свога либрета „великој" опери. Штавише, стил читаве његове музике ставља га у ову близину. Као музика „велике опере", и музика „Порина" је театерска, музика онога што Французи називљу „grand spectacle" са свиме што је у овоме појму спољашње, сликовито, декоративно, а што је дијели од музике трагедије. И „Порину" требају акцесорији спољашњега mise en scène-a, треба сјај шарених костима, и покретаних народних маса. Он се не одриче нити хисторичког апарата, нити барјака, нити грбова, нити звекета старинскога оружја, нити тамнице, нити крвника „у црвеној одјећи с голом сјекиром у руци". У другу је руку музика „Порина" удаљена од стила талијанске опере. Талијанска се опера све више ограничавала на музику налазећи неко задовољство у том што ју је тражила, миловала и њој њој самој, жртвовала све друге привлачне силе. Ова се опера обраћа

само ушима; задивљена и као хипнотизована лијепим звуком она живи само у њему. Усупрот великој француској опери не даје погледима ништа; а још је мање блиска, разумије се, симболизму и поетичним снагама којима њемачка драматска музика, од Мозарта до Вагнера, анализује карактере и силази у дубине људске душе. Музика „Порина" не захтијева од нас да сматрамо сценске чари нечим споредним и да читаво уживање концентришемо на стилизовану љепоту тонова, или чак потражимо у музици изражај мистерија душе и више умјетничке истине. Музика Лисинскога много се мање брига за дубљи развитак карактера него ли за кретање лица и њихово извањско дјеловање. Одријешена од позоришта губи она своје право звање. У овој основној концепцији „Порин" је права „велика опера". Али много му не достаје да буде и ваљана велика опера — а главно: пуно драматско гибање. Ма да genre велике опере никада не досеже до највиших висина умјетничких, ма да никад не „дубе" значајеве својих лица, ова му се одлика мора да призна у пуној мјери. Непрекидни, бујни вал драматскога живота испуњава тек пусти оквир што га чини текст и удахњује фигуринама дах живота. Вал драматскога гибања, о коме је ријеч, концентрује, скупља се најчешће у ситуацијама, у сукобу двају лица, двају опречних елемената радње, у контрастима сваке врсте. А како тек разумије драматски талнеат да се користи часовима попуштања, како знаде да постизава иза часовитога одмора то јаче избијање драматске искре! У правих драматских талената велике опере, у Мајербера „Хугенота" и „Роберта Ђавла", у Росинија „Вилема Тела", ово пуно гибање замјењује интензивни психички живот и промиче јунаке радње у ред реалних, истинских, — да поновим још једаред — живих лица. У Лисинскога, без сваке сумње, нема овога драматског темперамента. Музика није искористила слабе могућности што их даје текст. Ријетко осјећате дах живота гдје струји међу лицима и од једнога лица к другоме, и везује их заједничком, умјетничком везом. Контрастне ситуације, моменти сабирања и одмарања нису уочени као узајмице увјетовани дијелови једнога умјетничког организма. Једини истински покушај да се у већем мјерилу израде драматски контрасти јест настојање да се Франци и Хрвати у музици опречни карактеризују, да буду окружени засебном и одијељеном музичком атмосфером. Подвлачење овога контраста, дабоме, морало је да буде

Лисинском особито на срцу; та било је у тијесној вези с изворном тежњом за остварењем националне опере. Контраст у карактеризовању Руса и Пољака у „Борису Годунову" Мусоргскога оснива се на истој тежњи да се примарни национални значај опере што више истакне. (Допустите да за вољу теоријскога посматрања ставим у неки одношај дјела која се по умјетничкој вриједности не могу уопће да пореде). У Мусоргскога је руска боја дивном снагом прожела све руске сцене. У интензивности и истинитости изражаја, у моћној психологији лица и ситуација, у разоткривању душевнога живота потиштенога, гладнога руског пука (који је у „Борису" прави ма да неименовани јунак радње), умјетност Мусоргскога даје истовриједни музички пандан дјелу Достојевскога. Испоредите пољачке сцене! Народна боја није нити издалека овако потпуно прожела музички изражај. Одузмите сцени у башти ритме полонезе и виђећете да Мусоргскиј није подао пољачким сценама толико пољачку колико напросто неруску, „западну" музичку атмосферу. Љубавни дует између Марине и Димитрија има већ дапаче помало сумњив, конвенционално-оперни карактер. Али како савршено избија из овога пољачког епизода руска боја посљедњих сцена, сцене смрти Борисове и дивнога коначног призора узбуњених пучких маса са завршном тужаљком „јуродивога", пуном мрачнога символизма, што се извија у глуху, тмасту, студену руску ноћ! До оваке интензивности може генијалан човјек да доводи националну боју у музичком дјелу, служећи се другом народном бојом као контрастом. И у „Порину" је јасно покушано одјељење Хрвата и Франака у њиховим музичким значајевима. Први чин припада Францима. Опажате ли, како музика настоји да добије неки западни вид, неке алуре „опере"? Будући да није налазио специјалних франачких музичких одлика ограничио се је Лисински да огрне своју музику страним, понешто апстрактним карактером. Клима је мало талијанска, мало њемачка, мало француска. Други чин припада Хрватима. Овдје се ето Лисинском надала згода да нам пода славенски и хрватски израз у оперној музици о коме је сањао, и да га контрастовањем према првом чину још јаче истакне. Колико је успио у своме настојању?

Свиће. У пустом, горском крају, закриљене стрмим клисурама, запјевају Хрватице што су се биле заклониле овамо пред франачком силом збор сјетна и блага изражаја. „Сва се бијели опет гора, већ

помоли главу зора ..... Зашто и слобода да не сине у Хрвата опет стан? Не, не, бог је пун доброте, вратити ће што нам оте!" У оно мало тактова једноставне музике која отвара овај чин и у збору Хрватица који се на овај увод наслања, Лисинском је у „Порину" првипут (а можда и посљедњи) пошло за руком да „постави своја лица у неки простор, да их доведе у склад с природом око њих. Примитивна и наивна музика што прати свитање дана и буђење уморних, забринутих жена има за ме неки једноставни, прозирни чар. Сјетите се оне теме коју, благо насмјехнуту и као свјежу од јутарње росе, подупиру бистре хармоније, сјетите се идиличкога карактера и природне чистоће ових дјетињих тонова и разумјећете зашто их волим него све испразне и лажне, од патетичности надуте, „важне" оперне фразе. Ја осјећам у њима једну припросту, невину скреност. Ја осјећам човјека који тражи у својој души нешто благо, нешто чисто, нешто изворно, нешто одријешено од „опере", да њиме проговори о лицу отаџбине. У ово је мало тонова ухваћен један пејзаж — пејзаж сасвим примитиван и наиван, али пејзаж свеједнако. А тај пејзаж је засебне природе; природа, коју тонови доводе пред ваше душевно око, није ни талијанска, ни њемачка, ни француска, него баш хрватска. Овђе је Лисински као издалека угледао обећану земљу, земљу националне музике у једном вишем ширем значењу него што ју је схватао Кухач. Славенска се боја замјећује и на неколико других мјеста партитуре. Али како је све то још наивно и примитивно! (И преко воље бива човјек понукан да нагласи ове ријечи, како би се већ једаред химне о „гиганту" Лисинскоме свеле на праву мјеру). Народна боја у „Порину" задржава увијек неки печат идилички, пасторални, неки мирис „старе славенске липе". Из овога круга не излази никада. Како би тада било могуће да пода свој значај музици читавога чина, да проникне драматски израз у свим разноврсним моментима радње? И заиста — иза почетка 2. чина, музика запада опет брзо у конвенцију опере. Та већ Зорка, преплећући благе гласове женскога збора својим пјевањем, удара у жустре ритме типично оперне колоратурне полонезе. Све о све, други је чин, с опћега музичког стајалишта, најбољи дио опере. Иза како је Зорка прострла и расула, праћена збором, све цвјетно богатство свога грла, ево и Порина гђе пјева лијепу своју каватину „О слободо, сласти с неба" с изразом млада, пуна

срца. Овђе се осјећа нека живља снага, неко јаче ударање музичкога била, које се у даљем току дјела на махове сасвим прекида и тонски говор наставља тек на механички начин. Од 3. чина унапред издаје Лисинскога жива инвенциона снага малне сасвим. Велики су дијелови музика пуста, празна, написана „у неприлици", „и „јер се пристоји" да велика опера с хероичким сижејем буде „у пет чинова". — Дапаче и Кухач опажа да „друга половица опере није равна првој", али није на чисту дали су Лисинскому малаксале силе, или је „хотимице за тим ишао да задовољи модерному захтјеву (?) који тражи да буде прва половица опере најврснија, јер ову обично слушају чланови превишњег двора и достојанственици, дочим ријетко присуствују другој половици опере" (!!). Овђе се не ради, молимо програму циркуса, у ком су „атракције" стављене на почетак како би „одлична" публика доспјела да иза циркуса потражи још и друго забавиште! Овђе се ради о критиковању умјетничкога дјела! Та што је, за бога, Кухачу значила умјетност, што је његово схватање музике уопће имало заједничког с појмом умјетности, кад је говорећи о дјелу, према његову казивању голему и умјетнички савршену, био кадар да и претресе могућност оваких мотива код његова постајања!

Хоћемо ли напомињати незграпности музичкога писма што их налазимо у „Порину", декламацију и рецитативе који се противе духу и акценту нашега језика, инструментацију мјестимице до крајности наивну, тешкоће и неприлике у извођењу за пјеваче и зборове, које нису основане на свијесној вољи да се њима постигну засебне умјетничке сврхе него на несигурности у баратању са средствима музичкога изражаја? Јест, све је ово важно и битно у умјетничкој физиономији Лисинскога. Али у свему томе налазите погђегод тако ганљиву наивну неспретност, тако невину искреност, да вам понестаје одважности да сасвим натанко разглобите свеколике истинске недостатке. А за нас је „Порин" и по самоме ономе што је њиме први пут било покушано, и дјело значајно, и дјело вриједно велике пажње. Понављам: „Порин" је прво дјело сасвим велике форме које је показало настојање да уведе југославенски значај у музику, које је смјело да се понада да ће велику ону сложеност што се зове опера огрнути засебном националном музичком атмо-

сфером која не би била само узгредно својство, декоративно и прецикозно, него душа и као срж умјетничкога израза.

Лисински је издалека замијетио једно умјетничко дјело за које му није достајала снага. На музичарима који су долазили послије њега било је да изведу до краја концепцију народне опере, да продубе и прошире национални израз у музици Лисинскога и да је доведу у склад са савременијим и вишим опћено умјетничким идејама. Али ови се музичари не надјоше. Развитак хрватске музике, на овоме мјесту, закреће странпутицом. Главни је репрезентанат овога доба Иван пл. Зајц. Његов наук у Италији доведе га, сасвим наравски, на пут талијанске оперне музике која је дала мјеста, позније, разноврсним стилским елементима, али којима је она увијек остала као неки темељ, израз који превладава. Славенски значај у музици Зајчевој, премда доцније подупрт националним сижејима, остаде акцесориј спољашњи и нимало проћућен. Зајц је био плодан изнад сваке мјере, ако се истинска плодност некога музичара мјери према броју дјела и страницама исписанога папира. И у овој лакоћи писања, у овој наивној (али сретној) безбрижности, у овоме нехајању за различне проблеме и суптилније осјећаје има, ако хоћете, нешто талијанско. Али баш лакоћа Зајчева специфично музичкога дара није повољно дјеловала на квалитет његове имагинације. Умјетнички елементи музике Лисинскога, не налазећи у Зајца нових могућности развитка, у неку се руку растварају. Јавља се „пријатан" еклектизам. Мелодија је све. Њезина се линија умиљава, осмијева, сусретљива је, декоративна, задојена енергијом романскога пјевања, ни у каквој бризи за психологију или дубље карактеризовање. Простодушнога напора Лисинскога више нема. Музика тежи на завођење употребљавајући средства која нису чиста; показује се неки „виртуозни" укус што га Лисински није никада познавао. Опажате ли, у чему је закретање музичке мисли, од Лисинскога до Зајца? Ова ће га поредба, мислим, мало објаснити: Путник је неки застранио од дуга пута, који награђујући труд и муку, води изравно и поштено до циља. Он открива ливаду обраслу цвијећем и стане да га бере не бригајући се о времену које пролази. И кад се најзад освијести, сви су сапутници већ прошли цестом која је сад сасвим осамљена. Прекасно је настојати да стигне другове; не преостаје му него наставити да бере цвијеће, увело и усахло, будући

да лијепога и свјежега више нема. Али гле! и оно лијепо и свјеже цвијеће, открије убрано, међутим је увело . . .

Рећи ћете ми: „Зајчева је музика свакако напредак према музици Лисинскога. Мелодија је гипкија, музичке су форме углађеније, инструментација је сигурнија, окретнија". Јест, имате право, — али је ли тај напредак апсолутан? Што ће ми сва испразна техника која се увјештила? У коју сврху служи ово увећање рутине? — Лисински је наиван, примитиван. Нека! Он је један почетак, једно истинско, искрено настојање. Једно увјерење, један идеал, и већ ради тога једна снага. Зајц је театарска неистина. Он је гладак. Он се акомодира. Он може којешта. Данас талијанску оперу у стилу ранога Вердиа, сутра бечку оперету по начину Супеа и Милекера. Причекајте мало! Прекосутра ће написати хрватску „херојчко-националну" оперу, а најзад „мистични" ораториј. Али човјек му више ништа не вјерује. Значајно је да нема епигона Лисинскога, али то више епигона Зајчевих. И онога што у Зајца дјелује исконски, ненамјештено, његове безбрижне лакомислености у стварању, његове насмијане талијанске физиономије, овђе је нестало. Остали су неки човјечуљци који из подгријанога, сентименталнога тијеста настоје да приреде нову замаму за троме мозгове широке масе.

И ово је коначна наука коју црпемо из рада Ватрослава Лисинскога: искрено тежење за умјетничким циљем, искрено настојање око једнога идеала може да пода и човјеку, ненадареном изванредним генијем, веће значење и знатнији утицај.

Драган Пламенац

AVETIMA

što bespokojno tumarahu vjekovima
strašeći
budeći
paleći
rod i porod
protiv srdžbe bogova
protiv rugla vragova
Mi slobodni
Mi osvećeni

Mi prkosom otkupljeni
Vičemo danas svima :

— Lezite !

Ele u har Vama
iskopasmo grobove milijona —
poklasmo prvorogjence čovjeka i blaga —
upalismo lomače koliba i alata —
poškropismo Vas okeanima suza —
opjevasmo Vas orkanima pjesama —
polomismo Vam sve kosti do jedne
majka i sinova —
istočismo Vam moždane pokoljenja —
moleći i preklinjući
da Vas nestane
s uzglavlja, s koljevke i s odra
e da nas mine prokletstvo
pa da budemo već jednom
ili živi bez uroka
ili mrtvi bez poroka ....

A na to Vam sada vičemo svima :

— Lezite !

I ti Vidovdane
budi prah prašine heroja
samljevenih urokom tvojim —
budi pepeo izgladnjele korizme
razmahan vijorom vaskrsne hosane —
budi kamen na raskrsnici vječnog ti mučeničkog puta

ali

ne budi više pokora svih dneva —
mora svih noći —
ne budi više jauk života

jer

iz avetnog bjesnila Tvoga
rodi se Č o v j e k
gladan svih zemaljskih hrana
žedan svih nebeskih pića
bez spominjanja
bez žalovanja
nag i div

zategnutih bezočnih udova
kô David lijep
u božanskom rumenilu čuda
pobjedničke mu dječačke praćke.
On
hoće da živi, da živi
— čuješ li Aveti noćna! —
da živi sa svim željama
čežnjama strastima
slobodne božje zvijeri.
Eno ga, vidiš!
Sâm i gord tu stoji
na humu ruševina mrtvoga svijeta
pa okom i skokom
proždire i mjeri
neizorani trud
što na njega čeka
— Zemlju i More svoje.
Što ćeš ti sada
jadni, crni Kosovski gavrane
u tolikom plamenu radosti i snage?
Nema više orlova
Nema više strvina
Java je On a Ti si san.
Vidovdane
došô je danas i tvoj Vidovdan.
— Lezi! spi!

IVO VOJNOVIĆ

AKORD

Držala je pročitano pismo u ruci i mislila. Šta joj je taj čovek? Nikad ga nije videla. Povodom neke treće ličnosti oni su počeli da se dopisuju i zainteresovali se jedno drugim. Posle je treća ličnost otpala, a oni su se još dopisivali.

Ah, ništa, samo umemo da pišemo oboje i imamo duše oboje — tako se pravdala pred sobom ona, kojoj su njegova pisma sve draža bivala. Ona nikad nije dopuštala sebi da bude lakomislena ili detinjasta.

Imala je dvadeset i pet godina — čitavu jednu prošlost čistu kao brdski potok.

Sad joj, evo, on piše da hoće da dođe da je vidi. Još u prošlome pismu govorio joj je o tome, a ona ga je odvraćala.

»Molim vas nemojte doći; bojim se da ne izgubim ono što mi je drago.«

On je mislio sasvim drukčije i pisao u koji će dan doći.

Neka tuga ju je obuzela i neki nejasni strah, da će se nešto promeniti. Sedela je dugo zamišljena. Najzad ustade, priđe klaviru, povuče moderator i poče da svira Für Elise od Bethovena.

Potekoše tonovi kao prekoran govor, kao prigušen plač.

*

On je došao. Dugo su razgovarali. Ona je bila drukčija, nego što ju je on zamišljao: manje lepa i više mila u početku, a posle više i mila i lepa. Našao je tu na izvoru njenu dušu, koju je voleo.

Slučajno je i on imao dvadeset i pet godina i jednu prošlost punu ljubavi, ili punu avantura. Ona tačno nije znala, ali je slutila.

Ponašala se kao da ga smatra za mlađeg od sebe. Možda je imala pravo. A on je nju smatrao za mladu — možda je i on imao pravo.

On je bio još lepši i miliji, nego što ga je zamišljala i bilo ju je strah što je došao. I od toga straha neka radost se tiho zasvetlila u njenim očima.

On je na njoj opažao neprestano samo troje: oči, glas i ruke. U očima je imala ljubav, glasom je milovala dušu, a ruke od ramena u dugačkim uzanim rukavima često su se pokretale tako tiho i ljupko, da mu se već nekoliko puta nametala misao, da su te ruke stvorene da zagrle.

Došao je samo da je vidi. Trebalo je toga večera da se vrati. On ustade i pogleda je dugim pogledom u kome joj se učini, da je poznala nešto svoje.

— Zbogom!

On malo zatrepta: izgledalo mu je da se njene ruke pružaju prema njemu. Zaista, kao da su htele da blagoslove njegov odlazak, njene se ruke pružiše njemu i ona reče:

— Sretan put!... Hoćete li da vas poljubim?

On sagne glavu; mislio je da hoće u čelo da ga poljubi. Ne,

ona potraži njegova usta i dotače lako i nežno njegove usne. Njemu se učini da ga je cvet poljubio. Dušom mu prostruja neko sveto blaženstvo i on za časak prisloni glavu na njene grudi tiho kao kitu bosiljka uz ikonu i oči mu se orosiše.

*

Ona je ležala na divanu. On je bio tu, u njenoj sobi. Pisao je nešto za stolom, a ona ga je gledala. Već su prošli meseci, kako se oni vole. Ona je upijala očima svaku liniju njegova tela, svaki pokret ruke, svaki izraz lica. On se diže kao da je pozvan tim pogledom. Sa vedrim osmehom koji je obožavala sede do nje i reče:

— Šta radiš?

— Mislim — odgovori, gledajući ga u oči.

— Šta misliš?

— Kako je to čudno: pre godinu dana nisi ni poznavala čoveka, a sad ti je on pola sveta.

— Samo pola sveta? — upita on, umiljavajući se.

Ona se osmehnu. On metnu glavu uz njenu, dotače obrazom njen obraz.

— Mazi me malo.

Ona ga zagrli nežno i poče da mu govori onu Ljermontovljevu Kozačku Uspavanku. Rukom mu je prevlačila po kosi. On se zaneo poezijom, zvukom njegova glasa koji je milovao i govorom svoga srca koje je volelo. Kad je svršila, ućuta i zamisli se.

Usta su joj bila sklopljena, izraz ozbiljan i tužan. U takvim trenutcima on je mislio, da je muči neki jad i plašio se za svoju ljubav.

— Voliš li me? — pitao je tiho.

Ona je ćutala. Dušom mu je odgovarala i nije znala da je ćutala.

Ona se čudila, ne, ona je mislila o svemu tome što se dešava sa njom u čudila se kako se ne čudi i ne zgranjava šta to ona, ona, pametna i ozbiljna radi.

On metnu kažiprst u udubljenje između njene donje usne i brade i pritište malo. Usta se otklopiše. Ona se nasmeja kao dete.

— Ti si mi ceo svet! — reče u zanosu. — A ja tebi?

Tada on prionu uz nju kao bršljan i poljupcem joj reče koliko je voli. Nikad je nije tako poljubio. Ona uzdrhta, prigušeno vrisnu i naglo ustade.

— Idi, idi! Neću! Zar ne vidiš da će nas zver prevariti? Ah, sve što živi to je životinja! ... — uzviknu ogorčeno i gnjevno.

I gorko zajeca: ona je htela idealnu ljubav.

A on je stojao nad njom, smešio joj se ljupko i govorio da on, otkad nju voli, nije više nikad životinja. I ona se smirila. I voljela ga još više.

*

Besnela je bura i more je lupalo o velike stene, a prebacivalo talase preko malih stena. Spuštalo se veče nad mračan dan. Ona je bleda lutala obalom. Ovde je ona pobegla od njega, od svoje ljubavi, od svoje želje, od svoga poniženja.

Već četiri dana živi sama i smrt joj je svaki sat u koji ga ne vidi. Ovo je prva bura ove jeseni i ona joj se obradovala i pošla u susret.

Kosa koju je on voleo letela je kao da je htela da se dade vetru da je odnese, odelo joj se uvijalo oko nje kao njeno junaštvo i smetalo joj da koraca, ona se savijala kao želja, koja je pratila njega, samo njega, svuda, u veličini razbesnelog mora, u svetlosti munje, u tami oblaka. Oči u kojima je bila ljubav pratile su njega jedinoga od koga je sama pobegla.

Odjednom — opazi ga. I učini joj se da svanu ili da se munje skameniše na nebu. Srećna kao da je iz mrtvih došao potrča mu u susret.

On ju je tražio gologlav i bled i kad je vide, radost oboji njegove hladne obraze. Pruži joj obe ruke:

— Gde si, šta to radiš?

Ali ona stade prije nego što ga se dotače. I kroz buru, kao zrak sunca kroz oblak, izdvoji se i prozvuča njen glas.

— Želiš li me još?

— Uvek te želim, ali uvek mogu da pobedim želju — reče on vedro.

— Nemoj više bežati od mene, srećo moja; to ne mogu da podnesem.

Ona se nasmeja glasno. Tada on oseti kako njene ruke umeju da zagrle i jedan poljubac pade na njegova usta sa takvom silinom kao da se korski potok vodopadom survava sa svojih snežnih brda.

— Hajde! — reče ona i povede ga velikoj steni, grleći ga sve jače.

U taj mah čuše zaista lomljavu vodopada — jedan ogroman talas prebaci se preko njih i okvasi ih samo nekolikim kapima.

Ona se osmehnu kao da to nije sad prvi put videla i povede ga velikoj steni u koju je silno udaralo more . . .

MILICA JANKOVIĆ

IZ KNJIGE „NARCIS“

O, KOLIKO DNI . . .

O, koliko dni sem o tebi presanjala,
med množico skrivno nad tabo se sklanjala
in v srcu nosila te skozi življenje.

V samoti te sanjalo je hrepenenje,
a tebe zaman vsepovsodi iskalo,
zaman je srcé za teboj vpraševalo.

In zdaj si pri meni, ves v mojem objemu,
in sama ne vem, kako dolgo je temu,
kar našla sem te . . . se li večno poznava ?

Ves zlat je oblak, ki nad nama zdaj plava :
preteklost, sedanjost se v večnost preliva
in v sreči dveh src vsa bodočnost se skriva.

PRITISNIL SEM UHÓ . . .

Pritisnil sem uhó ti na srcé,
da slišal bi vse tvoje skrivne toke,
da slišal bi ljubezni tvoje glas.

Položil sem ti v toplo dlan roké,
da slišal bi vse tvoje mehke soke,
da slišal bi šepèt vseh tvojih sanj.

Obmolknil je ta hip večerni čas :
drevó, ki je biló vse polno trepetanj,
je našlo ptička, da je sédel trudno vanj ?

Glej, vseobsežna moja je ljubav,
in zlat kot pesem solnca iz daljav
v njej tvojega srcá pojoči glas.

ODSEVI LUČI ...

na Bledu

Odsevi luči kakor stebri zlati
stojé navpik pod okni v dno jézera:
čez vode se razpreza sèn večera,
ob bregu trstje slišim trepetati.

Za hip je draga jenjala veslati,
in kakor dahnjen v medli soj vsemira
obraz je njen poln skrivnega nemira —
ob bregu trstje slišim trepatati.

Čez barko draga se je naslonila,
spustila vesla, zbegala gladine:
»O, čuješ, dragi«, — in obraz je skrila —

»tu pod menoj vse žalostne spomine?«
Kot da ga temna slutnja je vzbudila
zamolklo zvon zvoni iz globočine ...

TAKÓ MI JE, DRAGI

Takó mi je, dragi, da bridko bi plakala —
o, kaj se bo zopet med nama zgodilo,
da v trpko je žalost srcé se ovilo?
takó mi je, dragi, da bridko bi plakala.

Kaj moje srcé je — to ubogo, storilo,
da strah me pogleda je tvojega plašnega?
takó mi je, dragi, kot v strahu bi čakala
na nekaj neznanega, tujega, strašnega —
o, kaj se bo zopet med nama zgodilo?

Takó mi je, dragi, da umrla najraje
bi v tvojem objemu, na svet pozabila
in sama pred sabo vsa v tebi se skrila —
o dragi, umrla s teboj bi najraje.

O VEM ...

O vem : bediš kakor jaz,
in veš, da bedim kakor ti ;
odprla si okno v samoto noči,
ob oknu je roža v bolesti vzcvetela
in sveti na moj obraz ...

Kot v sanjah iztegnil sem roko v mrak —
in dih tvoj gorák,
telesa tvojega vzdih in pozdrav
kot rože vonj mi dehti iz daljav :

ob oknu je roža v bolesti vzcvetela
in sveti na moj obraz ...

IZ PARKA BEZEG ...

Iz parka bezeg tiho v noč dehti —
še v spanju tvoja roka kolaj se zgane,
iz sanj telo še kdaj ti zadrhti,
za hip tedaj polnoč drhté obstane —
sladko spi ...

Iz parka bezeg tiho v noč dehti —
po mraku vonj do naju se pritiplje,
čez naju se prelije iz noči,
ves božji sèn noči na naju siplje —
sladko spi ...

IGO GRUDEN

ЈАГИЋЕВ ЖИВОТ ЈУРЈА КРИЖАНИЋА

(Свршетак)

Уређењу друштвеном (права и дужности владалачке и његових поданика) на стр. 387—398, намјењује Јагић особито поглавље, на првом мјесту спомиње К. цара. Та његова прва мисао бијаше, да њему подастре своје назоре и приједлоге. Око тога се вуче кано црвена нит цијело К-во дјело, нитко не смије краља проклињати, ма био и неправедан „Краљ је намјесник и помазаник божји, Бог даје зле краљеве ради људских гријеха. Краљ је подвргнут заповиједи божјој, бесједи човјечјој или опћену гласу". Јагић додаје: „то је признање са стране К-ве оне познате реченице: vox voculi vox dei". Но ми додајемо, да су и овако нејасне К-ве ријечи

Међу осталим тражи К. од владара, да не допушта до власти иностранцима па да уклони размирице међу завађеним бискупима, дакле измирење истока са западом. Владар треба да се обвеже, да не ће бирати инородника нити ће се женити у туђини. Русија се сто не држаше тога начела послије Петра Великога! И владари су само ради народа. Ипак главно начело К-во бијаше: l'état c'est moi.

К. мисли, да само племићи могу посједовати имања. Инородницима се има забранити сваки посјед у Русији, части и службе, али међу ове не припадају у опће Славени. К. не вјероваше у тобожња привилегија, што их је поклонио Славенима Александар Велики. К. заговара у владарској кући насљедно право, а неће да зна за изборно право.

Материјалним односима земље и њезиних становника (398—406) посвећен је чланак, из кога вадимо ове К. мисли: Најбоља је земља, у којој влада разум и домишљатост, гђе има уређених пристаништа за лађе и трговишта, гђе цвате велика прекоморска трговина кано у Енглеској и Брабантској земљи. У Руса кори превелики луксус у одијевању. Хвали млетачку ношњу, гђе племићи носе црно одијело, без особитих украса.

Наша је погрјешка, каже К. (штете, што их наносе Русима и Славенима иностранци, 406—411) ксеноманија јер се чудимо свему, што је туђе, а свој домаћи живот грдимо, понизујемо и забацујемо. Тако понизујемо себе и свој језик па тко не умије туђих језика, цијене га, да није достојан свога звања.

Ксеноманија је помамна к другим народима и туђим стварима, залишна вјера у инороднике. **Ни један народ није толико срамођен и вријеђан од Нијемаца, колико ми Славени. Ми сами дозивамо у своју кућу туђу власт.** Инородници нас вуку као медвједе, уређују нам краљевства, нарививају нам краљеве, подјељују нам краљевске наслове, градећи од наших владара своје слуге, а себе држе за богове. Руси попут Турака примају објеручке сваког инородника. **Нијемци се у наше земље селе па нас већ истиснуше из Поморја, Шлеске, Пруске и Моравске. У Чеха има мало нашег народа у градовима, а у Леха сви су градови пуни Нијемаца и других народа те има у њима више инородника него нашинаца. Нијемци нас потиснуше са бродоносних ријека и потјераше нас у широка поља, да оремо. Нијемци су подјармили и понијемчили славенске народе ради њихове неслоге.**

Своју синтезу Крижанићевих идеја завршава Јагић чланком: **о радној снази, на којој има бити грађено благостање Русије** (411—427). У нужне, штетне чланове друштва увршћава К. јеретике, инороднике, распикуће, лихваре .... Потребни су попови, монаси, сликари, граматици, историци, аритметици, филозофи итд. Његови су планови, каже Јагић, грандиозни, јер се ни данас не изведоше. Што говори о потреби добрих цеста, позивајући се на примјер Римљана, нијесу Руси ни за 300 година провели. Био је непријатељ монопола. Када би се сва роба производила код куће, н. п. артија, могло би код куће много хиљада људи удобно живјети, одакле би имала користи и царска благајна. Наш је народ трома ума (често понавља). Он цитира и мисао француских физиократа 18. в.: pauvre paysan, pauvre royaume, pauvre roi.

Робове спомиње К-ћ једанпут, но из приопћених цитата право не разбирамо, што о том мишљаше. Само опажа, да у Русији не добијају робови довољно хране, јер краду и отимају. Не прође ни једна ноћ без убијства, особито о великим празницима, када се опијају као помамни.

За војску примјећује, да јој је нужна брзина. Не ваља у томе погледу опонашати само Нијемце.

К. је био музикалан, а у животу обожаваше државни апсолутизам. Не бјеше против тјелесне казне. Ропство у Русији цијени као један од ступова државне снаге. Зграња се над пијанством у Русији. Кори све Славене због склоности к шировању и веселим обичајима: пијанчевање о ускрсу и о другим великим празницима (рођендани, крститке, кармине итд.). По Русији се виђају мушко и женско,* како се ваљају по улицама пијани те падају у блато, па и попови. Проклети Рабаки! кличе К-ћ.

Ово је ето извод К. мисли из његове Политике према непотпуном издању за стрпљивог читатеља, а из Јагићеве књиге. Доиста „benevolus lector", како кажу средовјечни писци, треба устрпљивости, да прочита красне мисли, али несређене и у нелијепој форми, којом се К. није служио. Па она вјечна понављања истих мисли и ријечи, па онај мијешани језик! Све то не мами читатеља. Јагићев покушај синтезе политичних, социјалних, вјерских и народних идеја не може да буде већ зато потпун, јер је начињен већином на основу непотпуног издања К-ве Политике, како ју је, издао Безсонов. Јагић се дотакао не само политичних, економских, вјерских и народних ствари, што их истакоше Брикнер и Валденберг, већ свих питања, које претреса К-ћ у Политици. Дакле је потпунији, а ми ево изнесосмо, што нађосмо у Јагићевој „књижици".

Да још што кажемо о К-вој начитаности (428—458). Толико није прочитао књига ниједан човјек у Русији овога времена. Даровит је био човјек са ванредним памћењем, пун великог знања филозофско-теолошке струке, стечена у Грацу, Болоњи и Риму па дубоко познавање св. Писма, које знадијаше готово на изуст. Познаваше и свете оце, грчке и римске, стару класичну литературу: Платона, Ксенофонта, Полибија, Плутарха. J. Цезара, Курција, Вергилија, Аристотела . . . Нијесу му били туђи ни хуманисте, бизантински историци, Макијавелијеви списи, њемачки протестантски писци итд. Његова је Политика пуна свакојаких рефлексија, анегдота и критика, често врло оштрих и саркастичних. Више пута напада н. п. владу цара Ивана Грознога. За Талијане каже, да нијесу јунаци, јер су поцијепани и подложни другим

* Недавно сам (мало прије рата) у некој улици петроградској срео по бијелом дану двије женске лијепо одјевене али пијане. Ако су то биле и демимондкиње, такова пита не виђех нигђе у свијету.

народима па се више занимају за трговину него за ратне ствари. Вергилову причу о Енеји о исходу римских краљева забацује. То му је само ласкање те оно причање није подобно истини. И у домаћој историји налази злих посљедица ласкања. Тако н. п. не вјерује Мрнавићу, да је Александер Велики подијелио Славенима неке особите повластице на велик дио Европе.

Бјеше изврстан сколастички дијалектик, али није био озбиљан историк. Није волио поезије, чак нијече Славенима пјесничку даровитост. Поетику је сасвим забацивао. Он тврди: inter omnes linguas nula est minus apta ad componendos versus qualescumque, quam nostra sclavinica.

К. кори таштину докторску. Тријезно схваћа женидбено питање па топло заговара множење народа. Објективно је ипак хвалио добре њемачке обичаје, па и у овој ствари. У историји је вјешт приповиједач. Бјеше човјек ријетке духовне оригиналности, а такав му је био и језик кано смјело начињени орган његових мисли, вели Јагић.

V.

Важан је и задњи Јагићев чланак као прилог други (први се бави око К-ве начитаности): Крижанићев језик (460– 487).

Из писама бискупу Винковићу и Леваковићу се може доказати да се К. већ као клерик бавио питањем о језику, да се обогати, очисти и усаврши. Испрвице се обазираше само на нарјечје свога родног краја, а то бијаше икавштина чакавска с неком примјесом кајкавштине. Он је већ тада био присталица лексикалне чистоће те рад састављаше нове ријечи, па и касније склон неологизмима. У њега не бјеше пјесничког полета па би био изашао, да је остао у подручју материнскога језика, само писац средње руке, који не би био никада достигао Гундулића или Палмотића, мисли Јагић. Како га неки нутарњи нагон тјераше све даље у свијет, биће рано почео размишљати о потреби особита језика за своје велике циљеве. Лако, да му је неким ослонцем послужио језик хрватских глагољаша, који је ваљда познавао већ у младости. Г. 1647. изријеком признаје Леваковићу, да умије читати ћирилицу и глагољицу. Сва је прилика, да се је већ у Риму, када помишљаше о мисионарству у Русију, упознао са унијатима, н. п. с бискупом М. Терлецким. Није додуше доспио к њему у Холм, како жељаше, али долазак у Смоленск и у Москву, имаде

зањ велико значење. Оквир се његових језичних погледа раширио. Још прије другог поласка у Москву мишљаше на стари словински језик кано орган књижевног рада за шире славенске кругове. То показују стихови у славу Фердинанда III., гђе није његов језик црквени јужно-славенски, већ руско-славенски. Настојаше, да се језик обогати и усаврши новим ријечима за изражавање филозофских мисли и политичких. Зато је радио око граматике лексикона: „да бисмо имали обиље речи с колико јест потребно ко проязјављењу чловјеческих замислов во всјаком говорењу при обћих народних справах". Тако је дошао до мијешања црквеног језика с елементима из живих извора. Увјеривши се у Русији о сличности руско-хрватске акцентуације, дође лако на мисао, да је допуштено и потребно мијешање ријечи. Он вјероваше, да су Задунајци (Хрвати, Срби и Бугари) дошли из Русије у своју нову домовину те му се чинило, да смије лексикално благо њихово преносити опет у Русију. Овако се развила у њега мисао књижевног језика, којега су саставни дијелови: црквени језик славенски, руски народни и хрватски. Настале празнине којекако испуњаваше. Он увијек жали, да су слав. језици сиромашни. То је разумљиво, ако се уважи, да је његов интерес смјерао на душевне потребе вишег живота.

Језик К-ћев није јединствен, сад одступа више од црквене традиције, сад мање. Језик Политике је руски , али са хрватским изразима. Његов је језик врло богат, исправно и неисправно употребљаваше поједине ријечи. Чини се, да у Политици чешће одступа од икавизма те пише е.

Његов је језик врло шарен. Писац је донекле извео за славенски свијет покушај Лајбницов намијењен цијелом свијету. Многи су К-ви изрази хибридни, пола руски, пола хрватски. Неке је дотјеривао фонетски на калуп руски, друге опет на калуп хрватски.

Консонантске облике као и мушке и — основе узима по хрв. деклинацији: п у т а, г о с т у, љ у д и, камена итд. У деклинацији при дјева долазе дужи и краћи облици, потпуно самовољно: ч е з ц е л г о д, д о б р у п е ч а л, с в и л н у ј у п р а т е ж итд.

Компаратив добива према хрв. језику потпуну адјективну деклинацију, глаголи чисто хрватски примају руски крој: морају, морајеш . . . . Облици глагола јесам се не изостављају кано у р. језику: јесем чул, слишил сем, јесмо лени . . .

Више је сметње могао задавати избор ријечи. Бјеше врло смион. У неологизмима основ је сада руски, сада хрватски; оваковых ријечи има највише у Политици. Будуће вријеме градио је К. с помоћним глаголом будем, али без инфинитива: будут покупали, будут делали. Латинска синтакса завела је К. на туђе конструкције, н. п. неки ак. к. инфинитиво и аблативус абсолутус.

Кад му је фалила руска или хрватска ријеч, стварао је неологизме па и за војене ствари. К. је већ у XVII. в. захтијевао народни језик у команди. Музика му је: звоноигралнаумител, звоноиграње, математика: дивно учење, аритметика: численица, ксенолагија гостогонство, бурза мошња. За чудо највише се бављаше око израза за војску.

Bellum преводи: вражда народнаја, обћаја, многољудна, рат, војна, бран. Полковник би могао бити војвода, а команданта би назвао заповједником. Војвода би се имао употребљавати у војеном подручју, а за грађанскога се употребљава ријеч жупан.

Није му по вољи погреб, већ предлаже хрв. ријеч пивница. Ми за ријечи из подручја титулатура, мисли К., да их не треба преносити из туђих језика, већ их ваља узимати „из нашего словенского језика". за племића предлаже бољарин, бан; тиран му је људодерец. Његово етимолошко тумачење није свагда погодило истину. За ријеч цар је вјеровао, да је романска, док је за краљ мислио, да је права словенска ријеч. Њему је и кнез права славенска ријеч, док је херцега прогласио њемачким изразом.

На крају Јагићеве књиге долази више ситнијих додатака к поједином странама ове велике радње (с. 488—489), казало личних имена, а друго о мјесним, народним и стварима називима, напокон исправци.

VI.

Око тога дјела се наш старина промучио и достојно свршио своју учењачку каријеру.

Пардон! Није довршио. Он још у 81. години послује па се бави око Константинова језика (апостола), за којега мисли, да није био прави Грк, већ да је словенски језик познавао већ из својега завичаја. То је право научно откриће, а колико је Јагић за свог живота начинио тих открића?

Иако је Крижанић познавао много језика и народа, мислимо, да је у својој глави којешта пренио из своје Хрватске, нарочито у Политику. Овђе мислимо у првом реду на његово бављење око војничких ствари. Јамачно из Хрватске потјече највише његова мржња на Нијемце. Та у његову вијеку се јавила неуспјела Зриньско-Франкопанска урота, позната цијелој Европи.

Његово схваћање, да су Нијемци највећи непријатељи славенских народа, овјековјечено је доживљајима из посљедњега рата. Што више, Нијемце проглашује својим душманима цијело човјечанство. Талијанског ће бити подријетла мисао уније, но и она је величајна. Највећи либерализам вјерски на западу, којему и ја припадам од прве своје младости, није уклонио из маса вјерских назора. Нужно је неко уважавање великих етнографа, да је вјера потреба људске душе. С тим питањем морамо и ми рачунати. Сједињење и реформирање кршћанских цркви куца на вратима цијелога културнога свијета. И у том питању бијаше Крижанић велик.

А како је диван Крижанићев сарказам о титули краља Хрватске, Славоније и Далмације, која је краљевина чак добила у наше дане свој kodeks diplomatikus и Monumenta Habsburgica! Нити постојаше када оваква краљевина, а у канцеларијама царским и краљевским је држаху за играчку својих милих Хрвата. Како су само Хабсбурговци за нос водили, признавали и порицали уједињење хрватских земаља, нарочито припојење Далмације! Па не само цар Фрањо Јосип I. (најдуховитији владар 19. и 20. вијека), него сви Хабсбурговци. Према Славенима бијаху сви једнаки.

Крижанић је доиста добро видио и схваћао, не само, што се дешавало у Хрватској и у Крајини, коју су стварали у Бечу, него и у већини Европе.

Pauvres Croates! **И. Милчетић**

CRKVE

(FRAGMENAT)

Crkve kroz noć jure
U žuta nebesa i oblake sure.

Vuku me k njima (o, dosta je! o, dosta je!)
Vuku me k njima od postaje do postaje
Ljudi moga kraja: vrtljari, mlinari
I znojni, od sunca osmagli ratari,
Mirni radenici kraj svojega ognjišta
I božji ljudi, što nemaju ništa,
Oni, što su kleli na prokletstvo dana,
Kojima je radost rijetka, a brige česte,
Propalice i oni, što nemaju stana,
Nego negdje u jarku spavaju, kraj ceste,
Kojima su noge trudne od trnja oštra,
Kojima je život crn, pun mraka i jada,
Prosjaci pred crkvom il na porti kloštra,
Sakati i slijepi ubogari grada,
Očajni i glupi psovači, pravdaši,
Lole i pijanci i kepeci naši,
Još gradjani nam prodani u roblje,
Od vlastitih sinova izdani — o groblje! —
I isti Iškarijoti, Jude, izdajnici
Sa zvekom srebrnika u crnoj mošnjici,
Od Boga i od ljudi prezreni i čudno ružni,
Prebijeni od savjesti, a zavidni, do smrti tužni,
Jer nije k njima sišo Šimun iz Cirene,
Jeruzalèmske ne žale njih žene,
Veronika im rubac nije dala,
Da bi njina slika na oltaru sjala, — —
Pa svak, što vuče krst svoj, stenje: — Oh, dosta je! —
I tri put pada na tla do posljednje postaje,
Gdje skrivena u oblaku, u polumraku,
Smrt čeka — tko će izbjeć njezinom koraku?

Šta će im onda neke sanje
I nade, zlatne kao dan?

Za nadom dodje očajanje,
Pa na krst sjeda crni vran.

Ne će ih napit ni octa ni spužve,
Kad posljednji će dati dah,
Prelomit će se ispod gužve,
Tijelo im uzet znoj i strah.

Ne će se razbjeć njini stražari,
Ni stresti njina Golgota.
Mjesec za oblakom viri stari —
Koliko takvih priča zna!

Tek majčice sijede — o sliko muke!
Na brdima stoje i snijevaju,
Kamenih obraza lome ruke
I tužbalice pjevaju.

I jest. I jesu majčice. To crkve kleče,
Tihe im molbe u daljine ječe,
Kad kamene, u nijemu razgovoru,
U djačke gledju domove pred zoru.

O djaci,
Dobri vilenjaci
U sobicama usnuli nad stihom pjesnikâ,
Nad knjigama mudracâ, ljepših dana vjesnikâ,
Ne sanjajte o crkvama sred bure,
Što jure u nebesa i oblake sure,
A priznačna im zvona
Plaču suzu i muku milijona,
Te iz njih bije tajna bijeda naša,
Prsnulo tjeme Gupca Matijaša,
Krv Petra Svačića i kralja Zvonimira,
Muk dugog ropstva, mukli zvek sindžira!
O novoj Crkvi sanjate — o nova zvona,
Što dižu tornjeve do zlatnog neboskolna! —
O crkvama dobrote, čovječanstvenosti,
Ljubavi ljudske, mira i milosti,

Kojima zvuci lete sred etera
Ko plavi angjeli božji u bjelini sfera, —
Eno : uz ceste i bistre vode našeg svijeta
Šume mlinovi; u sparnom žaru ljeta
Rodna zriju polja na sunčanoj vatri ;
Mirišu voćari ; gdjegdje majur snatri
I sjeća nas skupom svojih teških zgrada
Samostana ili kakvog starog grada —
(Od njega se muka goveda otegne,
Zatalasa i na brda trudno legne) —
Dotle ponizno — na suncu il u snijegu,
Uvijek jednake — kapelice na brijegu
Broje farofe i cintore im lomne,
Gdje pantljike rese krstove nam skromne,
I jer mnogo crkava je našeg kraja,
Zamišljeno glede iz svog malog raja
Na rajeve druge, na kapele druge,
Djevice na raskršćima, pune tuge,
Na crkvice blize i crkve daleke
Spletene u jedno snagom misli neke,
Na hrvatske crkve, štono milost prose
Za sve božje ljude, što nevolju snose .....

. . . .

LJUBO WIESNER

PLAVA

(Svršetak)

VII

Prošao je opet jedan mesec. Bariša Jagodić je bio često zamišljen i mršavio je. Svoju je ženu voleo sve više, ali često ga ni ona sama nije mogla da razvedri. O posetu kod Plave nije joj pripovedao ništa, i samo, kad ga je jednom zapitala, što je sad s onom devojkom o kojoj joj je pisao iz bolnice, zacrvenio se, i odgovorio, da mora da se prevario u njoj ...

Anić ga je često na ulici pitao za Plavu, oficir od Tarnopola također, a i neki treći gospodin, koga je jedva i poznavao, stao je jednom da mu govori o njoj, i sve kao da je hteo da ga nešto

pita ... Video ju je sada češće na ulici, pod veče, većinom samu, katkada i u društvu s muškarcima, i bio sve više zabrinut za nju. Ali k njoj, naravski, više nije mogao da ide.

Jedne je večeri sedio sa ženom kod kuće, kad sluškinja najavi neku damu. Da želi govoriti s gospodinom.

Bariša je odmah pomislio na Plavu i protrnuo, ali žena mu, i ne čekajući, odgovori služavci: »Neka uđe«, i iziđe iz sobe.

Bila je zaista Plava. Ušla je naglo, i Bariši se pričini još mršavijom. Opazi, da je napudrana.

— Dobro veče, pozdravi ga resko. Ja sam došla da Vam kažem, da ste — nitkov ...

Bariša protrnu. Ne toliko od uvrede, koliko od tona njenog glasa i svega što je još za njime naslućivao... Htede nešto da kaže, ali ona se nasmehnu prezirno i nastavi:

— Nisam ponela ni revolvera, ni noža; neću Vas zaklati. Mislila sam čas i na to, ali sve mi se to učinilo premalo za Vašu podlost ... Možda bi jedino onda bila zadovoljna, kada bi svu svoju žuć mogla da Vam kao bljuvotinu bacim u lice. Vi — glupan ...!

Plava je napravila korak bliže, i stala, da mu sipa u lice pogrdu za pogrdom, takovom žestinom i žučljivošću, da Bariša nije ni pomišljao više na to, da se brani ... On je samo sa strepnjom u srcu čekao čas, kada će da joj glas postane tako jak, da će doleteti i žena, i služavka, i stanodavka, i on će biti konačno — propao čovek ... Na smisao njenih reči niti je pazio, niti je nastojao da odgonetne, šta se to dogodilo ... Znao je samo to, da je nastupilo nešto grozno, nešto što je već davno očekivao, i sada već nije bilo ni kuda, ni kamo. Spustio je predano ruke, uzmicao pred njom sve više u kut, i čekao konačnu katastrofu ...

I konačna katastrofa je došla. Kada je Plava već tako vikala, da se je moglo čuti i u drugoj ulici, vrata se sobe naglo otvore, i na njima se pojavi — žena.

Bila je bleda kao smrt. Čula je sigurno sve, i sve je već propalo, samo još hoće da učini konac toj vici ... Tako je to pročitao Bariša na njenom licu.

— Molim Vas, gospođice, stade da muca isprekidano, svet se sakuplja, služavka prisluškuje ..., umirite se ...

No Plava je istom tada počela pravo da viče.

— A što je on mene upropastio i osramotio, što mi je oteo

i život i sreću, i ljubav i hranu, — to nije ništa, je li ...?! Je li bar Vaše devičanstvo oskvrnuo, Vi fina, koštunjava ptičice ...?!

Bariša je mislio, da će mu žena svaki čas pasti u nesvest, tako je bila bleda i drhtala ... Služavka je već također doletela. I stanodavka. Bariša jednim očajnim porivom zatvori vrata i priskoči k ženi.

Ona ga odgurnu i nasloni se o stolicu. On jauknu od boli i uspravi se.

— Iziđite van, gospođice, — stade da viče ... Iziđite!

Ali Plava se ne uplaši, već stade još jače da viče. Neko pokuca na vrata. Pa još jedan put ... Pa treći put ... Sve jače i jače. Bariša stade da gubi svest. Viče opet na Plavu »Idite«, al njezin glas ga nadvikuje, a iza vratiju se čuju još drugi glasovi ... Služavka nastoji da odvuče gospođu. Ona je u nesvesti. Bariša pomaže, da je digne. Onda viče na stanodavku: »Pomozite joj, šta ste tu napeli uši ...? Vidite, da je u nesvestici ...« Međutim već je izvode u drugu sobu i polažu na krevet. On polazi za njom. Čuje glas Plavin iz druge sobe i oseća, da se i njemu magli ... I neki drugi glasovi sad se čuju; — lupaju vrata. Bariša drhće od groznog, neopisivog stida i pada na krevet. Oseća da je nesvest tu i gotovo da je želi ... Još samo čuje neki daleki šum, vrlo dalek i mutan, i to traje dugo, vrlo dugo — — — — — — —
— — — — — — — — —

Osvestivši se, Bariša se je gotovo začudio, da u stanu vlada mir. Do njega, na postelji ležala je žena, još bleđa nego pre, zavezane glave i crvenih očiju. Osetio se u strašnoj neprilici. Premišljao je par sekunada, da li da joj što rekne, ili ne, i šta da joj rekne, ali kad se je okrenuo prema njoj i hteo da otvori usta, ona mu dade rukom znak da ćuti.

— Molim te, danas ne govori ništa; bar danas ne ...

Te noći ni Bariša ni njegova žena nisu spavali. On nije mogao da izdrži više, i stao je da je moli za razjašnjenje, za oprost, za što bilo, samo da se prekine taj grozni muk ... A tada je provalilo i iz nje. U isprekidanim, jecavim rečenicama, ona mu je opetovala sve šta je čula i sve to svršavala istim očajnim upitom. »Ma, je li to istina, za Boga?«, i »Zašto ti meni o svemu tome nikada ni reči nisi kazivao ...?«

Ali Bariša je na to jedva bio u stanju da odgovori. To, što je čuo od svoje žene, rastvorilo je istom pred njime svu stra-

hotu događaja, i do kraja ga zaprepastilo: »Dakle, on je zaista upropastio Plavu, i — d o t l e je već došlo ... ?

Za sve ono prvo on bi lako položio račun pred ženom, izvršio i najtežu pokoru i bio bi mir. Ali ovo poslednje ... ? ! Da je on zaista uništio njenu sreću i mogućnost njenih zaruka sa Anićem, oficirom, ili kojim drugim prijateljem iz bolnice ... ? ! Njegova žena je čula tačno sve to, i — je li to moguće ... ? ! Ma nije li on Aniću pripovedao stvar samo iz zabrinutosti za nju, kao njenom prijatelju, da ga zamoli da pripazi na nju i da ga pita za savet, i naročito mu naglasio, da se nije n i š t a dogodilo ... ? ! — I onda ovo najgroznije ... Da ju je baš time, što je to naglasio — konačno upropastio ? ! Ma zar je uopšte šta takova moguće i zar je već dotle došlo ... ? ! Kao kroz san, seti se sada, da je čuo kad je baš najviše vikala, posle nego što je žena ušla u sobu : »Ni pas me više neće ; — ja umirem od gladi , od sušice ... od žući ... I sve radi tebe ...« — A žena mu međutim plakaše : »I da nisi mislio da je bolesna, ti bi bio i dva dana pre venčanja ... I nebi se bio ni setio na me ... ? !«

Bariša skoči.

— Ma zar i ti već veruješ, za Boga ; zar je to zaista moguće ... ? !

Njega je više bolelo to, što je Plava već dotle došla, nego što je njega krivila. I kako su uopšte ti ljudi gadni, da ne mogu pomisliti, da zaručnik dva dana pre venčanja može i iz drugih razloga da ne upotrebi mladu, lepu i dobru devojku, nego radi toga, što je tobož — bolesna ... ? ! Pa ako je i pripovedao o svojoj poseti kod nje, to je bilo samo zato, da obavesti Anića o neuspehu, i zar da taj čovek, — koji je još i sam pesnik, — ne može da pomisli, da oženjen čovek ide k stranoj ženi za drugo, nego zato, da je upotrebi, ako nije — bolesna ... ? !

— I zar bi se, dakle, ona zaista dala na takav život, za Krista Boga ? !

— I to ti je ta tvoja plemenita prijateljica, govorila mu je međutim žena, — ta dobra i nevina dušica ... A vikala je kao mahnita : »Kad nisam mogla, da dobijem ni tvoju ni tuđu ljubav, onda sam tražila bar svačiju, bar život i hranu, bar malo odeće i užitka.« Ona da voli da pođe i u javnu kuću, nego natrag u bolnicu ... Da, tako je rekla. — — — — — —

VIII

Bariša se ipak nekako pomirio sa svojom ženom. Nedelju dana ju je uveravao o svojoj nedužnosti u čitavoj stvari i o svojoj ljubavi, a nastojao je da zaglusi nekako i glasove, koji su čitavo susedstvo i pola mesta ispunjavalio škandalu ... Međutim prave vedrine nije više bilo u njegovom domu. Bariša je počeo da sedi, da propada i da sve manje piše ...

Što se više udaljivao dan škandala, to je on opet sve više mislio o stvari i sve više ga mučila sudbina Plave. Kolikogod je sebe uveravao, da nije ništa zla hotimice učinio, da je šta više njegov postupak bio plemenit i ispravan, u duši se ipak osećao krivim, i to ga je sve više tištilo ... Uvideo je, da to neće nikada prestati, i da se nešto mora učiniti, da se stvar ispravi ...

Upoznao se najpre sa stanodavkom Plavinom. Dao joj je novaca da ćuti, platio joj najamninu i naputio je, da nagovori Plavu, da se dade ipak na kakav pošteni rad. On da će joj već naći nameštenje. Ali stanodavka je samo uzimala novce i uvek se vraćala istim odgovorom, da Plava samo lovi muškarce, ali da je neće nijedan, jer da je sve bolesnija i mršavija. Bariša je tad dao stanodavki i za hranu, ali vrlo malo ... Žena mu je već dva puta pitala novaca za kuću, a plaća je bila već sva pri kraju.

Premišljao je na sve moguće načine, kako da je iz tog života izvuče, dok je nije jedne večeri posve slučajno sreo, nedaleko njene kuće. Neki muškarac bio je s njome. Bariša protrnu i pođe polako za njima. Kad su došli do svetiljke, potrči na protivni trotoar spreda, i pogleda ih. On je bio radnik i prilično pijan, a ona mu se učini već tako mršavom i slabom, kao da će ovaj čas izdahnuti. Radnik joj se otimao ...

To ga je konačno utuklo. Zaboravio je još isti čas na sve lepe savete, i u ludom očaju uvideo, da nema drugog izlaza, nego jednog. Još iste večeri pošao je k Aniću i stao da mu govori:

— Čuješ, Aniću, boga mi, nije ona bolesna. Ja ti se kunem da nije ... Ti si mene krivo razumeo ... Ona je dapače vrlo lepa i poželjna, i ja sam sam bio pijan od njene lepote ... Ja sam je sve do gola svlačio, ja sam već hteo da se bacim na nju, i samo slika — — — Ah ... verujmi, čoveče, — da sam ja slobodan, da nisam oženjen — — —

Anić, koji se u početku začudio, sad se smešio.

— Ti bi je oženio, zar ne? — prekine ga i nasmija se glasno.

— Čuješ, Aniću, čoveče, zašto je ti ne oženiš? Oženi je, zaklinjem te svim svetim i milim. Ona će da ti bude divna žena.

Anić je prasnuo u smeh i digao se ...

— Ili ako nećeš da je oženiš, a ti bar idi k njoj, lepa je, boga mi i zdrava. Ti i onako nisi oženjen i ideš k drugima ... Zašto da na druge trošiš, kad je ona lepša i treba joj ...? Idi, Aniću, molim te, — i drugima reci ... Molim te.

Bariša je sklapao ruke pred Anićem i bio gotov da klekne. Ovaj ga je gledao čas, smešeći se, a zatim se okrenuo.

— Ne budi tako čudan, Bariša, to više ni pesniku ne pristoji. Ona, ako i nije bila bolesna o n d a, bolesna je sada. Pogledaj joj boje na licu. I društvo kojim se vuče ... Ona je propala.

— Al' nije, Aniću, nije tako mi Krista; glad je to, samo glad, i sve je došlo iz toga što si ti mislio, da je već onda bolesna.

Anić ga prekine.

— Uostalom, sad je svejedno. I drugi bi se prevario: Tvornička devojka, uvek po bolnicama, ide sama muškarcima u stan, a muškarci je — neće ... Valjda nisam mogao da uzmem ozbiljno tvoj izgovor sa — zaručničkom vernošću ... Ja nisam kriv, što sam te držao pametnijim ...

Bariša je očajan pošao iz stana Anićevog i zaprepastio se, kada je video, da je već kasno. Doma je cele večeri bio kao izgubljen, i žena nije prestala, da ga sumnjivo pogledava i da ga ispituje.

Sutra je odmah posle škole pošao k oficiru od Tarnopola i, smešeći se usiljeno, stao odmah da govori o Plavoj.

— Pa zgodna je to devojka, Boga mi; a što je glavno, zdrava. Malo lagana ... no ... Al' hvala Bogu ... Čovek bar može da se s njome lepo zabavi. I konačno, možda to i nije zlo. Od druge čovek dobije bolest i unesrećen je za čitav život, a tu bar zna, da je čista, i — napokon lepa ... da, ... lepa.

Oficir je mislio, da je Bariša pijan i stao je da se smeje.

— Hahaha ... tako dakle prijatelju ... Vi već i za takovim ptičicama letite ... No, hvala lepa, to je već posle par meseci bračnog života, a što će tek da bude kašnje ...?! Lumpovali Vi noćas, a ...?

Bariša je stao opet nešto da muca, no oficir nadoda poverljivo:

— Al' što se zdravlja tiče, nemojte misliti, da te bolesti tako

brzo zacele. Pogotovo, ako se posao dalje vodi ... Budite Vi ipak oprezni, prijatelju, ima i drugih, lepših ptičica, pogotovo dandanas.

Još četvrt sata ostao je Bariša kod njega i uveravao ga, ali oficir, koji je također te noći lumpovao, bio je tako osvedočen o njegovom pijanstvu, da se je samo sve jače smejao i pio.

Kada je izišao na ulicu, Barišu je bolela glava, i osetio je težak očaj i prazninu ... Podne je eto već davno prošlo, žena će ga i opet sumnjivo gledati i ispitivati, i — čemu da ide kući ...?

Išao je bez cilja ulicom i mislio, koga još pozna iz bolnice i kome bi mogao da pođe ... Setio se još trojice, nekog feldvebela u P. ulici, trgovca koji je još u bolnici i trećeg, koji je činovnik u poreznom uredu. Odlučio je da pođe najpre u P. ulicu a posle može i u bolnicu i u ured ... No došavši do P. ulice, smete se i ne mogaše nikako da se seti, kako da počne o stvari ... Ta on je, za Boga književnik i oženjen čovek, i profesor, pa šta može feldvebel da misli ...; a može to još da mu i žena pročuje ... — — — — —

Istom pod večer kasno, vratio se kući, gladan i izmoren do ludila.

IX

Za desetak dana, već je čitavo mesto govorilo o profesoru Bariši Jagodiću, da je postao svodnik neke ružne i sifilitične prostitutke, s kojom je nekad imao ljubavni odnošaj, te da je tako dosadan i odvratan postao u tome poslu, da je zapustio i školu i mladu ženu. I onda se čitavo mesto zgražalo, kako žalosno, eto, ta naša tobož talentirana i idealna mladež svršava ...

Budući je Bariša Jagodić, kao što sam već rekao, bio moj prijatelj i meni poznat kao idealist, odlučio sam odmah da pođem k njemu, i da od njega samoga dobijem podatke, kojima ću da opovrgnem sve te glasine.

Međutim Bariša Jagodić mi je pripovedao stvar tako, da se tu nije dalo što opovrgavati. Ugledavši me, najpre me je izgrlio i izljubio, uzradovao se što sam ga se setio i pitao me za oprost, što je na moje prijateljstvo nekako bio zaboravio. On je naime, odkako je došao na glas, počeo bio da se druži samo s literatima, a ja, kao običan čovek nisam zalazio u njihovo društvo. Nekoliko mi je puta naglasio, da mi je baš zahvalan, što može nekome, tko će ga razumeti, da poveri svoju stvar i lepo mi izredao događaj od

početka do kraja, kao što je ovde iznesen. Došao je i na svoje svodništvo. Ja sam mu rekao, da ljudi pripovedaju naokolo, da ide od jednoga do drugoga i daje im njenu adresu, govori im, kako je lepa i zdrava, kako ima lepo telo itd., a on mi je bez ikakvog sustezanja sve to potvrdio.

— Pa ni moja žena neće da me razume, tužio mi se. Doznala je i samo me grdi. Veli da je sramotim, da čitav svet govori kako volim prostitutke, nego nju, a Bog mi je svedok da je ljubim ...

Ja sam tek sada uvideo svu tragičnu sudbinu svog prijatelja. Pokušao sam, da ga umirim i da ga uverim, kako to Plavoj neće pomoći, a njega će za uvek upropastiti, no on se nije dao.

— Al' ja sam dužan — govorio mi je, ja sam njoj skrivio i oklevetao je. Ja moram nešto učiniti ...

Da mu bar nekako pomognem stao sam češće dolaziti k njemu. Izlazio sam s njime na šetnju, i nastojao da bar dok sam je s njim, ne izrugava sebe ruglu. No to ga nije umirivalo.

Nastojao sam i da se približim njegovoj ženi, te da upriličim nekakvo objašnjenje među njima, ali ona je sve moje pokušaje odbijala uvek istim histeričnim plačem i rečima: »Ja neću da moj muž više misli na neku prostitutku nego na me. Ja ga volim, al' to neću ...!«

Pomislio sam da bi ga možda koja dobra vest o Plavoj mogla da umiri i pokušao sam, da doznam šta je s njome. Ali kad sam došao k njenoj stanodavci, ova mi reče, da ju je oterala, jer nije plaćala i posle toga nisam nikako više mogao da joj otkrijem trag.

Jednog popodneva pođoh kao obično k Bariši da ga izvedem na šetnju, ali mesto njega iziđe mi u susret njegova gospođa, — sva zaplakana ...

U početku se pobojah, ali ona mi brzo i kroz plač ispripovedi, da je koji čas pre došla k njemu neka časna sestra iz bolnice svetoga Duha, i donela mu pismo. On da je na to kao opsednut pobegao vani, a da je nije ni pozdravio ...

Ja sam se, kao i ona, domišljao odmah o čemu mora da se radi i brzo se oprostih. Nešto kao da me vuklo da vidim taj prizor i tu devojku. Bežao sam što sam brže mogao ...

U bolnici spomenuh ime Plavino i naznačiše mi veliku sobu u trećem odelenju. Uđoh oprezno i tiho, nastojeći da me Bariša ne zapazi; bar ne odmah.

U jednom uglu sobe prepoznah njegovu mršavu pojavu, zgurenu nad nekom posteljom... Činilo mi se da plače. Neko sam vreme gledao, i jedva razabirao linije ženskoga bledog lica na postelji i slabe pokrete ruku. Nedaleko njih stajala je časna sestra.

Pođoh k njoj i rekoh joj da sam došao po Barišu.

— Jeste li mu brat ili prijatelj, upita me.

— Prijatelj, odgovorim ja.

— Svejedno ; odvedite ga čim pre, molim vas. Zašto da se tu muči ?

Htedoh je pitati kakav je bio sastanak, no ona me preteče sama.

— To su bolesti kada raspoloženje menja ... Jutros je plakala celo vreme, da hoće da ga vidi, a posle podne, kada je došao, vikala je tako na nj, da je bacila svu silu krvi ... Ja neznam šta je on njoj, ali vidim da pati ...

Pogledah čas naokolo po redovima postelja i bolesnika, a onda pođoh k Bariši. Ali moj pogled instinktom radoznalosti pade pre svega na hrpu rublja iz koga je virilo jedno tanko, voštano lice i dve koštunjave, potamnele ruke ... Samo su oči još bile žive na tom licu, velike, plave oči, kao dva stepna cveta, iste one dobre oči, o kojima mi je Bariša toliko pripovedao ...

Bilo mi je odmah lakše, kada sam ih video. Činilo mi se da one još mogu da Bariši pomognu, i stadoh ga brzo dizati i miriti. Kad je to opazila, ona kao da je htela nešto da kaže, ali počevši da kašlje, samo mi lagano mahnu rukom, kao da hoće da me bodri ...

Bariša se je napokon digao. Ja ga prinesoh k njoj i, gledajući je u oči, htedoh je zamoliti da mu oprosti. Ali ona mi dade rukom znak da ćutim.

Dugo se je spremala i kupila snage, i konačno progovori isprekidano ...

— Ja ... ja sam bila opet zla s njime ... Opet je bio tako preplašen, kada je ušao ... Isto ono njegovo lice ... ono izgubljeno ... Ali ja ga još volim ... I htela sam da ga vidim, i da mu kažem ... najljepši moji dani ... jedini moji snovi ... sve — —

Bariša joj je stiskao grčevito ruku i ljubio je ... Ona se prekinu na čas i poče da govori njemu direktno ...

— Al' ti si ipak svemu kriv, Bariša ; svemu ... Ja evo

umirem kao devica, ja sifili-tič-na prostitutka — kao devica ... Bez ijedne kapi ljubavi, bez ijedne noći, bez zagrljaja, bez života...

Govorila je to sve jače i opažalo se da se uzrujava. Ja htedoh, da iskoristim brzo momenat i izustih ganutljivo:

— Ali Vi mu svejedno opraštate, zar ne ...? Vi ste dobra ?!

Ona me pogleda pronicavo.

— Ja ... ja i onako umirem ...; sad je sve prošlo ... i beda, i glad, i bolest ... Ali sve moje čežnje, sva moja neoku-ša-na mladost — — —

Budući da je govorila glasno, na licu su joj iskočile crvene pege i tamne kapi krvi pojaviše joj se na usnama.

Časna sestra joj položi glavu na jastuk i namigne mi, da odemo. Ali meni se još nije dalo.

— Bar očima mu dajte znak, da mu i to praštate ...! — I to, što niste osetili ljubavi, što niste upoznali života, što umirete kao — devica ... Vidite, da je nesretan zbog toga ...

Bariša je zaridao bolno i stresao se tako, da sam mislio da će mi pasti u nesvest.

Plavine oči gledale su na nj toplinom detinje radoznalosti, vedrih sanja i nejasnih čežnja, i u isto vreme izrazom duboke prokušane tuge, u kojoj se ogledavala konačna spoznaja.

— Ne plači prijatelju, progovori ona tiho i kao preobraženo; umiri se... Ja možda još žalim, ali poslednji čas će ipak biti lakši ... Umiri se i umri dobar —

Posle tri dana pratili smo je ja i Bariša ka grobu. Grudom zemlje i pregršti cveća oprostio se je moj prijatelj od života, koji je bio isto tako dobar kao i njegov, i isto tako nesretan; tim nesretniji što su se našli skupa ...

Njegovoj ženi ja sam objasnio sve i zamolio je da mu bude dobra. Ona mi je to i obećala. Međutim Bariša svakim danom biva sve slabiji i uvek teoretski razmišlja o jednom: — Kako bi bilo, da on na p r i m e r nije bio tako skrupolozan, pa da je, recimo bio prema Plavi kao drugi, i da je na primer — — — — —

NIKO BARTULOVIĆ

ТАОЦИ

Ноћас наш горди нас сан
зваше из дубоке тмине
ко аждајић љутито што пишти
са бездане пећине:
„таоци, туго, таоци
с морских и земских стаза,
с девичких зрачних богаза!
о, ви са мртвих стража,
где било ко гром бије!
ви са пламених бразда,
ку а плуг огњени рије!
и ви по тамницама,
где мисо ко јакреп пије!
звекните лисичинама
тешким, теретом чама
дугог, дубоко погнуте
дигните главе, час
голем је: погибја грдна
Једине Мајке на мегдан
зове вас!” —

Вај, беше л страшнији глас
што кроз ноћ црну навести,
ил неми писак срца
што сваки згрченом пести
у недру стиште свом?
Беше л удеснији јаук
што с наших гаришта стиже,
ил ћутња што престриже
к'о утањени челик
уморних мисли чвор?
Ш чег живот у нама крт,
ш чег један уздах спор,
што сухим промили грлом
к'о из процепа гуја,
беше језивији, беше
гробскији, стихијскији
нег гроб, нег смрт,

што укоченом зеном
у нас толико гледаше
да вид јој душе наше
већ наличаше? —

Ха, али не поможе
душману Удесу, не!...
О, први зраче светлости
понајтаочкијег дана,
што свану без милости,
сведок си запањен, мрк,
да нико не поникну ником!
већ, један за другим, сваки
на мегдан најљући маче
уз осмех боговски грк,
ког снагом последњом зачe!
и загризнувши зубом
рођену рану к' о вук,
завија тмуло: Мати,
како је истина божја
да смртним данас сутра
пролише крви нам бук,
тако је стално да ти,
ма стопут погибала,
не можеш нећеш не смеш
никада умрети!

МИРКО КОРОЛИЈА

SASTANAK

Posednik Vilić sedeo je u sobi svog prostranog letnjikovca i gledao na otvoren prozor. Daleko pred njim sterale su se livade. U dnu njihovom uspinjale su se uz breg šume. A odmah nad bregovima, koji su u polukrugu opisivali dolinu, ležali su teški predkišni oblaci, od kojih nije mogla disati zemlja. I Vilićeva golema prsa su pritisnuli, jer su se ona naporno dizala i spuštala. To je valjda bilo stoga, jer se nikad nije moglo pobeći ispred te sumornosti.

A Vilić je baš hteo : pobeći. Druge je dane on to mogao učiniti. Znao se probuditi u jutro, rano pred zoru. Ovo je bilo najgore, ovo nespavanje pred zoru. U odmornom mozgu jače su tukle njegove tužne i svirepe misli i nisu se dale oterati ničim. Ni knjigom, ni poslom, ni morfijem. Nisu htele da odu nego su naprotiv postajale sve jasnije, kao optužba. Svakim danom koji je prošao one su bivale sve teže, bolnije i umornije; upravo kao ovi oblaci ležale su i one na mozgu. Naročito u tom su bile nepodnosive. Zaludu su dolazile i suze. One su i same bile bespomoćne i nisu ni tešile ni razgaljivale, — jedino što je jastuk postao vlažan od njih i što se posle čudio sam sebi, da može da plače. Da je bio više pri svesti Vilić bi se možda i smejao tome, da plače. Bio je kolos, lepo razvijen čovek, visok i ponosita držanja, dostojanstven. Pa ipak je plakao, pred zoru, — a to je moglo biti smešno. Njegove su oči doduše bile dobroćudne, no on nikako nije bio od orijaša, koji imaju janjeće srce. Bio je čak izrazito odrešit, junačan i radin. No došla je sad nedavno neka boljetica i sasvim ga otupela. Sluge su rekli, da je to sve od one večeri i smejali su se prostački, kadgod bi spomenuli tu večer. Oni su između sebe odavno protumačili događaj i svojim seljačkim instinktom sasvim pojednostavili stvar. Imaju u tom sigurno pravo. Samo su se mnogo čudili gospodaru, da ga vide ovako izmenjena. Što je tu trebalo tugovati? Izbacio, proterao ženu, eto znao je valjda i zašto je učinio. A sad mu sasvim nestalo pameti. Sve su se više smejali i mislili svak za sebe, da su gospoda glupa i da ne znaju živeti. Jednoga jutra otkrili su, da je jastuk vlažan. Oni su nagađali i složili se nakon duže raspre, da je to od suza. Svaki dan odsada bio je jastuk pomno pregledavan; a gospodara su merili sasvim porugljivo. Počeli su više krasti i izmicati od rada.

Vilić nije ništa opažao. Najmanje to, da su sluge postali bezobrazni. Istina, znao je on sada naprečac poradi kakvegod malenkosti pobesniti od srdžbe i tad je ispaštao svak, tko je dospeo pred njega. No to nije trajalo dugo. Sasvim je drugačije postupao pre Vilić sa kućnom čeljadi; nije grdio, ali ih je držao sve u gordoj nekoj udaljenosti od sebe i nikad im poverljivo nije saopštavao ništa. To nije bilo zbog toga, što bi on možda prezirao prostije ljude, nego zato, što je slušao savete praktičnog oca. A ovaj mu je ostavio deset zapovedi kućnih, od kojih je sedma glasila : Ne pristupaj sluzi, hoćeš li da te sluša. Stari je to mnogo tumačio. A baš sad od nekog vremena, Vilić je znao razgovarati

s njima i ne brineći se za ovaj savet. Isto tako nije opazio, da potpisuje račune, koje nije pregledao i u koje su se potkradale sasvim čudne stavke i brojke. Njegov upravitelj imao je mnogo dece; dobro mu dakle došla gospodareva zbunjenost. Sav je dvor i gospodarstvo zanemario, — kao da i nije bilo njegovo. Ipak u kući se i na poljima radilo; to kao da je pokojni starac još vodio brigu o svemu. Navikla na njegov gvozdeni red, čeljad je obavljala poslove onako kako su dolazili, mehanično kao i uvek, a uz to još nepažljivo i leno. Čudnovato je bilo samo, da ni žetelice nisu ove godine pevale, kad su žele u blizini zamka. Sve su one znale za onu večer. Pa premda su se i one smejale gospodarevoj tuzi, osobito kad su bile zajedno s muškima, a osobito one starije žene, ipak su se znale one nešto zamisliti i dižući se na primer od saveznog snopa upitati jedna drugu: A bog zna zbog čega ju je oterao? Kao da su više mislile o tom i nekud ozbiljnije nego muški. Kad je Vilić došao do nadgleda mlaćenje žita, one su se gurkale i značajno pogledavale, ali se nisu sve obešenjački hihotale, sakrivene za prašinom žita i slamom. Kao da su se bojale njegovog zamišljenog, otsutnog pogleda. On bi se počeo zanimati, pitao je upravitelja koliko ima zrnja i drugo, ali se videlo, da on to više održaje reda radi i možda ugleda radi. I, što nije mislio nitko: one godine nije gospodar prisustvovao ni kod predavanja venca, nego je samo poslao darove žetelicama. Videle su ga, gde šeće po sobi, kad su odlazile — i opet su se malko zglednule gdekoje. Čudne su te priproste devojke.

Kuća se držala na tuđinu. Njega po čitave dane nema kod kuće. Noćobdija Luka videvao ga je pre osvita izlaziti s puškom o ramenu. Jednom se taj isti noćobdija jako uplašio (bio je doduše malko slabouman), jer je video gospodara da u košulji i bosonog hoda po perivoju i krši ruke.

— Oni se — priča Luka ostaloj čeljadi — oni se zaustavili, kad su me videli: Je li Luka, paziš li ti dobro na moju kuću? Čudno su me primili i tresli za ramena ...

— Čuvam, gospodaru.

— A čuvaš li ti i mene? — upitali su gospodar i još su me jače stresli. E, ja nisam mogo ništa odgovoriti, jako sam se bio preplašio.

— Dobro je, Luka — rekli su još — dobar si ti ... — samo mene ti ne možeš sačuvati ... Jesu mi za zbilja ovako rekli i

nisu dobro umeli da hodaju. — Istina je — klimao je glavom Luka, gospodar su bolesni ...

Videli su ga češće i po obližnjim selima. Mnogo je išao okolo i zalazio ljudima u kuće. Seljaci su se čudili. Dolazio je bled, izmučen i moli komadićak sira, — ceo je dan u šumi lovio, a nije poneo ništa za jelo. Kad pojede, propitkuje sve kako tko živi, je li sretno ili nezgodno, pita za rodbinu, da li su deca zdrava. Došao odjednom sasvim drugi čovek. Najviše su ga ipak videli u šumi i to u onoj jelovini dolje u dnu doline, sasvim na bregu, po dana hoda do nje. Zverokradica Joso hteo onomad da puca na njega, kad ga je jednog jutra našao u blizini svog skrovišta, misleći da je to lugar. No videći, da se i ne miče, nego leži nauznak kao mrtav, on se provukao kraj gospodara i još mu nazvao boga. Nije ni čuo.

Tako se posednik Vilić spasavao od misli; bežao je u šumu, gde je miris crnogorice u samoći uspavljivao. Umarao se hodom i gladu. Išao je k ljudima, da vidi njihovu nesreću, da bi odvratio pogled na sama sebe. O, samo ne biti sâm, kad otpočnu turpijanja u mozgu! Što je bilo njegovo atletsko telo za te bolove? Isto se tako svijao pod njima, kao da je kakova uboga kukavica. Zlo je bilo, kad je kiša padala ceo dan. Odlazio je i tad, i po kiši. No došavši u šumu i legnuvši pod omoriku, ispod koje je bilo suho, morao je slušati kako kiša grohota preko cele šume, a taj šum u svojoj jednoličnosti bio nesmiljeno setan. Ipak je najnesnosnija ova sadanja sumornost i sparina pred kišu. Od tih se oblaka nikuda ne može pobeći. Oni leže uzduš preko duše. U svesti je pritisnula sivoća njihovog olova, a srce je sasvim utihlo. Samo se mutna melankolija vuče tromo po žilama i pokojiput navrne s mozgom razgovor o smrti. O polaganom i brzom umiranju. Praznina opet — pa jedak, otrovan bol, kad se koja misao probudi i zapilji u dušu ...

— Kad bi uvek imali ovakovo nebo nad sobom, na zemlji ne bi bilo radosti — pokušao je Vilić da misli, gledajući u daljine.

Badava je gledao u daljine. Tih danas nije bilo. Krajina je gluho ćutala. Ljudi što su hodali ispred Vilićevog prozora išli su tromo. A vetra još nigde nije bilo — jedino što je nad bregovima bleskalo; no i grmljavina je bila sasvim mukla, oluja daleko.

Nešto ga rinu iz njegove nepomičnosti i baci sa stolca, — ušeta se po sobi. Nervozno je prelazio rukom preko čela i brkova, hvatao rasejano stvari po sobi. Zaustavljao se sasvim neobično pred knjižnicom i gledao naslove, ali ni jednog nije vidio, sedao

u naslonjač, dizao se, prilazio k prozoru, odlazio od njega, podbočio se na stol i u drugom trenutku već se ušetao opet. Najzad pozvoni slugu.

— Kad dođe gost, javite mi — reče — pa se vrati opet svojim mislima.

— Da li da pošaljem po nju danas?

Kod tih reči izuštenih poluglasno, njegove se ruke ispružiše napred prstiju čvrsto sažmanih od čežnje. Oči mu se zapališe, on sav uzdrhta i baci se sa stolca na divan.

— Marija, Marija — — zajeca on.

Sutra zorom poslaće kola. Poslaće, da mu donesu natrag sreću njegovu.

A ako ona ne dođe? Ne ushtedne doći? Ako je već sve prekasno?

To je bilo pitanje, koje se nametalo Viliću već od onoga dana, kad je počeo da progledava. Kad se najpre kao slutnja neminovnog izlaska javila iz daleka želja, da dovede Mariju natrag. Kakva bi bila njihova sreća da se ona vrati? Kako će započeti njihov život? Vilić je mislio, da je to svejedno, kakav, gori od ovog ne može biti. Ljubav će najzad i prevazići sve nesporazumke. Sad je istom video koliko voli Mariju. Kako samo da to nije znao i onu noć?

Onu noć, kad je poveo u ložnicu svoju ženu, Mariju. Sve se dogodilo jednostavno, dobro su rekli sluge.

Ostavili su bučne svatove i seli u kočiju, koja ih je odvezla u njegov zamak. I kako su seli u kočiju, vrata se zalupila i graje iza njih nestalo, oni su našli usne i u zagrljaju zaboravili put i zemlju. Drhtali su oboje. A noć je oko njih mirna i topla hujala u vazduhu šume, kroz koju je jurila kočija. Sumaglica zakrililа je misli, a uzbuđenje osušilo grla. Ništa nisu govorili, a Vilić nije slutio da bi se iz te zanosne tišine mogla roditi nesreća.

Naredio je, da ga nitko ne čeka u zamku. Ipak je zamak bio sav osvetljen, a po sobama je bilo cveća do nesvesti. Vilić se začudio, da Marija ćuti. Nije znao, da ona skuplja hrabrost. Nešto ga je udarilo posred grudi, kad je ona prišla k njemu i zagledavši mu se u oči, obujmivši mu glavu golim rukama, rekla mu, da ona nije tako čista, onako, kako on to drži o njoj. To da mu je dužna reći u času, kad hoće, da je povede na postelju. Ona je još pokušala, da nešta pobliže kaže o tom svemu. Ali on nije više ništa

slušao. Nekakva bela kuglja iskočila je pred njegov pogled, a krv mu odjednom stala besno juriti po žilama. Soba se lagano ljuljala.

Klonuo je najpre na ležaj, a Marija ga je gledala ukočeno, ne toliko sa užasom, koliko sa neizmernim začuđenjem. Najednom je on skočio sa kreveta, ustobočio se pred njom i besno odgurnuo njene ruke, koje su počele zaklinjati.

— Onda vi — — gospođo, — ne spadate u moju ložnicu ...

Ona se samo previla; koljena joj se presekla. A on je istrčao napolje, osedlao konja i odjurio.

Sve se to tako strahovito brzo desilo, da Vilić ni sam nije verovao, kad je sav u znoju sjašio u nekoj šumskoj čistini. Bacio se u travu ... A u mozgu je divljao užas. Odmah u prvom trenutku osveštenja osetio je on pored ostalog i jetkost radi svoje krivnje. Najpre nije verovao, jer da sanja. No prešao je prvi val pene po krvi, i on je video, da je java. Kaošto se to događa sa našim sirotim mozgovima, kad ih život ošine po ćelijama i po staničju. Uzdrmaju se celi i prelaze u delirij iz kojeg vode dva puta napred i nazad, u život i iz njega. Nikada se ne može znati, koji je put uopće bolji. No Vilić je još lepo mogao da podnese život, on se brzo osvestio i počeo vraćati natrag u život. Svakako je to osveštenje bilo vanredno bolno. Njegova je strast bila duboka, strast potpune zanesenosti, silna strast ljudi, koji su neobazrivo, slepo ljubomorni na sreću, koju žele. Zato se on počeo svijati već onim časom, kad je po prvi put iza svog »nastupa« došao k sebi. Odmah je prokljucála u njem savest: zašto je nisi slušao do kraja?

Naskoro je to kljucanje postalo nepodnosivo, toliko, da je u muci tražio protulek. Muška ga je priroda htela naći. Čistu ženu hoću, — urlao je u njem instinkt dobrog poroda. Zapravo glasila je ta reč: čistu ženu treba zahtevati; a on je to sad primenio na sebe. I jednim mahom dao je zadovoljštinu ovom visokom zahtevu. Što je onda proklinjao taj razlog u časovima, kad mu se činilo, da je tom zadovoljštinom sve svršeno? Da njegove sreće više nema; kaošto se to događa u svakoj velikoj nesreći, da ima časova, dugih i kratkih, kad život i uz najpomnije gledanje izgleda potpuno, potpuno besciljan. I bio bi odista, da pod svešću u isto vreme ne rade neke, tko bi znao, dobrotvorne sile i potkopavaju tu pustu besciljnost, stvaraju najpre male puteve, pa onda sve šire i šire. Za sreću. A čovek oseti, da se u njemu još nešto miče i ne pitajući odakle to, uhvati se za nešta i pođe dalje. Bolest je vrlo opasna, no čovek se izvuče, premda imade mnogo smrtnih

slučajeva i pogiba se mnogo. Iz neke izvesne daljine to pogibanje izgleda dostojanstveno, to pogibanje ne od bolesti, od bacila, nego od udaraca života. Inače iz blizine i to pogibanje može da bude malo.

No Vilić je već na početku prešao opasnost i ušao u bol. Ovaj ga je testerio, blanjao, pilio i grizao. Osobito ga je grizao od onog časa, kad se zatekao pri pomisli, da bi trebalo Mariju natrag uzvati. To je valjda bio nesvestan razlog i tad, kad se onog jutra najedared bacio iznova na konja i poterao ga u ludom kasu natrag kući. Biće, da ga je podbadala misao: možda je ona još tamo. No dočekao ga je začuđen, zaprepašten pogled upravitelja: Gospođa se odvezla. Ništa ga nije peklo to, da pod ovakovim okolnostima svi mogu da saznadu razloge njihovog rastanka. Šta ga se ticao svet!

Gospođa je bila otišla i odnela sve, sve, sve. Ono je jutro bilo mutno, došle su odnekud magle i stegle su Vilićev pogled, koji je tražio razjašnjenje za sve, što se dogodilo. Beskrajna tuga i sve jače kajanje stvarale su očaj, koji je stizao do vrhunca, kad bi onaj trenutak izilazio pred njega, da ga svaki put ponovno optuži s Marijinim začuđenim očima. One su bile začuđene malko neobično, malo presenećene iznenadnim strahom, ali ipak bez konačnog straha, jer ona nije slutila, nikako nije slutila, da će onakve reči preći preko njegovih usta. I da će se sreća tako naprečac stropoštati, spljoštiti, nestati. Ta da, ona je počela da priča nešta o svom prestupku, pričala je do njegovih kolena uzevši mu ruku, koju je on posle tako brutalno istrgao. Nežno i toplo je pričala, s poverenjem je pričala, no o čem, to se Vilić nije mogao nikako setiti. Nijedne reči nije zapamtio od te kobne ispovesti. Krv je i suviše poplavila njegov mozak i pretila je da će prsnuti. Ipak se sećao, da je Marija onda već, kad je on ustao i kad je videla njegov sumanut pogled, zakriknula i obujmila mu stas:

— Kunem se, samo tebe ljubim ...

Te su reči najviše parale svako sećanje o tom prokletom trenutku. On ih je tad presekao i presekao je i dvogodišnju vezu ljubavi. Dugu vezu svezanih već života. I to je baš bilo ono, što Vilić nije mogao da pojmi. Marija je bila toliko odana, toliko njegova, to je on dobro znao, pa ipak ju je odgurnuo. To je bilo jako nerazumljivo i Vilić je konačno počeo da veruje u demone.

— Netko je u tom času vrebao na mene u mojoj ložnici, ugrabio mi dušu, uvrebao me i satro, — govorio je jetko i gorko, kad je

pokatkad, da bi se mučio na drugi način, razmišljao silom o svojoj nesreći nekim hladnim, očajničkim samoprepiranjem. — Dobro je ugrabio! Jedan tili čas ... smejao se Vilić svojoj nemoći.

Dani su trajali u besnom kidanju, nepopustljivi, teški, znojni. Uvek se počimalo iznova: najpre strašna želja, da se Marija vrati. Jedared je i zapregao, pošao pa se opet vratio. Valjalo bi s njom živjeti ma i pod cenu večne tuge i svejednakog ćutljivog predbacivanja, valjalo bi s njom živeti, jer ju je ljubio i sad kao i pre, samo bolnije, mnogo bolnije. Došla je za tim pomisao: Kako sam je mogao tako odbaciti? Trebao ju je dugo slušati, dobro razumeti i tko zna, možda i zaboraviti njenu ispovest, trebalo je tako učiniti, jer od tog zavisi njegov život, to sad vidi. Sad ništa nije znao, jer nije slušao, a to je bilo jedva podnosivo. Šta onda, ako se on prevario u Mariji, ako je ona drugačija, nego što on vidi, ako je njihova ljubav krhka jer iznutra ima laži. Ne, to nije moguće. Ali tko je onaj, radi koga se Marija htela da ispovedi njemu? Tu u tom pitanju najače ga je povijala ljubomora na prošlost, opet jedna obična muška stvar. Zbog ovoga pitanja dolazio je na pomisao, da više njemu nema sreće s Marijom. Odmah zatim uveravao se da je bedno ovakovo shvatanje i da će se uništiti, ako se Marija ne vrati. Malo pomalo zaoštrile se ove opreke, ispreplele se, išarale u duši, postale vitke kao zmije i načinile krug iz kojeg je spasavao samo umor. Zbog toga je već šest nedjelja trajao njegov očaj, zbog toga, što nije mogao da izađe iz tog kruga. Da toga nije bilo, on bi već odavna doveo Mariju.

Zbog toga vrzinog kola ön je uporno odbijao posredovanje svog prijatelja Stanića. Ovaj je bio pažljiv i nežan do krajnosti, znajući dobro, da je rana opasna. Doneo je vesti o Mariji nedelju dana posle one noći. Te vesti kazivale su samo, da je sasvim prebijena, — da još živi, da ćuti i da ljubi. Samo jedared je govorio Stanić s njom, no njena sestra donosi mu svaki dan vesti o Mariji. Rekao je Viliću, da će ju sâm on dovesti, ako ovaj to hoće. Ovaj najpre nije hteo da čuje a onda je govorio uporno prijatelju o onom pravu, o čistoti porodice ... Najzad je već uspeo da pita Stanića:

— Misliš li brate, da je pravi život moguć ... — sad posle svega? Neznam ja, možda ću ja nju i pozvati natrag — — jer je volim i sad, glupo je volim, ali među nama će biti uvek brana, koju je postavila prošlost ... jer ja sam nju želeo — sasvim čistu.

Trpeo je i dalje i postajao sve smućeniji. Tad je, da bi uzmak bio lakši, životni instinkt napravo iz njega privremenog cinika.

— Pozvaću je natrag — šta — rekao je on Staniću, — i druge su verovatno takve. A ona mi je bar htela priznati. He, uzećemo to kao olakotnu okolnost. Pozvaću je dabome. Samo neka ona malo čeka, — ne smeta to njoj.

A pri tom je grcao i jecao.

No Stanić je bio zadovoljan i tro je ruke. Volio je prijatelja. A juče mu je poslao pismo, da će danas pred veče doći k njemu, Viliću, čovjek koji će mu saopštiti važne stvari. One se tiču čak i Marije. Moli ga, da s njime ljubezno postupa, da bude susretljiv, jer da je to dobar prijatelj Stanićev.

*

Sasvim se stuštilo i mrak je počeo do kulja odasvud. Dole duboko u bregovima već je padala kiša, i bregovi su se sasvim zamaglili od mlaza. Malko se već i drveće micaše, a sevanje je postalo jako i nije prestajalo.

Sad su se čula kola na cesti i naskoro su zaškripala po pesku ispred Vilićevih prozora; on se nevoljko diže i pođe pred gosta koga mu najavi Stanić. Biće trgovački putnik, mislio je i bljutavost ga zaokupi, što će morati razgovarati o poslovnim stvarima. No Stanić je nešta natuknuo o Mariji. Međutim video je odmah, da nema posla s trgovačkim putnikom.

Iz kola je izišao, polagano izišao visok, neobično bled čovek, crne kose, u kojoj je pažljivo oko moglo zametiti i po koju sedu. Došljak ipak nije imao više od 30 godina, na jake su brazde zategle njegove tanke usne i prosekle čelo nad obrvama. Nad uskim nosom ležale su duboko usađene crne oči, koje su gledale turobno, a to je valjda bilo od puta i prašine. Zbog tog turobnog pogleda imao je došljak vrlo ozbiljan izgled.

— Jakov Matijević — rekao je stranac hladno, kroz zube.

Činilo se, da je gost bolestan, jer Vilić oseti, da mu ruke drhću.

— Ja se ne mislim ovde zadržati dugo. Ujutro zorom krećem za voz. Molim vas naredite tako, da spreme kola za vremena. A naše poslove ćemo brzo obaviti. Ja volim noću da razgovaram. Nego jako sam umoran i želeo bi jedan sat odmora.

On je to smrsio odsečeno, kao da mu je teško govoriti, pa zatim pošao ćutećke pored Vilića. Teško se uspinjao stubama.

— Vi možda patite na srcu? — upita Vilić sa uljuđenim učešćem.

— Ta da, tako će biti, to će biti — odgovori došljak nervozno i razdraženo, kao što bolesnici odgovaraju, kad im dojadi večito spominjanje njihove bolesti.

Vilić pokaže gostu njegovu sobu i siđe zatim natrag u prizemlje.

Krupne kaplje kiše počele su tapkati po zemlji. Vetar se digao i povio krošnje. Čulo se posvud zatvaranje prozora na zamku. Marva se nešto uznemirila i počela mučati. Vilić je zatvorio prozor, spustio zavesu i upalio svetlo. Napolju je počeo mlaz da grohoće po prozorima, a u sobi je postala još teža omara i sparina. Posle se zatalasao dim od nervoznog pušenja Vilićevog. Dugačke plavkaste i sive pruge ležale su preko sobe, kao oblaci malo čas preko neba.

(Svršiće se)

VLADIMIR JANKOVIĆ

РАЗГОВОР У НОЋИ

„Пожели срећу, синко, паде звезда"
„У свакој срећи, мајко, крик се крије".

„Крик изгуби се као тон у ноћи
Нејасан, чудан, лепши од тишине".

„Крик је, мајко, смех и поруга".

„Пожели, синко, срећу детињу
Смех малог срца чист је као суза".

„И као дете ја сам плакао
Плач малог срца боли најтеже".

„Ти пригни главу, скроман, друге љуби,
У туђој срећи своју срећу тражи".

„И другима је као мени, мати,
И други љуби, сретан је и пати".

„Пожели миран сан свим који пате
У ноћи без сна миран сан је срећа".

Томислав Пинтар

JURAJ ĆULINOVIĆ U ŠIBENIKU

(SVRŠETAK)

Godinu pred smrt, 10. marta 1503., kupio je Ćulinović još jednu kuću negde oko sadašnjeg Macolenijeva pozorišta od naslednika nekog Šibenčanina, što se bio preselio u Split[50], a ima podataka, da je imao u gradu još nekoliko kućica[51] : sve skupa daje dakle utisak, da je naš slikar vredio kao vrlo imućan građanin i da je mogao da bezbrižno žive, tek što se često parničio sa šurom Pavlom[52], a opet je radi intimnih odnošaja sa služavkama jamačno često zadavao glavobolje svojoj supruzi. Sina Luku imao je tako s Margaritom Grgurević, koju je 3. marta 1480. uzeo za

---

[50] Bele̖ž. Campelis 1503. 86. : domum de muro et lignamine, cum suo solo soleratam et cuppis cohopertam, Sibenici positam in contrata sancti Saluatoris siue porte magne terre firme iuxta domunculas eximij legum doctoris domini Jacobi Tollimerij, iuxta domunculas magistri Michaelis Ciuitanouich sutoris et iuxta uiam publicam a duabus partibus. Pri podeli Ćulinovićevih dobara od 2. marta 1508. ona je dopala njegova šuru Pavla Orsinija (Bele̖ž. Campelis 1508. 28. : vna casa murada et solerada, coverta de cuppi, posta in Sibinico in contra de san Salvador vner turre dicto Badang, apressa caseta de Martin de Zampellis notario, uia publica et altrj).

[51] U podeli njegovih dobara od 1508. dopala je jedna kućica na Torici sina mu Luku (una caseta menor in Sibenico posta in Goricia da parte de ortis aprend vu altra caseta mazor posta in Goricia de Sibenico da parta de bora apresso soprascripta caseta minor. Bele̖ž. Campelis 1508. 28.).

[52] 10. juna 1475. obećala mu je tako Orsinijeva udovica Jelisaveta sa sinom Pavlom, da će mu osim ostatka miraza isplatiti sve, što mu duguje (Bele̖ž. H. Rubens 1475. 53.), 1. augusta 1488. obećali su mu opet podmiriti neki novi dug za ulje (Bele̖ž. Didomerović 1488. 51.). Orsinijeva udovica Jelisaveta je već svojim testamentom od 11. marta 1486. ostavila nešto imanja i Čulinovićevoj supruzi Jeleni (beleš. Didomerović, Zaveštaji 1469.—1495. 151. : reliqua nero omnia bona sua — dimisit ser Paulo, item Elene et Nadaline sine Joanne filio et filiabus suis equaliter inter eas diuidenda), pa je i stoga iza Jelisavine smrti, koja je umrla negde u početku g. 1490. (26. nov. 1489. spominje se još živa Beleš. Didomerović 1489. 169., a 20. apr. 1490. označena je već kao mrtva Libro A. 7. u Novoj crkvi), dolazilo do parničenja u početku u Šibeniku, a kasnije i u Mlecima, sa šta je Čulinović 18. juna 1494. izdao punomoć Šimuna Saračenovića, da ga tamo zastupa (Bele̖ž. Campelis 1494. 112.). 31. junuara 1495. prepustili su spor Petru Tolimeriću i Ivanu Lukočiću, da ih oni nagole, pa sasvim što su 14. marta punomoći produljili (Beleš. Campelis, Nagodbe 1488. — 1506. 133.), do nagodbe nije došlo. Nagodili su se tek 27. juna 1496i (Beleš Campelis 1496. 156.), a ostatak i majčine ostavštine primila je Jelena stoprv 20. juna 1503. (Beleš. Kamenorić 1503. 72.

služavku[53], a biće, da mu se sin rodio g. 1489., kad je on 23. juna te godine uzeo drugu služavku[54], našto je Margarita, koji ju je onda 10. juna 1489. udao za drvodelju Petra Radivojevića obećav mu u ime Ćulinovićevo isplatiti u godinu dana miraz od 100 lira[55], što je Ćulinović stoprv 7. novembra 1492. isplatio[56]. U testamentu ćemo sem toga videti, da je imao i nezakonitu kćer Stanu, ali tko joj je majka, nismo uspeli saznati.

Da je kroz sve to vreme Ćulinović i slikao, nitko neće sporiti, tek su arhivski podaci baš u tome, što bi nas najvećma zanimalo, vanredno škrti. O njegovoj saradnji na onoj slici u Radoslafčićevoj kapeli već smo govorili, a inače se zna, da je 22. maja 1489. sklopio s braćom Didomerovićima[57] ugovor, da će za njihovu kapelu, treću desno od ulaza u katedralu, izraditi veliki poliptih[58],

[53] Beleš. Didomerović 1480. 27.: Mathias Gangurevich de sub castro Starmicehj locanit Margaritam, filiam suam etalis onnorum 14. neb circa — in seruicialem magistro Georgio Chulinović, pictori presenti et conducenti, ad annos 5.

[54] Beleš. Compelis 1489. 39. : Marcus Barnobich, habitator Scardone — locanit ad annos 7 — magistro Georgio q. Thome, pictori cini Sibenicensi presenti — Elenam, nepotem suam et filiam cond. Martini Zecich, annorum circa 8.

[55] Beleš. Didomerović 1489. 104. : Matrimonium Petri Radinoienich marangonj cum Margarita. Magister Petrus q. Radinoy, in sernitio — ser Johannis Droganich — matrimonium inter se contraserunt — iden ser Johannes nomine magistri Georgij q. Thomasij, pictoris cinis Libenici — promitis dare libras 100 — ad onum annum — promittens — si dictus magister Georgius non dabit dictas libras — quod idem ser Johannes dabit de suis proprijs denariis.

[56] Beleš. Campelis 1492. 131.

[57] Ded im je Didomir Fračević, po tome im se otac i zove Didomerović (Didomedovich, Didomirovich, Didumeronig, Didomirich, Didomerich, Didumerich), a kako se Didomir prevodilo sa Dominicus, naskoro su se počeli zvati i Dominici, de Dominicis te polatinjeno de Fracis i Didomerida.

[58] Beleš. Campelic 1489. : Jo magistro Zorzi quondam Thomaso pentor ne fazo noto et a chi nedera qui de suto seripto de mia man la obliga et pacto a noler far et compir la nostra palba, cussi quelli foge far et altro quelo mancha de intago — prima fare, che la ditta palla — sia ben dorada de ero bon et fino et campizada de bon azuro et bello et de altri colory — ne prometo a far et depenzer le figure sue in li campi soi in lo dito casso de ditta palla, zio e far le ditte figure : prima far la Nostra Dona cum lo Fiolo in brazo in el campo dimezo et altri figure per la di quellle nuj me darete per nota — noio questo in mia liberta a fare li so campi de le dite figure d oro oner de colori depenti — non noio mancho de ducati 95 — toglio a far et a depenzer et dorar la ditta palla piu per lassa ona memoria bella et zentile de mia man in questa terra piu per onore et fama, che per lo gua-

o kome znamo da je u sredi imao Devicu s Hristom, te da je tu bilo i drugih svetitelja; zamislimo ga nešto kao njegov poliptih u londonskoj »Nacionalnoj gareliji« (National Gallery): u donjem redu sva je prilika s imenjacima braće, dakle sa sv. Dominikom, sv. Ivanom i sv. Grgurom, četvrti je možda bio sv. Marko (ime četvrtog im brata, koji je tad već bio mrtav) ili još verojatnije sv. Lovrenac, jer je to ime njihova oca, oltar je uostalom i nosio vazda ime sv. Lovrenca, otkad su ga 1444. dali podići plemić i trgovac Lovrenac Fračević-Didomerović i isto tako trgovac, ali pučanin Lovrenac-Mojsije Goniribić-Ljučić (Goniribich, Gonirebich, Gonerivich, Glincich, Lutcich s pridjevkom De Codignola). U gornjem redu treba u sredi zamisliti Hrista na križu s Ivanom i s Devicom, kako je to bio i u Šibeniku običaj, ili Hrista poduprta od anđela nad sarkofagom, kako ga je on prema legendi o Grgurevim misama i po praksi padovanske škole prikazao na londonskom poliptihu, a od četiri gornja manja polja dva je s kraja moglo da zapremi tad gotovo obavezno Navеštenje. a na druga dva mogle bi da po jednom uzusu u Šibeniku dođu sv. Barbara i sv. Katarina, ako možda nisu u tim poljima namestili svetice, kojih su imena nosile njihove supruge i majka im, u tom bi slučaju došle u kombinaciju sv. Klara (majka mu je bila Klara Dudlić, a i prva supruga Dominikova bila je Klara Dobrojević), sv. Dobrica (supruga Grgureva bila je Dobrica Čimaturić), sv. Margarita (druga žena Dominikova bila je Margarita Vrdoljević) i konačno sv. Magdalina (supruga Markova bila je Trogirka Magdalina Munda; četvrti im se brat Ivan, čini mi se, nije ženio). Svakako šteta, da je ta slika netragom nestala. Međutim i o još jednoj Ćulinovićevoj slici imamo nešto nejasnih vesti. Čini se, naime, da se on bio obvezao Grizanićima, da će im izraditi jednu votivnu sliku za katedralu, valjda je neku svotu i unapred primio, tek je pouzdano, da je sliku počeo raditi, ali da je nije svršio. Dovršio je mnogo kasnije slikar Nikola Bračo iz Pize, koji je dulje boravio u Trogiru i u Zadru, ali je radio i u Šibeniku. Tako se još 1531. bio obvezao, da će izraditi sliku Triju Kralja za šibensku katedralu[59], nego se

dagno 26. januara 1490. već je primio prvi deo ugovorene cene (V. Miagostovich, Giorgio di Tommaso da Sebenico, Il nuovo cronista di Sebenico, Trieste 1894. 76., isti, Notizie inedite su Giorgio Schiavone, L'Arte XVI, Roma 1913. 474., Frey 162.). U šibenskoj katedrali toga oltara više nema, ali kako dokazuju vizitacije pojedinih episkopa, nalazio se u njoj još g. 1786.

[59] Beleš. I. B. Zavorović 1541. — 1544. 166., isti 1545. — 1546. 24.

pogodba razvrgnula, a sliku je 1559. dogotovio mletački slikar Bernardino Ricardi[60], a ne, kako se dosle kod nas držalo, Andrija Meldola (Medulić)[61]. Nešto kasnije, 1536., popravio je Bračo jednu sliku u šibenskom selu Ivinju, a te je godine dovršio u Trogiru i onu sliku Ćulinovićevu. 5. decembra priznala je naime Jelena Krajsić s mužem Ivanom[62], što su sve oni i Bračo primili od Grizanića na račun te slike[64], ali kad je slika bila gotova, javio se i advokat Jakov, sin Pavla Orsinija, pozivljući se na rodbinske veze, da se i njemu dade nešto od primljene svote, pa tek iza parničenja dogovorio se s Krajsićima, da ih nagode Dominik Zavorović i Saracen Saračenović[65], a oni su 6. maja 1538. presudili, da Krajsići i Orsini odbiv faktične troškove podele dobit[66].

[60] Beleš. Bonino 1559. 9.

[61] N. Tommaseo, La cattedrale di Sebenico, Zara 1874. 27. Treba svakako napomenuti, da ta slika nije ni bila u stručnoj literaturi ubrojena među Meldolina dela (ne spominje je n. pr. L. Fröhlich — Mum, Andrea Meldolla genannt Schiavone, Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerhöchst. Kaiserhauses XXI. 3., Wien — Leipzig 1913.).

[62] 23. augusta 1536. (Beleš. Bonino 1536. II. 27.).

[63] 22. decembra 1541. ona se zove: Ellena filia q. ser Luce Çulinich alias pictoris in presentiarum vxor Johannis Chraysich aliter Del Beretin (Beleš. G. Tihić 1541. — 1542. 47., a kako joj je muž bio iz Gredašnice (onda se to selo zvalo Grebac), zovu ga i Grepčanin.

[64] Elena, vxor Johannis Chraysich aliter Grebçanin, cum presencid — viri sui, tamquam heres cond. magistri Georgij Çulinovich, pictoris ciuis Sibenici — ambo manifestauerunt — recepisse a ser Maarino de Grisanis cond. domini Gasparis — ad computum certe palle laborate per dictum cond. magistrum Georgium reposite in ecclesia sancti Jacobi de Sibenico libras 158 soldos 8, videliceta cond. domino Gasparo — libras 74 soldos 18 et ab ipso sei Marino — libras 49 soldos 6, jtem pro quartis frumenti — dati per dictum ser Marinum de commissione prefatorum — magistro Nicolao de Tragurio pictori jbidem presenti (Beleš. G. Tihić 1536. — 1537. 107.).

[65] 3. maja 1538. (Beleš. G. Tihić 1538. 85.).

[66] Nos Franciscus Zanoreus et Saracenus de Saracenis judices arbitri — inter ser Jacobum Vrsinum — et Johannem Chraisich — nomine Helene vxoris sue, tamqueam heredis q. magistri Georgij Çulinovich pictoris, super differentia certarum expensarum postarum occasione certe palle, auditis ipsis partibus — producentibus certas partitas expensarum circa dictam pallam factarum — necnon literas judicum forensium — die 18. septembris 1537. super examinatione magistri Nicolaj pictoris ac terminationem per magnificum dominum Andream Gritti olim comitem Sibenici — terminamus — quod — Johannes Chraysich debeat — recipere infrascriptas partitas pecuniarum videlicet : pro tribus viogojs Tragurium — libras 9 — pro capitelo libras 3, pro indoratura libras 10, pro acutis fabri libram 1 soldos 16, pro magistro lapicida, qui ipsos trabes adaptanit et confixit, soldos 10, pro

Arhivskim dokumentima ne da se ustanoviti, kako se Ćulinović pazio s ostalim umetnicima, kojih u to vreme nije falilo u Šibeniku. Jedan vojnik šibenske posade: Mateo Tamburino iz Treviza bavio se n. pr. mnogo slikanjem[67], javili su se slikari pod konac veka pop Ivan Dragoribić [68] i Ivan Bocketo[69], ali u kom su odnošaju s Ćulinovićem, ne da se ustvrditi; za njegov odnošaj prema novom arhitektu katedrale i odličnom plastičaru Nikoli Fiorentinu nešto smo sretniji, našli smo, da je 10. aprila 1487., kad su činili račun o gradnji katedrale za deset godina unapred, bio ka svedok nazočan i Ćulinović[70], jedan dakle lični susretaj, koji jamačno nije bio osamljen. Inače imao je Ćulinović razgranatih veza sa šibenskim plemstvom, a od 2. februara 1480. bio je član bratstva Nove crkve (Valverde)[71], jedne od glavnih bratovština,

---

duabus tabulis sechadiceis cum dimidia libram 1 soldos 15 et pro pictura dictarum libram 1 soldos 10 et pro conjuctura peciirum dictarum tabularum soldos 6, pro bartuclis libram 1 soldos 10, pro citacionibus — soldos 10, pro bastasionibus Tragurij et Sibenici soldos 10, mulieres, que portanerunt indoraturas, soldos 4, bastasioni, qui portanit schabellum ad ecclesiam, soldos 2, pro expensa solerij soldos 6 — summant libras 36 soldoš 11; pro imago autem per dictum Johanem facto Venetias ad justificordum Nicolaum pictorem in eundo et redeundo et pro expensis scripturarum et aliarum expencarum hinc inde secutarum judicanus — in libras 24, quas idem Johanes habere — debeat de portione tangente ipsi ser Jacobo, de quo toto deposito — extractis per dictum Johannem — libris 36 soldos 11 — residuum — debere dinidi per dimidium inter dictum ser Jacobum et preparatum Johanem (Beleš. G. Tihić 1538. 86.).

[67] Beleš. H. Rudens 1483. 84., 2. Kampolongo 1486. 11 (Molé 155.), Martinčić 1487. — 1488. dez. pag. Campalis 1494. 144. (Miagostovich, Il nuovo cronista V. — VII. 108., Molé 159.), Dnevnik 1475. — 1493. 103. 172, 180. u Novoj crkvi.

[68] Beleš. Tolentić IX. 222.

[69] Beleš. Makarunić, Crkveni akti 1492. — 1496. 23.

[70] Beleš. Didomerović 1487. 74. Tu se kaže: Item dictus magister Nicolaus fuit conductus pro proto dicte fabrice pro alijs annis et fuerunt eidem promissj ducati 120, ne stoji dakle Frajovo (16.) mišljenje, da iza 1487. Fiorentino nije više bio nadglednikom radnje u katedrali, mi naprotiv znamo, da su ga ponovo i 12. februara 1497. izabrali za arhitekta (Beleš. N. Rudenc 1488. — 1498. 241.: cconueenerunt, quod idem magister Nicolaus pro annis 10 proxime futuris preesse debeat fabrice eclesie sancti Jacobi cum abligationibus et sallario, de quibus — dixerunt opparere ex instrumentis — per antea factis), a 1507. ga više nisu ni mogli birati, kad je 1506. (ako ne već 1505.) umro.

[71] Dnevnik 1475. — 1493. 67., Knjiga bratima I, 63. 64. 149. 150. u Novoj crkvi.

u kojoj su se lepo pazile i plemićke i građanske porodice. Na Svećnicu 1481. upisala se u to bratstvo i njegova supruga Jelena[72], ali sudeći po njihovu tekućem računu u toj bratovštini, nisu bili mnogo redovni, često su naime plaćali globe ne došav na propisane mise ni na pogrebe.

Pod konac 1504. Ćulinović je bolovao[73], 3. oktobra na pr. izdao je jednu priznanicu u svojoj kući[74], a naskoro zatim, 24. novembra, diktirao je svoj testamenat[75]. Najpre se ovećom svotom

---

[72] Dnevnik, 1475. — 1493. 76., Knjiga bratima I. 69. 70. u Novoj crkvi.

[73] Potonji se put spominje na dvoru 3. juna 1504. (Beleš. Campelis 1504. 103.).

[74] Actum Sibenici in domo habitationis ser Georgij q. Thoma introscripti Sibenici in domo habitationis infrascipti testatoris in camara supra primo (Beleš. Campelis 1504. 99. ex marg.).

[75] In Christi nomine amen. Anno ab eius natiuitate millesimo quingentesimo quarto, indictione septima, die Veneris 24. mensis novembris. Actum sollario, coram ser Nikolao Luchocich, examinatore communis, presentibus ser Gregorio Michelonich et ser Martino Chaidich, cinibus Sibenici, ad ha habitis, vaatis et rogatis testibus.

Ibique ser Georgius quondam ser Thome pictor, cinis Sibenici, jacens in lecto infirmus corpore, tamen gratia Dei sanus mente. memoria, sensu et intellectu, sciens nil esse certius mortis nihilque incertius hora mortis, dubitans inopinatos mortis insultus ne intestatus decederet et bona sua inordinata relinqueret, per presens nuncupatiuum quod dicitur sine scriptis testamentum de bonis suis ot infra disposuit et ordinauit cassatis prius et annulatis quisbuscunque testamentis, codicillis et vltimis voluntatibus per eum quomodocumque et qualitercumque vbique locorum hactenus factis, sed presens testamentum suum et vltimam voluntatem voluit vim et robur obtinere et omnibus per eum hucusque factis anteferri.

Imprimis namque animam suam summo comendanit breatori, corpus vero terre, onde est. Item leganit fabrice ecclesie sancti Jacobi de Sibenico ducatos decem auri pro anima sua dandos in annis duobus post mortem suam cum conditione, quod dicta fabrica teneatur ipsi testatori dare locum pro fienda sepultura in dicta ecclesia apud capellam heredum quondem ser Jacobi Nicolini a parte baptisterij, in qua voluit seppeliri cadauer suum. Item leganit fabrice ecclesie sancti Francisci de Sibenico libras decem paruorum pro anima sua dandas in annis duobus post mortem suam. Item leganit fabrice ecclesie sancti Dominici de Sibenico libras decem parnorum pro anima dandas in annis duobus post mortem suam. Item leganit fratalee sancte de Valuerde .... (Dve crte ne mogu se u testamentu pročitati. Tu je bila reč o svoti, što je namenio Novoj crkvi; medjutim iz knjiga računa dotičnog bratstva znamo, da mu je Ćulinović ostavio 4 dukata, koje je 25. maja 1507. isplatio Orsinu. Knjiga računa A. 64. u arhivu te crkve.) ..... ipsa fratalca non possit petere ab heredibus suis, si autem dicta frotolca petere uoluerit debitum suum suprascriptum, voluit, vt in tali casu dicta patalea non habcat de bonis suis nisi ducatos tres auri pro anima sua. Item leganit fratribus

setio katedrale sv. Jakova, ali uz uvet, da ga se u njoj pokopa i to

Obseruantie Crapani de Sibenico ducatos tres auri dandos in annis duobus post mortem suam. vt arent Deum pro anima sua. Item leganit fratalee Corporis Cristi inducte in ecclesia sancti Jacobi de Sibenico libras decem paruorum pro onima sua, quas libras decem voluit expendi deberi in totidem dupierijs, cum quibus voluit essociari. Item leganit in aliquit bono opere ecclesie sancti Spiritus de Sibenico libras quinque parnorum pro anima sua. Item leganit in aliquo bono opere ecclesie sancti Johanis de Monte de Sibenico libras quinque paruorum pro anima sua. Item leganit in aliquo bono opere ecclesie Corporis Cristi in Burgo Sibenici libras quinque paruorum pro anima sua. Item leganit in aliquo bono opere ecclesie sancti Marci in Burgo Sibenici libras quinque paruorum pro anima sua. Item leganit hospitali magno sancte Marie de Sibenico sito in contrata nel supra campo ecclesie et monasterij sancti Salnatoris libras viginti paruorum pro anima sua. Item leganit pauperibus leprosis sancti Lazari extra muros cinitatis Sibenici libras quindecim parucrum pro anima sua dandas in annis duobus post mortem suam. Item leganit monasterio sancte Catherine de Sibenico libras viginti paruorum pro anima sua. Item voluit et ordinauit, quod perpetuis temporibus fiat sibi testatori vnum aniuersarium singulo anno in ecclesia, in qua sepellitur, de libris decem porudum pro anima sua extrahendis de affictu vnius sue domus site in contrata porte terre firme Sibenici justa suos confines. Item voluit et ordinauit, quod perpetuis temporibus post mortem done Helene vxoris sue fiat singulo anno in dicta ecclesia aliud aniuersarium pro anima sua et dicte vxoris sue de libris paruorum pur extrahendis de affictu dicte sue domus site in contrata porta terre firme Sibenici. Item leganit capitulo ecclesie sancte Marie de Scardona vnum quartum bonorum suorum stebilium, que fucrunt quondam patris sui, sitorum in cinitade et eins tenutis, introitus et pronentus cuius quarti bonorum supxascriptorum diuidantur et dispensentur inter presbyros dicti capituli, vt orent Deum pro anima sua. Reliquos vero tres guartos bonorum suorum stabilium sitorum in cinitate Scardone et eins tenutis leganit et limisit Simoni Stansich, nepoti suo ex quondam dona Lipiza sorore sua, et Marco, nepoti suo ex quondam Petro fratre suo. ambobus de Ccardona, equaliter inter ipsos dividentur et heredibus eorum masculis tantum, et defficientibus masculis deueniat in feminas. Cui Simoni Stansich, nepoti suo, dimisit ducatos decem auri dandos in anni duobus post eins obitum, cui etiam dimiit ac eumdem absoluit ab omni et toto debito, quod sibi testatori debetur pro eo, quod persoluit certam sanguilnam seu urasdam pro quondam patre ipsius Simonis, hac conditione apposita ambobus suprascriptis nepotibus suis videlicet Simoni et Marco, videlicet quod dicti Simon et Marcus, nepotes sui, vllo vmquam tempore non possint petere aliquid ab eius testatoris heredidate et commissaria quauis ratione et cansa na eam vllatenus inqultare uel molestare nec testamento suo presenti et vltime voluntati in aliquo contrafacere. uel dicere vel venire aliquo colore, causa uel ingenio, et casu quo dicti Simon et Marcus. nepotes sui suprascripti, aliquid petere voluerint uel petierint a dicta sua hereditate uel commissaria aut tam inqultare et molestare voluerint et tentauerint uel presenti sue voluntati et vltimo testameno in aliquo

uz oltar Nikolinića, u potonjoj dakle kapeli desno, pred stubama,

---

conradicere. facere uel venire, voluit et ordinauit, quod in tali casu licti Simon et Marcus, sui nepotes, et heredes corum sint primi dictorum legatorum eis ut supra factorum, que legato in tali casu sint et applicentur sue hereditati et commissarie. Item leganit Stane asserte filie naturali sue ducates decem auri pro anima sua dandos ipsi, quando maritabitur uel ante, mercede, quod seruinit et seruiet dona Helene, uxori sua, vsque ad complesi stare non poterit cum dona Helena, vxore sua. Item legauit Draxice ancille sue libras centum paruorum partim pro ellemosina et partim pro eius mentum annorum sex incipiendorum a die, quo cepit stare in domo ipsius testatoris, que Draxica nisi voluerit dicto tempore sex annorum, habeat solummodo mercedem suam pro eo tempore; quo seruiuerit. Item leganit ser Simoni Saraceno, cui et causidico Sibenicensi, ducatos quatuor dandos ipsi ser Simoni singulo anno usque ad annos decem, qui tereatur presentem suam volutatem et testamentum deffendere juxta suum posse ab omnibus ipsi sue voluntati contra volentibus facere nec non suam hereditatem et commissariam deffendere ab omnibus eam inquetare volentibus juxta suum posse. Ressiduum vero omnium et ingulorum bonorum suorum mobilium et stabilium, jurium et actionum vbique locorum positorum et existentium et ad ipsum testatorem modo quocumque spectantium et pertinentium reliquit et dimisit pro exna medietate done Helene, vxori sue, quam in dicta medictate heredem sibi instituit vniuersalem cum hoc, quod dicta Helena, vxor sua, sit in dicta medictate satisfacta de eius dote ducatorum quadrigentorum, aliorum vero medietatem dicti ressiduj reliquit et dimisit Luce, filio suo natural ex quondam Margarta olim mena de Draganis, ad gaudendum et vsufructuandum in eius vita et post eius mortem filijis legitimis ipsius Luce ex legitimo matrimonio procreatis. quos filios et filias ipsius Luce nascituros et nascituras sibi heredes in dicta alia medictate instituit vniuerales et casu quo dictus Lucas decesserit sine heredibus legitimi, in tali casu voluit et ordinauit, quod dicta medietas dctorum bonorum deueniat et deuenire debeat hospitali magno Sibenicensi sito in contrata nel supra campo monasterij ecclesie sancti Saluatoris, quem hospitalem in tali casa in dicta medietate bonorum sibi instituit heredem vniuersalem, hac tamen conditione apposita, quod dictus Lucas, filius suus, si vixerit et viuente dicta dona Helena, vxore sua, vsque ad decem anons post obitum suum non possit quidpiam accipere, expendere nel aliter distribuere de dicta medietate sibi legata nec aliquod contractum facere sine expressa licentia dicta done Helene, vxoris sue, nec dicta dona Helena dicto spatio decem annorum possit recedere ab ipso Luca. filio suo, sed ipsum Lucam, filium suum, gubernare, a qua ipse Lucas dicto spatio decem annorum sine sua voluntate non possit recedere nec aliqua alia facere vt supra. Commissarios autem suos et huius sui vltimi testamenti executores intituit et esse voluit donam Helenam, vxorem suam, et Lucam, filium suum, suprascriptos absoluens eos a confectione inuentarij et hanc asserui esse velle suam vltimam voluntatem t suum vltimum samenum, quam et quod valere voluit jure sui vltimi testamenti nel codicillorum aut donationis causa mortis seu alterius cuiuscumque vltime voluntatis

koje vode u krstionicu[76], što je, videćemo, i učinjeno, a manje svote namenio je pojedinim crkvama, bolnicama i bratimstvima, odredio je večite godišnje pomene sebi i supruzi[77], setio se nećaka, nezakonite kćeri Stane, skradinskih kanonika i služavke pa je imanje podelio između nezakonitog sina Luke i supruge Jelene. Dva-

quo melius, ualidius et efficacius de jure ualere et tenere potest et debet. Quo testamento per me notarium in frascriptum dicto testatori perlecto et per ipsum testatorem confirmato presente jbidem ipsa dona Helena, vxore sua, ac ratificante in quantum pro suo interesse et sua parte ipsum testamentum in omnibus et per omnia prout jacet et volente, quod si non valeret jure testamenti, valeat tamen jure codicillorum, et si non ualeret jure codicillorum, saltem valeat jure donationis causa mortis nel alterius cuiuscumque vltime voluntatis, qua melius, validius de jure ualere potest et debet, et rogante me notario infrascripto tamquam publica persona, vt presentem suam ratificationem sub dicto testamento scriberem, hoc itidem me Luca Camenario, notario publico Sibenicense infrascripto, tamquam rogato et publica pro eius heredibus coram examinatore et presentibus testibus suprascriptis. (Belež. G. Tihić 1513.—1525. 100. Tu je registriran 1525. iz, medjutim izgubljenih, akata beležnika Luke Kamenarića.)

76 Kad su 23. marta 1444. gradjani preduzeli na se troškove, da će presvoditi kapele u katedrali (Frey 135.), obećao je za tu kapelu novac Jakov Nikolinić (Nicolinich, Niculinich, de Nicolinis) u ime svoje tetke Marije Koseglavićke, udovice iza klesara Pribila, zato je po njoj kapela i posvećena Bogorodici (Belež. Campelis 1510. 64., belež. Lupis, Testamenti 1518.—1530. 92.). Njen muž Pribil, koji se prezivao Radaković (Belež. Albanis 1400. 22.), ostavio je testamentom od 25. maja 1408. sva imanja Mariji, tek iza njene smrti nek se razdele: pola sv. Jakovu i sv. Grguru, a druga pola sv. Trojici, sv. Spasu i sv. Franji, ali se već 3. februara 1426. njegova udovica nagodila s prokuratorima tih crkava (Belež. M. Fero 1426. 11.). 4. aprila 1437. umrla je Marija u sv. Zemlju (Belež. Lovato 1436.—1438. 27.), a da isplati troškove za kapelu u katredrali, ona je 11. augusta 1444. prodala jednu kuću u Docu (Belež. A. Kampolongo 1444. 213.), 25. augusta platila je onda prvi obrok (Belež. A. Kampolongo 1444. 223.), a drugi 31. augusta 1447. (Belež. A. Kampolongo 1447. 176.). pa se svoje kapele i inače sjećala: 12. januara 1453. na pr. dala je u najam jedan maslinik, da se uljem otuda pali u njoj kandilo (Belež. Bonino 1533.—1535. 30.).

77 Oba ta pomena držala su se još 1712. (Bisk. Calegari LXXX.: 5. martij 1712. Dominatio sua illustrissima et reuerendissima — fecit sibi defferri notam anni — uersariorum et obligationes, quas debet capitulum maius et minus — et exibite fuerunt infrascripte notae. — Januarius 21. done Georgi Chiulivich Pritiscouich (sic) Orsini lire 10. — December 6. magistri Georgi Chiulinovich soluit dona Magdalena Soppe lire 10.), a kako su se imali držati u onoj crkvi, gdje im je grob, to je najbolji dokaz, da su i Juraj Ćulinović i njegova supruga Jelena pokopani u šibenskoj katedrali.

naesti dan zatim, u sredu 6. decembra 1504., Ćulinvić je preminuo[78], a i supruga mu Jelena učiniv testamenat, koji međutim nismo uspeli naći[79], umrla je naskoro za njim, 22. januara 1505[80].

DR. P. KOLENDIĆ

[78] Knjiga bratima I. 150. u Novoj crkvi. Ulomak njegova računa na priloženoj slici čita se: 1501 adj 2 feurer. Maestro Zorzi al incontro die auir per contadj ducati duj de orro venetianj dj achordo a lire sie soldi sete per ducato monta a charte 70 lire 12 soldi 14. E die avez adj 25 mazo tium et ad ipsum testatorem modo quocumque spectantium et pertinen 1507 qualj morto in libro A carte 65 posto in quela dito die dar per reporto dj questa lire 12 soldi 4 val per resto e saldo dj questa lire 12 soldi. — 1504 adj 6 dezembrio paso di questa vita posto in libro A a carte 65.

[79] 4. novembra 1505. podmireno je njeno dugovanje u Novoj crkvi, pa se tu spominje, da se u testamentu setila i bratstva legatom od 10 dukata (Knjiga A. 56. u arhivu Nove crkve.).

[80] Knjiga bratima I. 70. u Novoj crkvi. Ulomak njena računa na priloženoj slici čita se: Adj 2 febrer 1481. Lena al incontro die hauer dete per l suo jntroito alj nostrj procuratori ducato 1° posto in procuratori deno dar in Zornal a carte 76 val lire 6 soldi. — 1489 adj 30 agosto di aver lire 6 soldi 4 i qual fexe bonj per lie ser Simon de Saraxin apar in Zornal a carta 14 lire6soldi 4. Contrasritta adj 22 zener 1505 passo dj questa vitta presente. Adj 4 nouembrio 1505 die auer per resto e saldo dela contraschrita partida de lire 20 soldi 10 posto in libro A a carte 56 dita die dar lire 20 soldi 10. To što se ovdje spominje, da je umrla 22., a u onom popisu godišnjih pomena 21., znači, da je Jelena umrla u noći izmedju 21. i 22. januara 1505.

KNJIŽEVNI PREGLED

ZA UJEDINJENJE

Pod tim naslovom je izašla knjiga »članaka i rasprava« g. Branka Lazarevića, u izdanju *Amerikanskog Srbobrana* u Pittsburghu (Pensilvanija), u kojoj su odštampani ovi članci, ranije pisani u *Bosanskoj Vili* (1914.), *Zabavniku* (1917.), u almanahu *Prosveta* (1918.), u časopisu *Domovina* i u *Amerikanskom Srbobranu* (1919.): Narod, narodna poezija i rat; Jedna tužna godišnjica; Novi stegovi; Naš seljak; Jugoslovenska Misao; Jugoslovenski Dokumenti; Domovina; Jugoslovensko Delo; Za Opšti Jugoslovenski Pokret.

U Predgovoru, koji je posvećen »milijonima znanih i neznanih grobova po svima stranama krvave ratne istorije«, veli auktor: »Mi danas slavimo Vaskresenje. Posle Golgote dočekasmo Vaskrs samo velikih naroda dostojan.« Članci koji su u ovoj knjizi izdani, »imaju danas za cilj, da nam pokažu težak put kojim smo išli i da nas potsete na velika dela jučerašnjice«. U prvom napisu koji iznosi karakteristike našeg naroda (»Naš narod ima još neprestano mentalitet i psihologiju naših narodnih pesama«), nalazi se i jedna ovako lepa slika, gde se govori o narodnom maštanju koje se razvilo, pod uticajem ruševina Markovog Grada koje su videle srpske trupe: »Ceo onaj plato dobi izgled kakve gigantske pozornice. U pozadini Babuna sa svojim divovskim proporcijama i sa uspomenama na teške marševe; napred, prilepski položaji sa još svežim ostacima jednog, kao kataklizma, elementarnog sudara; ispod, šareni i zbijeni Prilep, kao leva kulisa ove mitske pozornice«. Narodna mašta iz reprodukcije starih dogagjaja, prošlih vekova, prelazi u produkciju, i iznosi nove dogagjaje u narodnoj pesmi: »Njihova psiha preživela je velike dogagjaje, i svaki je već stvorio svoje umetničko delo o svemu što je osetio, video, čuo i uradio. Oko vatara logorskih, pod logorskim šatorima, na sastancima i odmorcima, narodna je mašta počela da traži, da ekspresira svoje impresije. Nova narodna poezija sa novim radnjama i na novim pozornicama, poče snažno da se ragja i stvara.« Narod je dobro osetio »balkanski zemljotres« i razumeo »strašnu kataklizmu« u kojoj je učestvovao, taj narod, koji je u »džinovskom stremljenju udario o obale triju mora«, bio pod Jedrenima, Skadrom i u Medovi, osetio je duboko već u balkanskim ratovima novo vreme i kasniju veliku tragediju, »onaj strahoviti sudar koji će se, jednoga dana, desiti izmegju dva antipodna elementa, izmegju Zapada i Istoka«. Davši tako još godine 1914. g. Lazarević u tim jakim rečima duboko podvučenu oznaku našeg naroda on piše u članku *Naš seljak* o njemu da je »viši« od naše inteligencije i od trgovačkog sveta » i kao moral, i kao etika, i kao čisto srce, i prava duša, i kao sigurna pamet«. Jer je naša veličina »naša zemlja, zemlja, i na njoj njen seljak«, pisac u živom panegriku daje maha svojim osećajima prema našoj zemlji i glorifikuje našeg seljaka: »zemlja je od uvek bila agens koji daje moralno, emoci-

jonalno, i intelektualno Veliko. Ona svara i volju, i karakter, i intelekt, i emociju: ona stvara celoga čoveka. — Nije slučajnost da su zemljoradničke zemlje dale najviše religije i najveće umetnosti. — Brazda koju prokrči plug veliko je saznanje i najveće zadovoljstvo. Kad u praskozorje, dok sive maglice pred sunčev porogjaj padaju na reku i njivu, ralica počne da para zemlju, onaj koji je na rukunicama, oseća da je na velikome delu, i oseća kako se u njemu stvara čovek, i pobednik, i kovač zemlje i društva«. Tolstojevo neohrišćanstvo je »jedna religija zemljoradnje« a Njegoš i Meštrović su veliki što su »sinteza narodnog duha, duše i mozga«. I velika se etika skriva u narodu i iz te etike proizlazi i njegova »lepa i optimistička filozofija«. Seljak ima »osećanje opštega i opštnosti«. Odatle i njegovo »veliko osećanje slobode«. (»Šumadija nije nikad robovala«) koje ga naročito karakterizuje. Naš seljak ima jaku volju i siguran karakter, pun je vitalnosti, sa legendarnom izdržljivosti, i zadivljuje sa svojom veličinom: »U tom pogledu naš je seljak bogovski uzvišen i jak.« To najviše dokazuje katastrofa koja je »puna dokumenata iz kojih bi se izvela čitava jedna socijologija i psihologija naše rase«, u kojoj je naš seljak pokazao naročitu volju i zaseban karakter, koji su »mermerni stubovi na kojima će se moći da podigne divna katedrala«. Ta dva napisa, dopunjujući se jedan drugog, daju punu sliku našeg naroda, našeg seljaka, pa ćemo zato lakše i tačnije da razumemo radove koji govore o *Jugoslovenskoj Misli* i o *Jugoslovenskom delu,* jer su ona dva prva vrlo usko vezana za ova druga dva.

»Naša misao«, misao jugoslovenstva, »stara je tačno onoliko koliko smo i mi stari«. Ona je »duboko u krvi ležala«, još onda kada smo bili za Karpatima: »Jugoslovenska Misao je misao koja se misli, govori i dela.« Tome u dokaz Križanić (1650. g.), Ilirska Kultura (1809.—1840.), Dositej Obradović, Vuk Karadžić, Kačić, Reljković, Gaj, Vraz, Ivan Mažuranić, Branko Radičević, Franjo Prešern, Strossmayer (1860. g.), Franjo Rački (List *Pozor),* August Šenoa, Matija Ban; Svetozar Marković, Knez Mihajlo, Knez Nikola, Petar Mrkonjić; pa svi dogagjaji do pred rat: »Kad su, uz to, jeknuli kumanovski topovi, i doneli Jugoslovenskoj Misli, staru Srbiju i Maćedoniju. Srbija posta svetilište i hram naše Misli. — Jugoslovensko Sunce rodilo se puno, jarko, ogromno. Ujedinjenje duša bilo je potpuno gotovo.«

Nastaje rat kada se naša ideja jača u borbi i pobjegjuje raspadom Austro-Ugarske, a ta je borba pokazala »gigantsku žilavost jedne misli koja počainje da biva delo«, da se ostvaruje »Jugoslovensko Delo«. A to je delo trebalo da se rodi posle velikih trzavica i napora kao »rezultat silnih i velikih akcija svih narodnih klasa«. Naša je čitava istorija proživljena u toj velikoj borbi za Narodno Ujedinjenje: »Sve u cilju da se digne na noge i čvrsto stane Jugoslovenski Narod i, kao celina, počne svoj zajednički život, svoju zajedničku istoriju i svoju kulturu.« Borba preogromna za koju se potocima kroz vekove levala »najčistija krv« i u kojoj su mase davale svoju najlepšu reč za veliko i sveto Ujedinjenje, potseća svojim značenjem i izgleda »kao ona vatra na starome i

klasičnome žrtveniku, i naša se vatra Ujedinjenja nije nikada gasila«. Kroz dugo vreme robovanja naš je ceo narod sve doprinosio za tu misao »da potraži svoga Boga«. I došlo je napokon razvedrenje: »Jugoslovenska Misao i Jugoslovenska Reč svih naših generacija pretvorila se u Jugoslovensko Delo.« Ceo rad današnjih pokolenja kao i starijih »dobio je danas obilatu sankciju«, jer je »sa svim tim naporima i pregnućima uznemireni i krvavi Devetnajesti i početak Dvadesetog Veka dao, posle mučnih časova i teškog proživljenog vremena, sa krvlju i kostima svojih najviših sinova, veliko, svetlo i divno Jugoslovensko Delo«.

Pošto su iznešene glavnije misli i važniji citati iz tih reprezentativnih četiri napisa, zaslužuje zasebnu pažnju članak Domovina. Kad znamo kakav je naš narod i u njemu seljak, i koja je naša misao i što je ona stvorila, da vidimo kako pisac misli o pojmu »domovina« i što pod njim podrazumeva: »Reč domovina znači jedno osećanje. Ona je jedna ljubav. — Domovina je osećanje koje znači život, koje izvire iz njega i uvire u nj, i koje nas brani od neprijatelja s polja.« To se osećanje kod nas manifestuje: »Naše domoljublje je primer najvišeg domoljublja. Jer ono je simbol jednog preuzvišenog osećanja pravde i slobode.« Naša je domovina zemljoradnička a »zemljoradničke su domovine prave domovine«, jer su »veliki tvorci orač i pastir«: »Iz njih idu i izviru čitavi nizovi religija, etika, itd.« Taj pravi i jedini život, pun poezije i veličine, taj »unutrašnji život koji se stvara« jeste ujedno i jedna čitava etika i estetika: »Niti su evenke pod strejom grožgje koje visi pod strejom, nego čitav jedan idol, jedno božanstvo, jedno produženje života i jedna večnost. Žetelačke pesme nisu samo zato, da se, uz njihov ritam, bolje žanje, niti igračke da se bolje igra, naricaljke da se samo ožali smrt, uspavanke da se uspavaju deca; niti su počašnice samo da se nazdravi, svečarske da se proslavi krsno ime, pretkućnice da se umoli milost; nego su to poklići i pozivi osećanja radosti i života, molitve večnosti, želje života, priznanja životu, proslave nepoznatoga i proslave dobara.« A to »industrializam i kapitalizam ne mogu da dadu«. Otud je »zemljoradnička domovina jedno demokratsko osećanje koje se osniva na zemlji, na ognjištu i pragu, i ono je dalo svetu solidnu etiku, čovečanski moral, svežu veru i lepotu, stvaralačko dobro i veliku istinu«. Zemljoradnička domovina je »dala red, mir, saglasnost, unutrašnji život koji vodi čoveka društvenoj sreći, osvežavno osećanje oštega, i čovečansku ljubav koja hoće bratstvo, dobro, lepo i istinito.« Eto to je naša domovina.

U napisu *Jedna tužna godišnjica* iznose se podaci iz istorije *Srpskih Novina* od g. 1791. kada su u Beču pod nazivom *Serbskija Novini* prvi put ugledale svetla, u razmaku od osamdeset i četiri godine, do g. 1916. kada su one nastavljene na Krfu. Taj je naš istorijski list u samom početku privatnom inicijativom a kasnije državnim staranjem bio glasnik naše dugotrajne i teške borbe u prošlome i ovome stoleću. I u to vreme, na Ostrvu Izgnanstva, taj članak veli: »A dobro će doći. Ono dolazi. Imamo prava da ga čekamo. Posle Golgote, dolazi Vaskrs. — Naše se Veliko Sunce, iz magli i sutona već počinje da nagoveštava:

veliko, moćno, vaskrsno.« Dolazi i naša pobeda, posle tužnih dana: »idu dani oslobogjenja i veličine, idu dani Vaskrsa. — Novi život ide: pun, ponosan i moćan.« I kad on nastupi, tada će *Srpske Novine* »pošto su izvršile svoju emigraciju sa severa na jug, početi put sa juga na sever, i doći u svoj Beli Grad, da, u oslobogjenoj Jugoslaviji beleže kroniku novog i pravog života narodnosti koja je toliko muka pretrpela za svoje oslobogjenje.« One su doista to i učinile i posvršavale, postavši naš zajednički zvanički državni organ *Službene Novine* (Kraljevstva SHS).

Jedna osobito značajna radnja jest *Novi Stegovi* gde g. Lazarević daje maha svojim osnovnim i unutrašnjim težnjama i osećajima, i koja ga živo karakteriše kao propovednika, ne fanatika, nego apostolskog, sa jednom suverenom svesti. Stari su stegovi za muzeje: »Novi i lepši, dolaze...« Dolaze nove stegonoše: »Mladi dolaze za to da kažu novo, i da od Starih uzmu ono što je njihovo novo dobro.« Tu su stegovi iz Indije, Rabendramata Tagore, iz Amerike Woodrowa Wilsona; oni su »nove socijalne Mojsijeve Tablice koje hoće Slobodu, Dobro i Lepo«. Ali »u Rusiji, u Velikoj Rusiji masa je novih proroka...« Nastupa vreme koje donosi umesto materijalizma, eksperimentalizma i pozitivizma »koji nam nisu doneli sreće«, nove misli »kao laste, iz Nove Zemlje, iz Ruske Stepe«. Iz onog prvog se razvio germanski zmaj, a iz ruševina rata ima da se izvije novo doba: »Socijalni svetski pozitiv i germanski socijalni negativ biju, danas, džinovski boj: Dobro i Zlo. — Mi hoćemo jedno Čovečanstvo: lepo, dobro i istinito.« Naš je narod u vekovnoj borbi za pobedu Dobra dao i ovoga puta sve što je imao i mogao da dade: »Položismo sve za Novo Čovečanstvo. Ali smo zato vedra čela: visoko smo srećni, jer znamo da ćemo, u Novoj Evropi, biti slobodni.«

Najveća radnja *Jugoslovenski Dokumenti* (od sto stranica) u kojoj su izneseni pregledno i sa osobitim razumevanjem stvari, svi dokumenti, važniji i od pretežnijeg interesa, u jučerašnjoj borbi za vreme rata za Oslobogjenje i Ujedinjenje. Ceo niz fakata koji se tu iznose, ima da belodano pokaže istorijat naše zaratne borbe »za ostvarenje jugoslovenskog sna«, i u Inostranstvu i u Domovini, ali kako će se to zasebno preštampati ne ćemo citirati, jedino je od specijalne važnosti ovaj zaglavak: »Ima nečega uzvišenoga, divovskoga i monumentalnoga u tim gorostasnim podvizima našega Naroda za poslednjih pet godina. Pisaće o njima budući pesnici epopeje, veće od Ilijada i Ramajana, umetnici će zidati velike hramove u kojima će biti izvajano i izbojadisano naše Roždestvo, Golgota i Vaznesenje, i iz kupola tih hramova čuće se muzika koja se još nije slušala, jer je veliko, snažno i božansko naše Delo.«

Najviše je savremen napis *Za Opšti Jugoslovenski Pokret* koji je napisan u ovoj godini, i koji ima cilj da pozove u zbijene redove sve što osećaju duboko ideje jedinstva. Jer kada je »Narodno Ujedinjenje, najviši san naš, svršen čin« i kako već osećamo gde »jedan sok i jedan tok struje i pulsiraju« u jednome narodnome, državnome telu, treba shvatiti vreme, i »glavno je raditi skupa«; »treba da zbacimo sa sebe svoje pokrajinske kože: svoje prljave stvari, svoju iznošenu odeću, svoje

stare navike« a kod toga treba da »inteligencija da svoju reč«: »Ta reč to je, prvo, njen preporogjaj, njena obnova. Da bi mogla da radi i dela, da bi mogla da ugje u Legiju Mladih, ona treba što pre da zaboravi šta je bila ili što pre da se povuče i da Ligi Mladih preda rukovodstvo.« Da bi se to postiglo i tako izlečilo grdne bolesti rata: »Nama treba, za naše, opšte dobro i za našu socijalnu sreću, jedan Opšti Jugoslovenski Pokret.« Sve stare sudove ne treba polomiti, ali »da bismo mogli da ulijemo novo vino, mi tražimo nove sudove, ili bar neka se stari pokrpe.« Zato je jasna ova konkluzija: »Mi imamo jednu teritoriju. Neka nam je i Pokret jedan! Sve stranke i strančice neka skinu svoje kabanice i mantije, svoje razne političke epitrahilje i znamenja, ili neka ih bar istresu i opajaju i, neka, najzad, pokušaju sa svom silom da se izmene i preporode, za novi, za Opšti, za jedan i jedinstven Jugoslovenski Pokret. Dosta nam je bilo tog starog odela! Ono nam je za Novu Omladinu i suviše tesno i rogobatno, kabasto i nesnošljivo. Danas se ceo svet presvlači, zašto ne bi i oni? Neka se presvuku, ili neka idu!... Ceo socijalni, ekonomski, politički i fizički jugoslovenski organizam ne mora da pati zbog njih.« Taj je veliki pokret »spiritualno već gotov«, jer »Mladi su tu«, mladi koji su preporogjeni i koji hoće da ponesu nove zastave«.

Time smo iscrpili u glavnome sve članke u ovoj retkoj, i po svojoj vrsti vrlo značajnoj knjizi, koja će bez sumnje biti za našu daleku sutrašnjicu jedan od najizrazitijih dokaza i jedan od najrečitijih primera, kako se je i kojom se je unutrašnjom snagom, u jednom čitavom pokolenju živelo, radilo i delalo, da bi se našoj zavetnoj misli omogućilo ostvarenje. Ovakova knjiga danas ima osobitu vrednost, iz razloga što sadržaje u sebi jedno duboko i do potencija razvijeno *jugoslovensko osećanje,* i što iz nje izbija u svakome retku onaj pravi *jugoslovenski duh* kakav bi trebao da danas zacari u našoj zemlji. U današnjici kada se kod nas još ne prilazi definitivno unutrašnjoj primeni Jugoslovenske Misli, ova će knjiga vrlo korisno poslužiti, dok će ona ujedno biti i ostati jedan vrlo značajan dokaz, kako se kod pojedinaca i pojedinaca visoko shvatalo značenje narodne borbe uopšte i sa kakovim su iskrenim žarom, i sa kakovim su jakim uverenjem oni zastupali, branili i propovedali Jugoslovenstvo. Neka zato ovaj letimičan prikaz jedne ovakve knjige, o kojoj bi trebalo da se napiše više iscrpljivijih članaka, bude od koristi našem interesovanom svetu koji želi, ima dobre namere i može svojom čestitošću i čistoćom srca da radi i pomaže našu borbu za potpuno provedenje Jugoslovenske Misli. Neka ovaj ovako krupan glas i visoki poziv, iz pera g. Lazarevića, bude podstrekom svima koji su za ovu borbu spremni, i neka bude ujedno i poklik na okup i na rad. Tada će doista ona biti ne samo jedan osobito primeran dokaz dubokog osećanja i visoke svesti, nego će jednovremeno praktički poslužiti kao jedna sveta, evangelijska knjiga kojom će se ići i propovedati našu Jugoslovensku Istinu.

Pod Nove Stegove za novo čovečanstvo: Izgragjujmo Jugoslovensko Delo, kako bi Jugoslavija proslavila i svoj skori, potpuni *unutrašnji Vaskrs.*

M. BARTULICA

POVODOM JEDNE KNJIGE.* U ovoj opštoj poremećenosti, i gotovo potpunoj razbijenosti čitavog našeg srpskog dela književnosti, a na što se još uvek ni od koje strane ne obraća pažnja, kad ovako naiđe koja knjiga iz Beograda, negdašnjeg našeg Pijemonta, čoveku dođe da se zaplače. Nešto slična mora da oseća kakav dobrovoljac koji je napustio svoju kuću, svoje imanje i položaj kog je odlično vršio, i iz najplemenitijih razloga žrtvovao sebe celini, zametnuo se puškom i otišao u rovove da bude jedna brojka u nizu stotina hiljada. I nakon dugogodišnjeg samopregora, samovoljnog poniženja, ranjavanja, bolovanja i svemogućih sitnih oskudevanja i patnja, kad se jedva jednom povratio u svoj zavičaj ima šta da vidi: kuća porušena, imanje zakrčeno i zapušteno a njegovo mesto divlje i bezobzirno zauzeli neki drugi tuđi samozvani ljudi, kojih se ne tiče šta je pre bilo ni šta će posle njih biti; i ono što su on i njegova družina dugim nizom mučnih decenija prebrodili, sagradili i utvrdili bar kao dobar i solidan temelj, na kojem se istom ima da zida nova i veličajna zgrada — ovi novi nepozvani fanatici vraćaju se za pedeset godina unatrag, ruše i nipodaštavaju do čega samo stignu i počinju da grade iz nova, daleko lošije i nesolidnije nego ono što su imali već gotovo.

Gde je ona lepa uža beogradska duhovna družina, koja je u sebe apsorbirala sve što je u srpskoj književnosti i nauci bilo najumnije i najčestitije, i koja je ne samo našem srpskom društvu davala ton, pravac i bila idejna vodilja, nego je njezin uticaj naglo rastao i utvrđivao se i preko granica njihove uže otadžbine. Svi smo se mi prečani, i Srbi i Hrvati, grejali na tom duhovnom suncu, učili, radili, borili se i na toj muci naučili se poštovati i voleti svakog onog ko je hteo da sudeluje na tom velikom našem poslu. Naročito mi, mlađi, od srca smo se dali voditi, popravljati od njih i slušati ih, jer u naših učitelja nije bilo rđavih primera i neslaganja njihovog rada sa idejama koje su propovedali, a što bi u nas moglo da potkopa pouzdanje i veru u njih.

Tako je bilo nekad, ili bolje reći: nedavno.

Danas, mi bismo mogli štošta da im osporimo i prosudimo svojom glavom. To bi se možda ticalo temeljnih nazora ili u opšte čitave njihove ideologije; ali kad se to odbije i uvaže prilike koje su bile pre njih, i, evo, kakve nadolaze posle njih, onda moramo da se duboko poklonimo pred njima, da požalimo što je njihov rad i uticaj tako naglo razbijen i prekinut i da dolazimo do poraznog zaključka: da je u razvoju jedne književnosti moguća ne samo stagnacija, nego i strmoglavo kretanje unatrag.

Za nas koji smo, sa stêgom u ruci, izdržali ropstvo do kraja, poslednja je još nada bila: ostaci ostataka — emigracija. Duboko ojađeni i poniženi mi smo radili s još jednim zadovoljstvom više: da nas oni čuju i vide, a iz naše postojanosti i nepokolebivosti da i oni crpe snagu i lakše snose tuđinu. A šta će biti onda kad dođe dan slobode i oslobođenja o tom nismo mnogo vodili brige. Sâmo nam se od sebe na-

---

* Momčilo Milošević: Savremene priče. (Beograd 1919. Izdanje knjižare M. Stajića. Cena 5 dinara.

metalo da ćemo onda bar kao ljudi koji su radili na istom poslu a koje je ovaj svetski orkan zavitlao, poništio i razbacao kojekuda, sastati se, prebrojiti se, ožaliti nestale, pa se svim žarom baciti na posao da se što pre počepe praznine, izvidaju rane i time oda dostojna počast pregolemim žrtvama i patnjama na kojima kani da se utemelji ovo novo društvo i ova nova zemlja.

Međutim šta se događa?

Još pre oslobođenja, dobijajući na mahove izveštaje o našim drugovima u izgnanstvu, zaokupila bi nas sumnja: da mora da je vrlo razoran uticaj nasilne otuđenosti od zemlje, pa čak da neki i od onih najjačih u koje smo toliko verovali ne mogu da se otmu onom nevidljivom i potajnom rastvaranju i odalečivanju od svega onog što je postojalo i što se strelovitom brzinom preobražavalo u njihovoj nesrećnoj otadžbini. A kad je pukao dan slobode bilo je očito da to više nisu bile sumnje već činjenice. Kao presađene biljke iz jedne zemlje u drugu naši emigranti, isprva su kunjali, kržljavili, a onda izgleda da su se aklimatizovali onom kraju, pohvatali veze u tuđoj zemlji, čak osnovali porodice tamo, i razumljivo je da njih više srce toliko ne vuče majci zemlji, njihovi nazori izmenili se možda iz temelja,a posledica svega toga je onda jedan jak minus za nas, a kanda i za njih. To se sve vrlo lako moglo zaključiti po ono nekolicini njih koji su se vratili iz izgnanstva. Gotovo sve što su nam donoslii ti ljudi, zaprepašćivalo nas je svojom nastronošću, sitničavošću nepoznavanjem i neshvatanjem naših novih prilika i našeg novog života. Kad se zna koliko smo na našem kulturnom polju slabo stajali i za boljih vremena, onda ne možemo nikako biti ravnodušni nad tolikim gubitkom i umrtvjenosti tih naših književnih radnika iz izgnanstva.

Nego, koliko nam god to bolno padalo, za vreme dugog trajanja rata, pa i sada, otrpio bi se nekako, i koliko toliko prebrodio taj gubitak, da nam oslobođenje nije donelo još i drugo, možda gore razočaranje.

Jedan dobar deo naših drugova, priznatih i talentovanih književnika i naučenjaka, koji su s nama u nevolji delili dobro i zlo, radili, oduševljavali se svaki na svom mestu, obećavali najbolje rezultate, kad dođe Veliki Dan kog su toliko očekivali da odahnu punim plućima i u slobodnom i snažnom zamahu stvore velika dela ili podupru one koji bi ih mogli stvoriti, oni listom napustiše svaki svoju Muzu, i bacište se u vrtlog života za jeftinom slavom, blistavim položajima, kratkovečnom vlašću ili čak prezrenim novcem.

I tako književno naše polje ostade pusto.

Predugo bi bilo iznašati šta smo u ovoj ili onoj oblasti sve izgubili i šta nam je preostalo. Da ne spominjemo čak ni gubitke u našoj (srpskoj) poeziji ni kritici, koji su se pre rata tako lepo razvili i činili nam čast i ponos pred samim nama kao i pred drugima. Da napravimo samo bilansu naše pripovetke i romana, koji nisu mnogo zaostajali za onim prvima, pa da se vidi kako naša najlepša proza propada, izdiše, umire.

Sa Kočićem, Uskokovićem i Svetozarom Ćorovićem rastali smo se za uvek. Veljko Milićević, Bora Stanković i Veljko Petrović zaćutali su sasvim, a i Ivo Ćipiko kao da se i ne javlja. Od čitave jedne književne generacije za koju se ne može reći ni da je pravo dozrela, to su svi, mahom popadali ili onesposobljeni, invalidi, od kojih se više ne može očekivati bog zna šta. Jedino još od te generacije dva su svetla i najmlađa imena, dve žene: Isidora Sekulić i Milica Janković, koje tek što preskočiše prag početnički, pade na njih teška dužnost da kao dva temeljna stupa održe zgradu koju su svi napustili. Pod mučnim prilikama za najmračnije doba one su neumorno radile, dovijale se, hvatale veze na sve strane i u tom poslu toliko napredovale i sazrele, da se mirne duše može reći: da nema njih, da se u opšte ne bi više moglo ni govoriti o savremenoj srpskoj pripovetci i romanu.

Preostaje nam još jedino podmladak u koji bismo se bar mogli pouzdati da će nas za najkraće vreme podupreti, rešiti nesnosne krize ili čak doneti sobom obnovu. Međutim i tu smo slabe sreće. Između onih koji su se dosad javili, a ti su van svakog očekivanja malobrojni, ozbiljno se mogu uzeti u obzir samo: Miloš Crnjanski, Borivoje Jevtić, i evo sad Momčilo Milošević.

Miloš Crnjanski svakako je najradiniji i najtalentovaniji od njih, ali je odviše bez iskustva a da sadanje desolatne prilike ne bi rđavo uticale na njega. Naročito u poslednje vreme nagao je, povodljiv, aljkav preko svake mere i prelazi u manir koji nas podseća na frivolnu prozu Laze Kostića. Borivoje Jevtić sređeniji je i pismeniji, i dobronameran čovek naslućuje i pribojava se, da će teška životna borba i svagdanji mučan rad na peru, usporiti njegov polet, prigušiti duh i preprečiti mu razvoj.

Posljednji, i ako ne najmlađi, Mamčilo Milošević, javio se sad zbirkom svojih pripovedaka, koje u toliko nisu savremene što su neke od njih štampane još pred šest godina a obrađuju život i sredinu koji imadu malo toga zajedničkog sa prevratnim, obnovom u izgledu i na oko konfuznim današnjim vremenom i društvom. G. Milošević raspolaže nesumnjivo sa izvesnim osobinama koje ga čine simpatičnim i daju mu pravo da se posveti pripovetci. U njega je lak i čist jezik, izvesna ljupka naivnost kod odabiranja materijala, mnogo ima sklonosti ka dobroj refleksiji i motivaciji, a polazi mu za rukom da u istom tonu izdrži do kraja i lepo zaokruži pripovetku. Izgleda kad bi taj posao uzeo ozbiljnije da bi od njega mogao biti dobar realistički pripovedač, koji bi koliko toliko nadoknadio Uskokovića. Samo, znajući, da je g. Milošević đak stare solidne beogradske škole, zbunjava nas: što se tako malo koristio delima svojih predšasnika i učitelja. Jer ko ima nameru da skida srbijansko a naročito beogradsko društvo i sredinu, a dolazi posle Uskokovića i osobito Isidore Sekulićeve, kako loše deluju: preterana uprošćenost, razvučenost, starinski kalupi: ljubavna pisma *(Mala Plavojka)* i neverovatno prepričavanje *(Usput)*, ispisivanje čitavih pasusa iz kakvog psaltira ili napisa sa nadgrobnih spomenika *(Nejasna osećanja)*.

Međutim kod mladog pisca, valja više pažnje obratiti na one stvari

koje su mu uspele, jer tu istom sevne iskra, proviri duša i pokaže se talenat. I sad sve zavisi od toga hoće li od te iskre planuti vatra koja će sagoreti sve što je guši, zatrpava je, smeta joj i nevalja. Sličice: »Krvavim stopama«, »Prolazne radosti« kao i neka mesta u »Maloj plavojci«, uveravaju nas da hoće.

B. MAŠIĆ

JANKO GLASER: POHORSKE POTI. (V Ljubljani 1919. Natisnila in založila Zvezna tiskarna.)

Skoro vsej zbirki je dalo Pohorje svoj osnovni ton, izvzemši nekaj pesmi iz zadnjega cikla, ki pričajo, da je tudi naša narodna tragedija našla v pesniku odmeva.

V Glaserju prevladuje apolinični element, dasiravno nas včasih preseneti pesem kakor »V gozdu« (str. 12), ki je odmev Iskajočega Nemirnega Duha.

Sredi značilnih pesmi kako »Poletna pot« (str. 24), »Jesen« (str. 50), »Večerna pesem« (str. 61), osobito »Večer v planini« (str. 21) ki je višek duševnega ravnovesja in ubranosti, človeka kar razočara stvar kakor je »Določba«, ki nam pokliče v spomin diletantsko dobo naše poezije. Tu bi omenil prvo glavno napako, ki je vsa zbirka očituje: nikaka radikalnost proti samemu sebi. Ker če bi se pesnik natančno premotril bi še marsikako pesem ispustil (na pr. »1. nov. 1910« str. 15, »Po odhodu« str. 17). Če pa je navedene pesmi rodilo globoko čustvo potem pa opažam v njih drugo glavno napako: da pesnik ni znal podati svojih dožitkov v oni primarni obliki, kot je on doživljal. Ker umetnik ni tisti, ki samo intenzivno doživlja, ampak, ki to dožitje poda v taki obliki, da tudi v nas zbudi isto občutje.

Ravno tisti »razkošen nemir«, ki je v začetku knjige naznačen, ne vzkipi nikdar v ognjeno morje, ki presnavlja vse stvari in jim njihovo prvotno obliko izžge, da odkrije ono, česar z navadnimi očmi nevidimo. Ta ogenj uniči tudi vse kar ni prabitno v individuju. Boj za dovršen izraz Duše je potreben vsaki umetnini. Ne Mir, ampak vedno silneje, nikdar zadoščeno Iskanje je psihološki izvor umetnini sploh.

Da se je pesnik boril za obliko bi povšen opazovale pregledal, toda pesmi »Megla« (str. 30), »Koprnenje« (str. 31), »Ženi I. II.« (str. 53, 54), »V daljavo« (str. 59), »Njeno pismo« (str. 58) nam to najjasneje dokazujejo.

Še en važen cikel Pohorskih pesmi je za Glaserjevo zbirko značilen: to so impresije iz Pohorja na pr. »Doma« (str. 68), »Pohorje« (str. 70), »Pohrvska« (str. 71), »Oktober« (str. 72), »Klopotci« (str. 73), ki zbude misel, da išče tu Glaser svoje lastno polje, kjer bi poezijo Pohorja in žitje ondotnega človeka prelil v posebne umetnine, ki bi ne bile le slika Pohorja in njegovih prebivalcev, temveč tudi slika Sveta in Človeka.

Marsihdo bo šel mimo zbirke, ne da bi jo globlje premotril, ker jo bo zrl le po zunajnosti. Ravno v tem tiči nekaka tragika Glaserjeve

zbirke, da morda ne bo ocenjena pravično. Ker malo je mislim umetnikov, ki bi imeli tako intenzivno razvito emocijonalno stran, a ki je ne morejo izraziti v dovršeni obliki. Miran Jarc.

БЛАГОСЛОВ ЗЕМЉЕ

С књигама је као с људима. Имаде људи, који су ти на први поглед пријазни. Један поглед, једна изречена ријеч и већ ти нису туђи. А опет су такови, на које се окосиш погледом и замрзиш на њих а не знаш ни ти зашто. Ал једног дана случај или судбина сближи вас и у кратком разговору мрски човјек изрече неколико ријечи. На примјер, нешто тишим гласом прозбори: „било је то оне године, кад ми је умрло моје дијете...” Глас му нешто задрхће, очи му некуд чудно зажмире рука неком нехајном кретњом рад би да избрише немилу успомену и то неколико ријечи и та једина кретња измире вас и несимпатичног човјека. Мио ти је и драг, јер је пред твојим очима одкрио једну скриту још незараслу рану. Тако је и с књигама! Читаш и читаш, и никако да се ослободиш од подмуклог непријатељског осјећаја. Гони те нешто од пјесника и немилостив си према њему. Зашто? Ни сам незнаш, али постојана и неутажива мржња све више јача твоју жуч. Још час и прекипила би, ал на једном као сунчана чистина у тамној и мркој шуми плану невиђеним сјајем некоја слова. Зграби те једна кратка реченица и већ си у пјесниковој моћи. Таква чуда ствара људско слово! Од тог јединог слова ожарена је читава књига баш као да је сунце ненадано обасјало читаву крајину. Од тог слова све оживи, све поприма неко дубље до сад скрито значење.

Такове су ријечи и реченице великим тајанством Кнут Хамсунове умјетности. Један акорд, један оједињени глас проникне у ваш слух и тај звук од сада вас свуда пронасљедује као заборављени, али добро познати напјев. У једној од посљедњих књига Хамсуна та чаробна ријеч је земља.” Наслов је књизи „Благослов Земље”.* И из ње — као из изоране ледине за кишовитих дана — струји мирис земље. Заплављује нас и наша се прса шире. Осјећамо како дисај из дубока по мало утажује наше узнемирено срце. Додир са земљом враћа нам снагу. Она, хранитељица, она, сочна, раствара се, да нам укаже своје корјење, што као жилава оријашка рука сеже за нама. Хоће да нас споји, хоће, да нас новим соком напуни.

Добра књига! Добра као што је добар сељак и занатлија Изак, који као коњ имаде створена леђа за бреме. Он кроз цијели живот носи. Себе носи, кућу носи, поље носи, марву носи и обитељ носи. Поуздан је и вјеран као што је поуздана и вјерна његова сила мишица. Све му успјева, а бог благосивље његов труд. Темељни је камен, на кому је лако сазидати кућу. Главни је ступ, кому је лако да понесе читаву тежину крова. Храни гладне, и напаја жедне, а соколи слабе. Уз њега је као у завјетрини, кад уоколо бјесни олуја. Изак је добар

* *Segen der Erde von Knut Hamsun.* (Verlag: Al. Langen, München).

и непоколебив човјек. Не говори већ работа, не обећаје већ даје. Добар је, јер кроз цијели живот ствара. Ни часа мира, ни часа одпочинка. А ипак, колико мира и колико одпочинка у том непрестаном раду. Нема времена, да мисли на зло, јер ствара, ствара и ствара. А кад би се нашао пјесник, који би на слични начин устрајао у раду, можда би нас у свом дјелу обдарио коначним ријешењем животног питања.

Добар је био човјек, који је написао ову књигу о земљи. Она је књига као створена, да умири наше истанчане и изморене живце. Дјелује на нас као зелена боја шума и усталасаних поља, дјелује на нас као жубор свјеже воде. Шуми, шуми, грголи, грголи, а ми слушамо и тешко да се отмемо од тог једноличног жуборења живе воде. Умирује нас, а између нас и свијета као да је једна велика неизмјерна даљина. Таква књига била је потребита у овим данима нереда и нерада. Ето, ту је полуга, с којом је лако подићи свијет.

У дивљи и необрађен крај једног јутра дође горостас Изак. Изабере кус најплодније земље. Близу је шума, недалеко поток, а у потоку рибе. Машклином, лопатом и мотиком ствара чудеса. Из ништа мало по мало сагради читаву насеобину: ту су куће, стаје, млин и пилана. На двору врви од перади и од марве, ситног и великог зуба. Благостање као благослов разлило се на покорну главу Изака. И жена по имену Ингер, дошла је к њему. Породила му петеро дјеце. Једну кћерку је при породу загушила, јер је имала као и она бетежна уста. Осуђена је, одсједи у тамници неколико година и враћа се к дому пуна знања и здрава, без зечјег знака на устима. Оперирали ју у тамници и сада је красна и пуна жена. За њу је тамница била школа. Научила се ткању и шивању, научила се писму и читању, а све то, да што више подигне благостање у насеобини. Све је то шутке препатио Изак ал ни злу ријеч није рекао жени: Догодило се, било је тако суђено а учињено не да се с прекорима поправити. Он даље — као да се ма баш ништа није догодило — ради и работа а мисли на жену која је далеко и мисли на чедо које је недалеко покопано и мисли на кишу која не ће да падне и оплоди земљу. У поту властитог лица копа и суши мочваре. А из њих расту усјеви. Све се уоколо таласа све се зелени све расте а Изак као некакви погански Бог стоји одкрите главе и задовољан гледа на своје дјело. Све расте; колико чуда и скритог значења у самој тој ријечи.

Изаку је од помоћи млађи син Силверт. Нарастао опасао се младеначком снагом и сада помаже оцу. Једног дана рад би располили камен. Лежи огромни камен а по њему као по наковњу удара млат млађаног Силверта. Двадесет добро одмјерених удараца а на камену ни трага од распуклине. А онда као курјачина сура прихваћа се млата стари Изак. Звизне неколико пута и по звуку слути да је начео камен. Ал не ће да га сам росполи. Вели да је уморан и даје сину млат: нека он још једном покуша. Под Силвертовим рукама од првог ударца пукне камен. Радује се стари Изак што син мисли да је распуклина његово дјело. Нека се младост јогуни. Тако је добар родитељ Изак.

Али тај добричина знаде и да плане. Неког дана пристигао жену, да му краде новац. Не краде за себе већ за старијег сина, који је намјештен у ближњем градићу. Пристигао жену, крв му од срџбе ударила у главу и он је оријашком шаком зграби и не штедећи ни себе ни њу, тресну шњоме о земљу. Она је сва удивљена над толиком снагом! Укроћена је од мушке силе. Гледа на њега као што вјерни слуга гледа на свог господара. Поновно је освојио њезино несталнo женско срце. Шака, што ју је подигла у висину, ослободила је и њезину душу, јер је она на свој начин доживила ново чудо. За њу је та оријашка шака као за вјернике чудо. Ингер је била незадовољна, у мисли, а можда и дјелом, невјерна своме мужу, ал тај нови доживљај опет је враћа доброме, силноме Изаку. Ето, таква је женска љубав. Не један пут већ сто пута је од потребе освајати жену. А ако си је 99 пута освојио, а стоти пут занемарио, исто си прокоцкао њезину вјерност.

Једнако је занимив сусрет Изака с нечастивим. Једне вечери враћа се из оближње шуме, гђе је још од јутра обарао стабла. Мучио се цијели дан и сада уморан иде пустим крајем. Наоколо провидна магла а из магле засјале двије крваве очи. Само очи су живе и гледају на упрепаштеног Изака. Вребају на њега и снују му зло. Изак се укочио од страха и кад је дошао к себи, светим крстом ослободи се страховите авети. То га напастовао сам ђаво!

Ал како је велик и силан Изак; кад се по други пут намјерио на големи камен. Куша машклином и лопатом, да се о камен одупре, ал ни макац, чврсто стоји као да му корјење са земљом прирасло. Мучи се, одкопава га, куша и с полугом и с цијелом тежином тијела, ал хридина се неда, тако је дубоко под земљом укопана. Намакнуо свакојаке алате, заборавио на умор и јело и као звијерка, кад држи у панџама плијен, тако и Изак не ће да га из руку пусти. Дошла к њему и жена и шутке га гледа при работи. Е сада или никада, да види Ингер каква је још сила у његовим мишицама! И она ће, да му помогне, да притисне полугу с тежином свога тела. Али он не мари за њезину понуду, већ даље копа и тражи згодно мјесто, гђе да се одупре. Напокон макнуо се камен и Изак га замахом оријашког тијела преврне. Камен је гладак као створен за праг куће. Он је баш такови камен хтио, а Ингер се чуди одкуд му толико знање, да чак знаде какви облик имаде и закопано камење. Блажен је, што га Ингер виђела при таквом тешком послу.

Ал што је то за њега, изнио је он и тежа бремена. Недавно је својим леђима донио наковањ из села... Свемогуће су његове руке! Његове су руке оплодиле читави пусти, необрађени бријег. Ударац његовог машклина дозвао је околишне сељаке, да и они кушају своју снагу на тврдом, једва подајном тлу. Около Изакова имања већ је раштркано једно седам или осам нових насеобина. Прокрчена је цеста кроз гору, а по цијелом крају таласа се класје и озивају се звуци клепке и мукање и блејање марве. А и дјеца освојила крајину и виком и игром оживиле још до недавна нетакнуте шуме. Таква чуда стварају руке једног јединог радиног и неустрашивог човјека!

Читав је роман једна безконачна пјесма о жени и обитељи; а нада све о земљи. Родна, сочна хранитељица земља озива се са стотину гласова, који говоре да далеко од ње нема живота, нема здравља, нема рада, а бог ме ни поезије. Она је све и све је у њој. Ми смо сјемење а њезиним се додиром оплођујемо или гинемо, ако нас случај и наша кривња баци на трње и неплодни крш. Све нас преварило у овом рату а једино нам земља и обитељ осташе вјерни. Значење жене, дјеце и свагдањег хљеба никад нам није било тако јасно као у овим данима сумње и уништења. Хљеб — до недавна бијаше скоро ријеч без значења. „Хљеб наш свагдањи дај нам данас”, вели се у узвишеној молитви. Узвишене ријечи, које се тек за нас утјеловиле у овом рату. Имаде ли дара, да се упореди с главом печеног, мирисног хљеба? Мирише у њему хранитељица земља! Преполовит га, на кришке га раздијелити и с њиме даровати гладне: имаде ли узвишенијег позвања? Света је кретња руку, када ломи хљеб. Добри пшенични хљеб, то је најбоље , и најслађе месо наше мајке земље. А онда она друга никад доста опјевана кретња, када сијач с оријашком руком граби и сије зрње. Пада златно сјемење на одваљене бразде, а сијач као млади непобједиви Бог кораца одкрите главе по широкој слободној ораници. На вјетру му лепрше косе, у очима му сјаје сунце, а на уснама му поиграва посмех као да вели добро је и благословљено дјело мојих руку. „Јест, тко нема земљу, да га храни и кров да склони главу тај није подпуни човјек”: тако се озивље глас у нами. Благословљен дакле да је овај рат, који нас је опет повратио к земљи и обитељи. Овђе су темељи, да се зида и сагради нови свијет.

Божо Ловрић

BELEŠKE

PAVLE POPOVIĆ: IZ KNJIŽEVNOSTI. Knjižara Gece Kona. Beograd. Cena 5 Din.

Većinom već štampani a sad sakupljeni ogledi poznatog beogradskog universiteskog profesora. Svojom zapadnjačkom finoćom i ozbiljnošću oni visoko odskaču od onog našeg prosečnog profesorskog. Veze koje postoje med sadržajem Shakespearea, Bürgera, Voltairea, Maupassanta i naših narodnih pripovedaka, tražene su metodom koje kod nas u ispitivanju i upoređivanju folklora ne beše. Kraj lepih ogleda o Antunu Fabrisu, Alfredu Jensenu itd., osobito je lep ogled o Brankovoj pesmi »Tuga« i »Opomena«, gde se silazi u dubine za koje većinom profesori nemaju dovoljno finog vida. Branku je dodao ovaj ogled jedinu novu crtu, Branku koji je u poetikama koje pišu u nas ljudi sa »višom« kulturom tako bedan. Zanimljivo je da je taj meki muzikalan stil, kojeg je Branko upotrebio samo jednom preuzevši ga od Ernesta Schulzea, vaskrsnuo isto tako nježno i sumorno, i ako sa jednom senkom noviji u Pandurovićevoj Svetkovini.

C.

SCIPIO SIGHELE: ŽENA I LJUBAV. Izdavački zavod »Jug« 1919.

Knjiga talijanskog pisca koja dobro dolazi svima onima, koji se malo bave s ta dva vrlo važna problema: Žena i ljubav. U lepom i dosta pristupačnom razlaganju iznosi nam autor razna razmatranja i naziranja pojedinih književnika kao Ibsena, Peladana, Ellen Key-ove, E. Fagueta, J. Boisa i dr. koji su svoj veliki deo rada i truda uložili da dopru što bliže tim dalekim i zamršenim problemima, koje društvo obično zabacuje ili uzima olako, jer su žena i ljubav reči, koje su u ustima sviju i svakoga. Sighele je u toj knjizi, koliko je god to moguće vrlo objektivan i vrlo hladno barata s tim zakučistim pojmovima: žena, ljubav, brak, sloboda ljubavi itd. a da se ne oseća nikakova tendenca zalaganja za ovu ili onu stranu. Naročito je interesantan primer sa švedskom spisateljicom Ellen Key, koju bi trebale sve naše žene, da vrlo dobro i mnogo čitaju. Prevodilac A. T. nije se baš mnogo trudio.

Lj.

DR. KAMENKO SUBOTIĆ: O POZORIŠNOM JEZIKU, predavanje držano u srp. narodnom pozorištu. (Novi Sad 1919. Izdanje S. Ognjanovića. Cena K 1.50.)

Nadajmo se, da se g. autor i »dramaturg« Srp. Narod. Pozorišta u Novom Sadu našalio kad je dao ovu nevrednu knjižicu u štampu, pa ga mi kao takovog i uzimamo. O svemu i svačemu, a najviše o sebi piše on

šaljivim tonom tako, da će svi koji ovo »predavanje« (pa još štampano!) pročitaju, biti na čistu, da je g. Subotić u potpunom smislu reči diletant i ne samo kako sam kaže: »Moj pokušaj je samo školski pokušaj« — nego još gori — potpuno tnalfabetski. Mć.

ISPRAVCI U IZDANJU »IMPERATRIXA«. U Vojnovićevoj »Imperatrix« koju je izdao »Knjiž. Jug« potkrale su se neke štamparske pogreške od kojih ispravljamo najvažnije. Tako na pr. na strani 53. Carica kaže: »Zakleh se *tobože*«, a mora da je »zakleh se *Tobom!*« — Na str. 84., redak 9. odozdo mora biti »prodavačâ *ljudskoga* mesa«. — Na str. 111., redak 3. odozgo mora da stoji »tad je Snaga izdala *samu* sebe«.

UREDNIŠTVO PRIMILO JE OVE KNJIGE:

Ilija Bošnjak: Misirka. Prvi dio. (Leonova tiskara, Split 1919., Cena K 9.—.)

Petar Grgec: Jugoslavenski argonauti. (Izdanje »Narodne knjižare« u Zagrebu 1919.)

Jugoslavenski program. Spomenice jugoslavenskog odbora u Londonu. (Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu. Cena K 2.50.)

Ivan Albreht: Slutnje. (Izdanje »Zvezne tiskarne« v Ljubljani 1919.)

Stanislav Wyspianski: Boleslav Smjeli (Boleslaw Smialy). (Izvanredno izdanje »Matice Hrvatske«. Zagreb 1919.)

Aleksa Šantić: Hasanaginica. (Izdanje J. Đ. Đurđevića, Beograd-Sarajevo.)

Ing. N. Ćurić: Gradjevna politika željeznica u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb 1919. Cena K 6.—. (Ćirilicom.)

Kap. Marko Milić: Put skrajnog istoka. Madame Mineko. Naklada knjižare Janka Dujaka u Sisku, 1919. Cena K 4.—.

Dušan Grubić: Simsonije spoznaje moje. Komisionalna naklada knjižare Stj. Kugli, Zagreb 1919. Cena K 3.60.

Dr. Ante Tresić-Pavičić: Govori izrečeni u austrijskom parlamentu za vrijeme rata. Priredio za tisak s predgovorom Ante Anić. Izdanje knjižare J. Tošović, Dubrovnik 1919. Cena —.—.

Vlasnik i odgovorni urednik, Branko Mašić

Hrv. štamparski zavod d. d. u Zagrebu.

КЊИЖЕВНИ ЈУГ

KNJIGA IV — SVESKA 6 16 SEPTEMBRA 1919

ИНТЕГРАЛНА ПОЕЗИЈА

(Уломци)

ПИСАЦ И ЊЕГОВО ДЕЛО

Сасвим је на свом месту и у изазваном реду идеја и питање о односу који постоји између писца и његовог дела. У књижевној критици уопште, у рефератима о појединим књижевним појавама, у оценама књижевних дела, у монографијама и студијама писаца и књига, врло се често сретамо са тим питањем које се тиче пишчеве личности и његовог дела. Питање је, готово увек, у томе: да ли се књижевност даје потпуно објаснити подацима из личнога живота самог писца; да ли је потребно знати живот једнога песника, да бисмо, са потребном сигурношћу, могли говорити о његовим књижевним делима: или је то непотребно, и оцена зависи од књижевног дела као таквог, одвојеног од средине, друштва и времена у коме је постало?

Може изгледати чудновато што ћемо ми, ослањајући се на своју поставку о индивидуализму поезије, изразити своју сумњу у научну и фактичну вредност „историског метода" у оцени литерарних дела, и што ћемо дати, на први поглед велики и неоправдани значај оном мишљењу, чији је преставник код нас био др. Љубомир Недић и које тврди да је за књижевног критичара главна оцена књижевног дела као таквог и одвојеног од свих спољашњих услова, околности и средине у којој је постало.

И ако историски метод није без интереса и без вредности, и ако он изгледа врло научан и има тако много присталица заједно са једним брилантним духом, високим талентом и одличним писцем као што је Тен, — ми ипак остајемо при своме уверењу да је тај метод, у питању објашњавања једног уметничког дела животом самог писца, непотпун, несигуран, основан на многим хипотезама, непровереним

подацима; да није ни директан, а камо ли једини пут за објашњење уметничког дела. После тога, ми смо већ споменули да су право уметничко дело и писчева личност једно и нераздвојно; да уметничко дело није ништа друго до израз уметникове личности, човека који је ван књиге или иза ње. Отуда свако право уметничко дело има свој врло јасно и несумњиво изражен индивидуалитет, тако да је, са ове већом естетичном вредношћу дела, јасније и потпуније изражена његова индивидуалност. Како је међутим индивидуалитет дела и аутора исти, по делу се познаје и писац. Слично оведоченој и паметној речи „стил је човек", може се без претеривања и тачно рећи да је књижевно дело писац, и да се аутор најбоље, ако не и једино, познаје по својим делима.

Ми смо далеко од наивних метода којима се жели уметничко дело објаснити животом самог писца.

Скретање од овога дела наше тезе, за неколико кратких момената, изгледа нам потребно ради прегледније и шире оријентације у самоме питању. Данашње друштво уопште, и данашњи јавни и приватни живот човека, почива на читавом систему лажи. Те су лажи многобројне, управо безбројне, крупније или ситније, старе и укорењене или новије млађе и подмлађиване. Живот сваког дана и живот свих дана човекових испуњен је најразличнијим неистинама, неприродностима, притворствима и лажима, почевши од обичних, „конвенционалних лажи" до лажи већега стила, крупнијега значаја и судбоноснијег замашаја. Од момента када се пробуди, обуче, изађе на улицу и сретнувши познаника рекне: „Добар дан. Јако ми је мило што вас видим"; па даље, кад у будоару своје љубазнице каже: „Ја те неописано волим"; кад са парламентарне говорнице пледира за интересе народа и отаџбине; кад у ступцима јавнога гласила говори о праведној ствари; кад своме претпостављеном одаје почаст; кад владаоцу викне: „Живео Краљ!"; кад се погађа са купцем или са продавцем; кад оде у цркву да се помоли Богу; па и онда кад заспи и сања — данашњи човек меће маску, и говори неистину, и не каже оно што мисли и осећа; једном речи, систематски намерно лаже — у навећем броју случајева и готово увек. Наравно, да све ово, и у пуном обиму, важи и за даме. То, дабогме, важи и за уметника као човека. То, најзад, тако мора и да буде. Суверени страх за личну егзистенцију и компликовани склоп модернога друштва

чини да је савест данашњег човека ограничена на хиљаду начина. Он се скоро никад не преставља онаким какав јесте; још мање ради и говори оно што мисли, како осећа и како треба; он збиља постаје „политичком" или „друштвеном животињом" — малим беочугом у ланцу општег интереса, незнатном полугом у машини државе и друштва.

Реците најбољем пријатељу једанпут само непријатну истину, и ви ћете нечујно, тога момента, изгубити у њему свога пријатеља. Кажите своме министру једанпут голу истину, ви ћете бити отпуштени из службе, истакните једном своје осећање правде према „позитивном закону" ви ћете бити стављени под суд; побуните се, у име морала, против злочина једног владаоца, ви ћете бити велеиздајник; и решите се да само три дана говорите истину, па ћете већ трећег дана бити на лекарском посматрању, а четвртога дана ће вас стрпати у лудницу као што лепо казује морал једне анегдоте коју сам прочитао не сећам се више где.

Изузевши доба ране младости, када човек воли, или часове на самртничкој постељи, или врло ретке моменте у животу, или најређе појединце, — човек је чист, истинит и прави човек још само у моментима кад ствара своје уметничко дело.

Вратимо се постављеном питању. Може ли се уметничко дело тумачити и објаснити животом свога писца, животом који је, као и живот других људи, вечита лаж, трајна, брижљиво израђивана превара, прерушавање или маскирање душе, и, укупно, више или мање вешта глума? Једино је могућан негативан одговор. Приватни и јавни, друштвени и домаћи, или кратко спољашњи живот једнога човека и његов унутрашњи живот, изражен у уметности, то су два света супротна по својим манифестацијама, своме моралу и својој основи. Правога друга немојте тражити међу онима којима је досадно без друштва, него увек међу онима којима је досадно у друштву. Правога човека нећете видети у опхођењу с људима, него у самоћи уметника у његовом елементу, где је сам и слободан, у његовој уметности.

ПЕСИМИЗАМ УМЕТНИЧКИХ ДЕЛА

Успех великих говорника, чувених апостола, славних песника, није скопчан толико са њиховом ерудицијом, и њиховим знањем, и

њиховим интелектом, колико је зависан и условљен њиховом природом, темпераментом, њиховим општим индивидуалним диспозицијама донетим рођењем.

Не само да се рађају поете, него се рађају и говорници; рађају се мислиоци, трговци, јунаци; рађају се честити и порочни, срећни и несрећни, као што је осетио и видео Бодлер у својим „Позивима", у оном опису дечака који су, с вечери, заморени игром, у врту над којим су пловили златни облаци" као континенти који путују", разговарали о својим тек пробуђеним нагонима. Та деца нису знала да су говорила о својој судбини, која се огледала у наивној причи једнога о позоришту које је јуче видео; о тужним дворанама у којима певајући говоре људи обучени лепше од ових осталих, жене лепше и веће од оних које нам долазе, које су страшне, али их мораш волети; о томе како и сам зажелиш да радиш и говориш као они; — која се рефлектовала у очима другога, који је за то време гледао један облак са „Богом" који путује на њему; или у речима трећега, о задовољству које је први пут осетио кад је, случајно, једне ноћи лежао у постељи са својом служавком; или у уздасима четвртог који је желео да види нове и нове земље, где би му било боље него онде где је. Сви су они жудели за својом судбином, као што сваки од нас иде за својом судбином и не знајући то.

Нека нам се, дакле, дозволи да посумњамо у апсолутну вредност васпитања. Има, додуше, једно време у животу свакога човека — драгоцено или кобно, срећно или несрећно — али свакако најважније, судбоносно за њега, када човек постаје оно за шта је одређен и остаје оно што је постао за цео свој живот. То је кратко време од десетак година. Кажимо: то је доба од шеснаесте до двадесет шесте; евентуално, од двадесете до тридесете године живота. Раније, човек је од прилике оно што ће бити у тим годинама; доцније, он је готово само то што је био у тим годинама; доцније, он је готово само то што је био у тим годинама. Јер, и врло дуг живот и рад у друштву, животу, књижевности, није ништа друго до разрађивање, разгранавање, систематисање и репродуцирање утисака, идеја и осећања нагомиланих у тим годинама нагонског, дефинитивног формирања психологије и душе једнога човека. На жалост, то време спада само делимично, или не спада никако у област систематског, школског васпитања; педагогија се њиме најмање бави; и васпитање човеково

у томе времену у ствари је самовасшитање. Поред тога, разлог посведоченом неуспеху васпитних теорија и васпитних поступака је свакако у томе, што се детету, младићу или девојци, човеку, док је он у времену кад се још може васпитати, стално и увек говори о томе шта треба, а скоро никада о ономе што у ствари ј е с т е. Тим методама васпитање постаје систематисано прикривање истине, која је, по себи, најбољи васпитач. А када, напослетку после свих обмана и превара „систематског васпитања" дођемо најзад до истине, то је обично онда, када смо већ у сувише стари за васпитање.

Поврх свега, емоционално васпитање, које има централан значај у сваком васпитању, или је запостављено, или се не врши средствима која једино могу имати успеха — у првом реду уметношћу, а међу уметностима првенствено књижевношћу, која омогућава васпитање истином, васпитање емоционално и морално, — дакле Васпитање.

Из овога је јасно колико је за формалну непогрешност и иманентни васпитни значај књижевнога дела важан и неопходан степен осећања у моменту уметничког стварања. Не треба се варати. Често спомињана, чешће оспоравана, каткад исмевана и карикирана, понекад фалсификована, а најчешће чудновато, наопако замишљана и престављана — уметничка инспирација, постоји и мора постојати, као conditio sine qua non за право уметничко, књижевно дело. Само, ми не мислимо да та инспирација, то надахнуће долази одозго, од неке више спољне силе, или духа који би, по разметљивој хвали слабих писаца или наивној фантазији слабоумне публике, силазило на своје изабранике; она долази из дубине унутрашњег живота уметничког, долази из њега, и не преставља ништа друго него врло развијен степен осећања. Песма се, истина, не ствар инспирацијом, али се рађа у инспирацији.

Свако добро књижевно дело израђује се пажљивом применом књижевног искуства, пречишћеног укуса, будне фантазије, корекцијом свих одступања од потребне и лепе форме, лаганим и напорним радом у опште. Као што је вајар принуђен да „засуче рукаве", да напорно и споро, у зноју лица и са много отпора савлађује гипс, камен или мермер, материју или материјал у коме изражава своју идеју или своје осећање; као што је на то принуђен архитект, сликар или музичар, тако је на исти, занатски и трудан посао осуђен и песник. Он није спроводник нечега што би било ван њег он је запослени и за-

марани експлоататор и радник на ономе што је у њему, на рудницима своје душе састављене из нагомиланих и нанетих слојева неиспитаног наслеђа прошлих векова и давних поколења; на одвајању златних жица чисте емоције и руднога блага своје људске, унутрашње природе, и испирању драгог камења лепоте из бујица нагона и страсти; на испитивању неиспитаних области свога бића и своје личности. Да поетски посао није лак, то не доказује само факат да ни највећи уметник не може написати једну драму или једно обилније књижевно дело за двадесет часова, или за време потребно да се дело п р е п и ш е, него и истина да онај који није уметник не би могао то дело створити ни за двадесет месеца, двадесет година или двадесет хиљада година. Поетски посао је дакле тежак, „стручан", заметан сасвим специјалан занат. Он претпоставља таленат, свестрано искуство, теориску и практичну спрему, непрекидан и незапарложен рад, примену врло сложеног апарата. И далеко од тога да га може радити сваки или да га може оцењивати сваки (као што се то по чудном парадоксу и рђавој толеранцији тако често чини) него га не може радити ни уметник у сваком моменту и онда кад хоће. Т о ј е оно што овај занат разликује од свих осталих заната, што га чини неприступачним за лаика, и вишим и тежим, „богоданим" ако се допусти тај овешталп немодерни али ипак разумљив епитет.

Јер, поред свих услова потребних за стварање и давање једног поетског дела, осим осећања које мора бити у току целог рада на потребној висини и потпуно будно, потребан је и један предуслов, једно предосећање, неизоставан моменат рађања једног уметничког дела, моменат инспирације. То је моменат који пада уједно са моментом интуиције, спонтаног сазнања, осећања које се јавља изненада, готово без узрока; које је условљено, на сваки начин, само тамним везама нашега бића са трансцендентним светом, и које се, према томе, не може објаснити, али се може дескрипцијом изближе одредити. Тај тренутак је ванредно душевно стање које се често јавља и под обичним околностима, када по изгледу незнатни или никакви поводи буде интензивно осећање, видовитост духа; када постајемо свесни вредности свих ствари и вредности живота; када се рађају основне идеје, први ставови наше филозофије, мотиви наших уметничких дела, када нам се ствари приказује у чудној, непознатој, светлости, и када, по истинитој речи Вовнарговој, „велике мисли потичу из срца".

То осећање се, каткад, пење до степена екстазе, када се изненада нађете пред Истином; када осетите, као што каже Карлајл, да вам „велики факат" гледа у лице; он је сугестиван и води нас собом; ми осећамо велико задовољство открића, можда откривења, и потребу да га саопштимо и дамо му израза. Да рђави песници не морају писати, и да је то непотребно, то је истина, али да прави песници морају писати, да они у моменту рађања инспирације осећају потребу за уметничком експресијом то је такође истина; јер уметнички нагон постоји, као што је утврђено да свака емоција, по самој унутрашњој природи својој, тежи да се изрази.

Држимо да једна напомена овом приликом није неумесна. Питање којега се она дотиче у вези је са оним што ћемо рећи доцније кад будемо говорили о трансценденталном оптимизму поезије. Примећено је да је поезија у великој већини случајева наклоњена песимистичком гледишту на свет. Готово сва велика и већа књижевна дела обојена су, јаче или слабије, тим песимизмом, коме се код нас и у другом свету често замера, који се осуђује као нездрав, необјашњив или се објашњава разлозима немогућним за чисто уметничко дело и правог уметника. Није се један пут устајало у књижевној критици против литература песимизма, против писаца који не воле живот, који су резигнирани, антисоцијални, оболели невропати, који су негативни и не познају радости живота, против књижевности у којој је песимистичка црта јаснија и јако обележена. Ипак, поред свега тога, баш највећа уметничка дела задржавају ту црту; у основи својој она су задахнута сумњом; кроз њих веје резигнација, сета, меланхолија; она нису сувише раздрагана и сувише весела, или су то само изузетно, делимично и ређе. Смех, грохотан и здрав смех, није честа појава у књижевним делима. Томе не може бити разлог у књижевној моди, како говоре једни, јер је то случај и са старим делима; нити у младости писаца, јер и писци који су прошли доба младости имају исту црту; нити у симпатијама публике за песимизмом, која је, напротив, сасвим оптимистичка.

Разлози су основни, и основанији, и леже у самој природи осећања, у природи сваке дубље емоције и сваке више душе. Али како нам, по Гетеовој речи, гледање у даљину често спречава да видимо оно што је пред нама, један разлог врло општи, обичан и врло близак уметнику, као сваком човеку испушта се из вида. Кадгод се говори

о песимизму појединих писаца не прави се једна финија, али врло потребна разлика. Песимизам песничког дела, на сваки начин, представља песимистичко расположење писца у моменту када га је писао, јер то излази из свега што смо до сада говорили о истинитости, субјективности поезије и слагања писца и дела. Али се може десити да дела једнога аутора имају врло наглашену ноту песимизма, да буду врло црна по основној замисли, предмету и мотивима, па да њихов писац ипак не буде апсолутан песимист. Казасмо да је ум унутрашња тенденција сваког осећања да дође до израза. Међутим, како ће се осећање изразити, то зависи од човека и од осећања. И као што обичном човеку неће никад пасти на памет да своја осећања изражава уметношћу, тако ни уметник неће своја осећања увек изражавати у својој уметности. И у овом погледу интензитет, а нарочито квалитет осећања игра знатну улогу. С обзиром на већ поменуту тежину и компликованост књижевног посла, разумљиво је што се песник пре одлучује на стварање свога дела под негативним емоцијама: у сети, нерасположењу, тузи, несрећи или очајању, дакле болу, а ређе у моментима задовољства: у часовима радости, среће или усхићења. У првом случају рад на књижевном делу значи слабљење бола, у другом слабљење задовољства; јер сваки рад, нарочито тежак и заморан рад, по себи не значи никад задовољство. Задовољство долази по свршеном послу, а никад у току рада, тако да често и уметник предпоставља фриволнија, краћа и јача задовољства, која су већ ту, дужим и трајнијим задовољствима која ће тек доћи. Ако, дакле, има више књижевних дела са песимистичком него оптимистичком нотом, то долази просто отуда што се дела радије пишу кад је човек несрећан него кад је срећан. Разлози су и сувише људски — menschliches allzumenschliches!

О СЛОБОДИ У УМЕТНОСТИ

Остаје међутим, да се никакво уметничко дело не пише без осећања и инспирације. Инспирација је болан и светао моменат рађања једног осећања и једне идеје, наслућивања једне истине, ослобођења од свакодневног дремежа савести, од заблуда, предрасуда, лажи. Човек постаје у том моменту у истини бољи, јер постаје слободан и свесан правих вредности насупрот лажних и фалсификованих; осећањем уметничке способности да те вредности саопшти и изрази, он

осећа велико задовољство правде, које може имати само онај који правду даје, а не онај који је добија. Јер, добити правду то је људско задовољство, ефемерно и помућено страхом да се може и изгубити, пошто није ни дошло од нас; делити и давати правду, то је вечито и божанско задовољство, јер је везано са осећањем слободе и моћи — атрибутима божанства.

Зато је слобода уметности прво и последње право уметности, истицано и заступано са стране уметника увек, прећутно признавано од најшире публике, оспоравано и сужавано само од крунисаних јадника, који под златним ланцима које носе на себи, носе у себи оковану савест, која несме бити пуштена пред форум уметности и форум правде, јер би их издала, јер би их оптужила, а они би били осуђени најтежом казном — вечитом осудом своје личности и свога спомена.

Слобода поезије није поетска слобода, слобода песника као човека; она не значи слободу или разузданост приватног живота уметниковог, разбарушеност и некоректност форме, оно што се назива licentia poetica; то није узурпација права осталих људи од стране песника као човека. У сваком од тих случајева песник, као човек нема више права од сваког другог човека. Слобода поезије то је слобода уметничке савести, унутрашња слобода, право уметника да својим делом улази у претрес свих навика, обичаја, закона, сваког човека и свих карактера, сваке теорије, сваког морала и сваке личности; да на аналитичне теразије апсолутних, т. ј. естетичких и етичких вредности стави сваку истину, свако начело, свако осећање сваки однос и свако питање. Та је слобода апсолутна. Према томе нема личности која би била неприкосновена за поетско дело, ни приватног односа, ни државне тајне у коју уметност не би смела ући, ни рада, који се из „виших разлога" не може објавити, ни мотива који неби смели бити изнети, ни осуде за коју би требало више санкције. То право највише инстанције висока, интегрална поезија стиче баш својом дубоком емоцијалношћу, својом индивидуалношћу, ослобођењем уметникове личности у моменту стварања од свију лажи, догми, свих заблуда и свих интереса. То је право, које имају краљ Судрака, цар Давид, император Марко Аурелије исто онако као роб Епиктет, глумац Шекспир, и изгнаник Достојевски и цео други низ несрећних и срећних на овој земљи који су владали и сад владају нашим мислима и нашим душама, — велика галерија интелектуалне и моралне елите

човечанства, заточници његовога прогреса и његовог достојанства. Ослањајући се на уметничку савест, која се поклапа са општом савешћу, права поезија је експоненат иманентне правде света. Водећи нас кроз све кризе, катахрезе, перипетије и катастрофе људских осећања и људске мисли, кроз цео мрачан лабиринат индивидуалног живота, нашег трошног земаљског живота, она нас ипак изводи на обале вечности и указује на дубоки смисао свих наших невоља и беда, свих наших немира и нада, имајући — да се послужимо ненадмашном реч у кенигсбершког филозофа — „лепоту звезданог неба над нама и моралног закон у нама”.

Њена је слобода ограничена само Савешћу.

(Свршиће се) Сима Пандуровић

BOŽANSTVA PUPOLJCI NOVI

Kad sunce nas opije zrakama,
Kô cvrčke na bajame grani
I kada smo mirisom pjani,
Što suncu ga uzdiže svijet;
Kad livada smete nas šarama,
Zamanta nas žesta ljepote
Sa ljubljena lica divote,
I grla joj bijeli cviet,

Tad mahniti bezsmrtnost želimo,
Da budemo vječito mladi,
U prirode stvaramo zgradi
Na oblaku vlastiti red:
Al brzo nam rasprši snatrenje
Munjevito hitanje zbilje;
I vremena talas nas šilje
U prošlosti sunovrat blied.

Oh mahnita sebičja pohlepo,
Što grabiš i prostor i vrieme,
Što oholo podmećeš tjeme
Da razvoju ustaviš hod!
O pustoši grozna i užasna,
Bez tića sred bračnoga gniezda!

O očajna noći bez zviezda!
O Kronos što guta svoj rod!

O posmeše djetinjskih zjenica,
Ti bliesku božanske vedrine,
Što sumnja nam razgoniš tmine
Ti vječna veselja si sjaj:
Ti luč si božanstvene Pronaje,
Jedina što kadra je ljute
Da razsvietli samrti pute,
Da uslatči prolaza vaj!

Oh, dodjite ružična dječice,
Božanstva vi pupoljci novi;
Vi žuberu zore, što slovi,
Da vedriji radja se dan.
Kô zastoj razvitka da podnosi
Užasniji od smrti same?
Oh! ko bi sred dosade tame
Neprolazni snivao san!

Oh dodjite, dječice, mi ćemo
Uklonit se radosno vama;
Al kada nas opsjeni tama,
Nek žagor nam razblaži noć!
Kad vječnosti talas me otplima,
Posvietlite zjenice Branka,
Ja radosno izićU vanka,
Sa smješkom u tamu ću poć...

ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ

KRALJ PETAR U ZAGORJU

Divan je to kraj. Svake prirodne lepote je u njemu do presita, a u čari tih lepota leži neka tako neobična skromnost i čednost. Brda, šume, livade, potoci, stazice, stari gradovi i dvorci, crkvice i sela, sve vam se to oko nogu vije i umiljava. Široki vidici vam, u terasama, bacaju sliku cele jedne pokrajine pred oči. Pejzaž neki, kao u strahu da vas nije dosta

uslužio, slaže svoje oblike i detalje u sve drukčije i nove celine, i zabavlja vas stalnom promenom kao da ste dete. A neki mali sv. Antun ili sv. Jakob, na vrh brega, kako vas je jedared video, ne može da se otkine od vas, jednako beži za vama, gura se kroz pukotine ili proreze u planini, skače na šumu, ali nađe načina da vam se javi, i najzad, kad ga već sasvim zatrpa nova scena, on vam, vrškićem svoga tornja, kao malim šeširićem, još jedared mahne da ga ne zaboravite.

Prava slavenska zemlja. Pitoma, dobra i svojska. Vaša. I zato što je vaša, ona vam se daje. Ne pravi se dostojanstvena, ne pravi se mistična, nema nijednu strahovitu goru, nema đavolski most ni ponor, brani se od nedostižnih vrhova i neprohodnih šuma. Naprotiv, sva se raskrila i otvorila i spustila i svome Zagorcu i svakom svome gostu. Sve što joj je Bog dao, bacila je napolje. Čoveku na rad i na uživanje. Sva blaga svoja, sve srce svoje, sve tajne svoje.

Nema pastira koji ne peva, a ne možeš ga naći. On se možda i hteo sakriti, ali ga Zagorje prevari, izgrbi se, nakrivi se, protegne se malo, i pokaže ti, ma za časak, momče s batinom u ruci, ili djevojku s kravom na užetu i korpom drača na leđima. Nema strme džin-planine čija samoća preti. Nego se po njoj pentraju sela i majuri, a ljudi su joj, kao mišići, progrizli šumu u hiljadu stazica. Nema uvale i klisure u koju se ne može. Poneki put, nagneš se, i, rekao bi, i okomito je, i duboko je, i mračno je, i huji, ali odjedared, ceo taj ponor se nasmeje, i isplazi ti dugačak, uzacak jezik. Puteljak.

Iznenadilo me jedared grotlo. Okruglo, golo, glatko, izdubljeno i usko kao čaša. Ali nešto šuškara i mumuče. Pogledam preko ruba. Na dnu, kao neki sićušni, prašinasti talog, zelena trava, kravar i njegovo blago, majdanić šljunka, volovska kola i pet šest radnika. Kud li su ti prošli i sišli, pameti moja! Osvrćem se, tražim. Niti padine, niti vododerine, niti puta, niti koloseka. Osvrćem se još. U steni, nad mojom glavom, Jezuš, sa dve lampice i cvećem. Da nije to čudotvorac koji Zagorce spušta i vadi iz ovog bunara? Smešim se na Jezuša. Smeši se i on na mene. I kaže: nigde u Zagorju nema mestance koje čoveka poželelo nije i primilo nije.

Jednako tako. Tvoje, i pred tobom, i za tebe. Odjedared vidiš tri venca planina, i desetak sela, i pedeset njiva, i toliko vinogradi, i sto radenika, i dve tri vode, i nizove šuma. I sve se

to smeje. Uvek. I kad kiša pada i kad hladan vetar duva. Baš ne može drukče.

Brezovica, sa svojom tamnom gorom, i sa svojom sve nadvišujućom krivom kupom, hoće nekad, u oblacima, malo da popreti. Ali čim sunce izviri, svršeno je. Izgleda kao kakav matori Zagorac sa nakrivljenim svojim škrlakom, i s celim vinogradom na crvenom nosu.

I ljudi su dobri i mili. Samo se još ne poznajemo. Ima nepoverenja i s jedne i s druge strane. Mnogo je puste nesreće stojalo između Beograda i Zagorja, pa nije ni čudo. Nesreće je nestalo, ali ludosti još nije.

Jedne večeri, vraćam se iz planine i bežim od kiše. Niz brdo je, pa letim kao strela. Jedva se setih da opet pogledam gore. Oblaci se međutim rastanjili, raščešljali, i puno je plavog. Zastadoh da odahnem. Desno od mene njiva. Seljaci podižu i ponovo zagrću olujinom rasklimatani i oboreni kukuruz. Devojke udesile, sve se ori : ide momče, a ne peva, k'o da sreće nema. Čovek jedan, brzo kao mašina, levom rukom čupa korov, a ašovčićem u desnoj iskapa i natresa zemlju. Ima među njima i starac. Smešan. Bos, u varoškim pantalonama, na glavi slamnji šešir s visećim pantljikama za dečka od sedam godina, a na leđima grba od sedamdeset godina. Po pantljikama je naštampano : viribus unitis.

Jedna od devojaka me nešto zapita, i razgovor krenu. Ja i odgovaram i razgovaram, ali moram priznati, jednako gledam u pantljike i u njihov zapis. Najzad, može biti i malo žacnuto, ali svakako dosta prenagljeno, okretoh se starcu : šta mu to piše na šeširu ? On poslušno skide šešir, i stade ga obrtati na sve strane. Primaknuše se nad šešir i čovek i žene. I najzad me svi stadoše posmatrati nekim snažnim i otmenim pogledom, nasleđenim verovatno od časno poživelih predaka, koji nisu znali ni kako se čita ni kako se piše.

Izmirih se, zastideh se, i potrčah dalje. Vinograd. Razmotao se niz oštru strminu kao da je o klin obešen, a zadrigao u visokoj, jedroj, zelenoj amerikanki, ispeganoj divno plavim bobicama. Čujem kako u dnu prskalice još rade. Šušti škropljenje i provlačenje prskača kroz lišće. Odjedared iskrse i pred mene jedan. Svršio posao, i ide kući. Sav je azuran, po licu, odelu, rukama i kosi, a kanta na leđima preliva nianse kao kristal. Na ramenu plavog čoveka se crveni srpsko ćilimče.

— Dobar dan — pozdravih prskača i ćilim.

— Gospa su ni iz Zagreba ? — pogađa seljak hitro da nisam ni iz njegove palančice ni iz njegove metropole.

— Iz Beograda sam.

On razvuče usne i pogleda se po ramenu.

— To je moj brat donesel s Kragujevca.

Ja se smejem, a on je kao malo u neprilici.

— Veliju da bu vlada platila sakomu kaj je vu ratu zgubil.

— Neće moći svima platiti, jer neće imati toliko kolika je šteta. Mnogo nas je koji se nismo hteli ni zapisati za odštetu. Kad su drugi izgubili dva tri sina, možemo i mi izgubiti sobnji nameštaj i odelo. Je l' tako ?

Azurni čovek žmiri i trudi se da dobro shvati. Vidim da mu se dopada, a vidim i da mu stvar nije baš sasvim jasna.

— Bilo je pa ga ni. Vrag ga je vzel ! — prekide zatim jednom našom, sveslovenskom.

— A ne ! Odneo ga je rat za slobodu, i neka ga nek nosi !

Oprostismo se na to da pođemo. Ali čovek sve stoji. Da sam i ja postojala, Bog i vera, ponudio bi mi kragujevačko ćilimče.

Imala sam u okolini osobito drago mestance. Oštri savijutak jednog puta uz brdo, odakle je bio prekrasan izgled na samu božju šumu, počevši od crne jelovice u nizi, pa preko teških hrastova u srednjem pojasu, do proredjenog, golim kamenom prošaranog brezovika u vrhu. Zdrava, lisnata, mekana šuma, čista i oprana kao okupano dete. Dolazila sam na to mesto u veče, da vidim kako će gora da zaspi.

To je bila retko lepa pojava. Ali je ne treba, kao obično, dovoditi u vezu sa sedanjem sunca. Ne. Sedanje sunca, u oklopu planina, ide brzo, bez teatralnog umiranja, bez poslednjih zrakova i trzaja. Grbina ili čuka kakva ga poklopi, ugasi, i svršeno je. Nego ono posle. Kad se kruta, dostojanstvena stabla nekako opuste, povedu na jednu stranu, grane se zgrle, peteljke izgube elastičnost, lišće se sklupča, vrhovi jela, pravi kao igle, klonu, još jedna sanjiva jeza protrese drveta, i onda se cela šuma, bukvalno, prostre i zaspi.

Još nešto zanimljivo je bilo na tom mestu moje šetnje. Stojala su tri velika krsta. Na srednjem je bio razapet Hristos, na krstovima sa strane dva razbojnika. Hristu su grdni klinci bili proterani i kroz noge i kroz ruke, al je telo njegovo visilo u

mirno malaksaloj nekoj istegljenosti, lice je bilo blago i bledo nasmejano, krv se videla sasvim slabo oko probodenih mesta. Da li što je Hristu Bog olakšavao, da li što je Hristos sam Bog, očigledno je bilo da je drvorezac hteo izraziti nadmoć njegovu nad bolovima i mukama tela. Naprotiv, dva razbojnika su bila prikazana, i to baš s izvesnim umetničkim efektima, užasno. Prikovane su im bile samo ruke, a tela, sem što su oko bedara bila debelim užetima malo pritegnuta, visila su svom težinom istegnuta, u očajnom lomljenju i trzanju, prebivena skoro na komade, i u varvarskom položaju kao da bi htela srozati se s krsta iščupavši iz sebe pribodene ruke. Na poderane rane je krv, naravno, obilato tekla, i poprskala im grudi, slabine i noge.

Krvnički prikaz, koji mi je svaku šetnju onuda pokvaro. U veče, kad u finom, mekom sutonu sve odahne, opusti se, zanese i zaspi, ona dva nesrećnika, sa iskinjenim grimasama na licu, i u stalnom mučenju, jednako se ispropinju, mole, mole milost, mole smrt. Znali su me ti kipovi tako uzbuditi, da sam ponekad bežala od njih, a ponekad se rešavala da ću ih jedared otkovati i baciti u guduru pokraj puta.

Svakako se vremenom u mojoj duši razvila neka simpatija za nesrećne grešnike, a tupa neka srdžba protiv onih koji su ih takve želili i namestili, i takove ih gledaju.

Još nešto. Hristos je bio skoro uvek sav u cveću. Noge, ruke, bedra, i krst kao neka uspravljena bašta, a na glavi venac najređeg gorskog rastinja. Razbojnici, naravno, prezreni, goli i krvavi, činili su toliko užasniji utisak, koji bi kanda i kamenu oči provrtio, samo je pobožnim hrišćanima godio. I jedan od razbojnika je još bio i pokajnik, stekao na krstu dušu!

Da ne sakrivam mnogo, razbojnici mi se lepo uvukli u sami centar srca i osećanja, i nešto je u meni ključalo i vrilo.

Došao je Vidov-dan. Vidov dan u Zagorju. Bila sam bolesna, u jakim bolovima, i ni pomisliti se nije moglo da se odvučem do crkve. Izmilila sam na balkon da vidim ljude koji idu na parastos, da vidim naročito Sokole. Sokole neobično volim. Sva treptim kad ih ugledam. Vojska, otpor, mladost, snaga i lepota naša!

Pred veče sam mogla izaći. Usput, videvši da je Sokolana otvorena, uđoh unutra. Lepa dvorana, uz nju čitaonica, gimnastičke sprave, klavir. Drago mi. Odjedared, na pozornici, iznad klavira, velika slika pokojnog cara Franje Josipa i carice Jelisavete.

— Tu su se dakle svrstali u redove Sokoli jugoslavenski kad su pošli na parastos vidovdanskoj narodnoj žrtvi! — zaletelo mi se nešto u glavi, u grudima, u duši, i jedva uradih da ostanem mirna i nema.

Čekaj. Pamet u glavu. Ne može zlo odjedared postati dobro. Još se mora imati strpljenja, verovanja i ljubavi. Ali dobro mora doći!

Malo se i osvetih, da priznam pravo kako je bilo.

Zabita palanka. Ko zna. Ako joj nisu dobovali na placu, možda još i ne zna da je Franja umro, da ga je nasljedio Karlo, i da se Karlu desila nevolja da doživi svoje nasljednike.

Došao je Petrov dan. Služba za kralja će biti već u osam sata. Malo rano. Ali svjedeno. Kralj Petar je to, ustaćemo.

Obukla sam se svečano, i otišla ranije no što treba. Uzelo me nešto, pa ne mogu da dočekam vreme. Međutim, pred vratima crkve već stoji neko. Stara učiteljica. Iznenadila sam se. Ja došla rano, a ona još pre mene. Oko nje nekoliko učenica, koje je morala spremiti za događaj. Deca su neobična čista, svečana, i donela su cveća.

Počeli su, polako, dolaziti oni koji moraju. Sud, policija, opština, gimnazija. Al i to sve krnje. Starešina, i jedva još koji. Gospođa nema, devojaka nema, omladine đačke nema, vatrogasca nema, zanatlijskog udruženja nema, i — Sokola nema! Nema pa nema. Uđosmo. Ljudi posedaše, otpoče bogosluženje. Crkva je lepa, tri sveštenika služe, orgulje dosta dobro sviraju, kotarski lečnik se baš iskreno moli, ali — Sokola nema. Prazno je, hladno je. Mnogo što šta nema — zalupa u meni srce. Sokola nema! Sokoli nisu došli za najboljeg Sokola Bogu da se mole!

Odstojah ipak službu vojnički pravo i mirno. Ali kad je poslednja molitva dočitana, kad mrtva, dosadna neka tišina osvoji po crkvi, kad se neki papučasti, mekani koraci stadoše vući, kad ne čuh ni svirku, ni himnu, ni živio ni mnoga ljeta, jurnuh odjedared preko stepenica kao da me je bolest snašla, optrčah bez pameti crkvu nekoliko puta, a onda zastadoh, smislih nešto, i bež' kao odapeta strela. Dograbila sam buket iz svoje sobe, dograbila i onaj na svom stolu u restoranu, obrstila šimšir i jelicu na župnikovoj stazi, mašila se preko tarabe znamenitog Radićevca i otkinla mu dve velike grane retkog nekog cveća, čak sam i u groblje sunula, i ogrešila se o živu ogradu nove kapele, i onda, ne odišući ni za časak, uspela sam se prekim putem do onog sa-

vijutka, popela se na kamen, i iskitila jadne one razbojnike kao da će na svadbu.

Uzbuđenje me je još držalo, još nisam progledala stvarnim očima, i sasvim sam se srećna osećala kad sam videla sakrivene grdne rane, ogrnute muke, ljudskim sećanjem dodirnute nesrećnike. Tim više, što su na Hristu, toga dana, visili samo neki svenuti snopići.

Ali mi odjedared puče. Kad sam smešnu svoju osvetu do kraja izvršila, setila sam se pravog svoga bola, briznula sam u gorko jecanje i plakanje:

— Dobri, mili, stari moj kralju!

Došla sam kući, plačući svejednako, zaključala vratà, i počela se svlačiti. Nikuda neću, ništa mi ne treba, ne treba mi ni ručak.

Na vratima neko kuca.

Sobarica mi pruža pismo, i kaže da će služavka stare učiteljice čekati na odgovor.

Stara učiteljica iz Zagorja piše mi, ćirilicom mi piše od reči do reči ovo:

Vrlo uvažena gospođo. Današnji Petrov dan htjela bih osobito svečano sprovesti. Kad biste Vi, kao reprezentantkinja mile nam Srbije svojom nazočnosti htjeli počastiti moj skromni dom, bila bih vrlo sretna. S toga Vas ovim pozivljem na prijateljski ručak u 12 sati.

Prestala sam plakati, napisala sam odgovor, umila sam se ponovo očešljala i obukla, i u određeno vreme sam otišla na petrovdansku slavu.

Čekale su me stara učiteljica i njena sestra, dve gošće sa Sušaka, i služavka domaćičina, mlada zagorska curica, koja je iz IV. razreda osnovne škole prešla svojoj učiteljici u službu, i koju su, kako je posle s ponosom pričala, u njenom selu »jenkrat već natukli zbog Petra i Aleksandra«.

Za ručkom se više razgovaralo, nego što se jelo.

Stara učiteljica, ne znam otkud, usred nekog školskog razgovora, poteže i pravo u moju ranu:

— A gde su Sokoli na paradu svome kralju?

Umalo ne ciknuh.

Mlađa gospođa sa Sušaka, fina, osetljiva žena, opazi u

trenu šta se desilo, i nadje odnekud šaljivu priču iz zagorske škole u koju je i ona u detinjstvu išla.

Došao je inspektor, i prozvano đače je čitalo priču, kako je sv. Augustin hteo vodu iz mora da prenese na obalu u neku rupu. Inspektor pita dete, da mu kaže, šta je to obala. Dete ne zna.

— Kaj ne veš kaj je to obala? Em sam ti povedal kaj je to obala — ljuti se učitelj.

Dete opet ne zna. Učitelj opet pita ono isto, samo još nestrpljivijim tonom.

— Pa recite mu vi, kad ne može da se seti — obraća se inspektor učitelju.

— Kaj sam ti ni rekel, da je to velika riba!

Nasmejali smo se. Okretali smo posle razgovor i na muziku, i na veru, i na vreme, ali razgovor se sam od sebe opet okretao na kralja Petra.

— Lepo su služili, Tri sveštenika u najljepšem odelu — veli učiteljičina sestra.

— Kralj Petar je izdržao svoj pakao na zemlji, ne treba više nikoliko popova da se mole za njega — upada učiteljica.

I onda se diže s čašom vina u ruci. Poustajasmo svi na noge.

— U zdravlje našeg dobrog mučeničkog, junačkog kralja!

Poleteše suze.

— Živeo!

U zdravlje celog njegovog velikog i oslobodjenog naroda, ali na prvom mestu u zdravlje srpskog naroda. Zašto, to se zna!

— Živeo!

Drage gospođe, draga curice! Star je nemoćan, i u dugačkoj sedoj bradi taj veliki pobedilac u veliko ovo vreme naše istorije. Vojnik i borac celoga veka, izdržao je na svome mestu do kraja. Kada je 1914. silazio u rovove, mislili smo da mu je to valjda već posljednji podvig. 1915. ga je međutim čekao najteži zadatak u celom njegovom teškom životu. Da u času opšteg sloma ne dadne položiti oružje, da vojsku i narod povede u tuđinu i u izgnanstvo, da, jadan i bolan, pređe Albaniju, našu Kalvariju. Potonje muke naroda je izdržao s narodom, a potonje radosti naroda ne će s njima deliti. Star je, potrošila ga je služba za Otadžbinu. Šta da mu poželimo na današnji praznik njegov? Dug život ne možemo, jer mu dugog života više nema. Zdravlje ne možemo,

jer su muke i godine pojele zdravlje. Sreću ? Zar sreću ? Zar orlu i sokolu treba sreća ! Pobeda i let trebaju sokolu i orlu ! A kralj naš je pobedio, kralj naš je uzleteo. Blago narodu koji je poraz svoj umeo opevati, blago kralju koji je taj narod pobedi odveo ! Slava orlu i pobediocu, da živi prvi kralj ujedinjene Jugoslavije !

Rukovasmo se, ugrijasmo se, jedva se rastadosmo.

Srećna i svečana sam ostavila dom stare učiteljice u krug njenih ukućana.

Kako je počelo, a kako se divno svršilo ! Ne treba se kolebati, sve će dobro biti, sve će dobro biti...

Najedared, na uglu pijace, velika gomila seljaka i seljanki, i među njima gospodin. Vođa.

Graja i larma.

— I ja sem videl !

— I ja sem videl !

— Mi smo takaj videli, jas, Jura i Štjef smo tam bežali, i videli smo.

— I mi, i mi !

— No pa kaj je bilo, povedte već jenkrat kaj je bilo ? — traži, nestrpljivo, objašnjenje vođa.

— Znaju gospon, tam gore gde su ona tri križi, naj si premisliju, razbojniki kraj Kristuša su v samom cvetju !

— Pa kaj onda ? — gleda gospodin.

— Ja, gdo pak je to del ?! Em se razbojniki ne kitiju s cvetjem !

Gospodin još ni da shvati, ni da oceni, ni da upotrebi situaciju, i čeka dalje razjašnjenje.

— A gospon Štrok veliju, to im je glih tak, kak zdej SHS. I kak na Kristušu nij cvetja, samo na križima gde razbojniki visiju, to ti nigdo drugi nij dovlekel neg kral Petar Hrvatskoj v truc.

Tišina časom.

Vospodin, vođa, niti potvrđuje, niti odriče. Ćuti i nešto smišlja.

Jedan mlad seljak prsnu u smej, i otpoče hrabro :

— Kaj tak bedasto brblate ? Kaj bi to kral Petar donesel, em nij tu ? Kak bi bil tuj, kad nije ni došel !

Seljaci se kao kolebaju. Gospodin vidi da gospodin Štrok

i stvar, a i on, gube krasan teren. Iskolači se dakle na mladog seljaka:

— Kaj brundaš! Kaj imaš ti tuj za govoriti? Kaj ti znaš, bedak ti! Če gospon Štork veliju da je kral Petar bil i cvetje donesel, onda on je. Kaj ne da je tak, ludi?

— Neg kaj pak! Tak je! — viču sakupljeni.

— Zdej mi pak verjete da sem vam prav povedal kad sem vam na skupštini rekel da smo opali pod Serbe? Kaj, smo morti ni?

— Neg kaj da smo! — viču seljaci, i razilase se po gostionicama politički vrući i kivni na Srbe.

ISIDORA SEKULIĆ

VERA

Proč s temo, s tugo zdaj, duh krivogledi!
Predaj se duša moči, ki v urodi
in hčeri njeni, blaženi Prirodi,
osnavlja zakon, svet! Po tej besedi

prispeš po jasni, najbolj pravi sledi
do tje, kjer tvorna sila kliče: »Bodi!«
Tam večnega spoznanja slutnja vodi
stremljenje k luči, miru, k božji vedi...

V začetek tajni bitja in žvljenja
položil svojih sanj sem vroče nade:
Kar mati je rodila, to ne jenja —

in kar je zemlja si iz prsi vzela,
ni bilo vstvarjeno zato, da pade...
Vse, vse nas čuva mamica vesela.

IVAN ALBREHT

PRIMORJE I NJEGOVI PESNICI

U 19. vek ulazi Primorje sa svojim gljagoljašima i glagolicom i narodnom svojom pesmom, koja se toliko razlikuje od narodne pesme ostalih naših krajeva. Dogodilo se to bez sumnje slučajno, no karakteristike i jednoga i drugoga

pojava podižu ih — s nekog poetičkog stajališta — do značenja čudesnih mističnih simbola. Glagolica, to čudno i oporo pismo, nastalo negde tamo daleko na obalama egejskoga mora, kao da imade u sebi nešto od ovoga našega kraja — njegovu tvrdoću, ukočenost, žilavost. A narodna pesma, narodna melodija, u prvi mah monotona, kao da u svojoj jednoličnosti i otegnutosti izriče svu bolnu nostalgiju zemlje, na kojoj je nikla i sačuvala se kroz vekove. U njoj imade i mukli jecaj bure, što srlja od kamena do kamena, od drveta do drveta, zviždi kroz dimnjake i pukotine na prozorima, umirući negdje daleko za otocima — i tiho i setno kapanje dugih jesenskih kiša, što proniču u zemlju, u drvo, u kamen, u telo, u dušu, u sve, sva ona setna i velika poezija zemlje, što je »tvrda pod plugom, hladna pod suncem« (Bogdan Lastavica):

Škura nočca na zemljicu pala
I meni je tri tuge zadala ...

Dva pojava, dva naoko sitna i neznatna pojava, no u njima kao da je — sve.

Građanin nema doma. On ima sobu, stan, kuću, villu, palaču, veći ili manji broj zidova, prozora, vrata. I kuhinja i blagovaonica i spavaonica. On hoće da ima sav mogući komfor, da duši što više olakša teret tela. No po šarenim sagovima, među umetničkim slikama i blistavim zrcalima, među svim onim stvarima, koje polagano primaju deo bića stanovnika, prhuta umorna i plaha, kao zarobljeno ptiče, što iza prozora sluti smrt i konac. Jer tamo prestaje sve. Iz tudjih prozora gledaju stara lica sa zagonetnim dušama, na protivnoj strani strše u pozi, trgovca nakaćiperene kuće, nudeći svoju ljubav svakome — kao prodajne žene. A dom nije kuća, nije stan, nije nešto materijalno, nego je pojam, apstrakcija, osećaj, da je naša duša niknula baš u onom određenom kraju zemlje, da je s njime nerazdruživo vezana, da samo u njemu može naći mir i spokojnost. Govor mrtvih stvari, nejasna neka spoznaja, da u nama žive svi oni, koji su tu bili pre nas, da ćemo u potomcima živeti uvek, dokgod budemo razumeli taj šapat stvari, što se kreću i u nepomičnosti, što zbore i u nemosti — —

Na kraj sela, povrh brijega
Stari mi se diže dom;
Bujna zelen oko njega,
Slatka radost srcu mom —

Ja volim nepregledne, zelene ravnice, po kojima teku zmijuljave, široke reke. Volim bujne livade, pune cveća, goleme krošnje starih, debelih drveta, ptice i miris i boje, život bujan i nevezan. Od svih boja hteo bih videti oko sebe samo jarke, sveže i svetle, od svih pesama samo raspojasane poklike veselja, nestašnosti, obilja, snage. U toj jednoj strofi ima tipična predodžba o domu: idiličnost i lepota, bujnost i bogatstvo i zadovoljstvo blagoslovljena kutića zemlje. No u mojim snovima niču u umornim noćima gole, oskudne njive, drveće bez lišća, dižući zgrčene, nepravilne i isprelamane grane kao na očajnu molitvu i očajnu pretnju, kraj pust i kamenit kao Golgota. I u nehotičnom smešku sreće imade prizvuk bola, jer u toj ljubavi prema domu imade blage privrženosti deteta, što voli, samo voli, i tragične mržnje čoveka, koji se ne može odbiti od onoga, što ga za uzvrat bije oskudicom, žegom, nevoljom i jadom:

Край тої мой, родимой край —

А. Толстой.

Strmenite, gole, opore planine, što se spuštaju naglo i okomito, polako i umorno; kamenje ispucano i izderano od sunca i oluja, zakržljalo drveće, što ga iz zemlje kida bura, što mu korenje suši žega i guši kamenje. — I dođu crni, tmasti, olujni oblaci, pa se sav kraj pričinja tamnicom, vlažnom, mračnom tamnicom, što je straže nemi, nepomični stražari, nema, nepomična brda. I kao u teškom polumraku vidi se more, što se peni, udara o obalu i propinje se. I samo daleko na jugu, na kraju horizonta, beli tračak svetla, nada i varka. — I dođe bura, pa šumi od brda do brda, i ne čuje se ništa do li mukli, zaglušni jauk, i ne vidi se ništa osim raskidanih oblaka i prašine i granja i lišća, što se ganja po putovima, po njivama, u zraku, i ne oseća se ništa do li neki pritajeni, mukli, bezrazložni strah, što dolazi od potresa kuća i tužnoga zavijanja u dimnjacima i zvižduka zarobljenoga vetra među granama. I dođu kiše, teško čekane kiše, da se izliju u bujicama, stvarajući bare, kaljuže, potoke žute, zamazane vode, što nosi sa sobom i kamen i zemlju, tako jalovu i onde, gde je imade. — U ovome kraju, gde za letnih meseci idu dugačke, žalosne, klonule procesije kilometre i kilometre daleko, da mole kišu u boga, što se bez žrtava i molitava ne će da smiluje. U kraju, gde se sate i sate na vrelima čeka na litar vode, u ovome kraju podmukla voda razora najljepše livade, najrodnije njive, odnosi putove, zidove, kuće.

Zločinačka voda. Osvane jutro i čovek gleda, kako u vrtlogu i kaljuži nestaje livade, kako kao čudna lađa plovi pećina po kaljavoj, uzavreloj zemlji, kako među muljem i kamenjem propadaju izvrnuti borovi i jablanovi, da tužno svenu i poginu.

Čemu zemlja, da rodi, kad će jednoga dana, kad se usevi najbolje dignu, doći vetar i oboriti sve? Čemu vinogradi, kad će najljepše grozdove pootkiđati bura i najsočnije jagode porazbijati tuča? Čemu drveće, kad će mu najvitkije i najbujnije grane slomiti oluja, kad će ga sažeti munje, kad će bujice odneti vodu ispod njega, da ostane bedno i uvelo s korenjem na suncu, — kao samotni križ u pustome polju? Čemu život u kraju, gde se čovek rađa samo zato, da umre, gde je jedina melodija — jauk i urlik vetra među granama?

U neodlučnoj se intonaciji pitanja nalazi i odgovor.

Siva, goletna brda. Bele, kamenite ceste. Ceste, što vijugaju, što se uzdižu, propinju, padaju, gubeći se na zavojima, među dolinama, što ih nestaje bez traga u dalekom, sirotnom seocetu. Dugačke serpentine, što se uzdižu polako, polako, kao da im nestaje daha, što zastaju umorne na zaokretima, da isto tako bez žurbe i tiho nastave put, svršavajući se u dodiru s plavetilom neba — bogzna gde, bogzna kada. I jogunaste, uske stazice, strme i neravne, zavlačeći se među šikarje, poskakujući preko hridina, odišući voljko na ravnim proplancima, gubeći se netragom među grmovima i kamenjem. Ceste, putovi, staze. Sunce i vetar i oblaci. Beli, nestašni oblaci, što lete preko humova i reka u nekoj detinjoj povorci daleko u neznane krajeve, prelazeći s nevinim i radosnim posmehom preko žalosti i radosti domova, što tihim životom pod njima živu. A dole, po obroncima, u zatišjima brda, na zaravancima, po dolinicama, beskonačan niz belih, čistih, nasmešenih kuća, selo do sela, crkva do crkve, kapelica do kapelice, toranj do tornja, kao da je neki nestašni bog u času obesti porazbacao čislo dragocenih kocaka, čudnih, belih škatuljica, da se sjaju na suncu i belasaju tiho i tužno u tmurnim danima bura i kiša ... Krasica, Praputnjak, Hreljin—Kantrida, Trsat, Draga, sv. Kuzma — i dalje, još dalje, svuda isti vidik, svuda ista slika : beli, nasmešeni oblaci, beli, nasmešeni domovi, beli, rascvetali vrtovi. — I gde je istina? U nemim, kamenim upitima sivih goleti ili u detinjskoj belini devičanske zemlje? I imade li uopće istina? Nije li i sav život samo

pitanje, večno pitanje, ozbiljno i nestašno, tmurno i veselo, bučno i nemoćno pitanje — bez odgovora ?

Beli, vitki zvonici, kao bele, detinje ruke, ispružene na molitvu dobrome bogu, što će poslati igračke i čuvat taticu i mamicu. A nebo je sivo i ne odgovara. I ruke se grče i telo se ukočuje, i ispruženi udovi šapću i kletvu i molitvu i vapaj. — Od svih uspomena iz detinjstva najjača mi je sećanje na jaku religioznost i na užasni, večni strah u toj religioznosti. Kroz večernje molitve i reči pokajanja za sve grehe, počinjene preko dana, uvlačio se protiv volje otpor protiv molitava, protiv okajanja detinjih prestupaka, jedinoga veselja detinjstva, i među reči molitve vrzle se rečenice, pred kojima sam drhtao, strepio, a nisam im mogao umaći : »Oh, da nema boga ! Oh, da nema boga ! Kako bi divno bilo, da ga nema !« Jer bog Primorca je strogi i namršteni Jehova, što šalje tuču i buru i gromove, bele, glomazne oblake za letnje suše, oblake, što samo vise nad horizontom, nedelje i nedelje, bez kiše, bez hlada. A zemlja puca i loza vene i grozdovi se suše, a oblaci vise, nemi, mirni, bez izražaja, i teraju u očaj i ludilo.

Od svih duševnih sadržaja Primorca najjači je religiozni osećaj, i u tome osećaju, u sadržaju te religije kao da se najbolje izrazuje njegov odnošaj prema zemlji, na kojoj je nikao : i ljubav i mržnja, i detinja predanost i očaj, i pouzdanje i sivi fatalizam. U šarenim povorkama, što o blagdanima sa svih strana hrle prema majci božjoj trsatskoj, imade tvrda, svetla, naivna vera, što je ne može pokolebati ništa, vera ljudi, što nad sobom osećaju blage i tople ruke stvorca, vera bele dečice, koja nalaze počinka i smeše se sretno —

Primi, primi, mila mati, naša srdašca!

Od ove se pesme tresu crkve, ršću oltari, padaju suze zanosa i prekipelosti čuvstava, poniče sve pred navalom ljubavi, koja je svemoćna, — a kao mukla podzemna tutnjava, kao orkan, koji pred sobom obara sve, kao strahotan urlik bede i beznađa ore se tmurne litanije :

Gospodine pomiluj! Gospodine smiluj se!

I istina je i jedno i drugo, i iskreno je i jedno i drugo. I kad nakon meseci i meseci neprestane žege padnu blage kapi, što rashlađuju zemlju, zrak, mozag, kad se nakon besnih povodanja, što uništavaju livade i ruše zidove, pokaže sunce, sklapaju se ukočene i žuljave ruke na molitvu zahvalnicu, ugasle oči sevaju

svetlom pouzdanja i novoga života, stisnute usne propuštaju uzdah sreće i nade. I sve se zaboravlja, i sve je dobro, i bog je opet dragi, dobrostivi otac, što milostivo raskriljuje svoje tople ruke nad sretnom i nesretnom dečicom. I to je možda najdublji smisao religije.

Odeća je Primorke crna. Crna kao noć. Crna bez ijedne primese svetlih boja. Pogled je njezin uperen prema zemlji, ukočen, mrtav. Ruke skrštene na prsima. Hod tih kao hod sena, koraci sitni, nečujni kao u dečice. U skupinama ovih žena, što se miču tako nečujno i sablasno, kao da gledate crnu povorku Eumenida, kor uvelih opatica, povorku očajnih duhova, što lutaju bez nade, bez kraja, tužni, samotni, izagnani. U njoj, koja se gotovo nikad ne miče iz svoga kraja, koja nije u sebe primila ništa tuđe, strano, svetlo, kao da se staložio sav njegov bol, sva njegova oskudnost i sva tužna veličina. Godine ispunjene životinjskom borbom i strahovitim naporima, detinjstvo bez obilja i nestašnosti, mršava, sirotinjska hrana, starost bez počinka, bez vidika u bolje, mutna, tmurna i žalosna. Vernost i devičanstvo, kojih ne uništava ni siromaštvo ni raskoš, ni sila ni obest. Vestalinke bez ognjišta, bez hrane, bez svetla. U njihovu pogledu imade i fatalizam i smirenost i pregor i ravnodušnost onih, koji su već prošli sve, i kojih ne može iznenaditi ni uništiti ništa. Video sam takav pogled u jedne svetice — u kipu majke Meštrovićeve. Staračka, sagnuta leđa. Navorane, skrštene ruke, crn rubac, nadvit duboko na čelo. I mir i spokoj i tuga života. I razumem njihovu veru, koja je jača i od crkve i od zapovedi, vera, koja kao postulat života izilazi iz njihova života : krik očaja i poslednja nada i poslednje svetlo u životu bez nade i svetla.

Ma kud nas odnio život, ma kakve nove i jasne spoznaje oborile sve velike i sitne presude, sva detinjska verovanja naše mladosti, dojam njihov i ono nešto tamno, muklo, što lebdi iza predočaba o njima, ostaje uvek i nikad se ne da izbrisati. I uvek, kad noću prolazim kraj tamnih hrastova i gromača i senatih kutova i razvalina svoga zavičaja, uvek se nehotice bude bajke i priče o čudesnim bićima i mrtvacima, što oživljuju, i crnim, opasnim strašilima. I nigdje se to ne javlja, ni u najnepoznatijem mestu, gde je sve tuđe, tajno, zagonetno, nego samo ovde, gde je svaka staza i svaki kutić i svako drvce neizbrisivo u svesti. I znam onda, da nije praznoverje ni neznanje u prvome redu ono,

koje stvara strašila i noćna, zagonetna, neznana bića, nego instinktivni osećaj, da zemlja, na kojoj živimo, nije mrtva, već da sve oko nas žive, diše, i da je pozitivni realizam najdalje od realnosti. Osećamo tanane i nerazrešive niti, što nas vežu s našim krajem i bojimo ih se i čeznemo za njima i rugamo im se i verujemo u njih. I sve je sivi, bezoblični kaos, i sve je smesa, iz koje nas ne izvodi ni spoznaja ni nada, već nužda, kojoj ne znamo za uzrok ni smisao: Treba živeti.

Lica su Primoraca tvrda i ozbiljna. Ima otresitost nekakva u ponešto ukočenu držanju, odbojnost neka u oštrim, ispresecanim, odlučnim crtama. Ništa od poslovične slavenske mekoće. Kažu, da je Primorac škrt. Ne znam. No u svakom zalogaju, što ga uzima, imade isto tolika težina krvi, a u svakoj kapi, što je pije, ima kap mučnoga znoja. I svuda i svagde sami tragovi znoja i tragovi krvi: u bezbrojnim gromačama bakarskoga zaliva, u zemlji, otetoj vetru, u bezbrojnim vinogradima Vinodola, ugrabljenima kamenu, vodi i draču, u dugačkim serpentinama i gorskim putovima, uklesanima u strmu, nepristupnu hrid. Više od šktosti i mrkosti čita se u tim osmagnutim, tvrdim licima strah i bojazan i detinjska, naivna, meka ljubav prema svojem kraju. I više od svih reči zbori činjenica: Meseci i meseci rada po svim stranama sveta, da se dva tri zimska meseca od uštednje može proživeti kod kuće, godine napora po kamenolomima, tvornicama, rudnicima, zidarskim lestvama u Evropi, Aziji, Africi Americi, Australiji, da se zaslužba celoga života salije u nekoliko belih zidova u kamenoj krši, ulije u nekoliko mirisavih čokota na patuljastu posedu, od kojega se ne može proživeti ni četvrti deo godine. Smisao rada celoga života: pet, šest godina starosti, proživljenih u svome domu, uz okrepu svojim vinom — dok vani u svetu odrasla deca prevaljuju isti naporni, strmi, teški životni put svojih otaca.

Imade u godini dan, kad nam glavu posipaju pepelom i zbore tmurne i žalobne reči: »Prah si bio i u prah ćeš se pretvoriti!« Ne znam, što tada osećaju ljudi, tek znam, da mrki i ozbiljni Primorac i tada bez reči želi i zbori samo jedno — da se taj prah pomeša s prahom njegove rođene zemlje.

(SVRŠIĆE SE) ANTUN BARAC

JUŽINA

Ivi Andriću

I

Majina na moru! Na nebu rasuti
Pramečci oblaka, ko čuperci vune
Po grmlju u kršu, gdje se žuka žuti
Kao na ikonam bizantinske krune.

Pod grebenjem more izmoreno šuti
Mi se dva veremo kroz procipe pune
Slasnosti i vlage; oblaze nas sluti:
— Šta bi bilo da sad to grebenje grune?

Plazimo, a šiljci iz kamenja britki
Deru, ko noževi, naša uda naga
I u nama bude neki otpor žitki.

I dok nas u špilji mije čežnja blaga,
Negdje šute žali i prudovi plitki
— Pred nama se stere silna morska snaga.

II

Šute mrke stijene ko nijemi vratari
Iz devetog carstva pred kapijom smrti,
Kao skamenjeni ukleti stražari,
Kadri golim rukam cijele vojske strti.

More je ko crkva, školji ko oltari...
Mirno... tek daleko u maglenoj crti
Zaoraše vjetri, ko njivam ratari,
Zalaptaše vali, ko u trku hrti.

Niz morsku širinu ore vjetar s juga
Duge, tamne brazde, što jure sve bliže
Kao bojna vrsta duboka i duga.

Nijem kameni stražar gordu glavu diže
Ko da hladno pita: Kakva li to šuga,
Sa pitomog juga, k nama morem gmiže?

III

A južina hola u propanj se prope
Kao red Leventâ, kad smrknuta čela
Jurnu, ko bujica i tamna i smjela,
A pjene hatova bilježe im stope.

Tresnuše o hridi! Bjele pjene škrope
Bokove divova; ko da krv je vrela
Zaključala kad se sila silom srela —
A u njoj se cijele bojne vrste tope.

Talas pöle grize, jug se štekćuć puši;
Hladno zure divi, tek ko jež se grüši
Na glavi im oštra alojeva čupa.

Dvije se divlje sile zakvačiše skupa;
Čini nam se sikće pod hridinam lupa:
— Ipak će vas jednom moj talas da sruši! ...

DANKO ANGJELINOVIĆ

SASTANAK

(NASTAVAK)

Za nepun jedan sat začu Vilić korake na stubama i čas zatim uđe u sobu stranac.

— Vi ste se brzo odmorili, gospodine, — započe Vilić, začudivši se takovom spavanju i ponudivši mesto Jakovu Matijeviću. No ovaj ne odgovori ništa, nego se zagleda u suprotnu stenu, koju zakrivaše ogroman ormar sa knjigama, što su provirkivale na mlečno staklo i zelene, istočnjački, izvezene zastore, pa zatim ušeta pogledom preko ostalog pokućtva sveg prekrivenog ćilimovima, koji nisu pustili, da koraci ozvanjaju po sobi, koji su je činili intimnom. Zaustavi se na kraju na onim dvem trima malim slikama, koje su se sasvim diskretno udubile u svoje izrezuckane okvire. Kako je boja tapeta bila zagasito crvena činilo se, da je ova soba stvorena za misli i za ulaženje u samog sebe.

— Nebi li seli, gospodine, — ponovi svoju molbu Vilić, — pa da ispijemo koju čašu, pre nego što pređemo na poslove.

— Ovo nije loš kutić, — reče posle kratke stanke stranac, — u ovom naslonjaču vi sanjarite, je li ?

On pokaza na široku sofu uz zid i sede tamo, usuprot Viliću, namestivši se udobno.

— Nemojte se čuditi gospodine, — reče on Viliću, — što sam ja malo pre rekao, da mi je potreban odmor, a međutim sam se vratio k vama. Meni je odmor vrlo, vrlo potreban, toliko bogami, da ja ne znam, hoću li se ikad moći odmoriti.

— Biće da ste prepatili kakovu bolest, izgledate odista malo izmučeno.

— Izmučeno ? To nije loš izraz, verujte nije ; međutim vi se ne bavite psihologijom a i ne bi bilo zgodno, da se bavite. Ovde u ovoj osamljenosti mogli bi da proučavate jedino tipove, kao što su vaše sluge, od kojih je jedan nepodnosiv pridvorica, čudim se, da to niste progledali već odavna i oterali tog čoveka, a drugi taj nekakvi nastojnik, isto je opak čovek, u svakom slučaju neodan. Vi ste otvoren i iskren muž, zašto trpite ovakovu poslugu oko sebe ?

— Pa ja ... i ne živim mnogo na ovom dobru, to je zato — zbuni se Vilić vrlo začuđen ovakovim razgovorom i neznajući kuda to njegov gost smera.

— Oprostite — reče ovaj nervozno, paleći cigaretu i puštajući žurno, upravo grozničavo dim za dimom, — ja naravno nemam nikakvog prava, da vam stavljam predloge glede vaših unutarnjih, kućnih stvari. Upali su mi u oči ova dva sluge, a ja imam ponekad tu maniju, da bez suzdržavanja kazujem stvari, koje mi dođu na jezik. Da ne mislite možda, da vam ne bi odmah hteo opisati dojam, koji čini na mene vaša kuća. Ja bi to svakako učinio, da mi se ne žuri ... Zbog toga, što mi se žuri, ja sam odgodio i moje odmaranje, na koje sam celog puta pomišljao. No za puta opet nisam pomišljao na to, da se meni žuri i da ja mogu moju stvar da obavim kod vas vrlo brzo ...

— Kako, vi valjda nemislite po ovom nevremenu putovati dalje ?

Stranac osluhnu. Kiša se sasvim spustila i u stalnom šumoru obuzimala celu kuću, isplákala žlebove koji su vodili kraj prozora i pljuštila po taracu dvorišta.

— To će brzo prestati — reče on spokojno. — Nemojte misliti da sam ja baš suviše izmučen, pa da bi se na vetriću mogao prehladiti. Moram vam za vaše umirenje reći, da ja uopće nisam u

poslednje vreme prepatio nikakvu ozbiljnu bolest. Pa ipak sam eto umoran, dabome umoran. No ta je umornost sasvim drugačije vrste ...

— Duševna kriza ? — upita Vilić.

Stranac se nasmeja, glasno, ukočeno i vrati se odmah u svoju ozbiljnost.

— No da, tako nešto, biće tako nešto. No nikako ne možete vi ništa o ovom mojem znati. To su stvari prilično tajinstvene, premda upravo prikladne, da se o njima u ovakove noći raspravlja. Tim više, što se mi slabo poznajemo i sedimo tu kao na pozornici ... He, bila bi to zbilja pozornica, kad bi ja onako, namešteno postupao ... Mislim, kad bi došao ovamo, najavio se kod vas, pa onda vam ispripovedio svoj život i — rekao: Zbogom. Šta ? Vi bi bez sumnje sutra rekli, da ste hrđavo spavali. Ali ja nikako ne kanim ispripovedati vama svoj život osim toliko, koliko se vas tiče ...

Vilić reče, da će ga to svakako zanimati, jer da u ovoj samoći jedva može da izdrži bez čoveka. Biće mu dakle vrlo zahvalan, premda se ne seća, da bi se njih dvojica ikad pre u životu sastali.

— Pa ipak imamo mi čak i neke račune da pročistimo — nastavi življe Jakov Matijević, — račune, koje sam ja pravio, a vi platili, a niti sam se ja trebao zadužiti, ni vi plaćati ... Ali se život i u nebrizi brine, da se putevi ljudski čudnovato križaju ... Beskrajna je stvar život ... Znate li vi štogod o tome gospodine ? Bezmeran je i za najširu dušu... za samo obećanje života je i suviše krhka naša duša, a što da govorim o tome kako on može da ju savije, kad ona uđe u njegovo kolo ... Bio sam u svetu gospodine, video sam mnogo i kad bi hteo da opišem sve, što me je svet naučio, ja bi samo zaćutao i uzdahnuo ... Tako uostalom govore ljudi onda, kad hoće mnogo da kažu ... Video sam ljude, koji lako podnose život i radost i bol, no video sam još mnogo više takovih kojima je život težak bol, dubok kao utroba pakla, i radost teška kao utega utopljeniku. Za mnoge je vazduh zemlje normalan i dosta redak za slobodno disanje, a za druge je on prezasićen i s njim ulazi otrovna para u grudi. Vi možete reći, da sam ja suviše sklon bolećivoj osećajnosti, možda ćete primjetiti, da sam pomalo melanholik, — no i kad bi to bilo vi bi onda vrlo malo znali o meni, a svakako mnogo manje od onog, što ja znam o vama ... Uveravam vam se medjutim, da je to osećaj— ništa smešna samo

za devojčice od petnajst godina, koje se smeju svemu, štogod vide, ima i pokret novoga doba, koji se bori protiv sentimentalnosti i kome je miliji tvrd i voljno jak umnik, nego mutnooki motrilac. Kažu da je taj pokret ozdravljenje od većeg. Pa ipak je sigurno, da će umoran uzdah još duge vekove biti najčišći izraz čovječjeg bola i da se uzalud boriti protiv raznešenosti i prevelike osećajnosti onima, koji umeju da mnogo osećaju. Što ja to vama govorim medjutim? Kako ja to dolazim, da vama govorim o banalnim spoznajama? (tu se Jakov Matijević strese, diže se sa naslonjača, unezveri se malko, no odmah zatim zapade opet u udoban, uvaljen položaj)... Svejedno je najposle, nemam ja nikakve namere, da vam se jasno otkrivam, ni da govorim stvari od reda... To je neka vrst odmora, — nasmeši se došljak, — kad se čovek ne mora naprezati a ipak da govori o sebi... Neki najmanji odmor — govoriti o sebi ovako isprekidano kao što ja to činim, a u prisutnosti jednoga čoveka... To vam je znate ona dosadna potreba, da se čovek ispoveda, — jer, no, to je svakdanja potreba zar ne,... premda moram priznati ja se sad već i retko ispovedam ljudima. Osim kad se moram odmoriti, a pošto sada ne spavam, kako sam pre naumio, ja moram da se ispovedam, da bi se odmorio. Kako vidim vi ste prilično strpljivi i ne uzimate za zlo moje reči... Jaka konstitucija u vas ... boga mi ...

Vilić pokuša da se nasmeje. Jakova Matijevića kao da to ohrabri i on poče življe da govori.

— Pa ipak, ništa vam ne bi koristilo, ova bi vas osamljenost ovde mogla dotući ... Nekoga dotuče osama, a nekoga opet svet, mnoštvo. Kad bi čovek hteo, mogao bi da vidi život pojedinca kao nešto, što se ima bezuvetno dotući — maljem, zrnom ili nožem i već tako, no to bi svakako bilo bolesno gledanje. Premda ja držim, da i najumnijem čoveku dolaze ponekad sasvim lude misli, fikse ideje i manije, neurotični i histerični ispadi... udalji se naprosto malko u bolest, što nije ni malo teško, pa onda tako mesto druge kakve prispodobe on veli, da je čovek praterski nakovanj po kojem tuku nemilosrdno maljem i teraju merilo do zvonceta. I jedamput ga neko konačno rastuče, da, ali već je mnogo novaca ušlo. Ima dakle koristi i od života shvaćenog kao nakovanj. Ah gospodine, čovek je ipak najbogatija životinja na zemlji, bogata mislim po iluzijama... Neiscrpivo vrelo... Naša je priroda pored sve svoje brutalnosti u stvari prilično nasmešen filozof. Šta velite?

SVRŠIĆE SE) VLADIMIR JANKOVIĆ

ПЕСМЕ У ПРОЗИ

Свежине

Јутрос ми је први зорин лахор заструјао под кошуљом и заголицао ми прса и рамена. Јутрос је прва зрака светлости пала на мој арак од беле кости.

О како ми је угодно бити сам!

У квадрату прозора до мог стола, пред љубичастом далеком стеном једна оплођена смоква и један млади чемпрес. Небо, које је свуда, и над овом је сликом.

То је небо над баштом пред прозором, над морем кога сад не видим и над оном далеком стеном. Али ја осећам, осећам, на белој артији, како са неба прелазе на њу сви тонови зорине светлости — и, док ми свежина ове зоре струји око тела под кошуљом, очима упијам све одразе прелазне по артији као стари песници по небу.

Јутрос, за ме, као да ни кад није било поноћи, као да ни кад није било поднева.

Али ако са арка бацим поглед на часовник на столу, измичем са ове наджживотне тачке и затварам песников прозор.

Поноћна сиеста.

Синоћ је била у дворани поноћна омарина и шишмиш је био најсвежији међу гостима — мале се лепезе пред замрлим слепочицама немоћно тресле теже од шишмишових тупих крила.

У овом ветру, што ноћас са десет прозора улази сигурно у дворану и на ком залепршаше палме и власи, двораном струји мирис белих ружа и окупаних телеса под тешким свилама,

И очи се буде да прозру у прошлу ноћ дубоких и немоћних уздисаја и руке се чисте и дижу да причесте љубав прошле болесне ноћи.

Мекане беле ваше руке, суседо, не склапајте у своје широко свилено крило, јер у свом себичном и топлом крилу не ћете наћи ноту ове ноћи.

Ако је ово ноћ кад мимозе затворе своје цветове да у њима сањају, положите ваше на моје дланове и моје ће речи бити ваш добри сан, свиленије од вашега крила уз прозор под звездама —

И к'о затворен ће цвет сањати руке под акордима сфера у дотицању вршака наших прстију.

Ћиро Чићин-Шајн

ВЕЧЕРЊИ ПОХОД

Станку Томашићу

У сјени, што је плот на цесту баца
За женом жена немирно кораца.
— Куд идете? Куд идете?

У рукам' носе рано пољско цвијеће
И жути лептир крај њих снено лијеће.
— Па станите. Па станите.

Ал оне иду шутљиве и споре,
Низ плаву цесту пут вечери скоре
И говоре, и говоре:

— Ми идемо већ дуго, дуго тако,
— И сретамо се с тобом вече свако
— И идемо, и идемо.

— У ону гору иду срца млада
— И ступамо у таласима хлада
— Кроз гору ту, кроз гору ту.

— За оном гором има једно врело
— И једно бијело, невесело село —
— Туј станемо, туј станемо.

— Ту чекају нас посвећене жене
— И тужно небо с молитвом што вене
— И звонови, и звонови.

— И звонови нас дижу к небосклону
— Гдје очи наше падају и тону
— И чекамо, и чекамо.

— И чекамо. Кад близу дах је ноћи
— И нама ваља тада даље поћи —
— Ми идемо, ми идемо.

У сјени, што је плот на земљу баца,
За женом жена немирно кораца —
— Куд идете? Куд идете?

Никола Полић

С. МАТАВУЉ У ЗАЈЕЧАРУ

Матавуљеви први важнији књижевни радови (у „Црногорци" и 1886. у „Јавору") остали су у овим нашим крајевима доста неопажени. Тек кад је 1887. у „Стражилову" штампао „Заваѣанку" а нарочито „Како се Латинче оженило", постаде му име готово преко ноћи познато и омиљено. Сви смо тежили да таког писца видимо, да се с њим упознамо и да га литерарно што већма вежемо за ова наша књижевна предузећа. Пленио нас је његов хумор, његов лак, кавалирски стил, његово ненаметљиво истицање важнијих тренутака. Па ако је и писао с пажњом, та се пажња нигде није одавала.

Што су желели сви, желео сам и ја. И ја сам тежио да се с писцем приповетке „Како се Латинче оженило" изближе упознам. Смишљао сам чак, да одем у Далмацију и у Црну Гору, да видим и земљиште његових прича а у првом реду њега самог. Но док сам вазда ишчекивао да добијем пасош, окрене ми се руда и ја, с таман добивеним пасошом, одем у Србију, да затражим наставничко место. Добијем га у гимназији у Зајечару. Био сам врло задовољан што ћу тако упознати повелики део Србије и онај крај, [где је Ђура Јакшић проводио тешке дане, пишући своју романтичну приповетку „Син седога Гамзе".

Бавећи се још у Београду, одох Јовану Бошковићу, „Јошки", мом давнашњем познанику, који ме је тадашњем министру просвете, Алимпију Васиљевићу, и препоручио, да захвалим и да се опростим. Код Бошковића затекох једног плавог, омањег, покрупног господина, врло пријатних и интелигентних црта. Живо се разговарао с госпођом Ленком, Бошковићевом сестром. Ведро расположење и смех гђе. Ленке одаваху, да се нови, мени непознати гост добро забавља. Говорио је јужним наречјем.

Гђа. Ленка нас прикаже, чудећи се што се још не знамо. Може се замислити, с каквом сам радошћу прихватио ново познанство — са Симом Матавуљем. Напустих одмах, бар засад, сваку даљњу мисао

да одем у Далмацију и Црну Гору: Та најважнији предмет мојих жеља ево га, ту је жив преда мном! Моја радост беше с тим већа, што се, томе никако нисам ни надао. А још мање сам се надао, да ћемо подуже бити заједно, да ће нам у Зајечару понићи друговање и пријатељство, које је с временом захватило дубља и снажнија корена, него што сам могао и помислити. У добри час!

Дође и Бошковић и понуди Сими такође Зајечар. Сима пристане, иако би радије био остао у Београду. Није он дошао у Србију да опет оде „иза Божја леђа". Он је хтео да је с Европом, с цивилизацијом, у тесној вези а то је мислио постићи у самом Београду. Па сад — Зајечар! Али у Београду није за његову струку, француски језик, било упражњена места а у Зајечару је опет јапило. Симина колебљива, далматинска ћуд, слична њиховом немирном мору, показала се бар нама већ онда, да се с временом све то већма истакне. Никад потпуно задовољан.

Оном првом приликом нисам се много разговарао с њим. Нисам ни могао. Био је и сувише под пријатном конверзационом стегом гђе. Ленке. Тако сам га мирно и радо слушао, и гласно пристао на весело расположење присутних, нарочито Бошковићево, који се као мало ко умео слатко смејати. Најпосле ми се ипак требало кренути, да не пропустим воз за Нови Сад. Опростим се са жељом, да се што пре нађемо на новом „опредељењу".

Сад ми је било срце на мери. С тим већма, што је писац „Латинчета" симпатичан, како сам га замислио па, ако је могућно, још и симпатичнији. Сва моја наклоност припадала је од то доба Сими Матавуљу. Нема сумње да је том па и нашем доцнијем тесном пријатељству основица била наша доста слична ведра ћуд, свагда склона на шалу и на теревенчење. Па тек наша заједничка струка: лепа књижевност!

Стигох у Зајечар 4. октобра. Сима није био дошао; остао је још у Београду, ах! у слатком Београду. У великој кавани, где сам одсео, затекох за једним столом неколико колега. Прикажем се. Разговарали су се таман о нама, ишчекивајући нас нестрпљиво.

Сутра дан одем у гимназију и прикажем се директору Јови Митровићу, „највећем директору у Србији", као што ми у Београду рече Гига Гершић. Заиста човек гигант и благе ћуди. Посредством Косте Ковачевића нађем стан и храну код истог газде, код којег је

становао и он, и камо ће и колега Владимир Малина доћи, такође новајлија за Зајечар а за латински језик. То је био наш газда Перче Маринковић, трговац и механџија.

Једва дође и Сима, пети, шести дан после мене.

Били смо негде у вароши и гледали неко сватовско коло — у Зајечару је тада било сваки час сватова — кад га видех где долази у друштву с Малином, с којим се међутим у Београду упознао.

Симу су другови жељно очекивали. Његове приповетке, Малиново и моје причање подјарили су радозналост свију. Па још Далматинац и долази из Црне Горе а био и у Паризу! И нико се у свом очекивању није преварио. Свагда ведре, доскочљиве ћуди, натучен сваковрсним причама, нарочито из збирке старога грешника Пијетра Аретина, слаткоречив као мало који, готов на свако „предузеће", у јеку снаге, у 35. години — он је за кратко време свога боравлења освојио другове и познанике, већином неискусне у приликама великога света.

Био је одсео у Темељковићевој механи, у улици на путу у село Грљан. Да не остане одмах прво вече сам, дођосмо нас три „Перчетовца", да с њим проведемо који час. Сима је виртуозно сушио чаше, више из разметљивости него по нагону; водио је и главну реч па није чудо што је морао грло квасити. С нама заједно који смо се непрестано смејали. „Часови су летели као виле" и мркла ноћ се почела помало ведрити, кад се растадосмо, заливши подобро наше ново познанство.

Други дан се преселио у велику механу, у центар друштвеног живота, и остаде ту све до свога одласка уочи Божића. Једаред је разгледао собу у споредној кући нашег газде, али му се није свидела пако је жалио, што тако не ће бити с нама свако вече. Уопште, њега није било лако задовољити. Испочетка је много замерао, после се свему ругао.

Ми смо долазили свако поподне у кавану али Сима није свагда пристао уз наше забаве. Мргодно је седео обично одељено или се упутио некуд у мрко доба. С нама су долазили још многи: учитељ Станоје са својом егедом, учитељ Светозар и без егеде. И цигани су се ту нашли, ако већ нису били гдегод у сватовима. Нарочито Ђока, заиста уметничка душа који се од своје дивне свирке често и до суза дао занети. Трговац Гача се тихо дошуљао, био миран али с временом

све бучнији. „Казначај" Шушкарац — свагда с „муштиклом" међ прстима — псовао нас је чим је ушао, али нам се после кратког ходања по кавани придружио и — остао бучан. Сима, кад је био расположен, певао је на сав глас, онако, како је певао у локанди на Цетињу. Често пјесму „Осу се небо звездама", која се „пјева по свијем крајевима Далмације" и коју је у својој причи „Сврзимантија" метнуо класичном Петру Петровићу у грло.

Али сем каванских забава имали смо их и у породицама. Поред наших колега, директора Јове, затим Милорада Петровића, Мике Бошковића, Косте Ивковића, Симе Златичанина позивали су нас често др. Стева Сибер, др. Лаза Илијћ, Гача Јовановић а колега је Ивковић од своје куће почесто дао у гимназијско зборниште донети расола, кадгод је опазио, да је „јучерашњима" требало да се разгале. Тако је то ишло у најлепшем складу и ми смо дошљаци назвали Зајечар по Омирски „Феачком земљом", где се увекточи вино и ражањ на ватри окреће.

Ипак на дужности смо били тачни, што нам није било тешко, јер наш честити директор Јова удесио је часове тако, да нас неколицина није морала ранити. Сима је за то време показао лепе успехе. Ученици су му предмет радо примали, као год и Црногорчад. Француски језик је младићима, у којих је свагда било практичнога смисла, био кудикамо омиљенији од латинскога, за који нису знали, зашто да га у доцнијем животу употребе. Али француски! Та свет им је био њим отворен. Па онда, био је и лакши, и никако се нису правила па тек изузеци педантски истерпвали. Наше седнице у зборници биле су заиста узорне. Директор је изнео предлог или наредбу; један је колега приметио ово, други оно, и набрзо се прешло на гласање. Разуме се, да је црне каве морало бити, коју нам је послужитељ Виден — ком сам и кумовао — зготовио. Гимназисте су углавном били мирни, што старији, с тим мирнији, и само у најнижим разредима бивало је бучно, кад је учитељ цртања Светозар Арсенијевић имао час. Деца су му се попела и на раме, што је он мирно трпио и — писао песме и опет песме, под које се потписивао „—ар Ар—". То је Симин хумор свагда живо изазвало и кад је већ отишао, послао сам му на Цетиње три штампане књижице „—ар Ар—" ових песама. „Фала ти на Ар—аровим пјесмама. Лазо (Костић) их сад чита, можеш мислити са каквом насладом. Даћу их и Књазу", пише ми 17. маја

1882. А 1. јуна: „Ко ће реки, да ћу започети школску годину у Зајечару а довршити је са Наследником Црногорским“.

Сима је у кавани становао стога, што хтеде да је слободан у сваком правцу, нарочито у „неподопштинама“, којима је одувек био одан. Само што у Зајечару није имао много прилике. Али чим се појавила каква „мадмојзела“, Сима ју је одмах окуширао. Зајечарске слушкињице, уколико их је било, радо су пристајале уз разговорног, неодољивог Симу, од реда из љубави. Тако је онда и било плача и ридањија, кад је Сима једног зимњег јутра отпутовао, да се не врати. Знам једну која је плачући потрчала за колима и која се једва дала утешити, да после опет удари у плач, кад је и тај отпутовао.

Поред забаве у друштву и забаве удвоје терао је Сима још и свој трећи шпорт, гимнастику. У једној гвожђарници нашао је за то танад, којима је свако јутро „теглио“ мишиће. По подне или кадгод је доспео упутио се у подаље шетње. Па како сам и ја од вајкада био и за гимнастику и за шетњу, брзо смо се нашли. Изостајали смо који пут по 3—4 сата и, док је време било погодно, обишли смо сву зајечарску околину. Није нас застрашила ни зима, која је све то већма отимала маха. Колико смо пута били у развалинама Кестоца (castellum) на састанку Црне и Беле Реке (Црна зато, што јој је дно угљевито), где је неки предузетник тражио блага али није нашао. Основица те средњевековне тврђавице сасвим је лепо одржана. Преко реке води врло леп гвозден мост, Енглески мост, стога, што га је Енглез Томсон о свом трошку подигао. Једаред смо у већем друштву и на колима били на Вршкој Чуки, откуд са угљеног мајдана води узана железничка пруга дуж Тимока до Дунава. Колико пута смо ишли до оближњих села, Грљана, Звездана, Великог Извора (учитељу Драгутину). Доцније, по Симину одласку и кад је већ пролеће огрануло, био сам с мојим газдом, на коњу, у Гамзиграду, боље реки у пространим рушевинама Гамзиграда, по мом уверењу остацима станције старога немачког трговачког удружења Х а н з а, који се назив преиначио у Гамза, Гамзиград. Често смо ишли и у лов, с пушкама о рамену, у опанцима. Једаред, пролазећи поред брега Краљевице, опклади се Сима с нама, да ће до вршка устрчати. Изгубио је опкладу.

Разговорима и засновама са Симом није било краја. Почесто се тужио, како му је самом досадно. „Што никад нијесам марио, ићи

у школу, сад готово да једва чекам. Бар сам у друштву с вама (с колегама) или с дјецом". То је било, кад су лепе дане заменили магловити и студени. „Ћах се до сад сјетити нашег Стражилова, али сам био растројен и то ћете ми лако вјеровати", пише 1. XII. 1887. Јовану Грчићу уреднику тога листа у Нови Сад. Па наставља: „Сад сам се прибрао и већ израђујем једну новелу; без сумње послаћу Вам је најдаље до 20. овог мјесеца". (Није послао.) „За чудо ми је, што у Вашим књиж. биљешкама прескочисте моју причу стр. 99, 100, 101 Одјека: Чудно бракосачетаније (доцније Бодулица, коју је написао у Београду уочи поласка у Зајечар). Ваљда је нијесте опазили. Молим Вас, поздравите ми господина Пају Марковића, који ми је досад на више начина показао толико љубазности, да ме управ забуњује. Казао ми је његов поздрав и поруку Савић. Фала му искрена на свему. Да сте здрав!"

У Зајечару није написао ништа а ни у доцнијим својим радовима није се сетио те варошице ни живота у њојзи. Нико тада није ни слутио па ни он сам, да у њему још мирно санак бораве „Бакоња фра Брне" па „Биљешке једног писца" и т. д.

Тако је било, док се време још ломило. Али кад студени дани отеше маха, кад се угнезди и догрди она страшна зима (22 ст. Р под нулом), те и друштвени живот чисто замрзну — јер ко је смео ући ноћу утрејан — није имао ни Сима више станка. Уз то наиђоше и неприлике, које су га готово примориле, да напусти Зајечар и Србију. Тадашна радикална влада не хтеде га додуше пустити; Андра Николић му је нудио одсуство и давао му плату а конто повратка, али Сима не хтеде на то пристати. Притисак од горе био је и сувише јак. С престанком притиска престале су и сметње, и Сима се могао поново вратити у Србију. У том смислу ми је 15. III. 1889. са Цетиња писао: „Шта ти се чини о театралном, ефекта пуном, завршетку краљименьакове ти комедије? Би ли тај догађај могао бити узроком да се ја и ти опет састанемо? Ко зна! И са тога гледишта да је благословена његова ретпрада . . .".

Из Новог Сада добио сам, у Зајечар, прво писмо од њега, за којим су се у току од двадесет година низала толика и толика, с картама на 400. Нека сам писма публиковао у чланку о Сими у својој књизи „Из српске књижевности. I.". Сва његова писма с картама имам спремљена за штампу. **Милан Савић**

KNJIŽEVNI PREGLED

DINKO ŠIMUNOVIĆ: MLADI DANI. (Dojmovi iz prvih dana mladosti. — »Zabavna biblioteka«; Zagreb. 1919.)

Autor »Mrkodola« ovom knjigom opet nam se vraća. I vraća nam se Mrkodolom, Dugom, Mulikom, Pojilom itd. »Tuđincem« nam se beše otuđio. Neuspjeh tog socijalno-psihološkog romana međutim razumemo, kao što razumemo i neuspeh obelodanjenih ulomaka socijalnog romana »Beskućnici«. Naprotiv neuspeh »Gjerdana« možemo razumeti jedino onda ako ga pripišemo zlom uticaju dugogodišnjeg zastranjenja sa »Tuđincem» i »Beskućnicima«. Jer — zanimiva pojava! — Šimunović u »Beskućnicima« nije samo loš psiholog, niti samo loš promatrač socijalnih prilika gradskog sveta, nego i posve loš stilista, pa čak i loš slikar pejsaža. Onaj Šimunović, koji napisa najsuptilnije novele naše literature, »Dugu« i »Muliku«, koji nam dade najživlje opise prirode, i čiji nas bujni i pesnički stil prvi put osveži posle izveštačene napirlitanosti ili suvosti moderne ...! Ali tu je baš tajna umetnosti. Motiv koji nije organički izvirao iz njega, već bio u glavnom iskonstruiran i nakalupljen na nekoje, umetniku blize, lirske ili baladične epizode, ne mogaše dati ni organički jedri stil, ni organički svežu poeziju. Natežući se sa milieuom i problemima, koji su mu tuđi, on je i svoju umetnost natezao do — neumetnosti. U »Gjerdanu« je počeo da se povraća opet svom svetu, ali, osim na prvoj noveli, na svima drugima opaža se loš uticaj te otuđenosti, i u stilu, i u dijalogu, i u neukusnoj razvučenosti pojedinih posve neznatnih detaljâ.

Vrativši se međutim sad posve tom svetu, Šimunović nam se vraća opet kao pesnik, kao jedan od prvih naših prozaista. I dok nas to veseli, s druge nam strane baš to potvrđuje jednu staru slutnju, koja nas je još posle »Tuđinca« obuzela.

Šimunovićev pesnički talenat je ograničen. Jak ali ne širok; svež i originalan, ali neprimenljiv; kvalitativan, ali ne kvantitativan. On raspolaže sa vrlo malo intelektualnih pomagalâ, napola je sirov i napola podsvestan. Taj talenat nije potencijalnost jednog neodređenog broja neodređenih pesničkih emanacija, već više ili manje zaliha konkretnih motivâ, slikâ i dojmovâ, koje ispunjaju Šimunovićev duhovni život već od rane mladosti. On se tim motivima tako predao, da je najlepše svoje godine, sve dok nije došao na glas »Mrkodolom« (iza 30. god.), proveo isključivo u društvu s njima. Posve prirodno, njegov se je talenat i njegovo pesničko osećanje tako vezalo uz te konkretne predočbe, da izvan njih ono nema više ni potrebitog elasticiteta, ni aplikativne sposobnosti, i samo za sebe, kao da ne može tako rekuć ni da postoji. To je sudbina svih sirovih, samoniklih talenata, ako sebe ne kultiviraju i ne proširuju. Tako bi bio svršio i Gorkij, da nije već za rana izvukao sebe iz uskog bosjačkog kruga i postao Evropejac i intelektualac.

Poznavajući razvoj Šimunovićevog književnog rada, i pročitavši »Mlade Dane«, čovek bi mogao gotovo sa sigurnošću ustvrditi, da ništa, što nije, bar kao klica, sadržano u ovoj knjizi, ne će više oploditi Šimunovićev pesnički talenat do dobrog književnog dela. Čak ni tu nemamo mnogo nade. Dojmovi najranije mladosti, koji su apsorbirali posve Šimunovićeve sposobnosti, nisu nikako mnogo opsežniji od onoga što je Šimunović već dao. Osim nekoliko novih pejsaža i nekoliko lepih misli, u ovoj knjizi nema jačeg motiva, koji nebi bio već od Šimunovića obrađen. Pa i sam leit-motiv knjige, lični osečaj tuđinstva autorova, pružen nam je u »Tuđincu«, a naslov »Beskućnici« daje nam naslutiti, da je i taj pokušaj išao za tim, da obradi opreku između baštine i svoje kuće kod seljaka, te beskućništva, nestalnog boravljenja i osećaja neimaštine kod gospodina-činovnika; dakle opet jedan momenat iz »Mladih dana«. Mladi su dani uopće jedna neposredna ispovest, pohod u intimnost pesnikovog ateliera, i zanimljivo je međutim baš to, što se Šimunović v e ć s a d a dao na taj posao, koji se obično čini onda kada umetnik oseća, da je već dao d o s t a, te da ima prava da govori o sebi kao d e f i n i t i v n o j pojavi.

Motiv ličnog autorovog »tuđinstva« ovde je daleko lepše obrađen nego u romanu »Tuđinac«. Tamo je široka kompozicija socijalnog romana prelazila Šimunovićeve sile, dočim je ovde pripovedanje gotovo lirsko i deluje živo svojom subjektivnom neposrednošću i jednostavnošću. Još bolje je Šimunović uspio da nam izrazi ovome srodni osećaj beskućništva, jedan tako zanimljiv problem našeg socijalnog života. Posve je prirodno, da je jedna od zadaća literature, da socijalne probleme analitički iznaša i po mogućnosti rešava. To je uviđao i Šimunović, pa se zato i dao na pisanje svojih dvaju socijalnih romana. Ali mi volimo surovi i neispitani osećaj, ako je živ, nego mrtvu analizu, i nalazimo da je Šimunović samom živom predočbom problema evocirao u nama daleko plodonosnije i dublje refleksije, nego li, što bi bio učinio i najpsihološkiji ili najsocijalniji roman, bez umetničke snage. Međutim ima u ovoj knjizi, isto tako subjektivno, pjesnički i bez razglabanja pružena još jedna misao, važna ne samo po naš socijalni nego i naš nacionalni život. To je karakteristika pravoslavnog i karakteristika katoličkog elementa. Opreka između ova dva mentaliteta vuče se od početka do kraja u ovoj knjizi, i bez ikakve tendencijoznosti, pripovedajući samo svoje lične dojmove, Šimunović je uspeo, da nam u punoj živosti predoči najsudbonosniju zagonetku naše sadanje rascjepkanosti, i najvažniji problem našeg budućeg potpunog ujedinjenja. »Mrkodol« je slika katoličke duše, indirektno preko pejsaža i ambijenta pružena psihologija jednog mentaliteta odgojenog u veri poniženja, asketskog samoodricanja, poslušnosti i bezličnosti. U ovoj knjizi je to još potanje i bliže objašnjeno nego u noveli Mrkodolu. Ambijenat »Kukavice« je naprotiv slika pravoslavne duše, odgojene u vjeri samopouzdanja, otpora, nepovjerljivosti prema tuđem, osvete i borbe. To je ambijenat Šimunovićeve mladosti, ambijenat junačkih Koljânâ, najmilijeg njegovog kraja, čiji je gubitak bilo prvo njegovo razočaranje. I nije to nikakvo tendencijozno

srbofilstvo ni naprednjaštvo. Šimunović je sam katolik, nije uopće strančar i kulturnim pokretima se ne bavi, a »Mladi dani« su pisani u doba kada bi, da je bio svestan, šta je sve u knjizi rekao, Šimunović možda sam bio ublažio stvar, koja je mogla da postane i vrlo pogibeljnom. I baš zato što su netendencijozna, što su živa i izrezana iz života, ta su opažanja od neobične vrednosti baš za naše doba, kada točno poznavanje narodne duše može da bude od odlučne važnosti za čitav smer razvoja naše budućnosti.

»Mladi dani« su povrh toga još poslednji sveži i ponosni pozdrav starije naše romantike novome dobu i novim ljudima. Selo naše, onakovo kakovim su ga gledali prvi naši pesnici i pripovedači, tu se deli od nas i vodi poslednju junačku borbu sa novim, sve jačim takmacem svojim, gradom. »Mladi dani« su i slika te borbe, viteška epopeja o propadanju idile, elegije, nenatrunjene narodne vere, devičanskih motivâ čiste neusiljene simbolike narodne... I premda verujemo u umetnički izraz svega postojećega, premda znamo da umetnost hoće i mora da ide za životom, ipak osećamo žalbu, što više dugo dugo nećemo čitati ovako živih opisa pejsaža, ovako pesnički izraženih osećaja i misli, ovako jedrih i gipkih narodnih izraza, ovako svežeg i tečnoga stila, kao što smo to čitali u »Mladim danima«. Borba za izraz, za novi motiv i novu formu, davno je u punom jeku, i ne ostaje nam drugo nego da čekamo delo, koje će izraz Novoga doneti na istu visinu, na kojoj su »Mladi dani« ostavili izraz Staroga.

B. Novaković

DRAGIŠA V. VASIĆ: *Karakter i mentalitet jednog pokolenja.* (Novi Sad 1919. Štamparija Karadžić. Cena 5 dinara. Ćirilicom).

Kako da se opredeljujemo kod jednog pisca koji svoju knjigu počima ovim rečima:

»Filosof jednoga naroda, koji nam je prijatelj, jer nas je upoznao, gosp Gistav Le-Bon nije nas poznao, kao njegov narod. Evo odmah, ako bismo to utvrdili (!), jednog malog problema, koji se nameće...«

Na str. 63. piše za srpskog seljaka:

»Jednom jasnom duhu, kao što je bio njihov, oslobođenje braće, koja su robovala, bila je jedna razumljiva stvar (!). Kad su jednog dana bili pozvani na oružje, oni su se istinski osetili uzbuđeni. To uzbuđenje, sa svim svojim manifestacijama i posledicama, jeste ono, što se zove oduševljenje. Jedan zdrav duh zaista se bio zdravo i oduševio.«

Dalje na str. 79.:

»Izuzetno nesrećan narod; oni nisu samo jedan narod, koji grozno pati, već narod, koji izuzetno grozno pati. I mi smo hteli, da podsetimo još i na to: da jedan narod, kao i čovek, u stvari vredi mnogo više, nego što vredi u našim očima, pošto smo ga nepristrasno ocenili da ne vredi.«

Ponekad opet g. Vasić zna da bude i odviše jasan (str. 97.):

»Jedan vredan narod nikad nije sumoran. Jer rad to je napor. Rezultat slobodnog, dragovoljnog napora, to je zadovoljstvo. Rad je zadovoljstvo s pogledom na rezultat. Zadovoljstvo je radost duše, radost čula.«

U svojoj raspravi on stavlja i ovakvih pitanja (str. 69.): »Molimo

vas zašto bismo govorili obratno i neiskreno?« Religiozno osećanje Srbâ je »jedno žensko osećanje« a sprski heroizam mu je »ljubavnički«; Bergzon je »jedan čovek kome se mi najviše divimo od živih« a Tolstoj da je živ morao bi »sa puno melanholije« da prizna zastarelost svojih pogleda; i takim rečima, rečenicima i pasusima vrvi gotovo cela knjiga.

Na sve ovo mi ne bismo ni obraćali pažnje, da nema podosta mesta u ovoj raspravi, iz kojih izlazi da je g. Vasić vredan i načitan, da ume da zapazi izvesne pojave i pokrete koji su karakteristični za psihologiju društva koje je hteo da prikaže. Ali očito je da je materijala bilo i odviše, a pisac još mlad i nesiguran na peru, radeći bez naučnih metoda i jačeg razmišljanja, doveo je dotle: da čitava knjiga deluje rasparčano, nabacano, sa mnogo ponavljanja i sasvim suvišnih obrazlaganja. Pa čak i ona mesta koja mu vrede, kao (str. 97.):

»Otkud sentimentalnoga u duševnom temperamentu Srba? Otkuda oni tužni, jecavi tonovi frule i dvojnica, koji čine da nam se srce steže i muči, gotovo da zaplače? I otkud ono katkada tako bolno u pesmi što pritiskuje i rastužuje dušu? Odakle dolazi onaj dah, što takve tonove rađa, izvodi, kombinuje? Taj dah, mi mislimo, to je dah onog bola iz prošlosti, to je dah predački, tuđ dah, dah iz mračnih dubina, to je atavizam. On je onaj dah bola naših predaka, koji nisu bili slobodni da rade, koji su radili pod strahom i za drugoga i za koje rad, zbog toga, nije značio zadovoljstvo sreću. Sumornost je ćerka nerada i čame; onaj dah to je bol naših očeva, koji su čamili i zbog koga smo mi sretni.«

Mnogo gube i ozlovoljavaju nas zbog ovog nekog podignutog retorskog tona, koji nas na mahove podseća na ton i stav palanačkog advokata. I baš zbog toga najlepše su stranice u ovoj knjizi onaj neposredni opis ukrcavanja, iznemogle do srši i popadale od nemoći, srpske vojske za Krf. Izgleda u opšte da bi bolje i korisnije bilo da nam je pisac dao kakve zapise ili dnevnik, koji bi hladno i objektivno crtao sve ono što je video i prošao, a što bi nas nesumnjivo više interesovalo. B. M.

KNJIŽEVNI VJESNIK. *(Bibliografski List.* Izdaje knjižara Hrv. Sveučilišta i Jugosl. Akademije *St. Kugli,* Zagreb, Ilica br. 30. Izlazi mjesečno jedanput. Cijena pojedinog broja K 0.20. Uredjuje *dr. Vladimir Prestini.)*

Na prvi pogled, dok još nismo »Književni Vjesnik« otvorili, doktorska titula g. urednika obećava nam, da ćemo u listu naći sve ono što se odnosi na bibliografske podatke nekog štampanog spisa. Drugo, izdavač koji je počašćen poverenjem najvećih prosvetnih ustanova kao što je Hrv. Sveučilište i Jugosl. Akademija, trebala bi da bude dovoljna garancija, da ćemo izdavačku stranu lista videti savršeno opremljenu, ili barem opremljenu bez jačih primedaba.

Na žalost, sva očekivanja, kako od urednika tako i od izdavača, obmanula su nas potpuno.

I ako nam urednik u predgovoru veli:

»Bez sumnje se opaža u našem književnom i knjižarskom životu

veliki nedostatak jednog lista, koji bi vodio brigu o svim novim izdanjima i časopisima. Dugo treba kod nas tražiti po svim političkim novinama u podliscima i po raznim revijama, da se nadje koji naslov knjige, prikaz o njoj, cijena i t. d. Svatko zna da to otešćava književni i knjižarski rad. Odlučismo na put stati tome nedostatku i t. d.«

Kad smo to pročitali, prijatno smo se osećali i poradovali. Međutim naše raspoloženje nije dugo trajalo, jer čim smo prevrnuli list, mi smo videli sve pre, samo ne bibliografske podatke. Ni jedna jedina knjiga nije bibliografski prikazana. Negde nedostaje format, negde izdavač, da li je ćirilicom ili latinicom štampana, koje godine, ko je preveo, kakva su slova, kakav povez, šta je kritika rekla i t. d.

Od dve bibliografske teorije, izgleda da uredniku nije ni jedna poznata.

Opšte bibliografsko pravilo uči nas, da ni jednu stvar, bilo knjigu, novinu ili časopis ne prikazujemo, ako istu u rukama nismo imali i svestrano pregledali. Tako ćemo izbeći, da ne budemo obmanuti i da mi druge ne obmanjujemo. Uredniku »Knjiž. Vjesn.« kanda je ovo osnovno pravilo nepoznato; a da bi ovu našu tvrdnju potkrepili, navešćemo jedan njegov prikaz:

»*Prevost Marsel: Poludjevice.* Zagreb, 1918. K 4.—.«

Ovo ne samo da nije bibliografski prikaz, već nije ni katološki, pa i ono malo što je navedeno, nepotpuno je. Bibliografski treba ovako prikazati:

Prevost Marsel: Poludjevice. (Roman).

Preveo s franucskog Isa Velikanović, izdao nakladni zavod Ign. Granitz, Zagreb 1917. m. 16⁰ — str. 238 — Mod. hartija — slova garmond — ½ kartonirano. Cijena K 4.—.

Prema ovakom prikazu, čitalac ili zainteresovani, imaće oblik knjige pred očima, a o njenoj spoljnoj opremi znaće koliko mu je potrebno. Po puruci ili po pričanju sve što se radi, nije kako treba urađeno.

Pored netačnih prikaza ima i detinjastih ili za bibliografa komičnih. Na primer:

Kostić L.: Pripovetke.

Ovakav prikaz, niti je kada, niti će ikad koga zainteresovati; a sličnih prikaza ima veliki broj.

Prikazivanje biblioteka također je vršeno po spisku na nekoj knjizi, a neke prebačene pod drugog izdavača, mnogim bibliotekama brojevi na knjigama izostavljeni ili ispreturani s knjige na knjigu, neke knjige dotične biblioteke izostavljene i ako je knjiga, koja je docnije izašla, označena. Tako iz »Moderne Biblioteke« Cvijanovića br. 11,12 i 13 nije prikazan.

U »Odabranoj Bibilioteci« Đurđevića, nije knjiga 3. »Paskal« (u štampi) već je davno štampana *O. Wilde: De Profundis.*

Kad bi urednik »Knj. Vjes.« bio dosledan bibliografske dužnosti svoje, on bi nam i nehotice otkrio mnoge nedozvoljene radnje knjižarsko-izdavačke. Jer da je verno prikazao knj. 11. »Moderne Biblioteke« Cvi-

janovića u knj. 3. »Odabrane Biblioteke« Đurđevića, čitaoci bi sami mogli konstatovati, kako se i »kulturni pioniri« laćaju nemoralnih radova.
Interesantnosti radi, mi ćemo prikazati ove dve knjige:

OSKAR VAJLD: DE PROFUNDIS

Prevela s engleskog Isidora Sekulić. Sv. 11. »Moderne Biblioteke« S. B. Cvijanovića. Štamparija »Pijemont«. Beograd 1915. 16°. — Str. VI i 99. — Moderna hartija. — Slova cicero. — Broširano. — Cena Din. 2.—. — Prikazano u »Delu« 1. Avgusta 1915.

O. WILDE: DE PROFUNDIS

Knj. 3. Odabrane Biblioteke, izdanje Dj. Djurdjevića, Sarajevo. — 16° — str. 63 — ordin. hartija — sl. garmond — broširano. Cijena K 1.—.

Kao što se vidi, izdavač Odabrane Biblioteke nije označio ni prevodioca, ni godinu izdanja, i ako na ostalim knjigama ovaj postupak ne praktikuje. Kako postanak ove knjige nije moralan, to izdavač sad želi, da prvi naslov br. 3. zameni sa drugim.

Dužnost je bibliografa da ovakve pojave zapazi i notira. Ali radeći ovako urednik »Knj. Vjes.« zapazio bi slično i kod svoga izdavača na pr.: Kočić: »Jazavac pred sudom«, zatim Nušić: »Hadži-Loja« i mnoge druge.

Kod Hamsunovih romana kao: »Pan« i »Viktorija«, kod Tolstojevih: »Hadži Murat« i »Krajcerova sonata«, konstatovao bi izdavačka trojstva.

Da urednik »Knjiž. Vjes.« nije dužnosti bibiliografa i suviše neozbiljno uzeo, nebi prikazao jedan politički list ovako:

»*Presse*. Slavonische, politisches Tagblatt. 35. Jahrg. Uredništvo i uprava: Osijek, Kapucinska ul. br. 6. God. prepl. (nečitljivo). Vlasnik i izdavalac (nečitljivo). Tisak: A. Rott.«

Ovako nešto, smelo bi se reći za prvi broj lista koji bi došao iz Australije, ali za list koji izlazi 35 god. u neposrednoj blizini Zagreba, pa mu ne moći doznati cenu i urednika, mislimo da je za svaku osudu. Ovakva omaška zamerila bi se i knjižarskom pomoćniku.

Izdavačka strana lista, također je ispod svake kritike. Jedino što na svakoj strani proviruje želja, da se spisak knjiga izdavačeve knjižare prodaje a ne besplatno ustupa. Za ovo je jedan dokaz više, što je u listu prikazano: »Tri noći u Veneciji«. A da nebi kogod pomislio, da je izdavač imao slučajno jedan primerak tek da ga notira, mi možemo dokazati, da izdavač često traži dotičnu knjigu po 10 komada. Mi bi voleli znati, da li ovakve knjige izdavač prodaje radi moralne ili materijalne dobiti?!

Završujući ovaj prikaz moramo reći još ovo:

»Književni Vjesnik« ovakav kakav je prvi broj, da je ugledao sveta pre 30 god. nebi mogao izdržati kritiku ni služiti na čast njegovu uredniku ni njegovu izdavaču, jer list i kao katalog bio bi nakaza. - Drugi broj nešto bolji, ali još uvek ispod kritike.

Dušan Slavić

BELEŠKE

ZORA, kalendar za 1917. god. (Krf 1916. Državna štamparija kraljevine Srbije Cena 60 fp.)

Istom sada možemo da dođemo do izvesnih knjiga, koje nas po mestu izlaženja, po svom postanku, sadržini i značenju veoma interesuju. To je jedna mala knjižica, gotovo kao žepni kalendar, na jeftinoj hartiji, sirotinjski opremljena, a izdana u krfskom logoru neposredno posle propasti, pogibije i stradanja srpske vojske.

»I sem Srpskog Glasnika koji je s vremena na vreme donošen iz Soluna — piše g. Klajić — ništa se drugo nije viđalo ćirilicom na Krfu. Čak i najnužniji obrasci pojedinih ministarstava štampani su latinicom u mesnim grčkim štamparijama, pa i Ratni dnevnik, koji je kao presbiro Vrhovne Komande izlazio na Krfu, ma da nije bilo potrebnih aksana za pojedina slova radi izgovora srpskih reči.«

Ministarski savet odobrio je odmah 3000 drahmi za materijal štamparije, poručen u Francuskoj. Ali je valjalo muku videti dok se sve to prevezlo i namestilo. Nije bilo podesnih zgrada ni električne struje. »Morao se instalirati naš benzinski motor, u baraci koju su nam dali i podigli Francuzi. Najzad, kad se sve prebrodilo, rad otpočinje normalnim tokom i ubrzanim tempom. Prvi broj Srpskih Novina, štampan u 6.200 primeraka, izlazi 7. aprila, posle prekida od šest meseci, s lepim uvodnim člankom »Zora«. Drugi uskršnji broj, štampan je na otvorenoj poljani, zaklanjajući mašinu od nepogode, i nestrpljivog i radoznalog sveta ciradama, jer sklapanje baraka nije moglo brzo biti gotovo. — Nu dobiveni motor i mašina nisu bili dobri. Usled toga morale su se vršiti česte opravke. Kako u Krfu nema dobre mašinsko-bravarske radionice, sve su nam opravke vršili Francuzi na brodu »Šamrok«. Oni su nam iznova načinili osovinu mašine, kretalicu kare, i dali nov karborator za motor, i to sve besplatno.«

Književni deo kalendara uredio je g. Branko Lazarević, dodavši svoj uvodnik »Ars aeterna«, kao jedan bolan i pun samopregora poklič onih koji su se smrti odhrvali:

»Stara je mudrost: da život prolazi i da umetnost ostaje. Umetnost, kao izraz života, ostaje kao apsolutno, dok život koji je stvara odlazi i ulazi u domenu relativnoga. Izrazi, — u reči, u tonu, u mermeru, u boji, u pokretu, — ostaju kao večiti spomenici ljudskih napora jedne periode, a izvori tih izraza presuše čim se izraze.«

Iza toga sledi kao neki pregled i prebrojavanje svih onih naših umetnika koji se po nevolji nađoše u izgnanstvu. Od pesnika tu je Jovan Dučić, »trubeći svoj jaki i bodri marš«: Ave Serbia!

Mlekom svoje dojke nas si otrovala,
U bolu i slavi da budemo prvi:
Jer su dva bliznaca što si na svet dala —
Mučenik i heroj, kap suze u krvi.

Zatim Milutin Bojić sa toplom i kao molitva skrušenom pesmom »Svetinje«; D. J. Filipović (iz »Kosovskih božura«); Stanislav Vinaver, Vl. Stanimirović, i dr.

Od proze visoko se izdižu, bude veru i pouzdanje: Molitva za pobedu oružja« mitropolita Dimitrija a naročito je na svom mestu duboko hrišćanska poruka i beseda Nikolaja Velimirovića, čije vizionerske reči možemo danas primeniti bolje nego ikad:

»A kad se žrtvujemo, braćo, ne očekujmo odmah nagradu i zahvalnosti onih, za koje se žrtvujemo. Ona će često zadocniti, često i sasvim izostati. Često puta će se prvi na nas baciti kamenom oni, koji su hleb naš jeli. Često će nas prvo gurati u propast oni, koji su se našom snagom i pomoći uzdigli u vlasti i bogatstvu nad nama. Često puta će oni, kojima smo skućili, raditi da nama raskuće; a oni, kojima smo mi čast očuvali, da nas učine nečasnim.«

»*Ne traži nagrade od onih koji su gori od tebe, i koji ne znaju šta rade.*«

Pored ostalih sitnijih, zanimivih članaka vredi još spomenuti jezivi opis S. Dinića o iskrcavanju, umiranju i sahranjivanju srp. vojnika na ostrvu Vidu:

»I taman da u slast popijemo po šolju čaja, a najedanput naiđe jedna kolona, strašna, jezovita . . . Iz mrtvačke barake vojnici nose mrtve vojnike, pomrle te noći, za ruke i noge, sa obešenim glavama, i spuštaju ih u duboku i široku iskopanu raku, jednog do drugog . . . Pa sve golobradi regruti! . . . Naša omladina i uzdanica!«

»Drugo jutro opet sahrana mrtvih. Treće jutro to isto. Svako jutro dežurni viče: 95 mrtvih! 87 mrtvih! I traži vojnike da ih nose i ukopavaju.« *M.*

ITALIE ET YOUGOSLAVIE, par le comte *Louis de Voinovitsch (Vojnović)* Pariz 1919. — Nedavno nam je stigla lepo opremljena ova knjižica, koja sadrži predavanje držano od autora u pariškoj Sorbonni, 12 februara ove godine. Ovo predavanje nije samo jedno dobro sredstvo nacionalne borbe i političke agitacije, nego, što je inače retko kod takovih prigoda, i jedno literarno delo, kakvoga može samo autor »Pada Dubrovnika« da nam pruži. Francuštinom pravog Parižanina i stilom učenika Tainovog, ovde su nam izneseni ne samo statistički i politički, nego i kulturni, literarni, umetnički momenti, koji opravdavaju naš zahtev na istočnu obalu Jadrana i želju, da nam Italija ostane dobra i pravedna suseda. *L.*

NAJNOVIJI SLOVENSKI PISCI. (Životopisi i izbor tekstova. Priredio Dr. Fran Ilešić, Zagreb 1919. Izvanderno izdanje »Matice Hrvatske«.) Dr. F. Ilešić nam je u ovom izboru složio nekoliko uzoraka proze t. zv. slovenske moderne, dakle pisaca, koji počinju sa Tavčarom i Trdinom pa sve do najmlađih, Krajghera i Novačana. Izbor je u glavnome dobar, a knjiga je opskrbljena i kratkim (možda preveć suhim i preveć inventarnim!) životopisima pisaca. Ideja je svakako dobra, da se slovenski pisci populariziraju i u našoj sredini, samo

držimo, da su ovakovi zbornici gdje je svaki pisac reprezentiran samo sa jednim komadom, vrlo malo prikladni za upoznavanje jačih pojava, kao što na pr. Cankar. A da se upoznamo sa slabijima, do toga nam nije mnogo ni stalo. Držimo zato, da je »Matica Hrvatska« trebala na pr. izdat jedan izbor (sa tumačima najnepoznatijih reči!) Cankara samoga, a onda jedan oveći izbor ponajboljih, gde bi svaki bio i ponešto jače zastupan i šire prikazan. X.

IVO JELAVIĆ: IZ PREGAŽENE SRBIJE. (Sarajevo 1919. Zemaljska štamparija. Cena 4 K.)

Što budemo dalje odmicali od Velikih Događaja koji progrmiše iznad nas, to će biti zanimivija otkrića, memoari, utisci i sećanja na njih. Ova knjižca g. Jelavića u toliko ima prednost što donosi, makar i blede i ispretrgane, skice i linije iz nedavnog našeg najcrnjeg ropstva. Svaka reč iz toga doba puna je bola, uvrede i poniženja.

Samo kad se već nešto iznosi pred svet, zar to uvek mora da bude u najgorem ruhu. Čemu one bezbrojne tačkice, nepotrebna naglašavanja, pauze, prekidanja, podgrejavanja, i kojekakva lokalna ačenja? *K.*

Ispravci. U poslednjem broju »K. Juga«, kod pesme »Avetima« Iva Vojnovića otpala je beleška, da je pesma bila određena za Vidovdanski broj pa je zakasnila. — U pesmi Dore Pfanove »Mir«, u broju 14—15 »K. Juga« u 2. strofi mesto »tajni šajaš njin« mora da stoji »tajni šapat njin«.

NOVE KNJIGE

Vjesnik hrv. arheološkog društva. Organ arheološko-istoričkoga odjela hrv. narod. muzeja u Zagrebu i zem. povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji. Nove serije sveska XIV. 1915.—1919. Urednik dr. Josip Brunšmid, (Zagreb 1919., zemaljska tiskara.)

Hamza Humo: Nutarnji život (Mostar 1919. Izdanje »Ra-De-Na« sv 1. Cena 2 K.)

Antonija Kassowitz Cvijić: Vatroslav Lisinski u kolu Ilira (Zagreb 1919. Izdanje Matice Hrvatske).

Petar Grgec: Jugoslavenski Argonauti (Zagreb 1919. Izdala »Narodna knjižara).

Aleksa Šantić: Hasanaginica (Sarajevo 1919. Izdanje I. Đ. Đurđevića).

Edmond de Goncourt: Dekle Eliza (V Ljubljani 1919. Izdala Tiskovna Zadruga).

Vlasnik i odgovorni urednik, Branko Mašić

Hrv. štamparski zavod d. d. u Zagrebu.

KNJIŽEVNI JUG

KNJIGA IV — SVESKA 19—24 1 DECEMBRA 1919

ZAVRŠNA REČ

Na ravnu godinu dana pre oslobođenja, kad je mahniti pritisak i najcrnija reakcija počela da sama od sebe jenjava i slabi, kad se tamnička vrata uzeše otvarati a obezglavljen narod i razagnana inteligencija osveštavati i obazirati na koju će stranu — osnovan je Kjiževni Jug sa namerom: da se oko njega okupi, na Slavenskom Jugu, sve što je od čestitosti i vrednosti na peru, a što nije propalo ili izbeglo; pa tako udruženi i ojačani da osvetlimo i pokažemo put ka definitivnom našem ujedinjenju i slobodi. Pored tog glavnog našeg zadatka, koji je u celosti izvršen radom od preko stotinu i pedeset saradnika iz svih jugoslavenskih krajeva, Književnom Jugu uspelo je još da u praksi položi temelj budućoj jugoslavenskoj književnosti, da uvede istočni dijalekat i zauzme se za latinicu kao naše pismo, da krene na rad mnoge od starijih a otkrije čitavu plejadu mladih talenata, da održi visoki ton i merilo u književnosti kao dostojan kontinuitet mirnodobskog rada itd., itd. Time je Književni Jug izveo jednu važnu i visoku misiju.

Obustavljajući izlaženje, imamo još samo da se od srca oprostimo i zahvalimo na saradnji i potpori mnogobrojnim svojim prijateljima i čitaocma.

KNJIŽEVNI JUG

RUŽE

Ruže, ruže, ruže!

Meni se čini
ko da se tvoje
đevičko telo
od jednom celo
srećno rasulo,
rasplelo
po ovom vrtu;
i čini mi se
kao da tvoju
dušu stidljivu
od jednom vidim
svu razlišćenu,
živu,
vidljivu,
svud rastrtu;
vaj, čini mi se,
kao da tvoje
proletsko ime
stoput bujnuti,
kao da tvoji
kikoti bujni
stoput bujniti,
i da svi tvoji
ljubavni vrisci
s nova vrisnuti
od jednom, ovde
pred nama neko
ružično, meko
telo uzeše,
svi oživiše
i zamiriše
i zaceptiše!,
dok tvoje
haritske usne
žudno se kruže
u bujan poklič:
ruže, ruže, ruže!

»Ruže, ruže, ruže!«,

kao tvoj otklič
mlađi ludi
otklikujem ti
sav u žudi,
dok kraj nas svudi
pupi, cveta,
ŕrepti,
rudi!
»Gle, čežnjo, jedne
od višnjičinog
buktavog žara,
kao plamenje
srećnog požara
mladosti tvoje
neđozrele,
što se razgara,
svu ljupkost stvara,
sve čari čara
uz jagodice
tvoje vrele;
jedne, od neke
brizgave zore,
kojom vru, gore
tragovi mojih
dugih celova
po tvomu čelu
punu snova
cvetnih,
po tvome grocu
punu vriskova
sretnih,
po nedru belu
punu srsova
zagonetnih;
i jedne,
pupi!,
od žeravice

žive, žedne,
nasmejane,
kao usnice
tvoje čedne,
usijane,
kad se celov
pun vlage medne
na njima kupi,
kruži, krupni,
hoće da plane!

»O, drugo draga,

druge, lelujne
i bujne,
(što se
rodiše možda
jutros, kad i
najčišće rose,
kad i miomir
najopojniji
tvoje kose,
kada i svi
najdevičkiji
tvoji sni),
sa listićima
od vatre slatke
jagoda, koje
zore,
k'o veđe tvoje
drijatske, gladke,
što se pate,
pritisnem li ih
pun žudne móre
k'o dve leptirke
usplahirene
i male,
veđama mojim
što gore;
druge, sve tako
molitvenski
čiste i bele,
k'o tvoje ruke
uzane, smele,
uzdrhtane,
kad na usne
moje vrele
pripajaju se,
s toplom stravom
celov brane,
dok obnemogo
s nagle sreće
ja buncam priču
duše lepe,
što žeđi svoje
na njima slepe
zgasiti nikad,
nikad neće;
neke, još bele,
no, jednim, mlakim
bledilom ambre
prevučene,
k'o ta beloća
preko hebinskog
tvojeg vrata,
gdeno vitice
tvoje od zlata
najtežega,
k'o bilje neko
sunčano, meko,
iznikaju,
vijugati se
tek načinjaju
i ponajludje
rime, celove
i vriskove mi
otimaju!

»I mnoge, (ruže?,
il žedne duše?,

što pune

slađane jeke
burno se trune
i ruše
uz šapat strasni,
jer možda čuše
kroz san svoj krasni
noćas plamenu
pesmu naših
poljubaca
što izumreše
kao slavuji
uzvihoreni,
svojim biljisom
bludnim žudnim
razbludjeni
i pogušeni);
koje rečma
ne umem reći,
već bih srećno
u vriskovima
manje žudnim
izvrištao ti,
u poljupcima
manje ludim
više ludim
izljubio ti,
koje sred plime
sunca, lepote
ja i ne vidim,
već sve osećam
u sebi, kao
pesme i rime
o tebi, drugo
sveža, što me
iz ovog lepog
jutra, iz duše
mladačke pusto
kliču i gluše,
dok ruke moje
od njinog trnja
uskrvavljene,
što bi da svu
lepotu ovu
zahvate željno,
šire se, žrtvu
krvavu, novu
kapljica vrućih
prinose s jasom
proletnom bogu,
koji te tajan
jutros u ovaj
vrt bajan,
u ove
bezbrojne ruže,
ubavu, sa svim
lepim na tebi
rasu, rasplinu,
i ljubavi te
mojoj podnese,
da te novu
ispija sade
i šumor tvojoj
lepoti ovu,
pesmu plahu
dade! —

MIRKO KOROLIJA

ТРИ ПЕСМЕ

КРАЈ РЕВОЛУЦИЈЕ

Он глад носи, као камен
У жилавој, мркој руци,
И погледом мрачним стреља
Је л' догор'о стари пламен

Небесних непријатеља,
Јесу л' први већ тренуци...
Он глад носи као птиче,
У свом меком загрљају —
Вечито је он приправан.
Сунца су на издисају,
И очајно небо кличе,
И настаје сумрак таван.

ФИНАЛЕ

После свију болних снова,
И злокобних светлуцања,
Првим својим благословом,
Првом речју свог муцања,
Првом, мутном мишљу новом
Благосиљам свет духова.

РЕКА

Све што држи, што окива,
Све што веже, и спречава,
Све се испред свега пречи.
Где су дивне, старе речи...
Без покрета ми смо живи,
Ми не мамо знака права.

Понирено, кроз видове
У дубока земље недра
Као неке црне воде.
Хоће л' доћи снаге нове
И кроз мирне, древне своде,
Хоће л' тећи река ведра?...

Москва — Станислав Винавер

NEMIRI

U djetinjstvu mome izabrao si me i označio da idem Tvojim putem. Nisu mi bile pune četiri godine, kad sam usnio da je sa ikone sišao jedan svetac, blijed i okružen cvijećem kao mrtvac, i predao mi raspelo koje je njemu dotežalo. I ništa mi drugo nisi na put dao.

Tebi me je zavjetovala majka moja u času tjeskobe, u jednom od onih časova kad nema ni otkud pomoći, i kad su sva vrata zatvorena osim vrata Tvojih.

Ko je još vidio da se mala djeca tako opremaju u svijet, sa krstom siromaštva i teretom velikih zavjeta?

A ipak, Ti si me tako poslao i sa licem oca koji se rijetko smije, strogo označio put moj. Pa kako sam mogao biti srećan?

I još sam bio lud i samosvoj, otimao sam se putu i pozvanju, trgao sam u stranu i bio sam kao zlo dijete koje ne spava kod kuće nego bjega, nečisto, sa vlatima sijena na odijelu, a pogled ima mutan i nestalan kao ničije pseto.

Kad Te nisam vidio nad sobom mislio sam da Te nema. I ništa nije ostalo što nisam učinio da Ti se otmem, jer je malo ko ljubio grijeh i grešnu radost kao ja.

Prolazio sam svijetom i udarao lijevo i desno na vrata tuđih sudbinâ, ali sva su redom, kao po nekom mučkom dogovoru bila z a m e n e zatvorena.

Nasrtao sam uzalud na vrata čovjekova, i poslije sam dugo sjedio, krvavih ruku, na kamenu. Jer kasno sam uvidio da se ne otvaraju silom.

Nisam mogao shvatiti zašto je za mene svaki živ čovjek tajna vlažnih treptavih očiju i zašto se pred mojim koracima svaka vrata zatvaraju, kao na tajni znak.

A to si Ti htio da me odbješ od svijeta kao što se djeca od godine odbijaju od sise: da im ogrkne i da im se ogadi. To si Ti, o strašni, postavljao svoju nevidljivu ruku između mene i svijeta, da me onda, inokosna i ostavljena, okružiš svojom ljubavi koja boli i posvećuje.

*

Ja znam da niko živ nije prešao svoj put a da mu se Ti nisi približio, položio mu ruku na rame i pošao s njim jedan čas.

Prevelika je i preteška za jednog malog čovjeka ta snaga i ta mudrost kojom nas iskušavaš.

U časovima kad mi je preteško, ja mislim da si Ti podmukla snaga u hljebu koji jedemo i u vodi koju pijemo i da pomalo i potajno prožimlješ tijelo naše i upijaš nam se u krv pa tako ravnaš korake naše da idemo kao na nevidljivom lancu, određeni da padnemo u čas borbe s Tobom.

A svaki se živ čovjek bori s Bogom, jedan duže a drugi kraće. I svaki podlegne.

Jednog nemirnog proljeća, kad trava nije htjela iz zemlje ni cvat iz pupa, i kad je gorak i hladan život nosio zadah krvi, postavio si me na tamnom mjestu gdje vjetar ne prestaje, gdje nemir ispunja dan a strah noć, oblačan dan i jezovitu noć.

Bio sam stari čovjekov boj na koji me Bog poziva tajnom.

*

Ja moram noćas da bijem na Tvoja vrata kao neko ko je ustrašen i zadocnio, jer ja sam od onih kojima svijet nema više šta da kaže. Ja moram noću da se dižem, da Te tražim i pitam: koje je moje mjesto i moj kraj. Jer ne mogu ni ja dovjeka živjeti kao siroče bez imena i puta.

Kako su slabe ljudske ruke i kako tvrdo može da spava Bog.

Ali ja se neam kuda vratiti; ne odstupam i vraćam se uvijek ponovno kao talas bez sna.

Šta sam ja ovde u svijetu?

Stablo na vjetrovitu mjestu. Cvijet ukraj puta. Kameni stup osamljen na ruševinama, koji ne drži svoda i ne služi ničem, nego puca na mrazu i gori na žegi i još onako polomljen i sam kazuje slavu koje više nema.

*

Bog izbija kao svjetlost iz svake stvari stvorene i svakog života koji se miče.

Osamljen kamen na žalu ima aureolu njegova daha, oblijeva ga jutrom i večerom, kao ljubičast fluid, sjaj sunca koje se ne vidi. On je kao toplina u dahu svega što živi.

On je gluh za sate koji izbijaju i cijepaju vrijeme na parčad i on je slijep za dan i noć i sve promjene vremena.

On je kao miran sjaj i velika tišina u kojoj se čuje glas koji ga niječe, jer on tako dobro šuti da se već pomišlja da ga nema.

On je mirno srce svih atoma.

*

Ti nisi isti u jutro i u veče; sa minutama vrije lik tvoj; zaludu sam te juče poznavao, jer ti rasteš i o tebi svaki dan govore drugo.

A ja prostirem svoje smrtne godine ispod tvojih svodova i šutim na njima i mrem pored tebe koji se rađaš bez prestanka.

Dok se rađanje i umiranje u silnom zamahu lome i biju oko mene kao dva portivna vjetra, ja zaklanjam rukama i grudima malo čovjekovo svijetlo, malo čovjekovo svjetlo koje se ne vidi na svodovima i koje ispunjava kratkim sjajem jedino dva vlažna polja mojih zenica.

Ja sam čovjek i privijam se uz zemlju.

Ali ja Te osjećam, ispod mojih nogu i iznad moje glave, u dahu rastvaranja svega, laganom i vječnom, osjećam kako u mraku dišeš Ti, čije se veličine bojim.

Tako mi, kao dva nejednaka protivnika, ležimo noćas uporedo.

*

Ja blagosivljem, a sjen mojih dlanova pada na svijet.
Zašlo je sunce i misao o Bogu, i ostavili me sama,
Umor i zadah prašine.

Veče. Meni se čini da je ovo čas kad ću kao ptica koja ima nerazumljiv pogled odletiti, zajedno s vriskom, sa svijeta.

IVO ANDRIĆ

MARIJA IN PIJANČEK

Marija je v nebesa šla
čez travnike po stezici,
v prelepi belj haljici
Marija je v nebesa šla.

Pa sreča jo pijanček mlad
poskakujoč, omahujoč,
prepevajoč in vriskajoč:
»Odkud si lepa deklica?«

— Marija sem, v nebesa grem
po gladki ravni stezici
v prelepi beli haljici.
A kdo si ti, pijanček mlad ? —

»Jaz sem iz kraja takega,
Kjer raste vinska kapljica,
kjer so dekleta kakor ti,
objemi me, Marija ti !«

Marija je zajokala
s pijančkom v travo sedala,
pijančku glavo božala
in v spanje ga zazibala;

Ko se pijanček prebudi,
Marije več na trati ni,
na mestu nje starikava
počiva baba sajasta.

In ko obupno zre v nebo,
oči pijančka zapeko :
Marija se z nebes smehlja,
Od angelov je stražena.

ANTON NOVČAN

VELIKI DAN

Na sred puta stajao je krst. Povorka je tu stala, oko nje se digla prašina puna suva lišća, oko nje su trčale i vikale žene, kao oko zaustavljenih kola pobesnelih konja. U lepršu marama i sukanja, cika i dreke ženske stajao je jedan, lupao u bubanj i vikao. Usta su mu bila razjapljena kao razderana. Za njim je jašio na debelom načelniku Toma Sapun, berberin i vikao: »čuj narode, čuj, čuj«. Oko vrata mu behu obesili volovski jaram, u usta su mu vezali dizgine, a vikali su: »đi, nadšagoš, đi«. Krovovi su bili mračni, a prozori svud osvetleni, narod je trčao sa svih strana, po negdi se čuli pucnji. Bubanj je lupao, žena jedna ga lupala, sve po glavi, a smej se horio. Lice mu beše oznojeno i podbuhlo, a gušio ga je kašalj. Poigravao je i njištao kao konj. Njegove oči gledale su blesavo u gomilu, što se je vrtila oko njega, kadkad je čuo fijuk biča nad svojom glavom, ali ga nisu često ošinuli. Vidio je bele i zelene kuće i šarene. Setio se prvog dana, kad beše došao za načelnika u gradić kako je mali birtaš, jevrej, predskazao šta će biti pre tri dana i opet je gledao u šarene kuće i jasno se sećao jednog davnog dana kad je prošao tuda i vidio kako se to čini; debela jedna sluškinja beše izašla bosa do kolena stala pred kućom prskati sa metlom gnjurajući je u tri vedra puna razne boje, Video kako neki zbijaju gadne šale sa suknjom njegove žene koju su nosili na lopati jednoj i oseti da će pasti.

Oko njega se horio smej. Opet ga je neko udario po glavi, on uplašeno pomisli da mora dalje i potrča. Poigravao je i njištao. Žandari su skakali za njim. Kikot i dreka žena i dece, zavitlane krpe, slama što su je bacali na kola, kokoši i ćurke što su ih delili, sve je to činilo mu se poletilo iz njegove glave. On se zatetura i

stade na uglu. Bubanj mu je lupao po glavi, neko ga gurnu i vikaše mu nešto u lice, on se doseti, da je opet došao njegov red, iskolači oči pod teretom i poče glasno i jasno: »svakom gazdi daje se na znanje, da sam ja šogor vicišpana kupio lanac zemlje od Tome Polića, koji me jaši, za jednu krunu, tačno po zakonu. Svaki ko hoće može doći u moju kancelariju i može da me . . . .« dolazilo je nešto strašno gadno. Smej se horio. Vidio je kako crkvenjak nosi i cepa jednu grdnu knjižurinu, htede da viče, da su u njoj poreze i računi, ali nije više imao snage. Zelene, šarene boje, dimnjaci, drveće sve se to vrtilo uokolo. Osetio je odjednom, kako mu jahač strašno zaudara, a smej se tada još više zahori, on opet posrnu, neko ga udari nogom i on opet poskoči i potrča. Najedanput jurnu na njih nova gomila u kolima, pijana i vesela, pod barjacima šarenim. Pop je sedio sa krstom u ruci u prvim kolima, poznao je i kćer bivšeg načelnika, sa svilenim barjakom u ruci, poznao je na njenom grdnom šeširu dva grdna nojeva pera koja je kupio ženi pre neki dan. Setio se da je i nju vidio u sobama razrivenim i razbijenim kad ga napadoše. Neko ga je lupao po glavi, on opet potrča. Jedan sa nožem skakao je oko njega. On jurnu očajnom snagom, mozak mu se mrsio, da se seti nečeg, da se ponizi, umili, samo da ga neubiju, on zanjišta i poče rikati kao magarac. Gomila je urlikala od smeja. On vide da su pred crkvom i oseti da nema više snage. Posrtao je. Onaj odjaha i poče ga tući bičem. On iznenada oseti neku groznu žalost i zaplaka se, posrtao je i molio da se sete dece, posrtao je i srušio se na zemlju.

Pred veče poče kiša. Upalili su jednu kuću. Po dućanima su besplatno delili vino šećer. Načelnika su odlučili da obese. On je strahovito drekao i branio se i plakao, jednako je spominjao svoju i njinu decu. Šećer su rasuli po zemlji pa su čučali i sakupljali ga, a smej se horio od kuće do kuće i mešao se lavežom pasa. To veče strašno su zavijali psi. Pred načelstvom ležale su knjige pocepane, jedan noćni sud zaklopljen kraljevom slikom, poderane ženske košulje . . . U mraku se razlegali pucnji. Najveselije beše u jevrejskoj krčmi, tamo su zaseli »boljševici« ili »ruski radikali« kako su se sami nazivali. Krčmarica jevrejka točila je sve besplatno i ljubila se. Njene grdne uplašene oči vrtile se i čim bi joj koji zašao iza leđa ona bi ciknula strašno uplašeno. Ali oni nisu nikog dirali, smejali se, ceo dan se smejali.

Uveče su joj zapovedili, da se razgoliti i ona je gola trčala i točila pivo i čuvala malu, malu izbu, gde su joj bila sakrivena

deca. Oko nje se horio smej i ona se smejala. Međutim dosadilo im se i to i ona je komad po komad opet obukla odelo. U dimu i buci skupili su se oko stola, gde se delila zemlja. Krpa zamočena u ćup masti gorila je na sred stola, a oni su beleželi i delili tačno svakom zemlju. Tačno su određivali gde leži zemlja, ali to nije blo nužno, svi su je znali. Po jedan brest, po jedna padina brežuljaka beše dosta da se sporazumu. Njin vođa berberin Toma Polić sedio je sa tabakom papira u ruci i vikao jednako »mir». On je svaki čas nasipao malo vina ili vode u šake i kvasio i mazao kosu.

Nije volio da mu se kosa diže, razbaruši. U dimu gustom nije mogao da ih pozna, kome je koju zemlju udelio, nije znao tačno. Pisao je i gledao u tabak, ali ih je ipak sve poznavao po glasu. Oni su svi mirno i ozbiljno govorili svoje ime. »Proka Putnik šest lanacá, Ljuba Stojin tri lanca, Rada Prvanov šest lanaca, Ranko Cecin deset lanaca ... a on je slušao tanje i teže glasove, pisao i samo retko podizao glavu, i pitao ni negledajući mu u lice: »gornje« ili »dolnje«. To je bilo važno, zemlja pod bregom bila je bolja od zemlje u ritu. Oni su odgovarali. Ili otegnuto: »pa šta ja znam ... Mita je kazao donje, neznam, Peri dali gore, ... a ja ...« ili su brzo i veselo odgovarali: »gornje, gornje kume, gornje ... dođi sutra ... Ta sad ti već znaš ... Oni su pružali vratove i zagledali u zamršene rešetke med kojima nisu mogli da raspoznaju svoje ime, sve se bojali, da ih kakogod ne izmeša. To ga je ljutilo. Neko mu prosu vino na papir i on besno poče psovati. Bio je razdražen.

On ih baš i pre nije volio. U dimu i metežu pisao je i pisao, dosipao vina u šake i mazao kosu. Neki su dotrčavali i javljali mu da su Srbijanci u vinogradima, svi su bili obesni, svi su vikali: »Kad će ti Srbijanci već jednom da se zajaze ... prodera se on i odgurne neku čašu. Vidio je one, koji su ga mrzili i nazivali: »Toma Sapun» kako se smeju i šapuću i on se umoran podiže. Bili su mu dosadni. On već juče nebeše zadovoljan, nije volio, što se nazivaju »boljševici», mrzio je te, jer su ubili ruskog cara. A ruskog cara, nikog više, volio je Toma Sapun. U njegovoj berbernici bilo je pet slika ruskog cara. Sve što se u njegovom životu dobrog desilo sećalo ga je ruskog cara. Kao šegrt nikad nije smeo da on ima pravo. Gazda Švaba nije ga tukao, ali je po ceo dan vikao na njega. Tada bi Toma samo da jedi gazdu počeo da ga pita o Japancima i ruskom caru. Pa posle kad je počeo da igra. Niko nije umeo tako da igra. kao on. Umeo je da ispruži nogu, pa od članka dole sva da se trese, to nije umeo niko u pevačkom društvu, gde se mnogo spomi-

njao ruski car. I njegova žena rado je govorila o ruskom caru. A nisu trebali da ga ubijaju ni zato jer je bio pravoslavan. On se jetko podiže i podje iz krčme. Kiša je pljuštala, lokve sjajne vode šarenile se pred krčmom. Toma Sapun pogleda pa krovovima i plotovima i kad u slaboj i poderanoj mesečini opet pomisli na ruskog cara, on zastađe. »Ne nisu ga trebali ubiti kad je pravoslavan« pomislio je opet. Pošao je po blatu i bio je toliko zamišljen, da je presakako senke stabalja, drveća kraj puta, što su se crnili kao parkovi, psujući u sebi, a da je primetio šta preskače, misleći jednako na ruskog cara i na crvenog načelnika, kojeg je celo poslepodne jašio. I on se u sebi radovao da ovaj nebeše pravoslavan. Gunđao je u mraku i gazio po blatu lupajući štapom po drveću. Kad je zakocao, čuo je u mraku kako mu žena otvara vrata i šapuće: »ideš robijo ideš . . .«

Kiša, maglovita kiša zadimila je i spustila se oblačina čak dole međ kuće. Sve je bilo mokro. Curila je kroz prozore, zapala sa tavanica, brave su bile mokre, svi ključevi su bili mokri, sve je bilo mokro. Gospodar Pera Grk stajao je po sobama sad u jednoj sad u drugoj, podizao glavu i gledao gore u tavanice i gunđao. On je po ceo dan gledao. Ili je gledao u krov i penjao se i nameštao crepove, ili je zavirivao u brave i mazao ključeve, ili je kucao u nebrojene klinove, što su nicali neznani i zaboravljeni iz zidova. Zagledao bi se tako u zid po sat dva, pa bi iznenada primetio što, prišao zidu i ubrisao mrlju ili prašinu. Gospodar Pera beše već davno udovac i već davno ne beše načelnik. Na plećima je imao prebačen zaogrnut kaput, žut kaput, po kojim su ga iz daleka već poznali.

Njegove oči gledale su uvek u zidove. On je dockan ustajao. Tek pred podne izlazio bi iz njegove sobe, a za njim jato mačaka i grdni snopovi dima, što su se na suncu raspadali, iza njegovih leđi. U sedoj zamršenoj bradi imao je izbrijano rumeno mesto, nikad nisu umeli da ga lepo zaokruže, i zato je on četvrtkom, kad se brijao izlazio uvek namršten. Danas je izišao dockan i znao je da su već došli. Čuo je da su ih susreli u vinogradima i da su ih doveli njegovoj kući. Čuo je da su trojica. Čuo je kako se njegova kći, gospođica Nada, ljubila sa njima, kako su igrali kolo pred crkvom i kako su ih opili i pijane nosili od kuće do kuće. Znao je da će danas stići još mnogi. Pop iz obližnjeg grada, bio je već dugogodišnji provodadžija njegov i njegove kćeri, poručio mu je, da im šalje jednog majora,

koji hoće da se ženi. Gospodar Pera je gunđao. Znao je da oni spavaju u kujni i obilazio je kujnu. Deset godina niko nije čuo gospodara Peru da viče, tog dana je on vikao. Vikao je da zakolju ćurana, hteo je da se najedu, hteo je da im pokaže, kako se u njega jede, pomislio je i na to, da su možda oni već jeli negde ćurana, ali to ga je ljutilo, on je hteo da se prvi put kod njega najedu, da vidu. Gospodar Pera je obilazio kujnu i zagledao brave, vadio je i mazao ključeve, a jednako je mislio, da im nepopušta, znao je da će oni da se tuže i jadikuju, ali će im on već zapušiti usta sa kraljem Milanom. Gospodar Pera znao je da sve to nebi bilo, da je kralja Milana.

A neka počnu i da se hvale, nek samo počnu, on će im već pokazati, on će im već pokazati. Oho, neće, neće. Tu je otočanska regimenta, tu je, tu je. Gospodar Pera nije volio nikog na svetu tako, kao otočansku regimentu. On je nije nikad vidio, ali su o njoj njemu pričali otac, stričevi, a osobito kumovi. Pa šta hoće sad oni. Pričaše mu o Bugarima. More šta je to, kraj ličke regimente. On je znao kako će da ih uhvati, oho, onaj će da nakrivi fes, pa da žmirka, sigurno da će da žmirka, svi gejaci žmirkaju, oho, ali neće, uhvatiće ga on, pecnuće ga on, da će sve da se okreće. Gospodar Pera je ljutito obilazio kujnu. Radovao se, što će im imati što prebaciti, hoće da ih pita, oho neće on to da oćuti, hoće da ih pita. Baš pod prozorom stajali su im konji, gospodar Pera se prezrivo smešio zagledajući im kopite, kako je to bedno potkovano, ni da potkuju konje ne umu, on će im već pokazati, setio se, da u jednoj bačvi ima potkovu, a ima je i na vrati, odlučio je da skine tu i da im pokaže pravu, dobru potkovu. Počeo je da tumara po sobi i da traži čekić. Primetio je neku mrlju na zidu, poče je brisati i vide da to voda probija. Opet je podigao glavu i gledao u tavanicu. Zabolio ga je vrat i seo je. Prozor je bio sav mokar, on se zagleda i opet se setio njih. Prošla su neka pokisla kola u njima sedaše muški i neka žena. On se ljutito okrete. To ga je strašno ljutilo, pre rata nije bilo ni pomisliti da žena sedi uporedo sa mužem u koli, nego u leđa mu, a gle sad. Gospodar Pera ljutita pogleda u tavanicu.

A premišljao je koga sve da pozove. Treba dobro pokupiti. On se smešio, more zakiseliće im vino, sećaće se oni kad su večerali kod »šojke. Odlučio je da ipak zove berberina Tomu. Istina on je tu harao i razbijao prozore, ali imao je pravo. Kod gospodara

Pere bilo je to glavno : je li imao pravo ili nije. Mislio je da ga pozove, neka vide, neka čuju Tomu Sapunicu pričati ono sa ženom. Gospodar Pero smešio se pri pomisli kako će Toma Sapun stajati pred majorom malo naderan i kako će mazati kosu vinom. Čisto ga je čuo kako počnje predstavu, kako skakuće i priča kako su poslali deset vagona stoke na bojište i za njima vagon sena i na njemu njega. Čisto se vidilo, kako bajonet svetluca kad bi skakutao po sobi. I kako pri prvom raskršću Toma Sapun gubi stoku. Odnesoše ga na drugu stranu. A on je ćutao. Čim bi voz stao, on bi sašao i stražario kraj vagona gore dole. Tri meseca se vozio po Austrji. Ali bio je tako glup. Niti je znao nemački, niti madžarski, ni totski, ni vlaški, samo ciganski. Gospodar Pera stajao je na sred svoje sobe i smejao se. Vidio je kako će Toma skakutati pred majorom i žmirkati, on će sigurno, oboje će žmirkati. Kako će Toma skakutati i pričati. »Znate, gospon major, moj, nisam znao, kažu da sam glup, da oprostite, bacali su me napolje i slali iz kancelarije u kancelariju, od stanice na stanicu. Tri meseca su me vozili amo tamo, bio sam svud. Dvaput sam se rastajao sa ženom. A svud su me, da prostite, bacali napolje. A ja posto cigan. Neznam ništa, oni pitaju otkuda sam, šta sam, a ja samo »jo mis cigan«, a oni, da oprostite, psuju i bace me napolje. Seno je pokislo, počelo da truli, a ja odoh u cigane, čim bliže fronti, a ja se odmah setim numere, a oni mene nazad. Al sam se navozo. Zaradio sam tri hiljade, prodavao sam duvan. Gospodar Pera se smejao. Mislio je da sigurno pozove Tomu Sapuna. I šogora. Šogor će mu pričati o svečaru. I gospodar Pera se opet nasmeši. Vidio je kako mu šogor griska nokte i brkove, kako priča o zatvoru. Prvo o vašima pa o svečaru. Vidio ga je kako stoji pred majorom i priča o sudiji, o advokatima, o stražarima, behu sve švabe i česi. On je mrzio Čehe. Pričao je muke i kako je jednog dana platio bure piva. Oni su svi pili, ali su morali da kažu: »živio svečar, živio svečar« ih da su znali, da piju rackom kralju«, a moj je svečar sveta Paraskeva, dodade on i gospodar Pera opet se poče smeškati. Ah pecnuće on njega, pecnuće on njega. Čekaj dok ga malo zapita: »Što fe beše u Dobrudži, i zašto su dobrovoljci tako zadovoljni, a gospon major«. Ah pecnuće on njih, pecnuće on njih. Gspodar Per primeti nešto na zidu, htede da ubriše, ali beše klin i on trže ruku. Njegova kći počela je da peva, a on je to mrzio i begao od njena glasa.

Gospodar Pera već davno nije volio život. Ali je živio mirno

i svakom je rado delio savete. U celom gradu se znalo da niko ne-ume tako da savetuje, kao on. Tek retko bi došlo do borbe. Dugo su ga mučili n. pr. dudovi. Glavni sokak bio je zasadjen dudom, a on je predlagao da se zasadi divljim kestenom. Godina dana je prošla dok je uspeo, a nazvaše ga »Kesten«. Ali je uspeo. Mučila ga je i kći. Dok beše mala, on je po ceo dan sedio, igrao se njome i ljubio, ali to beše davno. Sad ona nije htela dugo ni da govori s njim. On je znao,da ona tajno kaže da je on glup. I on joj je silazio s puta, beše dana kad je nije ni vidjao. Ovako ujutru, dok je ona još spavala, išao je po komšiluku, docnije je odlazio u kavanu, bojao se da će sresti nju. Ona ga je svaki dan mučila. Danas je sve to zaboravio i išao po kući i naredjivao. Svi su tog dana bili umorni. Ono što se nočas dogodilo beše prošlo, al je umorilo sve, i oni su sve o tome govorili.

Pop koji je podizao krst, pa kola puna vike i zastava, pa one tri mokre seni, što su došle sa puškom u ruci kroz vinograde, pa poljubci, pa opet pop pred crkvom u sred kola, kako plače, sve to beše kao san. Pa silna rakija, koju su pili celu noć, i taj plač, koji ih je sve napadao, taj grozni plač, mutio im je mozak. Teško su se budili. I opet kolo, kolo što se igralo pred crkvom po svim ulicama i domovima razdragano, pijano kolo i opet plač. A napolju je pljuštala kiša. Pred podne je prošao pop selo. Pop je išao poguren po blatu sred dece mokre sa šarenim čiracima i ripidama. Kapije su se otvarale na svim kućama, jedna po jedna, kao da je neko ze-vanje prelazilo sa kuće na kuću i pojavljivale se žene sa ćupovima i prosipale vodu. One su prosipale vodu iz svih ćupova, jer je u toj vodi mrtvac oprao noge.

Na uglu pod divljim kestenom otvori se širom jedan prozor, za čas zaleprša nešto žareno, svileno, crveno i žuto. neki ženski ru-kav i krčag vode se prosu pod prozor. To beše njena ruka. Ona se zvala Nađežda Petrovnaja Popoff. Ona je često menjala ime, ali se sad već godinama čvrsto držala ovog i tvrdila, da je njeno poreklo a i poreklo njena oca rusko. U opšte je ona obožavala sve rusko. Ona je znala ruski i često govorila sa zarobljenicima ruskim ma da je oni nisu razumevali. Njen otac bi uvek izlazio kad bi ona po-čela da govori ruski. Popadija je tvrdila, da ona mnogo laže. A beše poznata u celoj Vojvodini. Ona beše neobična ženska. Po-znavala je Supila, a često je spominjala Živojina Dačića. Lečila je zube, lečila je rane. Ako je koga udario konj, ako je ko hteo u kakvu banju, prvo pitalo se nju. Njoj se moglo ići ujutru i uveče.

Na njenim vratima stajala je mala bela zlatom optočena imenica i na njoj: Nadija Petrovnaja Popoff-Vera, saradnica Branika, Mitarbeiterin des Donautemesboote, članica Srpske Matice u Novom Sadu itd. Sve to beše kći gospodara Pere.

Nju je svaki poznavao. Krstila je bar stopedeset devojčica imenom Vera, to ime i suncokret, bile su najmilije reči za nju. Kad bi je ko nazvao Vera ili gospodja sa Suncokretom njene bi se oči napunile suzama. Beše ružna, ali to ona nije znala. Suva, sa nogama tankim, ko štapovi išla je vrlo smešno, njenom se hodu smejali svi, ali to ona nije znala. Ona je sedila pred zidom punim slika i fotografija pesničkih glava, sred gomile majušnih bića od kamena, stakla i drveta. Mali mačići, bezbrojne vrećice pune cveća od šarenog papira, bezbrojne svilene kitice po zastorima, knjige i ćupe punile su njenu sobu. Nije volila da joj pogledaju krevet. Ona bi porumenila, kad bi ko pogledao u njen krevet i rekla tiho, duboko: »no nemojte«. I ma da su je svi poznavali, ništa se tačnog o njoj znalo nije, sem da je prešla trideset godina, a da priznaje dvadeset. Osobito su joj često dolazili mladići, ona ih je savetovala, davala im je knjiga i slala ih da uče lekarije. Osobito je rado tumačila slike u grdnim lekarskim knjigama, koja im je davala. Behu to strašne knjige. U njima su ležala novorodjenčad i nerodjenčad prevrnuta u utrobi, i vidile se slike raznih bolesti, o kojima je ona tako rado govorila. No kad bi oni probledeli, i kad bi došle silne njene prijateljice, osobito rado mlade seljanke, ona bi veličala seosku pesmu, o te rumene seljanke, rumene kao jabuke još nepale sa grane, pevale bi svatovce, koje je ona beležila za jedno delo, koje je pisala.

I brzo bi spomenula Supila i jednu klupu u Abaciji, i svi bi netremice diveći se gledali u nju. Tada bi delila šećerleme i predlagala da se igraju fote pa bi se društvo gubilo u njenim mračnim malim sobicama. Jedino što je mrzila, behu udavače. Ne beše ni jedne, koja beše pred venčanjem, a da ona nije znala da priča o njoj strašne gadne tajne. Njeno lice je tada bilo žuto, kao žuta krpa. Čak gore ridja kosa, pod njome čelo puno bora, u borama pudra, pod borama nevidljive veđe, pod veđama zelene oči, desno i levo od očiju plave slepočnice pune bora, u borama pudra, pod očima ispupčene jagode i nešto žuto, nešto prljavo, kao zakrpa, žuta zakrpa, desno levo rumene bradavice, nos, a usta modra, puna žutih, crnih, zlatnih zuba, modre usne, nad usnama riđe nausnice, suva i slaba sa ispupčenim kolenima išla je skakućući,

obučena uvek u svilu, većinom u žutu svilu i prestala svakog ili sa »večeras gospodo u kneza na balu« ili »dobila sam pismo od Dačića«, ili »zamisli, Uskoković se ubio« . . .

Tako je to išlo već davno. U njenim očima krilo se nešto, prikriveno, ali uvek jasno nešto o čemu se nije smelo — njoj govoriti, nešto, što se krilo iza svake njene reči, a kad bi to nešto po neko pogodio i začeo tiho spominjati, ona bi porumenila i rekla bi tiho: »no nemojte«. Govorilo se sila gadnog o njoj, većinom je popadija ogovarala da laže, da čini strahote predveče sa tim gimnazistima, što joj dolaze da govore o srpskoj književnosti, da se nikad neće udati, ali na sve to bi ona slegla ramenima i odgovarala: »nisam još četrdeset, udaću se, nevina sam, pa ću se udati, nepita se, koliko mi je godina.« Ali je bivalo sve gore. Svi su je mrzili. Pričali su da nije istina, da poznaje Supila, da sve to laže, pričali su, kako je grlila nemačke oficire, drugi opet, da često plače, da je vrlo fina ženska i zaljubljena u jednog mladog gimnazistu. A ona gonjena i mučena nije izlazila iz kuće i mučila je oca. Ona mu je jasno govorila, da je glup. A čim bi on počeo, da grdi po kući, ona bi pozvala nekog stranog u kuću i glasno dočekala sa ili: »večeras gospodjo u kneza . . .« ili »dobila sam pismo od Dačića« ili: »zamisli, Usković . . .« Tada bi se njen otac osvrtao po sobi i odmah izlazio. Ali u zadnje doba mrzili su je svi, osobito zbog nemačkih oficira, ma da je govorila, da će da se uda samo za komitu. Ali od sinoć niko nije smeo da što progovori. Ona je sa zastavom u ruci trčala po vinogradu i plakala i ljubila one tri mokre, teške senke, što su došle. A sutra dan se čulo da će joj doći mladoženja major i svi su ćutali. Gradić se beše smirio. A uveče je zaista stigao major, to se brzo razčulo. Dan još ne beše prošao, a dogodi se mnogo neočekivanoga. Prvo su batinali berberina Tomu Sapuna. On se tome jako začudio. Ceo gradić pucao je od smeja. To beše sasvim neobično, ali kad povratiše načelnika Madžara, kojeg je Toma Sapun jašio, gradić se napuni ogorčenim, veselim grohotom.

Na večeri kod gospodara Pere iskupiše se gospoda. Vratovi flaša i ćupa, zavese i čaše, ceo stol i sve stolice, ikone i svetiljke, sve beše okićeno trobojkama. Oh, samo je gospodar Pera znao koliko je prepatio sa tim trobojkama.

Bilo je svega troje boja : bela, modra i crvena, ali ih je valjalo sastaviti. Tako da nebude ni crveno-belo-plava, ni plavo-crveno-bela, ni plavo-bela-crvena, ni crveno-plavo-bela, on ih je sastavljao u obliku trokuta, kitica zvezda preplićao i pre-

šivao, ali nikako nije mogao da ih sastavi. Lako bi on s njima, ali iza leđi mu stajaše kći i ona ga je jetko opominjala.

Prase se beše nadimilo i zaparilo i gospodar Pera beše ljutit. Došlo je suviše gospođa na večeru. Major je izašao iz sobe i klanjao se, bio je ćelav i veseo čovek. Gospođe ga napadoše zbog batina i rekoše mu, da je batinao najboljeg Srbina u općini. Ali on ostade miran i smešio se kao i pre. Kad bi ga suviše napadale on bi tiho popuštao i govorio: »tačno, sasvim tačno«, ali kad je pričao, kako je odgrtao sneg i jeo trave, gospođe počeše redom da plaču, a on se opet smešio: »batinali, batinali, pa bože moj, mora i tog biti, batinao sam ja već i poštenije ljude... tačno, sasvim tačno ...« leva ruka mu beše uzeta. Gospođe su suzno gledale kako se muči da seče pečenje. Samo je gospodar Pera nemilosrdno i podmuklo jednako nudio gosta i spominjao kralja Milana. Kad vide da to ne buni, on poče da priča kako su se razočarali dobrovoljci, a kad ni to ne pomože, on poče da spominje Ličane. Medjutim sve to nije uzbudilo gosta.

On je silno i mirno žvakao, njegova kosa tvrda kao četka, micala se sa celom kožom na čelu, oko nosa mu je igrao jednako osmeh. Kašljucao je. Popadija ga je uplašeno gledala i šaputala: »mora da je bilo strašno tamo u snegu, pomoru, uh, ozebli ste ...

Njegovi masni kratki brci zaigraše.

»Zašto?« pitao je on.

»Pa, kašljete ...«

»A ... to ja samo tako ... afektiram ...«

Medjutim gospodjica Nadija Petrovnaja Popoff govoraše o spomeniku, što će se dići na Kosovo. Trupovi bez ruku, junaci bez nogu micali su iz njenih reči. U dimu što se vio oko stola, počeli su svi da suze, samo je major mirno, pognute glave pio čašu za čašom i smešio se. Ali odjednom gospodjica Nadija skoči i istrča sa suzama u očimo, ali se za čas opet pojavi. Iza nje u vratima stajaše posilni majorov, slep na jedno oko, rumen od stida, jer ga ona beše zagrlila i vikaše: »ovog ste zaboravili, ovog nespominjete, ovog ste zaboravili, a ovo je istina, ovo je mučenik, ovo naš sveti, dobri brat ... oh, brate ...« zaplaka se ona. Gospodje su poustajale, a sveštenik stajaše na sred sobe i vikaše: »zašto neumrem, kad sam ovo dočekao, zašto neumrem, Maco ...«

Tačno, sasvim tačno čuo se major, on se smešio veseo i napit. Samo je gospodar Pero mumljao, zajedljivo, iza njegovih ledja i dodavao mu čašu za čašom ... ali je onaj mirno žvakao i ponav-

ljao: »bre će te da igrate . . . bre ćete da igrate, dok vas stegnem pod šajkaču . . . de, ne srdi se ludo . . . tačno, sasvim tačno . . .« On se osobito dopao popadiji, jer je bio tako tih i lagan; uvek nasmešen, ona je pazila svaki njegov mig, i punila mu čašu ili dodavala što. Gospodjica Nadija Petrovnaja još ne beše odlučila. Dopao joj se, jer je poznavao Pariz, ali je mučio da izgovara »hotel« mesto »kotel« i ljutilo je što je hvata za ruku i govori: »toga treba da se odučite«. Pop je jednako počinjao govor o arbanaškom predelu i o povlačenju, ali bi se svaki čas napit i neispavan zapleo, a popadija bi crvenila od stida. U dimu i pevanju poče bivati dosadno. Osobito su u pesmi često kvarile gospodje. Pop bi ih ućutkivao, ali bi se gost smešio i branio ih. Počeše opet da igraju kolo, ali neka dosada, što se vraćala, poče se sve više širiti. Gost je pričao o nekoj seljačkoj kolibi u Bosni i to uvredi gospodjicu Nadiju. Ona ustade i ostavi ga. Pop beše napit i pridržavaše se za stol, on je plakao od radosti i mucao.

Gospodar Pera beše izišao. Obilazio je oko mokrog bunara i plotova, sve što je dodirno beše mokro i prokislo, on je brisao ruke i gunđao besno.

Mutna mesečina poče da probija, čulo se kako blato cvrči kao da popci duboko iz mokrih rupa cvrče. Blato se sjalo. . . On stajaše nasred avlije gologlav i poguren. Neka nejasna tuga poče da ga muči. Osećao je, da će ostati sam. Kći će se udati i otići, pa i ovi mnogi ljudi što sad u kući igraju i tutnje otići će, i on će ostati sam. A sve to, gle, kako je prošlo. Mislio je, kako su svi okretali glavu, kad je počeo da govori o otočanskoj regimenti. Gospodar Pera stajaše nasred avlije poguren pod zaogrnutim starim kaputom. Vrat ga je bolio. Beše se zagledao u nebo i mislio na sve to, kako je on vikao nekad po izborima, kako je on nekad . . . »Koji vrag sam se ja noćas povampirio« . . . gunđao je besno, ali mu nije bilo do spavanja. Psi pobegoše uplašeno od njegovih nogu, a blato se mesilo i lepilo u korake njegove, obilazio je bunar i plotove. Odjednom jetko zastade, tražio je maramicu za nos, patio je često od kijavice. Ali je nije našao, pomisli da uđe i da je potraži, ali odmah se seti kćeri kako će mu tiho, to tiho ga je mučilo, govoriti i prolaziti tiho kraj njega. To tiho ga je mučilo . . . »Vaš je običaj, da je bacate pod krevet . . . Zašto mene pitate, sinoć ste je bacili na orman, neznam kud ste je bacili danas, još je nisam vidila danas. Uzmite čistu, dok ovu izgubite, možda će se ona naći . . .« On besno poče da obilazi

bunar. Sve mu je bilo mrsko i pesma, što se čula iz kuće, i te mnoge žene, i taj gost, i kći, i njena udadba, i rat, i sve što se dogodilo. Obilazio je i obilazio bunar, gazeći blato, što je žvakalo glasno njegove besne i sitne korake. On čisto vide da će sutra ustati kao i dosad, zagrnuti svoj kaput, kći će ga naljutiti i on će otići nekud.

Sve mu se to učini tako dosadno i mrsko. Došao je pred štalu. Pod svetiljkom u slami što se pušila, redio je vojnik i milovao najmanje tele. Gospodar Pera je gunđao, ali se radovao da je našao nekog, koga može da ruži, grdi i da mu se podsmeva. Seo je do njega u jasla i počeo žmirkajući da ga pita, spominjao je kralja Milana i ličku regimentu. A onaj je jednako gladio i milovao kravu i tele i snuždeno sedio i ćutao. Topot kopite, maukanje mačaka sve to nije smetalo gospodaru Peri, on je žmirkao i spominjao kralja Milana. A onaj je sedio poguren u jaslima, ali se odjednom prenu i zapita, pošto bi mu prodao tele. Gospodar Pera iskolači začuđeno oči, ali onaj poče tiho da nabraja, kako nema kuće, kako su mu besčastili ženu, kako su mu pomrla deca, kako će major da ga pusti kući i kako je obećao, da će mu kupiti jedno tele pri rastanku. Gospodar Pera nije nikad bio tužan, on nije volio tužne razgovore. On jednako gledaše u snuždeno bedno lice mračno i u tele, što je mirno stajalo pred njima. On se jetko podiže i ode. Otišao je u svoju sobu i besno legao. Bio je izmučen. Preselili su ga u tuđu sobu, njegova beše spremljena za gosta. Poguren i prosed stajaše pred ogledalom i gledaše sebe. Zaogrnut kaput spao mu je sa levog ramena i visio na desnom. On vide svoje bradato lice i svoje oči. Čuo je kako u drugoj sobi opet skaču i kako neko ciči i podvikuje. Odjednom on jasno ču, kako se neko krade vratima njegovim, čuo je tih i prigušeni šapat, smej i poljupce. On poznade tihi, blag glas majorov i kihot njegove kćeri. Zastade pred vratima i jetko čekaše. Odjednom neko zakuca tiho. On je ćutao. »Ej vi crnorupče, graničare, defetista« ... čuo je, kako se onaj smeje i kuca. ... »Tata, tata, otvori« ... začu se i ona, »imamo nešto da ti kažemo.... važno ... odmah ...«

On stajaše iza vrati i mišljaše da će se oni za koji dan venčati, ali šta hoće od njega, valjda da igra kolo, da viče, da se opije. On najednom oseti, kako bi ga sad da izađe svi veselo dočekali, kako bi svi slušali, kako on priča o Mileticu, o graničarima, o otočanskoj regimenti ...

»Tata, tata, otvori« ... čulo se opet.

Ali je gospodar Pera bio tvrdoglav. Nije se micao i ćutao je. Znao je on da će oni već doći, eh čekajte vi samo, pitaće on njih, oho, pecnuće on njih ... »Zar se tako svršava veliki dan ... ej ... čika Pero ... otvorite ... verili smo se ... ta nije on tu ...« čulo se tiše i onda opet prigušeni smej, poljupci i koraci

Gospodar Pera stajaše u košulji i nasred sobe kraj postelje. U desnoj ruci držao je jastuk ... i odlučio da ne otvara. Bio je uvređen. Sve mu se to činilo tako dosadno i mrsko, svi su bili protiv njega. Čuo je kako se ljube, smeju i odlaze, kako guraju u mraku stolice. On baci jastuk na postelju, pogleda oko sebe i progunđa tiho: »đavo da vas nosi ...«

MILOŠ CRNJANSKI

ČETIRI PESME

POKOJNIK

S ranom u tom srcu, tamnu i duboku,
s tajnom u tom trudnom i prokletom biću,
sa zvezdom na čelu, sa iskrom u oku,
gazi stazom varke, mrtvi Ujeviću;

smrt je tvoja ljubav pri svakome kroku,
smrt je u tvom iću, u tvojemu piću;
smrt je u tvom dahu, u tvojemu boku,
smrt, i smrt, i smrt, u nadi i otkriću.

Što tu vredi polet u sopstvenom čudu,
što tu vredi volja i volenje slepo?
srca kuca, pluće diše uzaludu,

te bez hvajde ljubiš sve dobro i lepo;
kao sveli miris u razbitu sudu
pogiba u tebi pev što si ga tepô.

TESNO

Danas me davi teško nebo
sa neizmernim oblacima;
od grešne čežnje ja prozeboh,
a sad me mori dažd i zima.

Na drumu su mi zaostale
u izdisanju nade kisle;
a magle što su na duh pale
stisle kô neke želje svisle.

Vejaju pusti uragani
i deru vode pustolinom;
i ne znam kada dan se dani
ni kada munja plamsa tminom.

— I nema nade ni uzdanja
u izgubljena pramaleća;
i uske sanke ljubav sanja
kao u čaši bokor cveća. —

BEZAZLENE REČI

Svetlosti moje vere, tugo tuge,
kaži mi stazu žutim perivojem,
i daj da grlim braću, plači-druge,
i da plačem, da plačem po svojem;

Ljubavi moga bola, moga Boga,
daj mi da gazim čvrstim stopama,
po žetvi što je zlati želja mnoga,
po vencima, po snima propalima.

Nikada više neću sresti one
blažene oči sanjarskih badema
ni rajski osmeh plašljive Madone,
ni krotko čelo, mudra usta nema;

Bogzna na kojoj zaprašenoj cesti
izgubio sam senku svoga duha;
i nikad više (nikad) neću sresti
usne nežnosti pravcem moga uha.

Kako oblak udre gustom krupom,
a kruta java stegne strogim gvoždjem,
— daj mi, o Višnji, šumski hlad sa klupom
i vinograde sa dozrelim groždjem. —

REPETITIO

Sve će ove stvari jošte jednom doći,
kao što su bile, i kako su prošle,
i ti crni dani, i te plave noći,
i ljubavi, čedne, strasne, dobro došle;

Jednom tamo iza hiljada, hiljada
i hiljada leta opet ćemo naći
ista sveža čula, ista srca mlada,
i taj nežni osmeh, blagi i domaći.

Tada, opet jednom, nad svladanim grobom
motrićemo svemir novim osvetlenjem.
Vladaćemo opet svojim rosnim sobom,
i ljubavnim plačem, i požarnim htenjem;

Samo ipak neće tada, n a d a j m o s e,
da nas jošte taru ove brige ružne,
i da polet nebu dogadjaji kose,
i plamen za ženom s ove usne kužne;

Pa da barem tada, za tisuć tisuća
i tisuća leta, i još mnogo veće,
primimo na svoja srca uzdišuća
kao nikada dosle, jedan uzdah sreće.

(Pariz 1918.) AVGUSTIN UJEVIĆ

НОВИ САД

Мили

Јесен мирна, проткана
Зрацима пролећа минула, снива...
Горе кестени: из пурпурна ткива
Цветови бели се смеју са грана.

Блиставе воде мирне;
Старе алеје у сјају даљина;
И варош што нагло на прагу долина
Расте, и спушта се реку да дирне.

Часови к вечери журе;
Као пред капијом вечитог сјаја
Диже се варош на крили' смираја;
Топе се круте и сиве контуре.

Магла у сунцу изгара;
Пламти; а златни још слухте кестени
Где куца у овој младој јесени
Срце једнога пролећа стара.

Аница Савић

ИНТЕГРАЛНА ПОЕЗИЈА
МОРАЛ УМЕТНИЧКИХ ДЕЛА

За нас је најважније, на овоме месту, показати да свако право књижевно дело заиста има једну моралну основу, која му је неопходно потребна; да оно у истој мери не сме бити антиетичко као ни антиестетичко, да мора будити не само лепу него и племениту емоцију; да оно не сме бити ружно у етичком као ни у естетичком погледу; укупно, да оно мора имати, и има, извесну тенденцију да изнесе оно што је добро, или само боље, и да покреће на оно што је добро, или најбоље.

Први доказ да је то заиста тако био би можда у редовној појави, да ми од књижевног дела тражимо да буде не само интересантно него и симпатично. Ако је то лирска песма, она не сме бити лишена осећања позитивне етичке вредности, њен мотив може бити израз љубави или мржње, одушевљења или резигнације, наде или очајања, праштања или освете; али јој основна побуда не сме бити морално дисквалификована. Она не може порок опевати с љубављу, ни врлину с мржњом. Нема лирске песме чији би мотив био злурадост, и ако има добрих песама чији је мотив мржња, зато што мржња није чисто антиетичко осећање, а злурадост јесте. Главна личност сваког романа, приповетке, драме, јунак сваке трагедије ужива наше симпатије. Поред свих мана које има и мора имати с обзиром на природу сваког човека и природност уметничког дела, он нам је симпатичан, ми га често волимо; у моменту сликања његовога страдања или катастрофе ми га жалимо; у сваком случају ми му признајемо морални супериоритет над његовом околином; и оно што нас везује за такву личност

те су његове моралне особине, или диспозиције моралних особина спречене у свом развитку, или, поред свих мана и порока личности, једна морална особина јаче развијена; уопште, то је морал. И код привидних изузетака од овога правила — онда кад јунак није Брут, Цина, Сид или Хамлет, ни Вазантазена, ни Четертон, ни Ернани, ни Жан Валжан, и кад је то, на пример Ричард III., или Магбет, — личности за које се свакако неће рећи да су особито симпатичне, — онда је обично и код таквих личности једна врлина јако наглашена и знатно потенцирана (код Ричарда и Магбета готово сврхчовечанска храброст), тако да завршни утисак од њих није антипатија већ више симпатија и за такву личност, а увек сатисфакција за морал у нама. Зашто Тартиф или Харпагон нису, и не могу бити, трагичне личности? У првом реду зато што су лишени сваке врлине и морално дисквалиховани типови. Они могу бити само предмет комедије, сатире и смеха који је увек, више или мање, резултат увиђања моралнога несавршенства једне личности или једнога друштва.

Да је потреба једне моралне основице и моралне тенденције неопходна за књижевно респ. уметничко дело, то се може да најбоље види по томе, што нас, с једне стране један противморалан акт, једно огрешење о етичке принципе или морална побуда не вређа толико у животу колико у уметности, а с друге стране по томе, што ми пре примамо и дело формално несавршеније, садржајно неоригиналније или са извесном моралном тенденцијом, него дело оригиналније и боље написано, без икакве моралне тенденције и моралног смисла. Објашњење прве појаве, да смо у уметности морално осетљивији него у животу, лежи свакако у томе, што се при посматрању уметничког дела налазимо у кругу апсолутних вредности одвојених од својих земаљских мана, порока или интереса, што смо у том случају и сами у неколико чистији, јер посматрамо чисте, апсолутне вредности. Разлог другој појави је у томе, што морално, као и емоционално уопште не можемо бити потпуно индиферентни, и што ће књижевно дело без позитивне моралне тенденције дакле равнодушно у погледу етичких проблема. изазвати негативно осећање, антипатију и незадовољство. Стога је, примера ради, једна Фељеова мелодрама стварно на вишем степену етичке, естетичке т. ј. уметничке вредности од критички стилизоване, књижевно израђене, без сумње оригиналне и духовите „Платонске Љубави“ од Жила Леметра.

Посматрана споља, и на први поглед, та ствар рафинираногa критичара нема погрешака. Интересантна по предмету и ситуацији, сценички добро израђена, писана књижевно и духовито, она би требала да буде добро уметничко дело. Упркос свега, она то није. Погледана боље, она даје једну велику празнину, моралну бесмисленост у сликању једне невине, младе девојке, скоро детета, која, свирепо погођена у својим осећањима (реците: илузијама) умире без икакве утехе своје и наше, без смисла, слично детету које муња ошине. Зашто? На крају, осећајући незадовољство, готово одвратност, ми се питамо шта смо видели ,и зашто нам је то показано? Зато што је то истина? Зато што је тако? Вероватно, верујемо. Али зашто нам се онда неби у једном роману, приповетци или, ради јачега ефекта, на позорници приказао невини живот каквог осмогодишњег детета које на крају прегазе товарна кола, или које у игри под грмом убије гром. Јер и то бива, и то је истина. Или зашто небисмо били задовољни посматрајући живот и дела каквог Ломброзовог типа, рођеног зликовца, без савести, без свести, јер и такви постоје, јер се и ту неби огрешили о истину.

На сваки начин ту постоји једна очевидна и крупна разлика. Ми од уметности не тражимо никакву лаж, али не тражимо ни сваку истину. Истине свакодневне, истине уличне, истине које сваки види, нарочито истине безвредне у погледу осећања, још нису предмет уметности, најмање њен главни предмет — као што лаичка зановетања нису наука, ни фотографско снимање улице сликарство, ни оне мале фигуре од гипса на пијаци вајарство. Без сваке сумње, ми од уметности тражимо живот, али тражимо и његов смисао. Чиме би се, иначе, уметност одвајала од осталих манифестација живота, и у чему би била њена вредност, њен интерес, њена популарност?

Интегрална поезија, као што смо то већ раније нагласили, има за предмет цео живот у свима његовим манифестацијама и облицима; зато је она најреалнија, најприроднија, и зато је она истина. Али нужним начином, оснивајући се на осећању и резултирајући осећање, она у исто време даје мерило вредности живота и његов смисао; она, дакле, према моралним проблемима који су у суштини проблем среће и смисла наше земаљске егзистенције, не може бити равнодушна. У томе је њезин основни, битни и најдубљи значај. Због тога, свако књижевно дело има своју јасно изражену нијансу оптимизма или пе-

симизма, и то, као што смо такође споменули, у колико је дело дубље и више вредности, оно јасније инклинира песимизму. Ствар не треба тако схватати, да то инклинирање иде до у бесконачност, и да ће највеће уметничко дело бити оно које буде потпуно песимистичко, потпуно црно, апсолутан мрак, или очајање. То инклинирање и потенцирање песимистичке црте иде оправдано само дотле док је реч о нашем земаљском животу, који је заиста пунији болом него задовољством, који је рђав, и о коме се не може говорити са одушевљењем без заблуде. Али чим нам интегрална поезија укаже и отвори хоризонте целог живота-живота и смрти-живота и бесмртности-живота универзалног и општег, његовог општег и целог смисла, она постаје светлија и личи на велике дворане замрачене сенкама меланхолије, невоље и бола, али са отвореним прозорима на огромне пољане и пределе обасјане сунцем и утехом; и на тај начин она омогућава нашу утеху на земљи, наш морал, нашу веру у крајње добро и крајњу срећу, благотворну акцију свих просвећених и племенитих у друштву и животу, и задовољство у величанственим призорима њихове борбе и њихових трагедија — највише задовољство од највиших уметничких дела. То је трансцендентални оптимизам поезије.

Само стога, што права поезија мора имати једну реалну и етичку подлогу, ми не примамо ону мелодраматичну уметност у којој се све увек лепо и благополучно свршава, према којој и на земљи увек побеђује добро, где су људи и јунаци анђели и оличене врлине; јер је то добродушна, али неистинита и наивна уметност; као што не примамо ни уметност Золину, уметност „Сањина" и Пшибишевског, која је реалистичка, али једнострана, дакле опет наивна, којој оскудева етичка подлога и признавање моралних закона, која не разликује моралне квалитете карактера, не познаје циљеве у животу, која је дефектна и антиестетичка. Све нам то није потребно, као што нам није потребно пријатељство речима него делима, као што нам није потребно васпитање саветима него примерима, као што нам није потребна књижевност дидактична него књижевност морална.

То, наравно, значи да смо далеко од помисли да од литературе тражимо морализање, поуку, или врсту „наравоученија". Књижевност није педагогија; она уопште није наука, још мање једна специјална наука; њен задатак не лежи у томе да нам разна педагошка начела и апстракције, и добронамерне идеје старих учитеља лансира

кроз књижевно дело у виду „моралних поука", онако као што су радили наши стари списатељи типа Вујићевог, Видаковићевог и „прочих", јер ми врло добро знамо да, поред свих прича о моралу, човек једва може наћи на честите побуде, на фењером траженог Диогеновог човека, и да нам највише савета и највише таквих прича дају обично окорели грешници, злурадни зеленаши, ћифте и морално онемогућени типови. Хоћемо да кажемо да се књижевно дело не ствара према „педагошким начелима", или каквом готовом моралном систему, ма био он и најтачнији, него према животу — природи и осећању. Књижевност има свој велики васпитни утицај; али то је онај утицај који има живот, само појачан и јаснији, пошто нам она даје у једној песми, драми или роману оно прочишћено искуство и концентрисан живот од неколико година или неколико деценија, као што смо мало раније казали.

Из истог разлога, дакле, ми не примамо добронамерна дела оних, који нам живот престављају у једној, ружичастој боји, као ни злонамерна дела других који нам живот приказују опет у једној, само црној боји; јер је и једно и друго једнострано; јер од уметности тражимо цео, пун и рељефан живот, са свима његовим пороцима и врлинама, његовом светлошћу и његовим сенкама, неизоставним контрастима без којих би он био стварно немогућ и неразумљив, слично истини да би опажање објеката било немогуће без контраста боја, и живот немогућ без контраста осећања, и мишљење немогуће без контраста појмова.

УНИВЕРЗАЛНА СИМПАТИЈА УМЕТНОСТИ

Љубав према природи, коју тако често налазимо у најбољим књижевним делима, само је једна врста осећања љубави које провејава кроз свако право уметничко дело: љубави према жени (човеку), према породици, завичају, отаџбини, човечанству, Богу, љубави која је увек у основи иста, која можда најбоље доказује високу моралну вредност уметности, која је названа „универзалном симпатијом". Много више од половине свих лирских песама на свету има за предност или мотив љубав у ужем смислу, љубав између човека и жене, љубав младости, која је увек изазивала најфиније тонове у поезији. Покушавано је да се устане против тога, против те готово сталне ноте у свакој лирској поезији, да се она избаци из лирике, и

да се поезији укажу други „хуманији" циљеви и плодније поље рада, и, наравно, у томе се није успело. Треба ли да се запитамо, може ли једно осећање које игра тако знатну и прву улогу у лирици свих народа и свих времена, које је безбројно пута у безбројним нијансама опевано и слављено на свима језицима, заузимаћи без довољна разлога тако видно и пространо место у лирици старога, средњега и новога века, и бити опет ново, и имати и данас исто место У овом случају, заиста, поставити питање значи и дати одговор на њега. Дабогме да то не може бити без довољно, без сувише разлога (ако је и то могуће), и да је разлог у томе, што је то осећање најекстензивније и најинтензивније, „јако као смрт", судбоносно за живот многог појединца; што смо у доба када се оно јавља способни да осетимо целу скалу бола и задовољства; што нам се тада отварају нови интелектуални видици, што се тада буде таленти, што се највиши степен вредности нашег живота јавља у то доба најјачега емоционалног живота, и што, на супрот овешталој фрази да је „љубав лудост" тада постајемо стварно паметнији и онолико паметни колико смо паметни.

Та врло висока и суптилизована осећања имају за нас, поред своје вредности док су жива, и једну другу вредност и онда кад пређу и кад умру. Сећање на њих је опет врста задовољства, истина слабијег али трајнијег, које нам често остаје све до нашег силаска са позорнице живота.

Та психолошка истина запажена је и отмено изражена у Дучићевој песми „Душа", која почиње познатим стиховима:

„Зашто плачеш, драга, сву ноћ и дан цео?
Изгубљена срећа још је увек срећа!
И тај јад у души што те на њу сећа,
То је један њезин заостали део.

Најзад, на страну лирику. Није ли та љубав најчешћа, готово редовна тема и сваког другог књижевног дела? Почевши од најпознатијих и прослављених осећања Абелара и Хелојзе, Изолде и Тристана, Ромеа и Јулије, Павла и Виргиније, Вертера и Лоте, Дантеа и Беатриче, Маноне Леско и витеза Де Грије, Маргарите Готје и Армана Дивала и бесконачног реда других личности и других душа, није ли то осећање опевано и у свакоме епу, свакој драми и сваком роману? Нису ли најсветлије странице Игових „Јадника" оне на ко-

јима је описана младост и чиста љубав Марије и Козете, оних момената када нам „звезде улазе у душу", и ако нам вода улази у ципеле Није ли можда најдубљи разлог трагедије Хамлетове његова љубав према Офелији? „Полудео сам због тога" каже он на једном месту у своме познатом дијалогу с њом. Чиме би се могло објаснити да су тако велику важност једном осећању давали тако многи, тако разноврсни и тако велики преставници светске поезије, Петрарка, Данте, Шекспир, Камоенс, Ламартин, и Гете и Хајне, и Ленау и Де Вињи, и Манцони и Тургењев, и Ибсен и Едгар По, и Ростан и Браунинг, и толики други, ако оно у истини није од еминентног значаја и највише вредности. Било би чудо, да је све тако, кад се у то доба младости, кад човек воли, не би могло десити и нешто неочекивано, невероватно, право и велико чудо: да можемо изгубити свој урођени егоизам, да се можемо жртвовати без погодбе, без накнаде и размишљања, безусловно и чисто, што чини да смо само тада у истини бољи и што преставља највишу, непроцењену и непроцењиву моралну вредност тога осећања. Не треба се, дакле бојати, да ћемо, на уштрб разлога и памети, дати љубави и сувише вредности; јер по истинитој речи Боже Кнежевића, који није био лиричар, „више је за жаљење онај који због памети изгуби љубав, него онај који због љубави изгуби памет".

Наглашујући ту високу вредност љубави коју она има за нас, и подвлачећи њену објективну, моралну вредност, ми се у подробнију анализу овог осећања не можемо упуштати из простог разлога што бисмо се сувише удаљили од главног предмета. Потребно је, ипак, рећи, да у пркос покушаја да се ово осећање потцени и сведе на просто чулно осећање, једноставан полни и животињски нагон, оно остаје не само једно од најјачих него и једно од највиших, најекстензивнијих осећања, када, по речима Четерстеновим, и обичне мртве ствари добијају ону вредност „коју никакав речник не може изразити и ниједан милионар претплатити".

Пред том чињеницом унутрашњег, непосредног искуства губе важност сви докази којима се покушава да се вредности ставе изван осећања, и зато ће љубав, опевана раније и сада, задржати своју вредност за поезију и у будуће, и бити увек њена омиљена, захвална и најлепша тема.

Напослетку, ако то није ова љубав, или љубав према природи,

ви ћете у сваком добром књижевном делу наћи једну од осталих врста овог осећања: љубав према породици, према завичају, отаџбини, човечанству, истини, и видећете да је та љубав, та нежност која се осећа из уметничког дела оно што највише утиче на нас и што чини да је свако добро књижевно дело добро и у етичком смислу. И обрнуто томе: избаците из литературе сваку симпатију, сваку нежност сваки морал — шта ће остати од ње? Замислите дело у коме нико никога неби волео, где би сви били равнодушни према природи, према истини, где нико не би осећао носталгију, ни љубав према својим родитељима или својој деци, ни симпатију за „понижене и увређене", ни наклоност према правди, ни мржње на неправду, и ви ћете видети и признати, да је такво књижевно дело немогуће, јер би оно било морално бесмислено, што је исто као кад би било и логички бесмислено. Морал није ништа неприродно и ништа измишљено; то је унутрашња потреба наше душе као што је срећа унутрашња потреба наше душе; зато сваки тражи морал и правду за себе, као што тражи и срећу за себе, и зато ће, правилно размишљајући, морати најзад тражити морал и срећу и за сваког другог. То је морални прогрес који иде готово паралелно, са прогресом интелектуалним. Не може бити и није случајност да су, упоредо са осећањем најширих маса, долазили до вере у егзистенцију Божанства као највишег моралног принципа и највећи преставници људске мисли: Платон, Декарт, Беркли, Лајбниц, Кант, и да су најбоља књижевна дела баш она која су, у исто време, и високо интелектуална и дубоко морална.

Сима Пандуровић

СИРОЧАД

Пустише с копна у море ужета,
Пароброд стење, кује и режета,
А ја са крме, што под виљком пјени,
Кроз сузе гледам крај што одмиче.
Из вреве једно црно обличе
Старице жене глед скочену к мени,
А ломот брода мозгом ми клепета —
Спустише, мајко, у море ужета . . .

На броду нас је све пука сирота,
Гоне нас у свијет сила и голота;
Свак стиска к себи мршав свежњић руха.
Тешко је бјежат са свог огњишта,
На туђе праге, хладнаноћишта,
Ал још је теже када нема kруха,
Јер тад је човјек сам себи срамота, —
— Тешко је, мајко, бит гола сирота — — —

Над нама хладна јутарња небеса,
Под нама стењу и рују колеса
И ко да међе нашег мозга руше:
Дом наш се јутрос распа, осјетих,
У земљу биједних и дом богатих,
Па ипак у њем остављамо душе,
А у свијет само иду нам тјелеса —
— Тврда су, мајко, родна нам небеса.

Остај нам с богом копно у даљини!
Још видим, с тебе у хладној ведрини
Црна ми тачка бијелим рупцем маше.
У вреви стојиш ситна, згрчена,
Ко клетва црна, срца скврчена:
„Утробе наше зашто синке даше?"
Брод стење, ломи, урла у дубини —
— Неста те, мајко, неста у даљини.

Данко Анђелиновић

DVE PESME

PROLEĆE

Belo cvatu vrtovi po gradu.
Kruške su ko bele verenice,
kao bele verenice skromne,
i u suncu, svečane i lomne,
celo jutro posred bašče sjajne
čekaju na ljubav i na tajne

što će doći —
pa u toplom vetru sanjaju
i klanjaju se, podatno i bespomoćno klanjaju.

Draga! Celo sunčano mekano predpodne
molile su mene bele kruške
da te, milu, ispod nje provedem
svojom baštom —
celo jutro latice sipahu se nice
K stazama da budu tvojim snima srodne
kad ćeš njima proći —
celo jutro klicahu o tebi bele kruške,
bele kruške, bele verenice.

PODNE U MEDJIMURJU.

Svud: žita, žita, žita
vijugava i žuta —
i uz cestu kuda umor seda,
jablana četa vita
u vesela dva reda.
Podne ućuta.

Tad se iz dubina
zaboravljenih
javi duša:
Sluša
molitvu ravnice usijane, plodne
što se sleva —
i zagreli Podne
bezumno i strasno
i lomi ga u svetlo ogledalo srca —
i gleda
kako njime, sveto i bezglasno,
peva
beskrajna tišina žita, žita, žita —
i jablana četa vita
u vesela dva reda.

ZVONKO MILKOVIĆ

SLOVENCI IN JEZIKOVNO ZEDINJENJE JUGOSLOVANOV

Ves čas kar poznamo stremljenje po zbliževanju, združevanju ter končnemu ujedinjenju dosle rascepljenih južnoslovanskih plemen, imamo tudi tendence med Slovenci, ki značijo voljo priključiti se južnovzhodnim soplemenjakom Hrvatom in Srbom. Te tendence so se bile pojavile v vseh dobah intenzivnejšega narodnega gibanja močneje; šele v moderni dobi pa so dosegle zadosti visoko jakosti ter pridobile odločilen vpliv na narodovo razvojno smer.

Najmarkantnejša doba za odnošaje Slovencev do Hrvatov (ter Srbov) je bila, ako se seveda ne oziramo na moderni čas, doba ilirizma. V nji je bila tendenca po nacijonalno-kulturni skupnosti s Hrvati (ter Srbi) že zelo blizu uresničenju — vsaj navidezno. Toda popolnoma napačno je, ako se čuje danes tuintam sodba, da je kriv edinole Prešern in njegova izredno močno kulturna autoriteta, da se kulturno-jezikovno edinstvo Slovencev s Hrvati (in Srbi) ni doseglo že v ilirski dobi. Popolnoma zgrešena je domneva, da bi bila Vrazova smer prodrla, ako bi ji zmage ne omogočila krepka individualnost Prešernova, ali kar bi se reklo z drugimi besedami: da bi se slovenska kultura ter narodnost ne bili razvili separatistično, ako bi ne bilo Prešerna.

To naziranje je kakor rečeno popolnoma napačno. Temelji na napačni domnevi, da takšna važna kulturna dejstva, kakor je književni jezik, ustvarjajo posmezniki, da so torej odvisna od okolnosti ali se v gotovi dobi pojavijo močne individualnosti gotove kulturno-politične tendence.

Res je, da so za nastanek književnega jezika bila vedno, pri vseh narodih, važna dela prvovrstnih kulturnih ustvariteljev, ki so s svojim delom položili temelj samosvoji kulturi ter s svojim izgledom ustvarili formo, sredstvo za bodoče generacije. Jezik njihovih del je postal jezik občudujočih potomcev, k u l t u r n o-k n j i ž e v n i jezik. Vzgled za to je doba italijanske renesance z možmi Dante-Petrarca-Bocaccio, ali pri nas reformacija z deli Trubarja in tovarišev. Ali, eno se pozablja pri tem. Pozablja se, da je jezik dela teh kulturnih prvakov, teh kulturnih stvariteljev, mogel postati kulturno-književni jezik sledečih generacij, celega naroda le vsled tega, ker je ta narod postajal celota, enota vsled dejstvovanja cele vrste faktorjev. Skupna zgodovina, skupno prežiti

dogodki notranje in zunanje političnega značaja, verske ter civilizacijske skupnosti, ter vsled vsega tega povzročeno enako ali vsaj bistveno sorodno čuvstveno in umsko razpoloženje, vse to je ustvarilo cel kompleks skupnih atributov, ki so si v jezikovnem oziru nujno iskali skupnega izraza. Če pravimo torej o tem ali onem možu, da je ustvaril književni jezik narodu, se moramo zavedati, da ta zasluga ni absolutne vrednosti. Zakaj ker so bili dani predpogoji, je bil nastanek skupnega književnega jezika njih nujna posledica; če bi ga ne bil ustvaril Trubar in drugovi, bi ga bil pač ustvaril nekdo drug, če ne povsem istega, pa gotovo bistveno podobnega.

Ti predpogoji so dani v historični skupnosti posameznih ljudstev. Ta se kaže skoro povsod v politični skupnosti; v izjemnih slučajih jo nadomeščajo izrazita dejstva zemljepisne enotnosti, združena s staroslavno historično tradicijo, kakor na primer pri Italiji, tuintam tudi drugi enakotehtni momenti.

Ta del Jugoslovanov, ki se danes prišteva Slovencem, je imel sicer bržkone že v prvih časih svoje historične dobe svoje plemensko-jezikovne posebnosti med južnimi Slovani, te pa niso bile odločilne za potek njega politične ter zlasti narodnostno-kulturne zgodovine, temveč odločilno je bilo dejstvo, da je bil priključen nemškemu ljudstvu. Tekom stoletij ga je zgodovina v vsakem oziru bolj ali manj prilagodila ter asimilirala nemškemu milijeju. Tako je bila ustvarjena vendarle v očrtanem smislu neka historično-politična skupnost slovenskih pokrajin, ki je na zunaj dobila izraza v književnosti Trubarjeve dobe. Ta književno-kulturna tradicija je poleg opisanih skupnosti dejstvovala ob času splošnega narodnega prerajanja kot odločilen faktor; Prešern-Vrazova doba je torej našla že celo vrsto historičnih, etnografskih, civilizacijskih, ter jezikovno-književno-kulturnih skupnosti, katere so si morale sedaj nujno poiskati dejanjskemu stanju odgovarjajočega vnanjega izraza. Dotedanja preteklost Slovencev je nujno zahtevala ohranitve in konsolidacije slovenskega jezika kot sredstva za nacijonalno, politično ter kulturno regeneracijo slovenskega dela jugoslovanskega naroda.

V pristaših ilirske ideje na Slovenskem se je oglasil instinkt plemenskih skupnosti Slovencev ter (Srbo)Hrvatov, isti instinkt, ki nas je v najmodernejši dobi privedel do sodobnega jugoslovanskega nacijonalizma. Tega poglavitni, četudi ne končni cilj je zahteva po politični združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov, katere

posledica bo slednjič tudi kulturno, torej splоh popolno nacijonalno ujedinjenje Jugoslovanov. V tem stavku je podana razlaga Vrazove tendence, obenem pa tudi izrečena direktiva za vsako raspravljanje o jezikovnem ujedinjenju za sedanjost in bodočnost. Rešavati vprašanje jezikovnega združenja brez upoštevanja ostalih kulturnih, civilizacijskih, etnografskih, političnih ter sploh dejanjskih skupnosti se pravi začet z zgradbo pri strehi. Reelna pot pa bo vedno kazala na načelo in dejstvo nacijonalno- kulturne kontinuitete ter organičnega stapljanja; vprašanje jezikovnega ujedinjenja bo aktualno takrat, kadar nam bo naša skupna bodočnost zabrisala sledove dosedanjih različnih narodnih potov, kadar nas bo medsebojno v vsakem oziru dovolj asimilirala, kadar nam bo v vsakem oziru ustvarila toliko čuvstvenih in umskih skupnosti, da ne bomo storili z upeljavo skupnega jezika nič drugega kakor da bomo dali na zunaj izraza dejansko že izvršenemu narodnokulturnemu ujedinjenju.

Da bo takšno narodno-kulturno ujedinjenje res končna posledica asimilacijskega procesa, ki se začenja z našim političnim zedinjenjem, to nam kaže in obeta neskončna vrsta vzgledov iz zgodovine narodov in držav. Ne da se pač reči, kak tempo bo imel razvoj pri nas, tudi se neda z gotovostjo trditi, da bo končno sprejeti skupni književno kulturni jezik prav današnja srbo-hrvaščina, dasi je to zelo verjetno, ako smatramo razne od nas in sploh bodočih stremljenj povzročene modifikacije jezika za nebistvene. Gotovo pa je, da se bo uveljavil šele takrat, kadar njega sprejetje in raba ne bosta pomenila za nas ž r t v e, temveč organičen prehod v veliko slovensko-hrvatsko-srbsko jezikovno skupnost, za katero bodo za celoto kakor za posameznika dani popolni predpogoji nujnosti ter možnosti.

Zato je Prešernovo delo značilo organično nadaljevanje slovenskega življenja, Vraz pa pomeni v Slovencih pravilni plemenski instinkt s pogrešeno, praktično formulo. Ako bi ne nastopil Prešern, bi pač izpolnil njegovo nacijonalno-politično delo kdo drugi, to je gotovo ker pomeni organično nujnost v kontinuitetni vrsti vzrokov in posledic. Vrazov instinkt, ki pa je, kakor vemo, živil tudi v Prešernu, dasi ne v tako konkretno usmerjeni obliki se je ojačil in razširil v veliko našo nacijonalno voljo, ki nas vodi v jugoslovanstvo; — to pa se zgodilo takrat, ko je našel realno formulo političnega zedinjenja. Da jo je ves narod sprejel za svojo, za to je bilo potrebno, da se je najpreje ves narod zavedel

samega sebe, da je spoznal svoj položaj, svojo ulogo in tako našel v celosti svojoj smer k srbskim in hrvatskim soplemenjakom. To delo se je zvršilo z dobo popolnega slovenskega narodnega preporoda, ki se je bil v Prešern-Vrazovi dobi šele dobro pričel; današnje jugoslovansko gibanje pomeni njega organičen zaključek in začetek nove dobe nastajanja slovensko-hrvatsko-srbskega naroda.

ANTON LOBODA

PRAZNA KAVANA

Sunce sja u pločama od mramora
i riše čudne ruže, plete čudne koprene
fine niti kao pauk tka.

Polako . . . lako mreže padaju
po prašnom podu i po žutim stôcima
i sanjivo se vuku žute niti
ko bršljanove suhe grančice —
polako . . . lako pada tanka paučina
i ziba sene bezbrojne
tišinu praznog dana.

O sve je prazno
i svuda prede pauk popodnevni
u finu pređu plohe hladnog prostora.
O sve je prazno
i mrtav prostor ćuti, miruje —
i mrtvo sunce sja u pločama
a žedna duša pije mrtvo sunce
i prede sne u žutim časovima
kad ćuti sve . . .

I jedino je što se jasno čuje
zvuk minute kako tromo kaplje
u more večnosti
ko mrtva kap u hladni okean
— — — — —
Popodne. Mir. Tišina.
Gasne dan.

GUSTAV KRKLEC

NA RASTANKU

Lepota je u celom ovom dešavanju, i čovek mora biti zadovoljan da je tu. Protiv te lepote buni se i srdi ono, što iz prošlosti nosimo, naša iznenadjenost, siromaštvo i strah. Vučeni i stegnuti na tome rascepu, mi, nezadovoljni, ne osećamo sve to veliko i lepo što je oko nas. Najbolji mogu sa sumornom krilaticom da se povuku u kut i da čekaju da sve ovo prodje, najgori mogu da reknu: ha, sad je vreme da se razmahnemo i da uživamo! No to je svejedno! Jer s krajeva gledano: sve je nastrano i nerazumljivo i čudno. Treba osetiti sve što je tu! A to je zaista radosno, silno i divno, i cela ova muka i bol, što trese kao »vihor naše pozne leje«, slična je jednom strahovitom porodjajnom trudu, gdje se radja i poradja novi život, i otkida od utrobe stare!

Izmedju nas što gledamo i onih koje gledamo ne postoji istinita igra. U pozadini je Nevidimi! On ugadja moć našeg sudelovanja i glumu objekata; i kako vodi on, tako se dešava. Ne varajmo se tugom, nego se hrabrimo jakom istinom da istorija nije zbirka znamenitih Srba i Hrvata i njihovih životopisa. I nisu znamenitosti ono, što se nama tako pričini. U velikoj areni čovečanstva dešavaju se stalno istine, ostvaruju se stalno zakoni, i sve je to prosto i jednostavno. Pa ni sadašnje vreme ne može da bude izuzetak, jer toga istorija ne poznaje. Ni danas ne može da nadvlada zlo i da propadne dobro; i neće pobediti loši, neće!

Naše dešavanje je deo dešavanja općeg. Ako mi to teško shvatamo, ima i tu nećeg prirodnoga. Sva dosadanja posmatranja naša su egscentrična. Ali to ne pomaže, i ako postoji naš problem, on je problem opći, on je problem večni. Svejedno o čemu se radi, jer specifičnosti kod ovih velikih poteza nema. Čak naše granice, o kojima se toliko misli, faktično nisu granice, i neće biti. Zbiva se veliko spajanje i veliko ujedinjavanje, pa kako je moguće imati onda granice! Celi teret koji nas je pritisnuo, je u tome, da u velikom postajanju sudelujemo i mi, to je smisao vremena. Zato ne može da se radi o nama kao nama, nego ko delu celine!

I kad su oborene sve male ograde i srušene sve stare medje, ulazimo i mi u epopeju čovečanstva, gde ćemo se okušati. To kušanje je glavno, i to merenje naše u svetu. Pobeda je biti junakom. Druge pobede nema! Sve ostalo je zakon, koga niko ne može da menja. U toj tragici je najveća lepota, i nju treba da osetimo, njoj da se silno radujemo. Borba o kojoj se radi je borba za biti

zaista delom velike celine, ili ne biti ništa. Posrednih prelaza nema i to je sreća.

Celina svoje ideje provodi preko pojedinih delova svojih. Možda smo mi danas takav jedan izabrani deo, ona grana na starom stablu, što će jedina da cveta. Izbor izabranoga ide slepo i sigurno. Koliko je uzvišeno i vredno osećanje biti sastavnim delom celine, i biti ono retko, na kome je odluka. Sve se kreće, sve je nemirno, sve je zategnuto i napeto i ide se rešenju, traži se izlaz, mir i dalji razvoj. Sve se to dešava i u nama kao i oko nas. Ili smo sposobni i kadri, ili ne, — ili ćemo koraknuti smelo i odvažno napred, ili ćemo biti put, staza preko čega će drugi da gaze i da se krenu napred. Tu smo blizu, i to je ono blagodareno u prokletom i mračnom času pred svitanje.

Na to dešavanje i zbivanje mećemo mi stara merila, ocene i uporedjenja. Ali to ne ide zajedno, jer to su dve suprotne različnosti. Što je bilo, prošlo je za uvek, i iz groblja ne poniče život. Sve mudrosti i vrhovno pametni planovi prestaju vrediti. Kretanje i snaga, to je sve, mi moramo najvećom snagom ući u kretanja, bez predomišljanja, ići cilju, bez pitanja koliko, kako i ko pri tome bez toga bićemo masa, materija, ako snagu imamo okretaće se straha. Samo napred! Ako snage nemamo utopićemo se u celini, sve oko nas, bićemo ideja i duh! Sve govorenje, sve reči, i najbistrije, i najfinije, sve su strašno sporedne, prazne, tužno ništavne.

Mnogo je medju nama umornih. Ratu je kraj, i život treba da teče kao pre, ovo je svršetak! Ne, to je tlapnja, rat je bio fizički deo dešavanja i zbivanja, moralno-intelektulni deo je tek u jeku. Nema odmora, nema; teško umornima! Teško starima i slabima! Oni će u gorkoj žalosti pasti na putu kretanja iz mraka u svetlost. Moramo pregaziti i preći preko toga, bez milosrdja i bez pogodaba. Što više navaljujemo i idemo napred, sve će manje biti tih smetnji, ranjenici i pali ostaju za nama.

Zato napred, napred svi, u svima su i najbolji i prvi koje još neznamo i ne vidimo, ali su i oni tu, junaci, vojskovodje, koji će na brzo istupiti i povesti kao meteori naše čete put slavnoga ogrešja.

DR. LAZA POPOVIĆ

МРТВЕ ШЕТЊЕ

Алеја

У алеји гдје још јабланови стари
уске пруге хлада бацају на цесту
шећу други људи, и за њих не мари
некадашњи дух што облијета на мјесту.

Облијета ко птица изнад мртвог друга
с криковима тужним, с неутјешним плачем,
раширена крила трга вјетар југа
који неси немир у даху све јачем.

Отргнуто лишће витла он и тресе
и у смртном колу постао плесачем
и све што је драго он обноћ однесе
с отргнутим лишћем и са мртвим драчем.

Некадашњи дух што облијета на мјесту
не мари за људе који живи шећу,
ни јаблани који своје сјене бацају на цесту, —
за мртвим и прошлим душе им одлијећу.

Јеле

У староме парку гдје су бијели пути
стоје танке јеле, усправне високе,
и покрај њих вода успавана шути
и водене руже спавају широке —
И дубоки мир ни гласак не помути;
густи ћилим гаси плахе људске кроке
и миришу путем сунцем огријане
иглице малене свуда несипане.

И камена клупа тешка ту почива,
њу лавови мрки носе вјечним муком,
она чека празна, старинска, и сива —
и кад вјетар пуше тамним тихим хуком,
киша од игала опет све покрива
и засипа ситним жаловитим звуком.
То умиру јеле полагано, сјетно,
кроз дугачке дане, мирно, непримјетно.

Дора Пфанова

ОМЛАДИНИ

Дали знаш још наше ноћи будне?
Кад су у јоргована румене сенке.
Кад је таван као жудне
Небу уперене очи?

Дали си осетила да свугди то боли,
Не само код нас: бити млад.
И носити у души неку мутну сету,
Што све, ал', без да помоћи може, воли.

И дали си се већ једном утешила,
Да је то Младост.
Та бона мутна Судба.

Милош Црњански

BADNJACI

PUTOVANJE

Dovoljno je da, naprosto, položim glavu na uzglavlje, pa da, uveče, osjetim zaglušnu galamu i larmu usred sljepočica. Udara nešto divlje u mojem mozgu i okolo njega; čim se rastegnem pod plahtom, zvekne neka ritmička i podmukla zvonjava i lomljava krvi i groznice. Čini mi se da putujem transatlantikom. Krevet moj, soba, sve se miče i putuje, ide dalje preko silnoga talasja, debelim nepoznatim stranama. Tu-tu-tu-tu, ječi sve muklo, a ja brodim, brodim. Kakva sam sve široka mora grimiza i plaveti tako prebrodio! A moja fantastička ladja ide, ide, ide: plovi, jedri, brodi; na njoj škripe lanci, zvekeću sidra, pucketaju konopci, gunđaju mašine; naprijed, naprijed, naprijed. Vihori buče. Talasi se lome. Iz oblaka sijeva. Ja sam ostajem nepomičan, bolesno protegnut na bijelome logu, u ovoj kabini, koja kao da visi na valovima. I čini mi se da ću se utopiti, ako se malo omaknem, prevrćući se s boka na bok. Tu-tu-tu-tu, preko mora, preko gromada od talasa, kroz Scile i Haribde. Cijelu, cijelu noć to zaglušno gruvanje mora u svim ogrozničavjelim ušima .... A lađa, lađa negdje stane, onda se log pretvara — gle — u mrtvački sanduk, i priviđam gdje ležim usred prazne goleme crkve na katafalku pod srebrnim krstom na crnu platnu.

To je moje zdravlje. Ja bih naime imao biti zdrav i kažu mi ljudi da sam odebljao svojih posljednjih pariskih godina. — Nadebljao sam, dabome, od svojih lijepih iskustava.

DVA PUTA JAO

Moj život! Ne govorite mi o njemu kako je jadan, kukavan, neispavan, sav pogažen i pogružen, dostojan stida i prezira. Kada bih još uvijek znao grčki — vidite li, i to sam zaboravio! — naveo bih za naslovni list tragedije moga života onaj ka koji počinje: Io, io, papapai, dakle: jao, jao, kuku meni. Kako bi samo lijepo bilo slobodno stupati po poljima, trčati, plivati, veseliti se bez zapreke! Ali od svega toga ništa. Koliko sam puta pomislio o srećnome danu kada mi poderane cipele neće ranjavati nogu, kada ću imati na sebi sasvim čisto rublje, kada u džepovima neću morati da vucarim sve nekakve otrcane knjižice i masne bilješke. Kako bih se napokon osjetio blaženim veslajući po jezercima zaokruženim baršunastim gajevima! Nego život me evo tako spleo, uništio, satrô, nije mi dao nikakve slobode ni ljubavi, i sapeo me kao kliještima među dva prokleta kukavna epigrama. Koliko sada vidim kako smo lično nemoćni (pred Augijasovim štalama) mi mali pjesnici i sanjari, i kako smo osudjeni da budemo igračkom vjetrova i žrtvom svih moćnih i lukavih. Što ima lijepa da se sačuva od moje uspomene? — Samo moje suze i moje molitve, jer su barem one bile čiste. Ali je na tijelo i na dušu teško, po onoj riječi, pogledati bez pečali i gađenja. Jer sve evo biva rana, modrica, čir, stigma, gnoj i brazgotina.

Jao, jao, jao.

POVIJEST DUŠA

Kako Vi ljudi možete koračati cestom, kako možete sanjariti i razgovarati, pa da od toga ništa ne ostane? Kamo prolaze Vaša vjerenja i Vaši brakovi, Vaši porodi i Vaše samrti? Što biva uopće od Vaših dogadjaja? Zar se oni popisuju samo u krštenice ili sudske spise, ili po gibaju nečujnom smrću u uhu snishodljivih ispovjednika ili ljekara »uredovne tajne«? — Gdje Vi polažete svu prošlost i sadašnjost svojega srca? — Sakrivate li je, barem Vi koji ste srećniji i bogatiji, u blaga koja moljac troši, u zlatne prstenove i narukvice, u biserje, u dragulje, u škrinjice od sedefa, u portrete i skupe kipove?

Nemam ni duvankese od svjetskih dobara; sve sam svoje har-

tije pogubio putem od Londona do Makarske; ali čini mi se da imam samo rizmu bijela papira, pa da, sa malo krvi u srcu i mastila u bočici, našaram cijelu jednu povijest moje duše i mojih slutnja, tragediju Survane Urvine. A htio bih da jedanput budem srećan i miran, pa da barem to iz sebe stresem, jer bi to možda (plodnosti, najveća radosti ljudskoga duha!) bilo još moje najbolje. I kakvu bih tek sumornu priču mogao izložiti u ovome gradu — Spljetu — gdje pod konac strahovitoga rata ne vidjeh jošte nijednoga ranjenika. Volio bih onda svoj mali grobni spomenik — hum nad tolikim sanjarijama i obmanama — više nego najraskošniji duh ljubi svoju vilu sa maslinom i sivim magarcem.

Razumem i kitu cvijeća u čaši vode, i običnu krunu nad krstom od drva.

ŽIVCI.

Niko vas ne zna što su moji živci, kako su pokvareni i koliko me bole. Jer bole, bole uistinu. Oslabila je moć da čitamo umorna djela u sedam svezaka, ljubav za velike priručnike; a teško nam je, vrlo teško da napišemo i najmanje pisamce! — Gospođice, ne čudite se, ako pored toga imam malo smisla za banalnu erotiku i za slatke biljete: sva je moja prepiska dokinuta prije više mjeseci. A teško je i pakleno, sjediti u ovoj koroti; sve Vas nešto iznutra trga i raskida, pa ne dozvoljava da sjedite na mjestu. Muče Vas krajine obasjane suncem i mjesečinom, daleka polja sa žutilom kukuruza i samoćom jablana, velegradske avenije sa žurnjavom automobila, sloboda planina gdje orlori kruže, tuga livada kroz koju ruži željeznica.

»Željeznica žurno struže . . .«

I gdjegod se nalazite, čini Vam se da niste čovjek toga mjesta ili toga posla. Nostalgije u svim pravcima Sanjarite, mjesto najbližeg zadatka. Maštate mjesto toga. Trzate se. Ruke i noge se nezgrapno trzaju kao da ne idu skupa, kao da teže da se razidju, a u mozgu vam nešto škripi kao da ga škare režu . . Tijelo postade raspelo, pa u ruci, pa u nozi osjećate čavao, u srcu prazninu i raskidanje, u mozgu krv i raspadanje. Sav ste neka ruševina ili, još bolje, neko rušenje. O-o, 'ko bi mogao povjerovati da čovjek, diljem svojega života, može da u sebi nagomila toliku količinu patnje? —

Škripe živci; a od toga Vam je uveče kao da čujete plačne violončele gdje sviraju neiskazive agonije bolesnih bijelih cvjetaka.

U PREDZORJE.

Previjam se u krevetu kao crv. Cijelim tijelom, cijelom dušom djeluje u meni sinoćnje vino. U odsustvu bolje duhovne pijanosti (kažem pjanosti a ne pijanstva, čak ni opojnosti) vino pali u meni rujne požare, škaklja me, draži me, ponižava me, potpaljuje maštu i potpiruje na zanose prama ženi i Budućnosti.

Imam groznicu. Ne ću da potpuno otvorim oči prama nastalom danu što kroz tananu zavjesu počinje da probija u sobu. Slušam kukurijeke pijetlova u dvorištu, te troma i duboka zvona.

Kao da se utapam, cijela moja prošlost prolazi u meni u kaleidoskopu; sve pogrješke koje sam počinio, sva dobra djela koja propustih. Evo sam srećom i nemoćan: dozivam sebi sliku bolnice gdje ženske ruke jodom i klorom pale sladostrast u povoju ranjenika. Čini mi se da sam blago svršio.

— I onda mislim, kako je strahovito što ću morati ustati se, odjenuti se, otići bez oduševljenja u svakidašnji svijet, pa opet ne moći pijan, biti pijan bez uma.

NAPRIJED.

Osjećanja su moja tako tjeskobna, da ako bih htio o čemu pisati, bilo bi o Poeziji Rane; umor i strava je u meni tolika da bih se htio zagnjuriti, duboko, u dušu pijanstva.

Jer evo vino mi treba ne za usta i nepce, no da mi uspali mozag: kako se bunim protiv zdravljaka što ne znaju da je vino ovdje lijek, protivotrov bolesti mojega duha. Ne vraćam poslije ručka ili večere, no mi zato duh obuzimaju slike neizmjernih žena koje sam ljubio, a nisam imao.

Nužno mi je da niz crveno obojenih slika prostruji filmom mojega duha: kako su mi ovdje dobrodošli oni što, u tamnicama, ostadoše vjerni samima sebi, nekoj filozofskoj, naučnoj, vjerskoj, političkoj istini; kako čestitam onima što značajno ostadoše internirani u tudjinskim logorima za koncentraciju; koliko volim i poštivam one što ostadoše zarobljenici na riječ ili se regulski vratiše u ruke neprijatelja.

Velki stihovi pjesnika strujaju mi dušom sa svom potencijom zvuka značenja: »Voici Geth qui dit aux Slaves: Avançons!« Iscrpljujem svu ljepotu misli i slike; tu lozinku svantovitskih vremena smjelo prepisujem za svoj momački grb.

— Činilo mi se jučer da sam svršio? — Muž je stavio ruku na vatru da pokaže moć srca; kod drugih je i samo srce izgorjelo

u pepeo. Ali kako sam se osjetio nov i — tekar tada — pravo izvoran poslije svojih poraza!

Ostajući sam na svijetu, pred gluvim nebesima i zatvorenim ljudima, ja ponavljam riječ Naprijed svima onima koji hoće da me čuju i mogu da me razumiju. Naprijed preko bojišta i naprijed preko grobišta; naprijed; samo naprijed i nikako nazad.

Kroz sliku nastupanja i nasrtaja imam i svijetlo očitovanja tajne voljenih žena: kao da će me osloboditi, kao da sam se prevario u tim svojim patnjama i jadikovkama. Zabilježimo i ovaj tragički trenutak. No kada bih imao da sutra umrem, zapisao bih za svu oporuku, namočivši pero u najplemenitiju krv, ove dvije slovke.

MOJ GRIJEH.

Blago onima koji su se učeni rodili, pa nisu nikada sagriješili; blago onima koji su se pravedni rodili, pa nisu nikada sagriješili. Rodio sam se u narodu koji smatram dostojnim uvaženja i poštovanja; sin sam majke koju sam volio i obožavao, ne kao majku no kao čovjeka, Svetitelja: pa evo — vjerujte mi — ne mogu često uvečer da usnem od odvratnosti nad svojim grubim zabludama i crnim krivnjama.

Trebalo bi, ma da sam slobodni mislilac, da kao onaj asket Jeronim od kojega talijanski umjetnici izradiše morlačkoga pokajnika, teškim kamenom udarim sebe u prsa, pa da ponovim: Moj grijeh! Moj grijeh! Moj najveći grijeh! Prosti mi, Nevidljivi, jer sam Dalmatinac.

U stvari sam tako malo Dalmatinac da sam odselio u banovu Hrvatsku i da sumnjam da li ću se još vratiti u dragi zavičaj. Ali sam još uvijek tako griješan u očima svoje savjesti da sam se često pitao ne bih li morao odložiti ovaj ili onaj dio svoje prošlosti kao iznošenu cunju ili ispušenu lulu. Morio me jad ne bih li morao i svoje tijelo odložiti kao nevrijedan dronjak; a onda sam, dok sam još imao navadu da invociram boga, molio njega sa pesnikom da mi dozvoli da »promatram svoje tijelo i svoju dušu bez gnjušanja«.

Tako dakle grčevito osjećam neljepotu i nesklad svojega bića, da mu smisao i otkupljenje mogu da nadjem samo u nečemu izvan sebe: u moralnom zaboravu, u ljubavi, u umjetničkom stvaranju, u djelatnosti i boli, bilo u čemu, što može da me zadoji pijanstvom akcije ili misli, pa da me uvede u visine oslobodjenja.

Koliko sam puta bio neljubazan, nepravedan, nerādin! Koliko

sam puta — a to je najgore — škrtario svojom krvlju, uskratio bližnjemu potrebnu pomoć, ne dao prosjaku otkupni novčić ili čašu vode, odricao se onoga koji strada, možda zbog moje stvari Koliko mi je puta pofalila plemenitost i blagorodje što hoće da bude obilno i da se razasipa ne mareći se i ne štedeći se!

Eto, baš me to bolno osjećanje mojih nedostataka i nesavršenosti dovodi do simpatije za sve one koji pate, te u tami noći, u vrijeme kada moje sopstvene patnje postadoše neisporedive i jedinsvene, predbacujem kivno samome sebi sve dobre riječi kojih nisam izrekao, sve čovječne napore do kojih se nijesam dovinuo. Javlja mi se živa misao da i ružin cvijet može biti otkup nekomu patniku i odlučujem da budem bolji kada odputujem, jer se sve misli društvenog oslobodjenja vežu tako — čudnovato, zar ne? — uz neke nadnevke ili promjene u prostoru.

Prodiram mišlju u radničke stanove, u bolnice, u tamnice, i hoću da izmjerim veličinu bratske patnje svih sebara, čitave raje na svijetu. A onda se sjećam i jedne Mandaljene što mi ju je bizaran svećenik pokazao na oltaru: on tvrdi da je ona, unatoč riječi Pisma, bila čudna i čestita djevica koju je volio ljiljanski djak blagog Učitelja: i to onaj najblaži i najčišći. Hoću da znam samo da je namirisala i isprala (aromima, suzama i kosama) noge jednoga Društvenog Osloboditelja, i ja rado vjerujem sve dobro što mi se o njoj kaže.

Zagreb (1919). AUGUSTIN UJEVIĆ

ČASOVI

SVETI ČAS

Ja ne znam je l' to besvest ili zanos
Kada sve stvari nestaju i ginu
U polusvetlu ritmičkom. (Kroz suze
Tako se vide sunčane poljane.)

Tad dušom trzaj kao zlatan val
Prođe i pređe na stvari u polusvetlu.
Praznina. Bogzna gde sam i što snevam
I ko da samog sebe zovem i grlim.

A kad se prenem i kad razaberem
Da sve su stvari kao juče, tvrde,
Samotna žalost u smešku se javi
I samo znam, da oči mi se cakle.

NOĆ U ŠUMI

Nesretni mraci propinju se šumom
Ko mračni dusi rođeni u bezdnu,
Hrastovi divni, moja duša jadna
Plaho se čude, čekaju i čeznu.

Koraci, šumor granja, ova pesma
Sada su jedan glas što u mrak zove,
Goleme ruke hrastove i mene
Drže i nose i u propast plove.

Za hip sam opet sasma sam. Goleme
Ruke su pale. Zadrhtaše sene
Ko da je vatren vrisak prošo mrakom
Il' dubok pogled zamišljene žene.

TOMISLAV PINTAR

О СМРТИ

1

Једино што човек сигурно зна, то је да ће да умре. Зато је само онда истинит ако дела на основу тог једино позитивног сазнања.

2

Иначе је као дете које зна да ће да добије батине и које зато ипак ради оно што је забрањено. Оно је несвесно, не зато што не зна последице него што га у дотичном тренутку последице не интересују. Оно живи у тренутку, јер је неспособно да схвати вечност његову.

3

Зато је човек само у оном тренутку непогрешан када је свестан да ће да умре. У сваком другом случају он већ унапред греши.

4

Зашто се бојати смрти? Зар није боље веровати у њу? Она није баук, она је неминовна истина.

Човек се боји смрти само зато што не верује у њу.

6

Баука има само у мраку. У светлости се види да је баук био само заблуда. Па ипак се човек више боји светлости него ли мрака. Иначе би видео да смрт није страшна као баук, него светла као истина.

7

У осталом, човек се не боји смрти, него се боји самог себе. Живети значи умирати. Да се боји смрти, он би се дакле бојао живота, и, конзеквентан самом себи, морао би да се убије. Страх га је дакле само зато што има погрешан појам смрти. Не плаши њега смрт, него он сам себе плаши.

8

Зато смрт може да се победи само сазнањем њеним.

9

Истина свак мора да умре. Али има људи који умиру само зато што их смрт једног дана убије, као што има људи који умиру да би до века живели. Они су убили смрт.

10

Није онај слуга смрти који о њој мисли, него онај који о њој не мисли. Први сваког тренутка побеђује смрт, други целог живота само умире.

11

Да ужива у сваком тренутку може само онај који је сваког тренутка свестан да ће умрети. Јер ко одбацује ту једину извесност живота, наћиће неминовно само неизвесност а то значи да ће живот за њега бити једна једина бескпрекидна патња.

12

Зато уживати за многе људе значи, тражити заборав. Њихово је уживање већ по дефиницији својој самообмана.

13

Благо онима који одгонетку живота налазе у лажи. И тешко њима.

14

Да не би мислили на смрт, они не мисле ни на шта. То значи да из бојазни од смрти они скраћују себи живот. Јер онај тко не мисли, тај не живи.

15

Заборав не тражи онај који је сазнао смрт, него онај ко није појмио живот. Самообмана није последица сазнања смрти, него је заблуда живота.

16

Нико не може да побегне од самог себе. Може само да игра жмурке са собом. Онај се само боји истине који неће да је види, пошто је самом себи везао очи.

17

Живети за многе значи залагивати себе од рођења до смрти. Живот је за њих илузија. То значи да они себе држе за фантоме, авете, не за стварност. Они се боје смрти; јер су умрли пре но што су и почели да живе.

18

Смрт није непријатељ који од једном искрсне од некуд, него је пријатељ кога човек вуче са собом целог живота свог.

19

Живот је кратак: ту лежи цела мудрост човекова. Буди спреман: ту лежи цела срећа његова.

20

Има две врсте људи. Мислити за једне значи мислити на личност своју. Мислити за друге значи мислити на смрт своју. Први увек завршавају личношћу својом, други увек смрћу почињу. Личност је за прве гроб свих нада њихових. Смрт је за друге извор сазнања њиног.

21

Прва се врста људи налази по целом свету. Друга врста људи носи у себи цео свет

22

Онај који не мисли на смрт не види пред собом цео живот свој, него увек део само. Рђав је онај архитекта који нема цео план пред собом. Пошто увек само дозиђује парче по парче, његова зграда неће имати пропорције. Оделења ће бити мала, збутана и неосветљена. Зграда ће бити неестетична и с поља и изнутра.

23

Тешко је умрети. Тешко је и живети. Срећан је само онај који зна да нема разлике између живети и умирати. Он носи вечити осмејак на лицу као онај који је сазнао истину.

24

Он зна да сваки тренутак може да буде крај. Зато је сваки тренутак за њега нов поклон. Живот је за њега једна једина вечита радост. Смрт му није странац коме се није надао, него познаник још од рођења. Он не умире. Он ишчезава. И носи вечити осмејак на лицу као онај који је сазнао бога.

25

Човек се родио да умре.

26

Ја хоћу да умрем, то не значи: ја хоћу крај свој, него: ја хоћу да дам сво богатство које је у мени. А то значи: ја хоћу вечност своју.

27

Тешко је умрети само ономе који са собом у гроб носи цео терет блага који лежи у њему.

28

Тешко је живети само тврдици. Живот је за њега једна једина брига да сакрије своје благо од туђих очију.

29

Сироти су људи само зато што не виде колико су богати. Иначе би увек давали у место само да траже да им се да.

30

Сваки истина мисли да је богат. Али у место да даје, он ипак само тражи. У том смо случају онда само накараде, као све противречности.

31

Живот је дар. Вредност његова зависи од човека. Новорођенче није ни сретно, ни несретно. Оно само јесте. Живот је чист дар.

32

Живети дакле значи даровати. Онај ко на против само очекује да му се дарује, то је просјак. Начин његовог живота противуречи дефиницији живота. Значи да његов живот нема стила!

33

Ето зашто је живот за многе људе беда: они су од њега створили дело без стила. Они су рђави уметници.

34

Уметник се само онај, који дарује, а то значи: који воли. Јер волети, то је применити љубав у дело. Делом се само љубав разликује од заљубљености.

35

Љубав вечито прашта: ту лежи извор плодности њене. Заљубљеност вечито јадикује: због немоћи своје.

36

Сви су разочарани само уседелице.

37

Има само један покретач у животу. То је љубав. Сујетан сам, завидим другом или га мрзим само зато што себе волим. Сва се осећања дакле могу свести на љубав: они су несвесни, а то је унакажени облици љубави.

38

Јер да је љубав свесна, она би могла само да воле.

39

И ја бих знао, да волећи другог оплођавам своје Ја, јер следујем његовом празакону, а да, мрзећи другог, радим против самог себе, јер се противим свом рођеном закону.

40

Онај који је нашао своје Ја, не може више да га изневери, ни у патњи, ни у радости.

41

Можда много људи мисли само на себе. Али је мало њих који мисле на своје Ја.

42

Ја, то је странац кога у свету најмање познајемо.

43

Људи се разликују по спољашности само. У дубини својој су сви исти: сви подлежу истим законима. Различити су само спољњи облици: лица наша.

44

Ко зарони на дно свог Ја видеће у њему слику свих осталих људи.

45

Ја, то је оно што је једнако у свима људима. Они се разликују само по оном што је случајно на њима. што је несвесно, што дакле није Ја. Јер само свест каже: Ја. Несвест о себи говори у трећем лицу.

46

Социјалан зато може само да буде онај који је индивидуалан. Ко тврди да су социалност и индивидуалност супротности које се искључују, тај је несвестан свог Ја: он не говори, он брбља; он не изражава себе, он понавља туђе речи.

47

Смрт, Љубав и Ја, то су три тачке на којима почива основ зграде живота.

48

Ја, то је синтеза смрти и љубави.

49

Ја волим, то значи: хоћу да дарујем богатство своје. Хоћу да умрем значи такође: хоћу да дарујем богатство своје. Љубав и смрт су вечито нераздвојни. Љубав и смрт су синоними.

50

Да ли је то разлог што су песнички мозгови измудрили да се „из љубави умири"? Јер се из љубави убијају само поремећени мозгови

51

Морал, то је начин да се дође до једине могуће среће у животу

52

А једина могућа срећа у животу, то је усрећити другог.

53

У сваком другом случају је оно што називамо срећом само осећање, које је, као свако осећање, по природи својој, тренутно, променљиво и зависно од спољње стварности. Оно дакле што у овом случају називамо срећом, то је немир и зависност, а то значи да је несрећа.

54

Зато је проблем среће у крајњој конзеквенцији својој социјалан проблем.

55

И зато је највећи непријатељ свој онај који своју срећу хоће да сазида на туђој несрећи. То је романтична будала. Романтичан зато што хоће нешто што је немогуће. Будала зато што је резултат његовог делања тачно супротан намери његовој.

56

Морал, то је рад. Неморал, то није нерад. Нерад није ни позитиван, ни негативан. Он је неутралан. Из нерада се рађа и песник и лопов. Неморал, то је рад интереса ради: за новац или славу. Живу снагу своју човек тако продаје за мртву ствар или празну реч.

57

Није опасан онај који не ради, него је опасан онај који својим радом штети остале људе. Лозинка није само: рад, него: целисходан рад.

58

Човек се не бори ни против зла, ни против глупости. Од зла он се брани, глупост он напада. А бори се само са самим собом.

59

И одбрана и напад имају само негативан циљ: да униште противника. Зато онај никад не може да је позитиван који сматра да су људи противници његови.

60

Онај који хоће да види какви су људи погледаће у самог себе. А онај који хоће да види какав је он загледаће у људе.

61

Онај који осуђује живот противуречи самом себи. Зашто се не убије? Живот му даје ту могућност. Зашто га дакле осуђује?

62

Грешка је у томе што обично бркамо социјално стање са метафизиком. У место да сузбијамо узроке нашег бола, ми окривљујемо природу. У место да поправљамо, ми оптужујемо и остајемо тиме инертни Зар је чудо онда што се ствари развијају независно од нас?

63

Загробни је живот само за оног утеха који је себи покварио живот на земљи.

64

Многи људи негирају бога, кад кажу: верујем у бога. Верујем у бога, то за њих значи: верујем у биће ван света Разумом тако конструишу нешто што је противно разуму. Јер појам „света" искључује појам „ван", као што појам „круга" искључује појам „четвороугла". Однос света и бога зато не може да буде однос који

се означава предлогом „ван". Ко хоће да употреби тај предлог, мора на место речи „свет" да употреби другу реч.

65

Многи људи разумом конструишу бога у место да га разумом траже. Они тако разуму дају улогу за коју овај није створен: да буде отац бога. Ту своју противуречност они пренашају на бога И кажу: бог је један у три лица. Закључак може да буде само један: или ће се негирати бог или ће се негирати разум. Ако је бог истина, мора разум да је лаж.; ако је разум истина, мора бог да је лаж.

66

Мало су њих који су увидили да појам „бога" не противуречи појму „разума", него да је противуречно само људско тумачење једног и другог.

67

Свет је чудо, јер га још нико није појмио. Благо ономе који је сваког тренутка свестан тога. У његовој ће души бити мир као у души оног који се налази пред чудом, а то је: пред светињом. И сваки ће дан за њега бити нов празник.

М. Т. Селесковић

ДВЕ ПЕСМЕ

ЈУЧЕ И ДАНАС

† Љубиши Станковом

Данас су, пред вече звона забрујала
и Твоја лепа душа и наша лепа прошлост
рука у руци прохујала...

Јуче смо џиновска дела стварали:
вере смо и наде рушили,
и нове цркве дизали, старе обарали
богове с неба скидали,
столетне ране видали,
на тврдој се постељи одмарали,
и кад се најлепше радило —
Твоје се тело охладило.

Јуче смо чаробне снове сањали:
веселе плавојке љубили,
и кад су на вечерње звонили
у цркву смо их гонили,
и венце им поклањали
од ђурђица и кризантема —
данас Те нема, данас Те нема...

Јуче смо самртне грехе грешили:
златна смо телад јашили
нове смо куле градили, и старе сфинксе решили,
од Дјева смо се плашили,
Магдалинама се у очи смешили,
јуче смо самртне грехе грешили —
а данас, кад су звона брујала,
Твоја је лепа душа и наша лепа прошлост
рука у руци прохујала.

СИНОЋ, КРОЗ МРАК

Кроз мрак је синоћ болесна сета блудила
и у души ми зима застудила;
синоћ се први пут нисам прекрстио
синоћ сам примио на себе клетву туђу
и туђа ме је жена први пут пољубила.

Јуче смо се, у подне, испред олтара срели,
од истога смо Бога исто просили
и жртве смо исте приносили
(ал Оно нисмо хтели, нисмо хтели)....
Људи су жито косили
и ницали се зрели снопови,
поток је наду и младост и срећу хукао,
а на грудма нашим болесна је сета клецала
Она је, туђа жена, очајнички јецала,
ја сам покајнички јаукао,
ко умрлога бога црни попови
у подневном, провидном, светлом зраку....

И састали смо се у мраку,
где је синоћ болесна сета блудила
и Она ме, туђа жена, први пут пољубила.

Душан Васиљевић

SASTANAK

— Paradoks i slegne ramenima Vilić.

— Čudim se, da danas govorim u paradoksima, a zapravo ih inače mrzim. No čovek nije nikada sasvim dokučiv, pa ako je kod žena hirovita ćud u nas je više puta hirovit mozak. A najzad nije isključeno, da kakav zao demon u meni meša otrov. Vidite gospodine Viliću čovek je po spoljašnosti večita maska i to drvena jednostavna maska. U nama se dogadjaju strahovite promene, razni vragvi i bogovi izlaze iz podzemlja naše duše i stvaraju čuda iz nas, a mi večito ostajemo po spoljašnosti isti, mislim imamo istu čovečju masku. Eto, ja sad vrlo bezbrižno čavrljam s vama premda osećam, da u meni nije sve tako bezasleno i premda znam, da mi, — kako da kažem, — da mi imamo nekih obračuna jedan s drugim Ja čavrljam, premda bi želio, da govorim suho i ozbiljno... I kad to hoću da protumačim, ovu podvojenost, to nehotično licemerje, ja tad mislim, mislim, sađem brzo do prvih uzroka pa se brzo i zaprtljam u uzroke i posledice, a na koncu uzdahnem i kažem utučeno : čovek je zagonetka. Posle toga zaspim od umora. No, velim ja, nedostiživ optimista ova naša priroda ; gde ne pomažu iluzije pomaže san, gde ni to ne pomogne pomoći će smrt. Mi bi odista imali pravo, da se samo blaženo smešimo ... Čini se naime, da se lavovi, ribe i druga niža čeljad neznaju smejati...

— Ljudi imaju više razloga da plaču, nego do se smeju — primeti Vilić.

— Ma jest. A mnogi opet, — reče stranac sarkastično, plaču i onda kad se smeju. Imao sam prilike, da videvam takve plače kroz smeh... Mislio bi, bezbrižan čovek i sretan, a ovamo najedared ga strese grč, stegne mu se lice i vi u jednom trenu vidite sav užas jedne duše. U drugom trenutku on se opet smeje ... povrati se među ljude i njihovu laž. Onda čujete za neko vreme : ubio se taj i taj. Bože moj, kažu ljudi, šta je još njemu nedostajalo ? Imao je sve, što srce zaželi — nego eto, do toga dovodi taj prokleti moderni život, ubio se od dosade ili iz ljubavi, radi pronevjerenja. A vi samo ćutite, jer ste videli jedan grč u nekom malom trenutiću... Ništa vi dalje ne pitate, ćutite i puštate, da ljudi naklapaju čas dva

o uzrocima, zašto je jadna duša izgubila volju da živi. Kao da to nije svejedno — zašto... Glavno je svakako da ste videli grč i to vam je dosta. Vi pohranite taj grč na dnu vaše bogate riznice bola i vi poletite pred ogledalo ili se nađete pred njim, pred duševnim ogledalom i tek — sine vam, jer ste to isto već jednom videli, na nekom licu, koje se smejalo kroz plač. U taj se čas dve duše sastaju, ona koja je otišla i čiji ste trzaj sakrili na časno mesto u sebi... — a druga, no, to ste vi sami... Radi toga biva vam lakše, kao da je ona primila i odnela za sobom i deo vaše težine. Pa ako vam svest nije sasvim otsutna, vi možete da pomislite: ah, da sam onda prišao čoveku, koji je kroz smeh plakao, prišao i rekao mu, dragi moj nisi ti sam... možda bi ovaj i sada živeo. Nego vi niste prišli dabome, a posle je on ostavio svet. Moj gospodine, istom onda, kad nas zapeče što u živom srcu, mi istom onda osetimo da ima još ljudi, ljudi na zemlji. Mnogo mi zavisimo od drugih eto to je...

Vilić samo kimnu glavom. Onaj malo poćuta i zamisli se. Pa onda poče brže.

— Da, nečuveno je to, kako mi zavisimo od drugih. Toliko puta mi i neznamo, da preko našeg puta prolaze drugi i tek jednom posle, kod kakvog slučajnog sastanka mi se prepoznajemo: gospodin mi je poznat, — ah da iz čuvenja samo, moj otac je naime bio onaj tramvajski vozar, koji je pregazio vašu kćerku. — Ona je bila sasvim mušičava, — kaže drugi i pri tom užasno neprijateljski gleda prvog. Mi prolazimo preko drugih, a da se i ne spotaknemo o njih, jer tramvajski vozar, to je samo jedan grub primer, zar ne? Ili zar vi niste počinili mnogo ubijstava — u mislima? Za mnogo štošta veli se — slučaj —međutim izgleda ipak da slučaja nema. nego su to ljudske sudbine tako ispremešane, da ti naprosto pamet stane, kad hoćeš da odgonetneš poneki sticaj prilika. Sve vidiš: ovo je došlo otud, ono je došlo tako i sve ti je jasno, samo što najzad dođeš do čoveka i moraš da uđeš i u njega; tu se onda izgubiš. I veliš dabome umoran: slučaj! Ne, sasvim je sigurno, da smo mi u većem delu svoga života ubojice i dobročinitelji, neznani, tajni ubojice, hm, i to toliko, da bi se iz tog mogla da načini i fiksa ideja u kakvom bolesnijem mozgu...

— Ubojice i dobročinitelji, — uzviknu došljak malo i uzgiba se po naslonjači, — a sve u svemu mali, siroti, radosni bednici. Sumnjam višeputa, da nije naša moderna čovečnost potekla iz sažalenja prema vlastitom udesu... Nego vi sve to lepo slušate, go-

spodine, a i ne znate, da bi to sve mogla biti samo nameštena varka, vešta obrana za ono, što tek ima da dođe. Ovaj tren sam se zapitao, da ja to sebe možda ne pokušavam braniti? No zašto da se branim, kad krivnje nema na meni ... Čovek sa razvijenim Ja vrlo je žilavo stvorenje i brani se čak i onde, gde misli, da se ponizuje. Mi smo eto deca dvadesetog veka i znamo se veštije braniti. Mi se udešavamo, dabome, čak i u iskrenosti, mi se udešavamo prema prilikama. Opkoljeno nam je telo, a po tom i duša sa svih strana silama koje ih troše; i sada valja paziti kako ćeš se s čim manje trvenja prokriomčariti dalje. Balansiramo, u svakom trenutku mi balansiramo ... Duša radi sa vanredno istančanim sretstvima, služi se sa toliko malih lukavosti, da mi i neznamo koji put da li branimo našu ličnost, nego naprosto radimo prema osećaju iznutra i taj nas sretno izvede na čistac. Jer glavno je ono, što je pod razumom ... razum, to je samo rascvala grana neobično mirisave biljke, koja cvate u čoveku, a zove se čežnja za životom. Čovek je životni artista, eto, što velite na to, gospodine Viliću.

— Da vam pravo kažem, — reče zamišljeno Vilić, — ne verujem mnogo u tu njegovu sposobnost. Lagano se čovek prilagođuje, vrlo lagano ...

— Hm, učini stranac i zaćuta.

— Šta ja najzad imam tu toliko da govorim o besmislenim stvarima, — poče on iznova, a glas mu pade duboko i lice mu se smrknu, — rastavljen sam od sviju. Šta ja tu dolazim, da vama govorim o stvarima, koje vi nikako ne trebate da znate. Ja sam rastavljen čovek, gospodine Viliću.

— Vi ste bili oženjeni? — upita Vilić u nedvoumici.

— Ne, nee, ja sam rastavljen od ljudi, sâm sam, razumete li, mnogo sam sâm i otud dolazi moja umornost. Da se ispovedam svaki dan hiljadama, — poviče on najednm čudnovato razjareno, — ja bi još uvek ostao sâm. Razumete li vi, šta to znači, da mene još nijedan čovek, nijedna žena nije zagrlila tako, da bi ja mogao reći, da mi je dala više, nego ja njoj ... Svi su ljudi, koje sam ja sreo, merili ono, što daju i koliko daju. A ja ništa nisam bolji od njih ... i ja samo zahtevam, samo zahtevam i gramzim kroz ceo život za srećom ...

— Svak nosi ponekakvu samoću sa sobom — nadoda nujno Vilić.

— No moja leži na meni kao teška nesreća, moja nesreća, — a vaša je nesreća samo zaostatak gluposti otaca.

— Šta vi znate o mojoj nesreći, — usplahiri se Vilić, — tko vam daje pravo da o njoj govorite?

— Tko? Ja sam sastao vaš udes, gospodine ... Kazivaću vam kako ...

Tu se stranac zasmeja i zaćuta. U njegovim očima zablesnu bolna, samoprezriva ironija. on je unutra u sebi odmahivao na nešto smeškom, koji je bio trpak, a koji je ujedno i vređao drugog. On se zgurio u naslonjač i odbijao dimove. Izgledalo je, kao da neće više da razgovara. Viliću nije bio ugodan ovaj čovek; bio je zaokupljen svojim bolom, pa nije hteo, da se uživljuje u nesuvislo pričanje stranca, a i nije mu pravo nalazio cilja, tom pričanju. Jedino ga je zadržavalo nagoveštenje o razračunanju, da pokaže svoju dosadu.

— — Soba se beše napunila dimom. Dva čoveka izgledali su u njoj kao dve senke. Kiša je neprestano padala po krovovima.

Najzad posle ćutanja započe došljak, Jakov Matijević:

— Te godine, kd sam sastao vaš udes, senku njegovu, te godine, kad sam zamrsio njegove niti i isprepleo ih sa svojim putevima, te godine ja sam se upravo nalazio na bjegu ... To ja doduše činim i sad, a izgleda mi, da nikad drugo nisam ni radio nego bežao. Kad sam bio nesretan, bežao sam sreći; kad sam bio sretan, bežao sam za još većom srećom. Večita jurnjava je moj život ... a najgore je to, da nikad nisam našao ikog, tko bi skupa samnom hteo trčati, — nikad nikog, premda znam, da ima milijuna, koji drugo ne rade, nego besne u želji za srećom. Može li se to rastumačiti, da na svetu ima ljudi, za koje je unapred spremljena bogata riznica, koja se za njih sama od sebe stvara, a da ima drugih, koji je u krvavoj muci hoće steći i — zaslužiti, pa je ne mogu naći. Može li se to rastumačiti? To mogu protumačiti i naći za to povoljno rešenje samo sretnici, samo sretnici, jer za one druge prolazi život pod jednom morom stalne nepravde, za koju kažu bezumnici, da dolazi od Boga. Mene čitav moj vek razdire to pitanje ... Ispreturao sam knjižnice, izmučio muke i najzad sam poslao sve do đavola. Morate znati, da sam ja za mnogo štošta našao rešenje u spasonosnom uzviku: što se to mene tiče! A ticalo me se i to, kao i hiljade drugih stvari, s kojima sam se ja umarao. Ja sam neko vreme hodao po dušama onih, na kojima leže nepravde ... ali da me razumete, ja to nisam činio zbog njih, ja sam to radio zbog sebe, za svoje lično mišlenje, jer sam hteo da savesno rešavam stvari, ali, razumite, ne da pomažem ljudima, što li, nego da za sebe budem na čisto sa stvarima. Hteo sam da

se izvučem iz procepa raznih pitanja, koja sam susretao u svom živom mesu, ne u knjigama, do vraga i knjige, — nego sam hteo da se izvučem iz procepa, da bi doživeo trenut sreće u osećanju ličnog usavršavanja. Ono drugo bilo je sporedno, ljudi, mislim i njihova sreća. Ipak sam se namučio, hodajuć po milijunima srca, a to sam morao, jer su me turale napred želje jače od moje volje za udobnošću. Netko mi je zapovedio, da kopam po sebi i ja sam bio rob te zapovesti ...

Užasni ponori zevaju iza mojih reči, verujte, one dolaze iz samoća, u kojima smo bili na samo moj udes i ja, moj živi Ja, iz samoća u kojima sam vešto ispitivao moga zapovednika, najveštije što sam samo mogao i kad sam ga zaklinjao, da mi kaže što hoće samnom i kad sam se besno hrvao s njime do krvave pene na ustima. Samoće grozne, i to ne one bespomoćne, kad je čovek prepušten sušenju, pustim prazninama bez volje i bez straha, nego one samoće u kojima je vazda budna borba sa vlastitim gresima i slabostima i sa — živcima. Te reči dolaze iz samoća, kad sam se sukobljavao sa slikom sveta, koju mi je naslikala s a v e s n o izmrcvarena duša, kad sam sav povijen hteo da prisluškujem besnilu svih mojih nutrina, koje su se talasale, ... kad sam se uhodio. Došlo je tako svaki čas nešto i uzdrmalo me, sve se u meni zatreslo, a ja sam pustio da huči orkan po meni, a u isto vreme beležio sam sa zadnjim preostatkom razuma najnutarnijeg sebe, Hteo sam, da se nađem u krajnjem naporu mozga, tamo gde počinje ludilo. I sveđer sam nailazio na zagonetku ... sve dublju i zamršeniju zagonetku ...

U te časove, kad bi po meni počela da hara kakva uvreda života, ja sam uzeo olovku i na kraju svesti grozničavo beležio na papir ono, što sam najvrednije osetio u sebi, da bi posle mogao naći računa i ladnije shvatiti značenje moje muke. Imam ja tih zapisnika, koji su pisani u grču ... oni su sasvim luđački pisani, nekoji, pa ipak, moja svest nije potamnela. Po ludnicama čuči uostalom mnogo umnih ljudi ... No kad sam se našao na kakvom novom vrhuncu shvatanja, kad sam se ponovno otkrio, opet sam ugledao — daleke prostrane ravnice i bregove u magli ... Odmah s time spopala me je manija za bežanjem u ravnice i bregove. Tako mi boga nisam tražio ljude da ih izrabljujem, da ih za neku opipljivu korist iskoristim, teško sam ih i jako volio, pa ipak ja drugo nisam radio s ljudima nego ih — upotrebljavao. Lažem ja uostalom. Volio sam ja njih sve zajedno, ali one, s kojima sam živeo, te sam iskorištavao. I sve to samo zato, hoćete li verovati,

— da sebe otkrijem. Vlastite tajne su me zvale, a ja nikako nisam pojmio, da se one svršavaju uvek u — širinama. A to je strašno, o, to je strašno ... Morao sam da tražim ljude, jer se bez njih nije moglo u vlastite dubine ... I tako sam ja mrzeo, da vidim, šta znači mržnja za mene, ljubio sam žene, u nadi da će me ljubavna uzbuđenja otkriti čim više, vodio sam borbu, da bi mi uspeli pokusi na mojoj duši. Varao sam prijatelje, da bih osetio gorčinu vlastitog poniženja, ponižavao sam se pred gadovima, da bi mogao saznati granice oholosti ... o, što sve nisam radio radi tog prokletog jurenja za širokim ravnicama. Moj život je postao sretstvo ... Sav sam se rastvorio; izbo iglama, pribio na kirurške daske, prolazio neprohodne pute, pribeležio se sav, doklegod sam mogao doći ...

... Znate li vi, šta je to strast samoopažanja? To je, kad se vi naprimer nasmejete nečem, što je neki čovek rekao pred vama i pred drugima, ali odmah pomislite, je li to bio pravi smeh, da nije bio malko na silu učinjen ... otkrijete, da je odista bio do polovice na silu udešen, a ne znate zbog čega to; jer da ste se nasmejali onako, kako bi to trebalo, vi bi se tek do pola toliko nasmejali. I nije vam pravo, što ste se više nasmejali, nategnuli smeh i sve mislite: zašto sam se ja toliko nasmejao. I sve razgovarajući i dalje s tim čovekom nadolazite, da je to od neke vrsti naklonosti prema tom čoveku, koji vam je simpatičan. Da je to radi lakog saosećanja, više sažalenja, jer se drugi nisu nasmejali, a vi ste videli da bi taj čovek to volio. Zbog toga ste se i nasmejali malo više i mesto onih drugih, a njemu je, tom čoveku, zasjala radost u očima usled dobrog utiska njegovih reči. Međutim, vi odmah velite sebi dalje, da taj čovek ipak nije zaslužio ovo vaše otstupanje od sebe, mislim, što ste se na silu nasmejali, jer se je on prema vama tad i tad poneo prilično gadno, nije mu dakle trebalo dopustiti tu sitnu radost, premda opet s druge strane, ako ste osetili samilost, taj višak smeha i nije bio neopravdan. Opažate najednom, da ste došli u doticaj sa čovekom. Njegova radost i vaše popuštanje izmešali se u nekom odnosu u jednom duševnom koncu i sad po tom koncu vi možete da idete i dalje u njegovu dušu i da raščlanjujete onaj kraj konca, koji je u vašoj duši. Tako ste iz tog viška smeha zapleli, upoznali dve duše, idete dalje, ispitujete te pokrete i jedne duše i druge i tako dalje i tako dalje ... i to na svakom koraku tako, uvrežilo vam se u krv i vi već i ne odabirete pojedina pitanja, nego gledate čoveka upopreko, gledate ga kako se on odnosi prema vama i gledate sebe u tom

gledanju ... I naravno ne dospevate, da pri tom opažanju, živite i sami, da se radujete spontano i uopće živite neposredno. Osim, ako vas što jače strese ... Ima časova kad hoćete da se ratosiljate tog gledanja, — pa nemožete. Nikako nemožete ... pa begate nekud u zaboravljanje, u jaka uzbuđenja u bes i očaj ... To se uvek tako vrti, tako vrti i čovek postaje umoran ...

Ali ... Jednog sam se dana zaustavio i zapitao našto sve to? Toga dana osetio sam po prvi put umor; odonda biva on sve veći. Umor i grozna samoća — — ona duga samoća. I želja se javila, da jednom već počnem živeti bez traženja, bez vlastitog nadzora, da mogu ljubiti radi onog, koga ljubim. Ali umor je već bio tu ... A ljudi, prijateljâ nije bilo — — — — —

Bio sam predaleko zašao u sebe, zaglušio sam se i mesto nebeske muzike, koju sam očekivao na visinama mojih spoznaja, osetio sam gorko — šum praznina. Radi čega sam se tražio? Radi čega sam se povodio tako slepo za zapovešću, da moram iznaći tragove svojih predа, istražiti ono s čim sam se rodio, što sam doneo za svet, za koji sam hteo nešto da značim. Šta značim ja za svet, upitao sam, i tražio sam odgovor u sebi. Značim li dakle za svet toliko, koliko hoće moj vek da se u čoveku obistini i utelovi i pokaže drugima? I da li se zbog same slasti traženja mučim ja ovoliko? Zaklinjao sam se svim najsvetijim, da je moja svrha — Ja sâm, veličanstveni, visoki, izgrađeni, pronađeni čovek i verovao sam u to, kako sam sâm ja mogao da verujem. Opijao sam se iznova tim otkrivenjem i hteo sam pojuriti dalje. No nisam mogao da razumem onu prazninu na visinama ... Da li nisam možda zabludio — pitao sam, a nitko nije odgovarao, po meni su odjekivale moje davne radosti i nestajale su po tom u magli i širini ... Ogledavao sam se i video sam druge daleko iza mene ... Vazduh je bio redak.

Praznina, — a opet činilo mi se, da pojimam svet mnogo bolje, nego svi drugi ... Bio sam samosvestan, to je došlo od moga rada na samom sebi. Šta je dakle valjalo učiniti? Objaviti svetu svoju spoznaju ... zar da pišem knjigu, sistem ili kako ... Nisam trebao dugo pitati, jer je odgovor bio već spremljen. Malo je to bilo pisati knjigu, suviše malo, jer je sve jače udarala po meni želja, da upotrebim svoje saznanje u životu. Valjalo je živeti onako, kako je to u meni izrađeni čovek zahtevao. Video sam da to treba i počeo sam se ogledavati za ljudima ... Tad je počelo moje nesnalaženje. Tražiti ljude, to nije bilo lako, kad čovek nije sposoban na to, da im se približuje. Pre je meni bilo gotovo sve-

jedno, kako će se svršiti neki moj odnos sa prijateljem ili sa ženom. Ja sam uvek uzimao, da ga mogu zameniti novim. A sve sam ja pre činio zato, da posle velikog saznanja i ja kažem nešta, odnosno da otpočnem pravi život ...

No u mojim samoćama, koje nisam sve do onog časa opažao ja sam se bio srozao, odrvenio; ono što je u meni pre gorelo, ostavilo je čađ i pretvorilo se u dim. O, ja neznam, gospodine, da li vi mene razumete, ali to je najzad sporedno, ... sporedno ... Sumnjam da se ikome mogu objasniti, znam da je moj trud uzaludan ... Vidite ja bi sad svakom čoveku, koga sretnem, hteo da ispripovedim sebe, da vršim neku vrstu pokajanja, ispovesti, samo zato, da me razume i da mu onda posle mogu pokloniti svoju veliku zahvalnost i prijateljstvo. Ali vidim, da ljudi preko najvažnijih stvari prelaze olako i površno; hoću da im govorim o svojim mukama a oni ne slušaju, nego govore o svojim i tako se ja trgnem, povučem se, jer vidim nerazumevanje ... Govorim sebi doduše, da ovakovo objašnjavanje nije ni potrebno, i da bi dovoljno bilo, kad bi samo zavolio tog čoveka ili ženu, kojima pristupam. Pa ipak hoću da oni znadu, tko sam ja, a zato je potrebna ispoved, osobito ispoved ovako grešnog čoveka, kakav sam ja. Nisam imao sreće, moj Ja opasivao me uvek nekim nepremostivim i ako vrlo tankim zidom, kroz koji se čulo kucanje mog iznemoglog srca, ali koji ipak nije dao, da se drugi tom srcu približe. Nalazio sam visoka poznanstva sa ljudima, koji imaju bar toliko razvijenu duševnost, kao ja, pa ipak se nisam mogao ušuljati u ničije grudi. Odbijam od sebe ljude, čak i one, koje bi hteo da celivam od ljubavi, od ljubavi koju nisam umeo da iskazujem ... A možda je u meni i nema, možda je ona neka bedna varka, ... jest, i na to sam pomišljao a katkada čak i sasvim određeno iskazivao, da se moja ljubav, moja sposobnost da volim sasvim izdovoljila već u mojem traženju ... da sam je pogubio u tom jurenju, na nekim malim stanicama života, u mojim pokušajnim življenjima, u kojima se nisam davao, čuvajući se uvek za ono kasnije, za veličinu i ostvaren nadživot ... Bilo bi bolje, da sam do smrti ovako jurio; ali ne, ja sam se zaustavio i sad je valjalo — početi ...

Ovo je bilo najužasnije, početi. Zar ujediniti psihološka istraživanja, skupiti beleške, kojih sam imao pun stol i osnovati na njima slavu znanstvenim delom? To je bilo bedno, to nije moglo sačinjavati ni mali deo od onoga, što je sačinjavalo skrivenu nameru mog nagona za stvaranjem, koji me je terao napred ... Ne,

živeti, živeti, — to je trebalo, to je bilo nešto veliko. Sazdati život novog čoveka ... zakriknulo je nešto u meni. Ali kad sam se tako zaustavio, da počnem — osetio sam, da se nešto u mojoj duši duboko izmenilo. Postojao je svet i postojala je ogromna njegova slika u meni — ali ... ali ... ta slika nije bila živa ... svet je postajao u meni samo kao slika, — veze između mene i sveta nestalo je, umrtvila se, skamenila se ... Ni religije nije bilo, sve je spalo na — psihološke činjenice ...

Bezdan pakla praznine! Bezdan, koji se mogao samo velikom ljubavlju preći. A ja sam prilazio ljudima i sa zebnjom opažao, da ih ne mogu da ljubim, ni da mrzim, ni da ljubim ... Tešio sam se, da je to možda samo trenutačni umor, nisam hteo da znam, da sam ruševina i sablast ...

Nije se društvo isprečilo preda me, nisam se sukobio sa realnošću. Da sam bar mogao biti zgažen od nje ... u poslednjoj bi borbi ipak imao plemenito uverenje, da sam pao časno. Ja sam se sukobio sa samim sobom. I tu nisam prsnuo, izdahnuo, nego sam zapadao u laž i samoobmanu, jer nisam imao smelosti da umrem Počeo sam se vraćati na stare staze, ali s umorom i jadom. Pokušao sam da živim, da ljubim ... Sklapao sam prijateljstva u kojima je bilo časova, kad sam pomislio, da ipak nisam izgubljen, da mogu još živo i jako da osećam, onoliko, kolikogod od sebe mogu, da mogu živiti silinom, koja će moći ispuniti širine moje duše. Posle tolikih sitnih, istančanih i probranih i u radu stečenih istina, ja sam sumanut govorio, kao kakav genijalni barbar iz dalekih stoleća, koji naslućuje u svojem neistrganom mozgu duboke osnove života, iznosio sam svoje geslo, najprimitivnije izrečeno, govorio sam i šaptao i noću i danju, kričao, vriskao, jecao, ćutao : život je ljubav, život je ljubav ...

Vi vidite, kako se ja žurim, kako besno letim, samo da vam čim pre iskažem sve ... ne sve, to je nemoguće, nego ono, što je najvažnije ... jer vi valjda opažate, da se i vama ispovedam ... moram, vama naročito moram, jer će inače za uvek ostati tajna među nama ... O, da znate, kako bi mi voljko bilo pri srcu, kad bi vas mogao nazvati prijateljem, ... zato, samo zato, hteo bi da vam se bezgranično poverim. Ja sam doduše preduzeo još pre, da ću se svladati i u tom, na žalost moja volja odavno već nije gvozdena ; lako ju savijam ... Čitavog svog života nosim dve napasti, koje je neki zlobni đavo zasadio u mene. Jedna je, da sam se do kraja želeo poznati i da sam imao za to ludu i komičnu strast ;

a druga je, što evo imam potrebu da se »iskazujem sav«, ... sve dok se može ... o, ima li tome granica?

Odonda, otkako sam se zaustavio, doživeo sam najčudniju i najbolniju promenu. Posle nekoliko uzaludnih pokušaja, da nastavim život, da započnem život s ljudima, uhvatio sam se na stvaranju najbednije iluzije. Uhvatio sam se, hoćete li verovati, kako oživljujem — svoju povest ... Isticao sam moje životno iskustvo pred drugima i počeo sam se uveravati, da sam već i dosada odista živeo, da ovo dosad nije bila nikakva »predsprema«; da su sve moje ljubavi bile prave, i da je već za mnom moj ostvareni život ... Uskrisivao sam prošlost u sećanju i kudio sam se, što se tužim da nisam pravo živeo. Ispravljao sam ono, što je minulo i mazao se lažju ...

Počelo je bežanje u obratnom pravcu; bežao sam u uživanje i opijao se dnevnim lažima, jer mi je bilo svejedno, kako živim, — samo da bih pobegao od samoće, u kojoj sam se optuživao. Nisam mogao da se uhvatim za nove ljubavi. Pozajmljivao sam dakle moju čežnju starima.

Tad sam uskrisio: uspomenu na Marijinu ljubav ...

Kiša je jednako tukla po krovovima. Reči su dolazile kroz taj šum i dim:

— Rekao sam vam već, da sam se one godine nalazio na bjegu. I taj nije bio ni malo drugačiji od ostalih. Trebao bi ja vama da pričam detinjstvo moje i mladost, — no oni su oboje prilično škuri ... no ... a meni se žuri. Ni u tom pogledu, ja nisam iz one većine, koja iz nesreće starih dana može da gleda na plave i zlatne priče iz detinjstva i sećajući se divotâ bezbrižno prošlih dana, pokrivaju njihovom maglom crnilo sadašnjosti ili ga zlate tracima onda još nasmešenog sunca detinjih radosti. Bilo je i u mojem detinjstvu zlata ... ali je ono bilo pomno sakriveno ...

Moj otac je bio kajišar. Lihvar najgore vrste, omotan maskom dobroćudnog seljačkog trgovca iz Podravine. Nemojte misliti, da je bio židov zato, što je bio lihvar. Imao je on sasvim dobroćudnu fizionomiju kršćanina i teško da bi iko naslućivao iza njegovog ozbiljnog ali brzo nasmešljivog koščatog lica, iza nezgrapnog seljačkog stasa i ponašanja — jednu dušu, koja je bila otrovna i podla, dušu, koja je imala zube grabežljivca za čoveka i otrov čegrtuše za ženu. Ako ima ljudi, koji žele počiniti zla u svetu, neka sebi priskrbe očinstvo onakve zveri, kakvu sam ja morao nazivati ocem. Bilo nas je dosta u porodici, a naš škrtac-zgrtač hteo je da s nama prođe što jeftinije i da bar nema svaki-

danjih briga s nama. Jer njegovo je vreme bilo odmereno. Bio je dobar s popovima, bio je pobožan i to duboko pobožan; no njegova je pobožnost bila svoje vrste. Za njega je bog postojao samo u toliko, što je kod njega ulagao sve svoje grehe. Svake je nedelje išao u crkvu, svakog se dana molio, iskupljavao je po crkvama i u misama sav teret svoje duše, s koje ne bi skinuo strahote ni sâm đavo, da se preda nebu. Bio je, velim dobar s popovima pa je i mene namenio u njihovu crnu četu, premda se moja mati žestoko opirala tome. O, moja mati! Nikada ja nisam trpeo, a i neću trpeti onoliko, koliko je ona pretrpela, ta divna nežna žena ... U docnijim vremenima, kad su mi se otvorile oči, ja sam se često s grozom pitao, kakav je besmislen Udes mogao spojiti za ceo jedan život, ah, za ceo život dva stvora onoliko različita, moju mater i oca ... U njihovom se slučaju poslužila sudbina staromodnim i zahrđalim oružjem, koje je zadavalo neizlečive rane. Bedna moja mati nije ni poznala svog budućeg muža, kad su već očevi obiju porodica uglavili njenu prodaju. Obična je povest moje matere i tako strašna, kad je gledam malko izbliže. Nežno i tiho stvorenje, koje je znalo sanjati o dobrom, bila je moja mati. Kad sam je ja upoznao, bilo je to u vreme, kad sam se počeo obazirati oko sebe, negde u petnaestoj ili šesnaestoj godini, tad je ona već bila pretučena, prebijena, iscrpljena žena, koja nije više marila za život i podnosila ga sasvim ravnodušno, u malaksaloj otupelosti. Samo smo mi, deca njena, živeli; sav ostali svet za nju je bio težak pritisak, bezmerni sanjivi pritisak, koji se ne razumeva, a od sveta se više ništa ne traži, samo se beznadno trpi, ... trpi ... trpi ... Dvaput svega za celog braka digla se ona protiv oca; kad ju je prvi put udario, ona je pokušala da puca na njega i posle je pobegla kući, da se odanle uzmora opet vratiti svom silniku na rađanje. Drugi put, to je bilo, kad sam ja trebao da na zapoved njegovu podjem u semenište. Bio sam jedini, koji sam još ostao kod kuće; dve sestre udao je otac sa šesnaest godina, obe su pod zemljom; mlađi brat, koji je bio isti otac, pomagao je ovome u trgovini, postao i je i sâm zver i nije trpeo mater. Jedini sam još ja ostao i sve se više priljubljivao uz nju, osećajući svakim danom sve teže i prkosnije očevu tiraniju nad svima nama, buneći se stalno protiv njega ..., želeći mu više puta smrt već onda. Mati se usprotivila žestoko, uporno i s proklinjanjem, no sve to skupa nije pomoglo ništa. Morao sam među crne.

Kad sam se prve godine vratio iz seminara sa debelim sveskom dnevnika, saznao sam slučajno šta mi je otac. Stupio sam

upravo na prag sa mojim putnim kovčegom, kad se otvoriše vrata očeve sobe i iz nje izleti jedna žena, zatetura i sruši se na stolac. Ali se odmah zatim diže i poče udarati po vratima, koja se behu zatvorila.

— Krvopijo ... — urlala je žena ... lopove, ubico ... ubico ... proklinjem te. Kajišare huljo, sina mi ubi ...

Odista, ubio joj je sina. Uzajmljivao mu, derao s njega kožu, naterao ga u krčmu, oterao ga u tamnicu, a ovaj pošao odavle dragovoljno u smrt ... Ah, da je bar on bio jedini! Žena mi je otvorila oči, počeo sam da raspitujem po selu, po okolici i dočuo sam strahote ... za druge možda samo zakonom nedopuštena dela, ali za mene strahote ... Ja sam bio kao moja mati, nežan, imao sam savest i čežnju za boljim ... Započeo sam borbu s ocem, uskratio mu posluh, da idem i dalje među crne i sasuo sam mu u lice najteže optužbe. On je najpre besnio, a posle je ustuknuo i mogao sam pohađati redovnu gimnaziju. Ali svaki put kad sam došao na praznike kući, započimao je iznovice zapodenuti boj između nas dvojice. I kad sam opazio, da teško podnosi samo jedno, moj prezir, upotrebio sam protiv njega to oružje, kolikogod sam mogao. I u kući i javno ja sam mu iskazivao svoj beskrajni prezir, razumljiv za sve, pod kojim se skrivala mržnja. On se znao, zbuniti na čas; no bio je i suviše okoreo u zlu, pa ga nisam mogao zaustaviti, da se zlu ne klanja i dalje. Našao sam, da našu porodicu mrze; osetio sam kako ta mržnja leži nad nama, osetio sam, kako smo izbačeni iz društva. To osećanje iskopalo je jaz između mene i ljudi ...

Počeo sam se povlačiti u sebe i tražiti. I bežati od sveta. Da sam mogao ostaviti mater samu, bio bi pobegao i od kuće. No to nisam mogao nikako. Ipak, kad sam došao na sveučilište, nisam mogao odolevati zahtevu, da zaboravim sve, što me vezivalo sa roditeljskom kućom. Od tada ja sam zahtevao samo svoje pravo, pravo moje lične ugodnosti. Ova je bila tim veća, što sam se više rešavao svih spona, koje su me bacale u ropstvo. Pojavila se moja velika težnja za pobedom moga Ja. Zatvorio sam se među svoje ciljeve i odlučio sam, da slušam samo sebe. Došle su godine udubljivanja i nije mi bilo isprva stalo, gde sam. No čim sam se više penjao u nutarnjem gledanju, tim plamenitija i neodoljivija rasla je u meni želja za svetom. Ova me najzad nagnala na dugo lutanje ...

One godine kad sam bio s Marijom, bio sam na bjegu za svetlom. Prepao sam se sivoće moga življenja i crnog porodičnog

doma, u kojem se od jutra do mraka teglilo i počinjala zločinstva. Vratiti se opet tamo na tužna dva meseca ? Nekud je valjalo pobeći. Odlučio sam se za Jadran. Otac je hteo da ostanem preko velikih školskih praznika kod njega u dućanu, da mu vodim račune, no mati mi je dala novaca i ja sam pobegao. Tako se dobro sećam tog prvog oslobodilačkog puta ; moja je sreća bila neizmerna, kad sam se uspeo na željeznicu, koja me je imala povesti do mora. Bilo mi je 22 godine. Strasno i sa požudom upijao sam svu naglu promenu oko sebe, hteo sam da živim svaki trenut do kraja. Bilo mi je žao, što dosad nisam više živeo i probudio sam se na prvu svoju veliku potrebu : spremati se za jaki život. U ono vreme ja sam već stalno polazio svojim putevima. Moji dnevnici, započeti u seminaru, behu se naslagali na omašne hrpe, — stalno sam se beležio i uporno sam svrdlao po sebi. U ono vreme beše me sasvim zarobila strast samoistraživanja, ona je bila jedina, koju nisam istraživao. Za sve sam pitao, na sve sam bio radoznao, samo nisam hteo da znam, zašto sam takav, radoznao. Živeo sam od same radosti otkrivanja novih vidika. Moji najblaženiji trenuci nastali su onda, kad sam zametio, da se u meni rodila neka nova, važna spoznaja. To je bilo dovoljno, da zaboravim na svu crnu unutrašnjost stešnjene naše kuće i da zapanem u snatrenje u veličini moga duha, koji će jednom zalepršati tako, da će svi videti njegov let. Brzo sam stekao samosvest ali i zatvorenost spram drugih i neizvesno slavohleplje. Onda još nisam imao izdelan pogled na svet. Moja se filosofija izrađivala sama od sebe, ali pošto ja nisam skoro ni s kim dolazio u intimne i jake odnose, nisam opažao u kojem se pravcu razvijam ; dosta mi je bilo da idem napred. U to sam se već bio naučio pažljivo posmatrati ljude, pomoću nekoliko osnovnih psiholoških činjenica podmetao sam ljudima stupice, da ih tako mogu lakše videti. Pravio sam pokuse ... I to radi ničeg drugog, nego da ih uporedim sa sobom i da dokučim, šta ima u meni od tog svega, zamećenog na drugima. Posle svršenih pokusa, koji su bivali sve više i više umnogostručivani, zamršeniji i istančaniji, ja sam svoje ljude zaboravljao, nisu me se ticali. Nisam imao prijateljâ. Ne, lažem, imao sam ih, čak i vrlo dobrih ; u osnovi svojoj ja nisam bio zao. No posle izvesnog vremena ja sam kod svakog od njih opažao neko otuđivanje od njih, premda im nisam ništa skrivio ... Nisam se od njih rastajao u borbi i naprečac, mogao sam samo videti kako postaju sve ledeniji i napokon, da nas više ništa ne veže osim uvelih veza mlade prošlosti, koja se brzo zaboravlja. To je bilo zato

što ja njima nisam ništa davao ... nisam imao srca za njih ... Ostavljao sam sve dobro iz svog srca za posle, za onaj pravi život, za onda, kad se bude odista otpočelo ... A dotle — sve je bilo za mene učenje, školske klupe života, dugo i temeljito pripravljanje ... Bio sam loš drug, ako i nisam bio loš ...

Jedno putovanje! Tu ima bogatstva za svakog. A ja sam se upravo besno bacio na kopanje blaga. Za prve dve godine đakovanja na sveučilištu bio sam sasvim sobni čovjek. Knjige, ja i samoća, koja je dobro činila. Malo spoljašnjih dojmova, neposrednih, iz bučnih sredina. Za to me je uhvatila čežnja za ljudima, kad sam druge godine došao kući. Naravno, ne zbog općenite ljubavi prema čoveku. I još je bila tu jedna jaka želja u tom zahtevu za doživljajem: i ženu sam trebao. Ono malo đačkih pustolovina, što sam ih dotle imao, nisu mi donele ništa, nisu značile ništa za moj život. Trebalo mi je već prepredenijih, složenijih užitaka. To me je vuklo na more, nadao sam se pustolovini. A geslo je bilo : doživeti čim više, ma pod koju cenu.

Znam da sam na putu bio osobito nasrtljv. Sklopio sam poznanstvo sa svakim putnikom i ispipavao ga. Na svakoj sam stanici izlazio i kao tuberkolozni upisao svu novost, koja je imala čara za mene. A kad sam negde tamo kod Plase ugledao s visine more, kako se raskošno pružilo, načičkano po obalama malim belim gradovima, kad sam video, kako je to sve ogromno, ja sam se osetio kao kakav div, kome je moguće čitav taj vidik zatvoriti u svoje grudi, pokopati ga tamo i samo u tajnim noćima otvarati riznice i uživati u njima. U taj mah pomislio sam na oca i na našu kuću, koja je sad u mojem sećanju izgledala kao neznatna i jedina crna točka. Svečano sam se odrekao te crne tačke i zakleo se, da me neće više ništa sustaviti, da brišem prošlost, koja me veže s tom crnom tačkom, da je sasvim istrljam iz sećanja. Tog jutra umro je za mene moj otac. Šteta što sam ga pokopao u jedno takvo divno jutro. On je bio zaslužio duboku grobnicu i gadnu. He, imao je sreće, premda je bio krvopija. Odonda on više za mene ne postoji. Naskoro po mom povratku s putovanja umrla je moja draga mati ... nju sam gorko oplakao. Umrla je u siv mračan jesenji dan i kiša je večito padala one nedelje ... Evo kao sad — tukla me je po mom udarenom mozgu ... Nego, kolike li razlike između dva groba ... Jedan u carsko jutro nad morem, a drugi u zmijski melankolično jesenje popodne.

*

Jadran je bio za mene simbol oslobođenja. Ujutro, kad bi još, ranom zorom, na pučini ležale nežne bajke, sakrivene u tankim, rumenim svetlom jedva protkanim maglicama, beskrajno sanjarskim, moja je čežnja u tim divnim vremenima našla doticaj sa najdubljom, mističkom srčikom moje duše. Predavao sam se tim nasladama i njihovim skaskama, navlačio sam ih u grudi sa celom nagom mog panteističkog religioznog osećanja. Te blagotvorne plave maglice zaustavile su u mojoj nutrini večito budni mehanizam samoistraživanja i učinile, da na kratko bar doživljujem neposredne krasotne časove ushita od prebivanja najunutarnijim pokretima duše. Već i onda ako ne tako bolno kao posle, postajala mi je teška neprekidna, neumoljiva paska mog budnog razuma — rasuđivača. Morao sam se već onda više puta skloniti pred njim, posle sam i bežao (ali mi nije koristilo) ... Posle probdevenih noći u kojima sam dugo slušao šumor mora i njegovog života u neizrecivoj opojnosti ćutila, posle probdevenih noći, stvari su dobivale sasvim snen izgled u mojim očima, umornim od prekodanjeg bogatstva boja ... Snovi tih noći, prosnivani s otvorenim veđama odveli su me daleko od moje jurnjave po sunčanom danu. Ljuljuškao sam se na njima i silazio pomoću njihovom u sebi do barbara sa velikim čuđenjem zbog čudnosti sveta i do klijanja onih klica u njemu iz kojih smo mi zadnji ljudi stvorili naše misli plemenitih i blagotvornih čovječjih ideala ... A posle noći došle su u praskozorje maglice i čežnja se moja ušuljala u njihov sumrak i vilinsko titranje. Tad sam doživljavao najbogatije priče o slobodnoj zemlji i slobodnom čoveku; o slobodnoj zemlji na kojoj su ostvareni svi praktični uveti za čovečji opstanak i sve opremljeno za dolazak novog, slobodnog, duševnog višeg čoveka. U te trenutke, u kojima sam znao gubiti do besvesti svaki osećaj vezanosti sa ovom tvrdom korom i vekovnim sponama, u te trenutke, kad su zamrli svi atavistički krikovi besnih predaka, svi utezi nesretne sredine, koja me izbacila na svet, u te trenutke, kad sam gubio svako poimanje o mestu i vremenu i kad sam ležeći na kojoj uzvisini Krških obronaka bivao jedno sa praizvorom ogromnih sila, koje su me na svojoj površini držale kao prašinu ... U te časove posvemašnjeg prekida sa svakidašnjicom, ja sam bio jedan osjećaj svetog bratstva i ljubavi prema onom čovjeku, koga sam video u sanjama i koji je imao doći ....

A kad bi prsnuo prvi trak sunca i ispred očiju nestalo svetlosti one, trzao sam se unezveren i dolazio sebi blagosivljujuć dobro-

tvornu prirodu, što me je primila u svoje okrilje i omogućila mi puni san o nezavezanom čoveku. Nikakva svetlost spoznaje nije mi mogla nadoknaditi veličanstven osećaj svog lakokrilog lutanja u budućnosti. Neiskazanu, strahovitu snagu davalo mi je ovo predavanje nagonu — svih — svrha. Vraćao sam se dolje u dan, u svakidašnjicu poput titana, koji slazi na posao među ljude. (Posle sam video da me je i u te krajeve dovela tako brzo žudnja za traganjem sebe... no od nje sam ja živeo i crpeo samosvest višeg života) Kad sam slazio s obronka moje zvezdarnice duše, smejao se u pobedonosnom smešku i Jadran i krš i sve, što sam sastao. Kroz blještilo sunca, čiji su traci nagnali da progovore najvatrenijim rečima sve bezimene lepote morskog plavetila, rumenih, hridinastih otoka, široka leđa planine, koja se ljeskala kao zmijska kostret, bujno zelenilo, koje je duboko disalo i ljudske nastanbine koje su se budile i činile se kao nađene školjke, vlažne, sočne i blistave u svojem kreču — — i konačno ljudi, koje sam pozdravljao bliži im no ikada, — kroz to bleštilo sunca, koje me je spajalo sa svime, što je bilo živo na zemlji ja sam silazio, vraćajuć se kući slep od sjaja spoljašnje vatre i sagorevajući od usijane unutrašnjosti moje, u kojoj su tinjale žeravice proročkih velikih saznanja. Išao sam slep i video sam samo ono, što sam u želji a slobodom hteo da vidim... Susretao sam ljude i video sam samo one sretnike u njima, čijom će zaslugom moj budući Čovek moći imati slast svog širokog slobodnog življenja. I ništa ja u taj par nisam hteo da znam o običnoj čovječjoj sreći, koju je ipak uporno zahtevao moj Ja, koji nije mogao da zaboravi, da je kratak njegov čovečji vek...

— — — Napolju su bujale i šumile i grgoljile vode. Nervozne, grižene reči prhale su kroz dim i šum. — — —

Naskoro sam upoznao Mariju. Jedna sasvim mala, obična pripovest. Nisam još onda imao nikakovu odredjenu sliku ideala žene, koju bi volio najjače, jer nisam ni pomišljao na trajnu sreću sa ženom. Bio sam nemiran i smatrao sam, da bi me brak nesnosno vezao, sapeo mi krila. Uostalom nisam onda o tom ozbiljno ni mislio, samo sam se mnogo rugao braku. U moje sanje dakle nije dolazila žena s kojom sam trebao da provodim život, koja je imala, što kažu »da upotpuni ličnost i zadovolji sklonosti za stapanjem u jedno«. Ali zato je u moje snove dolazila žena, koja je večno gorela od strasti, ali ne i od želje za materinstvom, žena, koja je tražila mnogo i davala sve, na koja nije tražila žrtve dugog zajedničkog

života. Žena je bila za mene lebdeća sreća, prevrtljiva i kapriciozna, raskošna za trenutak i plodna za sećanje. Dva stvorenja prolaze jedno kraj drugog, pa pošto su zaiskali medjusobno da si ispune živote na čas, odlaze dalje u traženju, — ako hoće.

Pa ipak je moja ljubav s Marijom bila božanstven san! I obična, sasvim obična zgoda. Mnoge godine kasnije prosnivao sam toliko puta taj san, pokrivajući njegovim zlatnim sećanjima sivoću samostanske čame. — — —

U pomami za ženom sklopio sam već dva tri dana po dolasku na Jadran dva intimna prijateljstva. No napustio sam naprečac obadva, kad sam jednog podneva ugledao Mariju.

Jednog veličajnog, carskog podneva! Kupao sam se na kraljevičkom kupalištu, u skitanju kroz Kvarner dospeo sam toga sretnog dana baš u Kraljevicu. Od ranog jutra vozio sam se na čamcu upijajuć u se sve dragosti malih draga, zaleva, obližnjih otoka i pučine, koja je bila svetački mirna. S čamcem je otišao dalje moj drug, a ja sam ostao da se kupam. Pustio sam da me omami celog jara sunca, ležeći na obali; i udisao sam vreli dah sa užarenog peska. Bele i crvene iskre vrcale su pred mojim zatvorenim očima; priča strašne, opojne, razbludne letnje strasti zaokupljala je moja ćutila. Raspojasanost šumskog pana pevala je u meni pobožan psalam suncu, a u mašti su nicale slike iz odiseje i antične priče Anatole Franceove. Atička vedrina i šumski mirisi užagrili mi srce. U beloj lavi pomućene svesti spajao sam se sa suncem... Sa suncem, — razaračem mojih noćnih plavih snova, koje sam u taj čas sigurno mrzeo, jer su mi beli i crveni prožimali dušu svevaplotnom ljubavi. Kliktao sam i valjao se po pesku, kao zmija, pa onda opet klonuo da gledam iskre... U jedan tren pobojah se sunčanice; stresao sam se i dizao glavu na nalakćene ruke — i spazio sam Mariju, kako izlazi iz čamca...

Jedna bela sanja...

I već u taj prvi čas viđenja ja sam poželeo Mariju. Možda bi, da je koja druga mesto nje stupila na obalu, istom žudnjom poželeo drugu... jer mi se činilo, da je moja želja izašla iz same lave, koja je tekla po mojoj svesti i palila mi krv do usijanja. Sunce mi beše poslalo jednu ženu, a ta je bila Marija. Posle, za kratkotrajnog našeg odnosa ispitivao sam savesno vrstu ljubavi, kojom sam obmanjivao i sebe i nju. I uvek kad sam kod tog ispitivanja krivio sunce, krv i stari Jadran... Vrcnula je bela iskra — da nije bilo nje, možda bi mi Marija bila sasvim ravnodušna... Možda!

Video sam je, kako prolazi nekoliko koraka od mene ... Kakav sam grozničav pogled imao, — pa ipak ona je prešla preko njega bez smeška, bez titraja usana, nije me ni opazila, nego se ležernim hodom odljuljala u kupalište, pod ruku sa svojim starim stricem. S tom crnoputnom ozbiljnom devojkom hoću da izživem jedan dobar dan, — povikao sam satanski, kad je nestala iza vratiju jedne svlačione. Je li to bilo za to, što je ona bila žena, devojka, ali već žena, — to sam odmah video po pogledu sočne zrelosti i po onoj kobnoj crti njenih bokova, koja je odavala razvijenu ženu ... je li za to, što je nevoljko pogledala starog gospodina, koji je išao s njome i koji ju je sveđer nešta opominjao — i što sam mislio, da bi ptica rado iz krletke ?

S ovom se ženom dade svakako nešta doživeti, — zaključio sam svoja opažanja.

Tri dana izgledao sam na sve strane, ne ću li spaziti njenu ljupku pojavu, ne ću li spaziti gde blesak sivkasto plavih, velikih očiju ispod tamnih trepavica i tamnosmeđe kose, koja je bila tako gusta, kao da je iz bronce levana. Tri dana video sam stalno, kadgod sam zaklopio oči Mariju u belini, pod širokim šeširom sa dve plave lepršave vrpce. Video sam onaj ljuljački laganozibajući hod neopisive skladnosti. Tri dana raspitivao sam za nju ... tri dana bio sam zaljubljen u belu iskru ... Četvrti dan u veče, kad je nisam našao, rekao sam nek ide do đavola ta devojka i pošto nisam mogao da je grlim, zamrzeo sam je sasvim običnom mržnjom sebičnih srca. Tri dana sam se naslađivao njenom slikom, no onda sam rekao, da je to besplodno i jednolično. Valjalo je nastaviti odnošaj sa plavom tuberkuloznom iz Novog. To je bilo uzbudljivo, jer je ona grlila poslednje dane života sa utopljeničkom snagom.

No sutradan, kad sam se kupao, pre no što ću otići za Novi, video sam opet Mariju kako dolazi na čamcu. Ovaj put mogao sam joj videti i smešak, — stari je ribar morao nešto šaljivo da priča, jer se i ujak smejao i tapšao starca dobrohotno po ramenu, — no na Marijinom licu smeh se odmah smirio, usne se tvrdokorno skupile, oči udubile. Kad je odlazila sa ujakom preko peska, video sam opet svoju belu viziju i u meni je zatitrao bes.

— Tu li smo gospođice, — zgrčio sam šake i ponovio glasno, zavereničk svoju nameru od pre: da valja uspeti pod svaki način. Hteo sam da učim na živim ljudima i radi toga sam se više puta ukočio u grč pred vlastitom optužbom: Zločinac ... zločinac ...

Ali moj suvereni razum znao se od optužbe braniti i navodio je silne razloge »za« i »protiv«. A među tima jedan od najciničnijih bio je taj, da ima toliko ljudi, koji počinjaju čitav svoj život zločine, koje čak i ne dospe da kazni tričavi kazneni zakonik, nego u najboljem slučaju veliki majstor Sudbina... I uvek sam na kraju krajeva dopustio barem sumnju u onom pitanju: da li je odista zločin ovako iskorišćavati ljude, kao što sam to ja činio, sledeći samo jedan zakon, svoj, kojemu se protivi društveni poredak, ali ne i priroda. Sva ovakova natezanja rešio je moj Ja u svoju korist.

Tog prepodne doplivao sam do nje, do Marije, na sasvim izbočeni žal, daleko ispred zaštitne mreže. Marija je bila sama i ležala je na pesku u crnom ruhu za plivanje. Lica joj nisam video, prekrila ga je šeširom. Ovako se ona spašava od ujaka, na samotan žal, — pomislio sam, sedajući nedaleko od nje. Kako ustane morala me ugledati, a za tim sam i išao, da me opazi. Gledao sam je izbliza, a damari su bolesno udarali po slepočicama. Kako bi bilo, šaptao sam u bunilu strasti, da priđem k njoj iznenada, da se nadvijem nad nju i utisnem joj poljubac na usne još pre, nego što se uzmogne snaći... Videli bi svi, desio bi se škandal, znam, no što se to mene ticalo? Najzad, trebalo bi malko uzbuniti svet, kupatilo je bilo mrtvo. Onda sam, sećam se, počeo posmatrati svoje udove. Činilo bi mi se svetogrđem, da sam bio slab i zrgbljen, pa da celunem ovu devojku, koja je tu ležala, kao da se nudi bogu... Nego ja sam bio dobro građen, sasvim dobro građen... Sunce je pržilo, Jadran se smejao... Glupost je obazirati se na ikog — i već htjedoh da izvršim svoj naum, kad se Marija trže, usplahiri i videvši me, pocrveni jedva zametljvo. Kretnja je njena bila tako nagla, da sam mislio, hoće pobjeći. No ona ostade, omeri me malko i leže opet natrag. Ali po drhtaju kolena vide sam, da je to bila svladana mirnoća, hoću da kažem, svladan bes. Mora da je osetila na vratu moj uporan pogled, jer čas kasnije ona se brzo diže, zatrča se i baci u more... Njene oble ruke prosekoše penu...

Drugi dan sam opet doplivao za njom do samotnog grebena. Prišao sam joj bliže, nasmejao joj se drsko u lice i upitao je, je li se jako umorila od dugog plivanja. Ali me Marija ni ne pogleda, učini se kao da i nisam nju šta pitao, ne okrenu se, da izbegne mojem pogledu — u tom izbegavanju okretom ima kod žena mnogo koketerije — nego se zagleda nekud preko mene sedeći podbočena o dve ruke i dišući duboko od umora. Njen pogled

uzmutio je u meni sve dobre i zle želje, ali me je i nekud odalečio od nje, taj pogled, koji se nije nigdje zaustavljao, nego je sa nekom predanom strašću gledanja lutao po pučini. A odalečivao me je od Marije, jer sam i sam s njime odlutao ... No Jadran je i sad pevao svoju staru nasmejanu pesmu širokih oblika, golemih snaga, mirisa, boje i južnog sunca, stvarao opet belu nesvest u mozgu, koja je svetlila u meni sve one dane mog prvog besa iz crnog doma ... Dugo sam gledao Mariju. A zatim joj priđoh ponovno i zapitah je sasvim sasušenog glasa od groznice podneva, ne će li joj biti krivo, ako joj ponudim svoje poznanstvo. Ona me omeri hladno jednim brzim pogledom i reče poslovno i tako otsečeno, da nisam mogao odgovoriti: da nije naučna sklapati poznanstva kod kupanja, a ni inače ne mari ih podržavti s onima, koji tako započinju. I odmah pođe prema vodi.

Da je to bio koji drugi trenutak, ja bi joj se možda nasmejao u lice i odbrusio joj da su žene onda najbednije, kad se pokazuju osigurane od muške navale ili već tako nešta divljački grubo. No u meni je pevalo podne, njen je pogled bio dubok i tako slatko zapovednički, da nisam mogao biti okrutan ... Čim je zašla za grmlje otvorila se mržnja i opet sam se pretio. Započela je od toga dana stalna lukava borba između mene i lepe oholice — tako je bejah nazvao u svojoj ojađenosti. U istinu, ona je bila sve drugo, samo ohola nije bila.

Sledio sam je svakog dana. Na kupanju mogla je opaziti, kako je odasvud prate i bodu moji pogledi. Ipak joj se nisam približavao, da ne izgledam kao pas. Susretala me je svagde. Nisam imao drugog posla, pa sam pažljivo istraživao njene navike i puteve sve iz daljine. Tako me je čas videla gde ležim na njenom grebenu, čas opet kako iskrsavam pred nju nasred šumice, kroz koju je prolazila nakon kupanja ili kod ručka u gostioni, ili kako nepomičan stojim kod njihovog dolaska na čamcu i gledam je sveđer istim udešenim nujno-ozbiljnim pogledom. Nisam joj prilazio više i nikad joj se nisam smešio. Jedno dvared, spazivši me iznenadno, trgnula se i porumenela. Uvidevši, da bi mogao postati smešan sa tim nemim napadajima, odlučio sam se na dalnje korake. Sve je to uostalom neznatna i obična priča ...

Marija je sa ujakom stanovala na bregu u jednoj od novosagrađenih kuća. Saznao sam, da im je stan iznajmljen na ceo mesec dan. Uspelo mi je, da odmah do te kuće iznajmim stan. I jednog dana, kad je Marija pred večer ušla, da čita u bašti i

nagnula se iz viseće ljuljačke, videla je opet moja dva sumorno udešena pogleda, gde joj mile po suzama. Ovaj put nije mogla svladati uzbuđenja, bio sam joj neprijatan i ona me ošinula pogledom prezira. Ja sam na to samo još jače udubio oči pod obrve i iščezao sa prozora. Sad sam mogao da se došuljam do njenog prozora, mogao sam čak i ući kroza nj noću, premda je to bilo nepriličnno. Ipak sam već prve noći odlučio do pod prozor. Ne toliko zbog Marije, koliko zbog uzbuđenja, jer je valjalo preskočiti plot i provući se ispod gazdaričinog prozora pa sve je to mogao tko opaziti. Kad sam bio pod prozorom i čuo njeno pravilno disanje, hteo sam da skočim unutra ... Ona bi kriknula, video sam već njene strahom ocaklene oči, — hm, stvar bi prošla glupo, a bi li ja te oči sutra video na žalu ? Okrenuo sam se. Došavši u moju sobicu nazvao sam se kukavicom i predbacio si, da se bojim Marijinog pogleda i Marijine lepote. To me je predbacivanje razjarilo.

U te noći izgarao sam od užasne čežnje. Za njom — za Marijom ? Ne. Za još nečim osim nje, mnogo jačim od žudnje za belom iskrom. Bile su noći slabo obelene mesečinom, crte i obrisi stvari izgubili su se. I baš za jedva primetljivim potezima gora i iskričavim svetlom Opatije, koja se celu noć sjala, porodile su se moje čežnje ... Ponovili su se zahtevi za punim i burnim životom, praskavim i razornim životom sa nebrojenim doživljajima, sa mnogim ljudima, ženama, ljubavima, kartama, vatrometom prštavog noćnog svetla i hujanjem sudbonosnih senki kroz pomrčinu. Pun život ! — — Posle sam ga predobro iskusio, upoznao. A čežnja je sveđer jurila dalje, na more, na obzorja, koja se nisu videla ... Što sam tamo tražio ? Svoje sam strasti čekao, da mi se u kaosu jave ... svoje strasti sam čekao, da im se mogu nasmejati, kad pogledam na zvezde, moje drage simbole slobode. Uistinu, mislio sam, valja se i te devojke otarasiti, ima mnogo lične laži u ovoj podlosti, što sam s njom naumio. No zar to nije bilo korisno ? Mogao sam se možda u toj ljubavi i malko dublje prepoznati, a tko zna, da li imam pravo da propustim samo i jedan tračak svetla, koje ima da padne na mistično velo moje duše. Treba se ipak požuriti — odlučio sam.

Brzo sam se upoznao s ujakom. Umirovljeni topdžijski major, sa sedlačkim nogama, ravnim ramenima, oštrim izrezanim licem i još oštrijim brkovima te navikama, koje su bile tačno na sat raspoređene, — bogat čovek, koji bi svojoj jedinoj nećaci omogućio lagodan i udoban život, da nije bio do zla boga čangrizav i hirovit.

Jedino je dobro bilo u tom, da je major sam uviđao svoju nesnosnu ćud i preporučivao svojoj nećaci neka izmiče njegovim zanovetanjima, koliko god može. Kartao se cele noći dole kod obale, jer nije mogao da spava. Od pet sati uveče bila je Marija slobodna. Glasno sam zakliktao od veselja, kad mi je to njihova gazdarica rekla i proizveo time jak utisak, da se starica počela krstiti. Kod kartanja sam se upoznao sa majorom. Brzo sam otkrio njegove slabosti i pogodovao sam mu toliko da je starac bio sasvim ushićen od svog uspeha. Kad smo se vraćali kući, on mi je u oduševljenju više puta kazao, da ja mogu biti čvrst momak, kolikogod hoću, ali da kartati ne znam. Začuvši, da sam mu sused on me ljubazno pozove, da ih posetim. One večeri morao sam da odem od kuće, jer nisam mogao da izdržim u sobi od uzbuđenja i veselja, što stvar tako glatko teče. Jureći natrag, dolje u luku šaputao sam kroz posmeh : čekaj mala oholice, čekaj .....

Ona me sutradan primi tako hladno, da je i ujak primetio. Ja sam se činio kao da to i ne opažam, bio sam vrlo veseo i šalio sam se mnogo. To je bilo udešeno, da prikrijem svoje uzrujanje, koje sam budno ispitivao razgovarajući s ujakom o najbanalnijim stvarima, a u isti mah sam posmatrao Marijino lice, preko kojeg su prelazili laki trzaji. Ovi se pretvorše u grč negodovanja, kad me na odlasku major zamoli, da im dolazim češće i da pozabavim Mariju, koja se kraj njega, starca, jako dosađuje ...

Hoho, ja sam se nasmejao vrlo glasno i pobednički, čuvši taj ljubezni poziv. Došao sam dabome. Najpre sam dolazio samo onda, kad je major kod kuće, a posle pretežito onda, kad njega nije bilo. Brzo sam upoznao Mariju i sastavio sve račune. Ona je bila devojka-žena sa dvadesetgodišnjim telom, koje je moglo u svake žene pobuditi zavist. Tačno sam merio linije i razmere tog tela na kupanju — sve je bilo savršeno. I grudi, i bokovi i stegna i listovi i ruke i zatiljak ... He, bilo je dana kad sam gledao samo grudi. Milimetar po milimetar otkrivao sam u mislima mokro platno sa njih i otkrivao njihovu belinu, njihov uspon i vrhove ...

Ovi su mi presecali vazduh ispred očiju i nagonili belu lavu u telo ... U toj omami dolazile bi misli. Pošto su uzbunile mnoge delove Nesvesnog u meni, one sam dane oživeo. Zapisivao sam mnogo u beležnici, — naravno ništa o Mariji, jer se i nije radilo o njoj, nego o meni. A ona je imala divnu dušu. Kad sam posle naišao na žene, u kojih sam tražio milost dobre ljubavi, ja sam tek onda u svom bolu zbog njihovog nerazumevanja saznao svoj gu-

bitak odanosti Marijine, te najsvetlije duše i prijateljice moje mladosti. No što me se onda ticala duša? Zar sam ja tražio sreću? Ne, ja sam tražio doživljaj, — a dušu sam samo pribeležio.

Video sam odmah, da je Marijina ozbiljnost od strasti njene puti, — to je za mene bilo najvažnije otkriće. Njena postojana melankolija dolazila je od neizmernih i neodredjenih ljubavnih želja. Ona je od njih postajala snena, a nikako ne divlja. Sve su se one, te ljubavne želje, pretvarale u lutajuće oblake, a dubina njenih pogleda nije bila užarena od žudnje, no prekrivena lakim maglicama utapanja u širine želja slasti, širine, koje su rastvarale nagon i od besnih zahteva krvi prepravljale postojano bunilo ćutila i bezgranično maštanje. Za celo vreme našeg odnošaja činilo mi se, da Marija sniva, da su ti dani za nju i pored sve njihove jasnoće ispunjeni nekom dimljivom omamom, unatoč tome, što sam je ja čvrsto zdrmao i istrljao te magličave slike mašte, podžegavši i ustalašavši krv u tom divnom telu ... i ne obazirući se mnogo na dušu. O ta duša! Ona mi je i nedajući se, davala toliko, koliko u drugima nisam mogao da nadjem ni onda, kad su mi se dale sve ... Marija je bila neopisivo nežna i tom nežnosti obujmivala ceo svet, dokle god je sizao njen pogled. Ta nežnost je ušla u sve njene pokrete. Na prvi pogled činilo se, da su njene ruke lene, da prihvate čvrsto neku stvar, medjutim to je dolazilo otud, što je ona milovala sve stvari ... Našao sam u njoj bezmerna vrela za jednu otmenu vezu, — no meni se žurilo i onda, kao i sad. Marija nije imala stalnog mišljenja o svetu i ljudima, pa ipak, njeno je praštanje svima bilo ograničeno poimanjem o dostojanstvu čoveka, koje je u njoj bilo jako uza svu njenu krhkost duševnu ; pa onda osećaj neke razdražene budne pravičnosti, koji je mogao da napali žeravicu u njenim očima i ruže gnjeva na licu. Duboko je prezirala kukavice, ulizice i tirane, ali ih je u svojoj naivnoj ženskoj nerasudljivosti teško raspoznavala. Bila je mnogo sama i dosta je trezno sudila o mnogočem. Čitala je Novalisa i Maeterlincka, ali je imala mnogo ljubavi i za D'Annunzia i Matildu Serao. Nije bila ni malo romantična, nije sanjala o neispunivoj sreći, no bila je podosta fataliskinja i — pljašljiva, što je dolazilo od nežnosti i istančanosti osećanja. Za praktičan svakodnevni život naprezala je volju, da bar donekle izgleda onakva, kakva je htela da bude. No njenu je volju mlitavila sanjivost puti i davala svim njenim odlukama neku ljupku popustljivost. Pa opet je i pored te dražesne malaksalosti znala da bude živa i otsečna, — tada je izgledalo, da se

malo razbudila, obično je to bivalo u dane, kad nije bilo sunca ... U njenom srcu nije bilo zlobe, čak ni one toliko hvaljene zlobe ženske duhovitosti. Da nije bilo njene plahosti, osećaja dostojanstva i ponositosti te nekog južnjačkg realizma u prosudjivanju, ona bi bila i suviše mekana žena. Ovako je ona bila svakako najduševnije biće udahnjeno u majstorski isklesane oblike tela — koje sam ja ljubio.

»Ova će ljubav biti slast, — tako sam namislio. I ona ništa drugo i nije bila.

Mogao bi se zakleti, da nas je spojila samo bezumna želja za slašću, koju je u nama podjarivao — Jadran. Da nije bilo njegove pesme, možda ne bi moja pomahnitalost bila onolika, ni opojnost potpuna, ni moja želja za ispitivanjem tako svirepa. Ah, kako ja lažem! Zar je ta pesma bila kriva? Ima li tu uopće kakove krivice?

Oni su dani bili ipak najbožanstveniji iz moje mladosti, — šta mari što sam tu mladost ubijao lažju jednog neiskrenog odnošaja. A možda i nije bio tako neiskren, možda je to bilo ono pravo. Bilo je časaka, kad sam držao da volim Mariju zato, što gorim od želje za njenim milovanjem. Brzo sam iskušao to uverenje. Pomislio sam na brak s njome i — prasnuo sam u smeh, he, video sam, kako se dogovaramo jednog jutra glede stana i drugih kućnih trica ... O, ne, ja ću poći dalje, Marijo,a tu gde smo, ugrabićemo mi naše trenutke! Četrnaest dana imao sam vremena, toliko sam odlučio žrtvovati, da uspem u tom kako bi je sasvim razoružao ili — zdrmao, kako sam ja svoj ljubavni napadaj nazivao. S toga mi, opet velim, pomogla mi je u tom pesma Jadrana, neumorna i slatko-kobna za ljubavnike.

Tu smo pesmu slušali svagdje, kudgod smo odilazili zajedno...

Čuli smo je, kad smo rano izjutra — pa i onda, kad je ujak bivao s nama, što nam je on smetao, — kad smo rano izjutra polazili na šetnju strminom u Bakarac — — ; moje su magle lebdile po moru i ja sam sav zanešen pričao o njima, o kako pričao ..., tako, da su me Marijine velike oči s udivljenjem posmatrale ... i sve više i više posmatrale i sve pažljivije i sve plašljivije ... Gledali smo zajedno te maglice i plavu lepotu jutra, a ja sam govorio žarko o željama za slobodnim čovekom, koje su svršavale daleko tamo na otocima ... I udubljivao sam svoje poglede u Marijine zenice, koje su se pred njima htele brzo sakriti ispod trepavica ...

. . . Čuli smo je, kad smo pred podne sedeli na našem žalu, čuli smo je gde grgolji ispod nas i širi se mirisna i ječi pobednički u jari preko pučine . . . Tad sam govorio Mariji o večnoj lepoti mladosti, o kratkoći života i njegovoj tuzi i o dužnosti, da ga izživemo jako i strastno. Pitao sam je, sav smušen od šumora vlastitih rieči i od njezine blizine, pitao sam je tiho, da li oseća, kako govorim istinu ... Marija je ćutala i samo očekivala da produžim, ćutala je i pogledom lutala u daljinama . .

Čuli smo je, gde šušti u zvezdama za polubelih noći, kad je o milim stvarima i o ljubavi osećali, kako se njeni tonovi liju medju žeženim i platnim, u hiljadu boja rascvalim oblacima na zapadu, iza kojih je tonulo sunce . . . U te sam časove govorio o svetovima, koji se stvaraju u oblacima, neznanim svetovima, po kojima je provodić samo ljubav . . . I hvatao sam Mariju za ruke, koje su drhtale . . .

Čuli smo je, gde šušti u zvezdama za polubelih noći, kad je naš čamac lagano sekao površine crne i mirisave vode, u kojoj su se kupala svetla . . . u noći, koje su bile pune raskoša snova i tišinâ . . . Tad sam ostavljao vesla i pričao lake, kratke priče i pesme o čaru velike sreće ljubavničke, pričao pa naprečac prekidao zadnje akorde . . . A na rastanku pred kućom uzimao sam ruku Marijinu i poduže ostavljao moje ražarene usne na njenim žilama, kroz koje su strujale groznice . . .

Čuli smo ju, tu razbludnu pesmu života, u vrevi na ladi i na pristaništima obližnjih kupališta, gde smo dolazili na izlete ... Ja sam tu, medju elegantnim ženama šaptao Mariji prigušeno, da nijedna nema takav pogled, takvo telo i takovo srce, ko Marija. Tu medju svetom, kad bi prolazili i kad nije mogla nikud da pobegne, tu sam joj govorio reči, koje su palile jače nego tarac, koji se topio od jare . . . tu medju svetom palo je moje prvo očitovanje . . . a Marija se otresla i samo zaćutala . . . Bili smo u jednom perivoju u Opatiji, u njemu su besno vrištali peani naše pesme . . . a Marija se hvatala za slepočice . . .

Drugi dan sam došao k njoj, po odlasku ujakovu. Još dobro pamtim njeno bledilo i zapovednički: Idite. No odmah sam bio na čisto, da se ona bori, a ne prezire, ne odbacuje i lepo sam unapred spremio odgovor, kao što sam uopće sve udešavao i vožnju na barci i moje reči i sve drugo, udešavao prema prilikama, prema raspoloženju. Posle svakog sastanka i svake šetnje pravio

sam kod kuće zaključni račun, prema običaju i izbirao pomno i lukavo sredstva za dalnje uspehe. Tako sam i ovaj put znao, što treba učiniti. Zastadoh malo na vratima i zapiljim beznadno svoj pogled u njene oči . . pa zatim pređoh laganim korakom preko sobe, gledajući je netremice i uzeh je za ruke, koje su bile ledene. Unesoh joj lice u lice i prošaptah nujno : zašto me terate, kad sam Vaš? . . . He, dobro je bilo odmereno, jer se Marija sva tresla i nije mogla da uzmakne, bio sam je zdrmao, ah, i krv se uzbunila, stegla joj iznemoglo srce, jer je celov, koji sam joj utisnuo na usne, bio divlji . . . Pa ipak, uveravam vas, nisam od njega osetio skoro nikakove slasti, nikakvog bezgraničnog zadovoljstva . . . posmatrao sam i tad, kako joj se zaklapaju oči, kako joj trepeću trepavice, stežu se obrve, kako drhće — odmeravao sam, što otprilike ona sad oseća u mom naručaju, a pored toga sam je dalje ljubio ... Slast ovih poljubaca bljutavila mi je svest, da ja to samo glumim, premda bi to isto tako učinio i u istinu. Najednom sam osetio, da Marija postaje jako teška, — beše ju uhvatila nesvestica. Položih je na sofu i pri tom otkopčam haljetak ... Video sam dojke i nasmejao sam se . . . A ona me, kad je došla k sebi, molila usrdno da odem ... Ma obična letnja priča, moj gospodine, obična letnja priča . . .

Sutra dan na žalu šaputao sam joj o pobedi koju je odnela ljubav nad nama obojima. Doneo sam joj crven cvet i nagovorim je, da ga metne na prsa ... Njena hipnoza nije popuštala ... Marija je bila nemoćna ... ja sam je zaglušivao rečima koje su zborile o sreći, o životu, o miloštama ljubavi, o podnevu, o belim iskrama i o davanju do kraja. Ona je odbijala. rekla je, da smo deca i da nema smisla ovako se obmanjivati . . . Marija me nije ljubila, ali ju je omama krvi i pesma Jadrana nagnala da uđe u igru. Bila se zbunila, odbijala je ustima moje reči, ali je pustila da je ljubim, čas me je gladila po kosi . . .Odmah zatim ona bi se poplašila, pobledila, pa zatim kroz polusmeh rekla svoj smerni i stidljivi: idite, idite . . . Igra bi brzo započimala iznova . . . Ja sam se pokazivao ozbiljan. Nisam se kleo, ali me je više napastovala želja, da pođem do kraja ... Četrnajst dana je imalo skoro proći, nisam mogao dugo krzmati. Zato sam već treći dan, kad sam dugo ljubio njenu ruku i osetio, kako bridi krv po žilama, zapitao zagrlivši je strastveno, dahćući : kad ćeš mi dopustiti, da te posetim u postelji ? ... Tačno sam predvideo užas, koji joj je zalio lice kod tih reči, znao sam unapred da će se istrgnuti od prene-

raženja i poletitit u suprotni kut sobe stenjući i držeći ruke prema meni na obranu:

— Nikada, nikada — uskliknula je muklo, da bi se spasila. Ah, bila je uplašena kao antilopa i trčala je po sobi smušena, u jezivoj zebnji.

— Ali ja ću ipak doći — rekao sam ja, sa svojom ozbiljnom maskom, jedva suzdržavajući pobednički osmeh.

Ovako uplašena, ona je bila najdivnija . . .

Te noći ušao sam kroz prozor u njenu sobu. Ispeo sam se na verandu, pa onda s njenog krova zakročio na prozor. Ujak se negde dolje, na obali kartao. Bilo je sasvim tamno — poneo sam, sećam se, kao pravi kradljivac i džepnu električnu svetiljku, da me Marija prepozna i da ne viče. Srce mi je strašno lupalo, u tom sam uživao. Seo sam na njen krevet, uhvatio njenu ruku i stisnuo je čvrsto, a kad se počela buditi, prišapnuo sam joj da se ne boji, jer da sam to ja ... Čudio sam se, da sam posve hladan. Uzbudio sam se tek onda, kad je Marija progledala sasvim i počela me tiho i usrdno moliti, da je ne diram. Molila me je dugo, dugo da odem. To bi bilo plemenito rekao sam. I komično, dodao sam odmah ... Ona me je tako postojano molila, znao sam da je bila u bunilu, znao sam da me ne ljubi, da mi se ne predaje sva ... da je to samo zbog leta i pesme ... Ili je to možda ono pravo? Đavo bi znao ... Uostalom zar nije dosta to, što je u mojoj vlasti? Zar nije Glavno već prošlo, glavno za mene, lepota trenutaka, u kojima sam je zavađao? Što da odem, pomislio sam, i popustio lanac stiskaja oko njene ruke. No onda sam je video opet sutradan na žalu ... mirisavu od mora i do sad nedokučivu ... Odista, sutradan bi se njen pogled sasvim drugačije zaustavio na meni ... Osećao sam onu toplu intimnost, koja vezuje i kroz mržnju muškarca i ženu, čija su se tela sjedinila. Sagnuo sam se Mariji i potražio njene usne. Hoću li otići, — još sam jednom pomislio, osetivši hladnoću poljubca. Učinilo mi se da se onesvestila. Upalih svetiljku i videh oči njene razrogačene u užasu. To se ona boji svoga tela — nasmešio sam se ja, zametivši ujedno kako se njene noge lagano tresu pod pokrivačem ... Zbacio sam ga besno i u pomani strasti zario sam prste u njene teške kose — — —. — —

A u samoj ekstazi puti rasparala mi je strast moju zlosretnu misao večito budnog mozga : što sam ja sad ovoj devojci, koja se svija od zagrljaja, da li samo jedan okrutni muškarac ili ipak — ljubavnik. Kako jako, kako duboko u duši stidi se ona i gnjuša

od mene ... — i da li me je već počela mrzeti — i šta je to sve, jesam li ja osvajač? To mi otkriće nije milo ...

Kad se bes puti malo smirio, ja sam ležeći pored najlepšeg tela osetio prazninu, ali neiskazanu prazninu duše, koja se nije davala i koja nije ništa dobila. Kad sam oteturao s njene postelje, ostavivši je premrlu, ućutalu, nestalu i provukao se kroz prozor — razbludna letnja noć pevala je oko mene. Bacio sam se u travu i zagledao se u zvezede. O, kako sam bio tužan, kako sam uzaludno čekao kliktanje pobede u sebi. Samo je užareni mozak grozničavo radio. Počeo sam razmišljati o sudbini ; hvatao sam krajeve misli, koje su izlazile na površinu svesti iz taloga duše i video sam, kako se njihov tanki savijutak miče, na najmanji dodir vetra iznutra. Od tih malih žilica zavisio je i taj trenut... Oćutio sam se kao išiban, ispreskakan, nečija prezrena igračka i nasmešio sam se gorko, ugledavši se ponovno u mašti, gdje silazim silan sa krša s verom u slobodnog čeveka zametnutog u meni...

Još sam u nozdrvama imao miris Marijine kose i okupane ženske kože, još su mi goreli obrazi i celo telo, još sam u punoj tišini letnje noći naslućivao njeno disanje, a već sam gledajuć na zvezde prepoznavao bedu toga trenutka, Naravno, na kraju sam se nasmejao. Da živi slast — šaptao sam da se obmanem u noć i sa sladostrašću pio slani lahor mora.

Od umora je bilo valjda, što više nisam čuo pesmu starog Jadrana ...

Sutradan smo se opet našli na našem žalu, — Marija me je gledala sa krajnjom zbunjenošću i strahom. Ništa mi nije znala reći, ništa ... Opazio sam u njenom pogledu b u đ e n j e, i sve jasnije poimanje. Ja sam se smejao. Marija me je gledala sve čudnije — videla je valjda, da je tuđeg čoveka pustila k sebi ... I premda je sunce pržilo, ona je pala na pjesak i počela da se svija od plača ... a ja, ja se nisam usudio prići bliže, jer mi je put preprečila naša l a ž.

Tog dana je pala kiša i bura se zabesnila ... Počeo sam da se grijem ... dolazio sam Mariji i užasno sam se radovao, što je ujak bio s nama. Pokušao sam da lažem i da zadržim obmanu, no kad sam upeo da pričam moju indijsku priču o umiranju, Marija se resko nasmejala. A taj smeh je razorno zaječao po prazninama moje duše.

Za dva dana, kad se razvedrilo, otišli su u Trst. Uhvatio sam na čas Mariju na samo. Ona mi je rekla bolno : Vi valjda znadete

da nas ništa ne veže. Nemojte pokušavati, da mi se javljate ... Bura je raznela ružan san ...

Došavši kući, ja sam hteo da slegnem ramenima i žviždao sam. Pretrglo se.

Posle šest godina pisao sam u očaju Mariji. To je bilo onda, kad sam počeo uskrisivati povest ... Nisam dobio odgovora ... Počele su velike samoće, i od onda traju, traju, traju — — — — — —

Kiša je utihla i sad se u tišini sobe čulo samo kako su retke kapi tipkale po prozoru — — — — — —

Vilić je sedeo u naslonjači glave pognute napred, laktima čvrsto uduprt o naslon naslonjače. Sedio je tako, kao da na vratu nosi neki neprijatan, glomazan teret. Njegove jake, mišičave noge bile su grčevito utisnute pod stolac, a prsti ruku svinuti u koštac, koji se jedva primetljivo lomio. Oči su njegove gledale nekud daleko, kao da nije bio u sobi, za vreme, dok je Jakov Matijević govorio, one su više puta strašno prionule i tad bi se telo još više zgurilo, kao u grabežljivca, koji se sprema zaskočiti na žrtvu. Istodobno stisnule bi se Viliću usne, zubi zagrizli u brkove, bore na strani očiju zatitrale, a cela glava bi se lagano zatresla, kao da kralježnjaci više ne drže. Kao kroz maglu, — a i bila je soba puna dima, da su obojica posiveli, — kao kroz maglu slušao je on došljakove reči, a pred njim je svaki čas iskrsavao jedan uspravan i dostojanstven lik, ne splašen, kao što je ovaj govorio, nego miran i uporno ćutljiv ... Onda bi se opet vraćao natrag k pripovedanju, kad je ovaj počeo drsko. Kadgod je stranac spomenuo ime Marijino, Vilić je osetio bol. Hteo je više puta skočiti i baciti tog čovjeka kroz prozor, no sustegao se krajnjim naprezanjem volje i nastavio slušati. Iskrsao bi opet lik njen, došla bi magla sa ozbiljnom i ćutljivom scenom, njegovom ženom Marijom. U jedan tren učini mu se neobično čudnovato, da nje nema tu, — živci su mu igrali i morao je otirati znoj sa čela ... Što ja uopće slušam tog čoveka, što on to meni pripoveda? Bivao je nestrpljiv i opet se savladao, da sasluša do kraja zavodnika. O, zašto to nije hteo čuti iz usta Marijinih? Beskorisnost dvomesečne neprekidne patnje krila se u njegovo kajanje i bojazan, sve veća bojazan, da nije možda konačno proigrao sreću.

Kad je onaj svršio i klonulo upao u naslonjač, upita Vilić:

— Jeste li gotovi, gospodine?

No onaj je ćutao. Izgledalo je, da je vrlo umoran, pritiskao je slepočice, zatvorio oči i mrtvo spustio ruke.

U sobi se talasao dim, čije su guste pruge ležale preko sobe i činile, da stvari izgledaju sanjive. Svetiljka je škiljila, a iz kutova su zjapile sene. Sa bronce Koszcinszka i Beethovena nestalo je sjaja i sve je pokućstvo u sobi bilo staro.

— Jeste li već svršili, gospodine — pitao je Vilić kroz mutnu tišinu.

Stranac se trgnu i pogleda Vilića. Sad su zasjale i njegove oči, a polupreziv smešak zavinuo je krajeve njegovih usnica. On prebaci nogu preko noge i obuhvati koleno rukom, zanjiha se lagano i otpoče suho i potsmešljivo:

— Posle sedam godina sastala se Marija s čovekom, koga je odista ljubila. Rekla mi je to pred godinu dana, kad sam je slučajno našao u Münchenu. Onda više nije bilo u njoj hipnoze iz dvadesete godine. Gledala je trezno i jasno u svet, a život je smatrala dužnošću, ne igrom i ne čim, što je valjalo zadobiti. Bila je još lepša, sa svojom okamenjenom lepotom i stečenom živošću. Bila je čvrsta, jaka, odlučna žena, kad sam je iznova sastao. O, kad bi me mogla ljubiti, — pomislio sam i pokušao naivno — sad već sasvim naivno — da obnovim stare veze ; ta ona mi je mogla pomoći živeti, mogla me je vratiti ljudima. Nasmejala se, kad sam joj to spomenuo, iako vrlo obazrivo nasmejala. Rekla mi je, da ima nekog, koga svom snagom srca želi za muža.

— Prijatelju, nadam se sigurno, da ću biti sretna ... Nije imala vremena od vlastite sreće, da rasudjuje moju potištenost. Otišao sam dalje ... A kad sam se vratio u domovinu, čuo sam za njenu svadbu. Čuo sam (i tu njegov glas dodje opor i jedak), da je dospela u ruke jednom robu —

Vilić je skočio i udario po stolu.

— Dalje ne trebate govoriti, gospodine ...

— Dospela u ruke jednom robu — uporno i još podsmešljivije je nastavio stranac, — robu, u čijim je žilama tekla naduta krv muškaračke bahatosti, ma kako sakrivena za veliko čovekoljublje. Teško je doduše praštati, to znam, jer smo svi razdrti halakastim prigrtanjem za sebe. Ja mislim, da se može tražiti od čoveka, koji pošteno ljubi svet i život ...

— U zao čas mi reče Marija da je kriva ... — prostenje Vilić, razumevajući kud ovaj šiba.

— Htela je da podje čista na bračnu postelju, — zaviče besno stranac. — Htela je da sagori i samo sećanje na svoju zabludu u čistilištu vašeg opraštanja, nije htela, da vam dodje u zagrljaj s taj-

nom, koja ju je odalečivala od vas, htela je da odagna poslednju senu neiskrenosti. O, zar niste vi videli, da je to bila jedna već ne-ženska težnja za potpunom iskrenošću, jedno neograničeno poverenje žene, koja već zna, da li istinito ljubi ...

— A pošto ste vi došli gospodine — zapita Vilić uzbudjeno, a stolac je pod njim zajauknuo — zar da nadomestite nekakvog kućnog propovednika? Ili ste možda došli, da izmolite milost za Mariju? Je li vas ugrizla savest, pa hoćete da popravljate nesreću? To je uzaludan trud, gospodine. Jer ja sam Mariji oprostio već dugo, razumejte, već onog časa, kad sam pobegao iz bračne sobe. I zbog toga vi niste trebali dolaziti ... najzad vi ste učinili bar svoju dužnost i neka vam bude ...

— Dužnost? Vi možda u vašoj naivnosti mislite, da ja ovom ispovešću okajavam nekakav svoj greh? ... Ah, kako se vi duboko varate! Ljudi me već sad odbacuju; nemam drugog puta, nego da se vratim samom sebi. Ovo sam ja došao k vama, jer sam osetio dužnost prema sebi, da se sukobim s vama radi neprvade, koju ste počinili vašoj ženi. No ni malo se ja ne kajem zbog toga, što izgledam tu kao neki tobožnji uzročnik vaše nesreće. Tko zna, možda i jesam. Ipak, pravi bacil je u vama ... Što se mene tiče, brzo ću zaboraviti, da sam uopće razgovarao s vama, — vi se mene ne tičete više; ja sam svoj posao obavio na svoj račun.

Jakov Matijević je nenadano zaćutao; ni Vilić nije ništa rekao. No u njihovim očima zablesnulo je prikriveno neprijateljstvo, kad su im se pogledi sastali, — i jedan i drugi razumevali su se vrlo dobro. Obadvojca su znali, da je sudbina vrlo čudnim i zaobilaznim putem sastavila njihove živote i da, na kraju krajeva, oni nemaju zašto da se medjusobno okrivljuju, tim više, što će se i sad vrlo brzo razminuti. Pa ipak su bili neprijatelji; svaki je od njih gledao svoj život pred sobom. Jedan sa nepotpunim i tužnim odricanjem, a drugi sa nadom, koja je bila jako skršena i ne sasvim mlada. Svaki je od njih dugovao drugome dug, koji se ne može više vratiti. Sa svetom su ih sad spajale mreže sitnih mržnja, svet je bio rastrgan kao oblaci, koji su izbacili kišu iz sebe. U njihovom ćutanju bilo je razračunavanja, premda su znali, da je ono beskorisno. Vilić je ipak bio onaj, koji je uporno čekao život, a stranac ga je pomalo potcenjivao: nisu se dakle mogli sudariti.

— Daćete upregnuti konje za 4 sata ... Treba da stignem na voz — rekao je stranac posle oduže stanke, ustavši i zaustavivši se kod prozora. A Mariji ne trebate govoriti ništa o ovom, da sam

bio ovde. Ni o priči nemojte goviriti ništa. Sadstečuli povesti nekih mladih dana Marijinih. Ispripovedao sam vam ih, da vidim što ste. Niste loš čovek, — dobro je da nisam priču drugačije udesio ...

Vilić se trže iz svoje zamišljenosti.

— Drugačije udesio ? — upita on nerazumevajući.

Stranac se najednom zasmeja glasno i zlobno (a kao da posta veseliji).

— Pa da, dakako, drugačije udesio — uskliknu on. Šta se vi tome čudite ? Uostalom ja sam mal ne zaboravio, da smo mi vrlo različitog temperamenta. Ha ... kažite vi meni, dragi gospodine, što bi mene moglo prečiti, da ja dodjem ovako k vama — obračunavati, ali da sam usled neke moje voljice uzeo na se masku sasvim desetog čoveka. Ha ? Šta bi mene moglo u tom zaprečiti ? Samilost ni strah nikako ne, jer ja se slabo bojim koga i nemam šta izgubiti ... Vi međutim možete i da se pobojite mene ... jer ... jer, znate li vi sasvim sigurno, da li ja nisam vama celo ovo vreme — lagao ...

Vilić ga pogleda raskolačenih očiju.

— Hahaha ... kesio se Jakov Matijević. Eto uzmite slučaj, da nije ni malo istina, da sam ja tako Mariju ... hm, zaveo, kao što sam vam to prikazao ... He, možda se to desilo tako, da me je ona ludo volila, — a ja i nju ... he, a ovo da je samo — pripovetka ... i da nitko više ne može Mariju onako posedovati, kao što sam je ja posedovao ... Možda nije istina, da nas je smela pesma sa Jadrana, nego da smo mi vodili pravu i duboku ljubav ... Šta znate vi o tom, da se Marija nije htela ubiti, kad sam ja odlazio s mora... hehe, i sigurno, da vas ona nije htela prevariti svojom ispovešću i da vas ja nisam sad ili pre prevario ... I možda ja hoću (on se smejao iz sveg glasa) da vam uklepam ... da vam uklepam ženu, koja je još moja ...

— Napolje — zariknuo je najednom Vilić u očajnom besu i udario teškom šakom po stoliću za duhan, koji se slomi na pola, a cigarete prsnuše na sve strane. Velike njegove oči iskočile su, žile nabrekle ... — nešto crno počelo je da se talasa pred očima. Zajapuren ; tresući se sav stao je na dva koraka pred strancem i zahroptao još jednom : — Napolje — —

Ali onaj je ostao miran ; podbočio se na prozor i gledao nepomično u zgrčenu atletsku figuru Vilićevu. Nije se više smejao, umirio se sasvim i opet ga je oblila umornost kao pre. Stresao se,

uzdahnuo, rekao tiho (a činilo se, kao da sasvim drugi čovek govori):

— Dobro, dobro, ... idem ja. Što ne bi išao. Ne shvaćam samo, zašto ste se vi razljutili sada. Ja sam to rekao samo onako ... i ... onda ...

Tu se on zamisli malko i kao da htede još nešta reći. Onda samo odmahnu rukom i kimnu na pozdrav Viliću:

— Idem ja ... Zbogom.

Teškim koracima, kao da je na njem mokra odeća, podje on prema izlazu, a po škripanju stuba činilo se kao da to netko ide s potkovanim čizmama. Vilić je gledao za njim, kako se umorno uspinje. A onda se srušio na stolac kraj prozora, otvorivši ga, i pogledao u nebo. — — —

Noć je bila pobelila od zore, a kiša više nije padala. U perivoju ćutale su poklopljene od kiše, mokre grane drveća. Cveće je bilo sasvim mrtvo, utučeno, bez boje. No sene su brzo izmicale, svetlost je žarila, svežina je omamljivala. Najednom se probudi negde ševa i jutro ožive. Netko je gore, od služinčadi bio već na nogama, čuli su se mukli koraci. Veliki pas trčao je preko aleje. U daljini je zasekla sekira u drvo. A na istoku je žarilo sve jače.

Dugo je sedeo Vilić uz otvoren prozor. Kroz svoj bol pojimao je bolje svet. Onda su negde lupila vrata i on se trgnuo i istrčao na dvor u štale.

Naredio je da se spreme dve kočije. Jedna, mala za Jakova Matijevića, koji ide na voz. A druga, ona crna velika, ići će po gospođu.

— Po gospođu ćeš ići, razumeš li, drmao je on za rame bunovnog kočijaša, — po gospođu ćeš ići, rekao mu je pedeset puta i dugo još ostao, da uputi kočijaša, kako će sve to da udesi ...

VLADIMIR V. JANKOVIĆ

DVE PESME

PRATILAC

Netko se u meni već odavna krije;
Savješću se mojom neprestano bori —
(Jeli on od mene bolji ili gori?)
Bolima se mojim ruga svedj i smije.

Večito me mori i mladost mi pije;
Večito mi neke tamne reči zbori —
Ja ga davim, gušim — u noći i zori,
A on svedjer jača, razvija se, zrije.

Koja mračna sila u meni ga sazda?
On zna moje tajne, znade sve što snujem, —
Neznana je lika i večno me prati.

On u meni živi, ide samnom vazda ...
Ja ga zalud davim, uzalud ga trujem — —
Imena mu ne znam, pa i ne ću znati.

LETO NA SELU

Pred mojom je kućom mali bajam cvetao,
Zlatni mu komari obletali koru —
Na uranku uvek naš je stari petao,
Svojim jakim glasom najavljao zoru.

I tada bih u dan topao i svetao
Sam sa svojim bolom pošao u goru,
Proplancima malim u osami šetao,
Divio se šutke svakom božjem stvoru.

I dok bi se selo njihalo u plaveti
Toploga i vedrog sunčanoga dana
Ja bi seo samac u maslinov hlad —

Morili mi maštu neki davni zaveti
I bol teških, jošte nezaraslih rana,
Što ih čedu svome ostavio grad.

GUIDO TARTAGLIA

ПОСЕТА

Кад и последња румен ишчезе иза далеких босанских планина, а таласи Дрине побледеше и посташе сребрнасто бели, они се дигоше са обале. Корачали су узаном стазом: напред је ишао свештеник премећући полако бројанице а његов друг нахрамао је за њим.

— Како измичу дани — рече поп тихо.

— Измичу, измичу — вели економ климајући главом.

Пређоше росну ливаду а кад прођоше високе кукурузе и изађоше на друм, поп стаде. Из даљине и ноћи чује се шум брзе реке.

— Дрина — рече поп ослушкујући.

Економ не чу, он је гледао велики месечев круг, који се дизао иза планине.

Поп одједном поста замишљен. Целим путем идући широким друмом он је, погнувши ниско главу, гледао своју и економову сенку како се упоредо крећу на јасној месечини. Попова сенка широка, завршена малим полукругом креће се правилно, мирно, док сенка његовог друга неправилно се издужује или скраћује према томе стаје ли на здраву или сакату ногу. Поп понекад пружи руку у страну да би се на сенци видели широки рукави мантије и нехотице се сећа кад ју је први пут обукао, сећа се прве службе, сећа се како је опевао своје јединче, како је чинодејствовао на венчању економовом, и најзад — најновијег догађаја — сећа се смрти попадијине. Раширеним очима гледа у даљину и јуначки би да савлада бол. После двадесет и три године остати сам, није лако!

Окреће се економу хтео би да говори и не може. Никако не може а не зна зашто?

Било је то старо пријатељство између њега и економа. Прва младост проживљена заједно, најлепши снови просањани у двоје Како се поп често сећа тих времена! После растанак, дужности и озбиљан живот. Али пријатељство није престајало. Шта је марило што су године проводили тако далеко један од другога, што су се прилике мењале. Они су остајали исти. Ретко су се дописивали. Овда, онда само у важнијим приликама слали би велика писма један другоме и ничији савет није вредео као савет удаљеног пријатеља. Потребу да се виде, изгледа, нису осећали. Али пре шест недеља умре попадија и попу је сад одједном наспело да посети старог друга.

Да би прекинуо ћутање, економ прича о крави, коју му нуди сусед Аћим на продају и о цени која је мало повелика. Поп је од јутрос најмање десет пута чуо исту причу.

— Ти гледај да мало спусти цену — каже поп такође десети пут тога дана.

— Неће. А добра крава!

— Хм. — Поп више нема шта да рекне.

Економ обара главу и мисли шта би сад говорио.

— Јест — каже — мењају се времена. Кад смо се последњи пут видели биле су нам мало црње косе.

Он скида шешир растреса косу и смеје се.

— Бадава, оседели смо, друже.

— Остарило се — каже поп полако.

— Остарило, дабогме.

И опет ћутање. Економ би најрадије звиждао — он тако воли да звижди увече на месечини — али се боји да то нешто не увреди попа.

„А што да га увреди" мисли, али ипак не звижди.

— Знам, и ова моја нога није онда била оваква. Попнем се ја на кров од штале каже Стојан прокишњава. Баш да видим шта је, знам, нова кућа, не може бити. И Бог би знао како, у часу, као дулек! — И он поче да се смеје.

Поп се не смеје. Он је за тај догађај знао већ раније из писама, а и данас му је пријатељ то већ причао, али само да би се говорило пита о појединостима. Економ прича што опширније може како је боловао, како је чича Срећко долазио да му намести ногу, а доктор га после изгрдио и тако даље. Тај разговор траје до куће, па и за столом још увек и увек економ понавља како је прсла кост „ама као стакло" и смеје се.

Поп мало једе, ћути и ко зна да ли слуша.

— А попадија умре!

— Умре — каже поп и провлачи прсте кроз дугу, проседу косу.

— Е тако: данас јесмо сутра нисмо. Шта ћеш, Божја воља.

— Нека му је на милост.

Боже шта би му још могао рећи. Казао би му да је за њега лепо спремна соба, али се боји поп ће помислити да га тиме већ шаље у постељу и таман хтеде опет да почне о суседу Аћиму с којим је прошле године био у завади а поп устаде.

— Да се спава — рече.

— Уморан си? Е па хајде.

И економ је с радошћу мислио како му је друг добро смештен у меким душецима.

Оставши сам у соби, поп приђе прозору, наслони чело на низак прозорски оквир и загледа се напоље. Из даљине допире шум до њега, неодређен шум и поп се мучи да разазна је ли то шуштање лишћа или шум реке у ноћи. „То су дрва на друму, мисли поп и напреже слух да боље чује, не, Дрина, баш Дрина шуми".

Кад је човеку тешко на души, онда га све боли, мисли поп и опет широм отвара очи и гледа некуд — о како то чудно чудно

шуми — а кад би се говорило можда би било лакше". А шум се понавља тихо као шапат, као страва, као уздаси у даљини.

Поп не заспа целе ноћи. Сву ноћ су му тешке мисли лежале на души, сву ноћ је био сам са својом тугом — само његовом тугом. А споља тихо, једва чујно, шумело је и шаптало: уздисала река или лишће — или ноћ...

У расвитак поп изиђе на двориште.

Економ се изненади.

— Ти већ уранио.

— Уранио, треба да идем.

— Зашто? — запрепасти се економ — остани који дан.

— Кад је човеку тешко — каже поп полако — кад је човеку тешко најбоље је да је сам.

Он диже очи на пријатеља и одједном се обојица осећају као криви. Економ више не задржава друга.

Док су друмом звецкали прапорци на коњима и кочијаш, клатећи се на сицу, певао неку отегнуту песму, поп је замишљено гледао преко коњских глава на широки друм. А на пољима поред друма као да лежи туга неизмерна, дубока, баш као и на поповој души. Али попу се чини да он носи још једну другу, нову тугу, собом, коју није понео кад је полазио пријатељу. То управо није баш туга већ тако нешто случио, неодређено. Поп не уме да буде начисто и све му се чини није требало ићи економу. А зашто? Баш му је пријатељ чинио колико је год могао, угостио га, угађао му — увек онај исти, добри, стари пријатељ. Па откуд онда то ново, тешко осећање?

Прапорци непрестано звецкају, коњи каскају друмом, а кочијаш се осврће на ћутљивог путника и прича му о својој жени и деци.

„Како је то дуго путовати" мисли поп, рачунајући колико га још времена раставља од куће. Зарадова се кад у даљини угледа беле кућице свога села. Расуле се под планином као мирно стадо. Али пастир пролази замишљен и сељаци се чуде што их попа не пита за чељад на дому.

Кад кола стадоше пред опалом кућом, поп сиђе с кола, пружи руку старој служавци која га дочека на прагу и уђе у кућу. Прође кроз ниске, неме собе застајући, приђе столу, постоја колебајући се, затим седе, пресави велики табак плаве хартије и написа писмо пријатељу — писмо просто, срдачно, као и увек. И би му лакше, Од целог пута осташе му у памети само Дрина са својим брзим током и висока дрва на пустом друму која тако чудно шуме у ноћи.

А. Л. Лазаревић

GAZELA

Sanjal sem te v mladem hrepenenju
kot smehljáj orôšenega cveta,
tih sijáj ki nad nočjo si spleta
daljna pota v zlatih zvezd zvenenju,
kot girlando, ki je v solncu spêta
od drvesa na drevó v zelenju :
slast in bol nemirnega poeta
si bila v iskanju in hotenju.

IGO GRUDEN

PRIMORJE I NJEGOVI PESNICI

(Svršetak)

Mrke, nepomične hridi. Jalova, neplodna, škrta zemlja. I blaga zatišja, i pitomi zatoni i borovi i uljike i čempresí i cveće i vrtovi. U oštroj opreci kao da je sva tajna bola i mržnje, i sva tajna ljubavi, koja prevladava sve. — U ovome kraju, gde dodir sa zemljom uzrokuje rane i bol i očaj, od jednoga blagoga dodira mirisnoga povetarca nestaje svakoga jada u duši, i sve se zlo zaboravlja i svaka se rana leči, i sve je opet dobro. U tihim zatonima Martinšćice, Žurkova, Bakra, u mirnoj harmoniji Crikvenice, Selaca, u blagim vidicima Novoga svuda je isti dojam, ista slika, isto čuvstvo : spokoj, sređenost, smirenost. I ne znam, što privlači ljude amo i što su glavni motivi njihovih putova : taština ili dosada, potreba zdravlja ili želja za razonođenjem. Deluje na sve samo jedno : miris i boje i skladnost, tiha skladnost prirode i stvari, u kojoj se zaboravlja sve burno, teško, nemirno. I ma kako prirodu u želji za sjajem i raskoši kvarili ljudi, jedno joj ne mogu oteti : ono, što s drveća, iz zemlje, s mora, s horizonta kapa na dušu kao balzam i leči sve i odnosi sve bolesno i gnjilo. Svejedno je, da li je to kemijska sastavina zraka, utecaj soli i joda, da li je to delovanje pejzaža i boja i vetra. Imade dana, kad je čitavo Primorje takva mirna, harmonična celina, kad je sva priroda pesma, a sav zrak lek. I onda čovek spoznaje, kako je za samo nekoliko takvih dana vredno proživeti teške i oskudne mesece — i onda bi u čarobnom sjaju svih duginih boja, u neodoljivu spletu svih mirisa, u drhtanju svih para, svih sena, svih zraka hteo da padne na kolena, da grca od sreće i da ljubi, grli, celiva svoju zemlju, svoju tvrdu, oskudnu, dragu zemlju, bez kraja, bez mere, do klonuća.

Ništa osim svojih glagoljaša i svoje pesme nije dao taj kraj sve do novijih vremena. Ništa u umetnosti. I umetnost suponira neku udaljenost od životne borbe, neku visinu nad njom, odakle se može sve videti u preglednijoj slici. No kad je sav život borba, kad nema časa odahnuća i mira, onda nema vidika, nema udaljenosti, nema otrgnuća od sebe. Priprosti, neuki popovi i priprost, neuk narod, s njihovom verom, moralom i običajima, što nikoše iz zemlje, — to je sva kultura, sva umetnost, sva znanost. I narodna pesma, narodna melodija, što se rodila iz jauka pod večnim bremenom tegoba i iz časova sreće u tihim zasencima, suncem obasjanim vrhuncima, iz uzdaha beskrajnog bola i poklika nestašnih detinjih radosti, i ona je, kao raspucani kamen, kao kvrgasti, žilavi grab, čedo svoga kraja, nastajući na njemu i ginući na njem.

— Ništa nema u tim stihovima što golica, što uznosi, što raspaljuje, ništa u tim melodijama, što pobuđuje strast i uspavljuje i zanosi. Sasvim različito od naših sremskih i maćedonskih popevaka, što kao u pobedničkim turnejama u nekoliko meseci obilaze po celom našem jugoslavenskom svetu, primorska pesma niče na svome kršu i ne ide nikud dalje. U prvima — bujnost reči i osećaja, nabujalost i obilje tonova, okreta, aluzija — u drugoj : oskudna jasnoća i gotovo uvek ista melodija. U toj melodiji — otegnutoj i žalosnoj, monotonoj i ujedno punoj dubljine, izrazuje se i radost i žalost, i tuga i očaj, i nada i rezignacija — jer je život, takva smesa, u kojoj bol prelazi u veselje, i veselje u bol, i jer u svakom veselju imade neka primesa bola :

Lipo ti je pred Kostrenom more ! . . .
Goro moja, puna si mi hlada ! . . .

To su dva nestašna usklika deteta, koje je s vrhunca opazilo more, koje u šumskoj tišini oseća mukle kucaje života, što ne zamire nikad, mir i počinak, slatko klonuće u okrilju jela i bukava. I u toj istoj melodiji, u tim istim rečima, neka dubljina i otegnutost, za kojh se oseća bol i neugašljiva čežnja i tuga života :

Sinoć Ive iz Novoga dojde . . .

Zašto u svakoj glazbi, i u plesnoj i u pogrebnoj, imade bol, i zašto i u ritmovima, koji dižu i potiču i sokole, imade neka tužna nostalgija, želja za begom, za svršetkom, za smrću ? Svuda i na plesu i kod marševa i kod opera i kod pogreba imao sam isti osećaj, osećaj tuge, koji je bio još jasniji, kad sam tu večnu primorsku melodiju slušao iz usta bezbrižne, nestašne pastirice ili

žetelice. Glas, koji je iz prekipelih čuvstava slobode i nevezanosti, leteći preko šumskih čistina, uzvisina, i staza, imao da izreče samo veselje, samo užitak života, doimao se kao vapaj tuge i čežnje i potonuloga, tajnoga, večnoga bola...

Imade pesma — ne znam odakle i ne znam, koliko je stara — u kojoj se u nekoliko stihova naslućuje sva tegoba života i sva oskudnost u izražavanju čuvstava u tome kraju, gde se ona kroz vekove čuva i peva, uz kolo, uz ples, i ako joj je sadržaj tmuran i bolan. Pesma je to o mladome guslaru Stanku, kojemu devojka odbija ljubav, i on odlazi od sela do sela, da pred svakim vratima po dva, po tri sata peva o svojoj ljubavi, a pred vratima svoje tvrde devojke dvadeset i četiri sata. Pesma se peva uz kolo — u njoj se u nekoliko reči izrazuje velik jedan problem kraja, gde je reč ljubav, izražujući psihički osećaj, tako reći import, i gde je još i sad u većini slučajeva ženidba samo stvar starijih, a ljubav, sva ljubav izrazuje se u nekoliko pogleda, uzdaha i zadovoljuje u večnoj, bolnoj, neutaženoj čežnji.

I primorska je pesma, kao i zemlja, na kojoj je nikla, dublja po onome, što daje naslućivati, nego po onome, što otvoreno govori, jača po svojoj kratkoći i oskudnosti i pregnantnosti negoli po obilju i bujnosti, veća u svome siromaštvu i jednoličnosti i nostalgičnosti negoli u mnoštvu reči i melodija — ponosno, setno i oskudno dete oskudnoga, setnoga i ponosnoga kraja. —

*

Od svih naših krajeva najmanje je u umetnosti našlo izražaja Primorje, a od svega, što se o Primorju reklo, najmanje je izražena njegova duša. A duša nekoga kraja, ono nešto specifično, što obeležuje njegove ljude i njegovu prirodu, glavno je kod regionalne umetnosti, a ne nošnje i govor i običaji. Pa tako od cele zagorske literature osim Kovačića najbolje dušu Zagorca i Zagorja izrazuje jedna nepretencijozna pesma — Verešov »Tonček Tomaš«, — nažalost bolje u interpretaciji Ljube Wiesnera negoli u originalu, — a dušu Primorja ne izrazuju ni izdaleka pesme i novele i romani o Primorju, koliko delo, koje s njime nema naoko ništa, no koje vuče koren iz njega i diše njegovim dahom i bije njegovim bilom. Dušu Primorja i Primorca — to je ona opreka između tragične ljubavi i mržnje, oskudnosti i miline, tvrdoće i blagosti, sve ono, što uza sav krš i uza sve tegobe zbori čvrsto i neodoljivo: sursum corda.

I više negoli u Crnčića i Novaka izbija taj osećaj siromaštva i ponosa, veličine i oskudnosti, osećaj ljubavi, koja je jača od svega, iz Mažuranićeve apoteoze crnogorskoga junaštva i patriotizma :

Vas, koji ste vikli tome
Boraviti triezne dane,
Tko vas haje, plode l' krši vinom ?
Tko vas haje, plode l' krši žitom ?
Tko vas haje, plode l' krši svilom ?

Koješta su pisali o izvorima i uticajima kod Mažuranića — a nitko nije spomenuo najjasniju i najvažniju činjenicu : da je pesnik, koji je još kao dete pesmom pozdravio svoj kraj (»Vinodolski dolče, da si zdravo«) u svome zrelom, grandioznom delu ostao samo čedo svoga zavičaja, i da je u rečima, kojima slavi divne borce za slobodu svoje zemlje izrazio samo svoju detinjsku, naivnu, neugasivu ljubav prema kraju gde se rodio. Svuda, u svakome gotovo stihu, izbijaju svesno ili nesvesno reminiscence na detinjstvo, na sve ono, što je ostalo živo i neizbrisivo u pameti : na večnu, ustrajnu, nadčovečnu borbu ljudi njegova kraja sa njihovom mršavom i oskudnom zemljom, i njihovu ljubav prema njoj, koja je jača od bola, napora, siromaštva i smrti. Eliminirajte Čengić-agu i Turke i nazive ljudi i mesta — ostat će Primorci ; eliminirajte radnju i oskudan sadržaj — ostaje ona večna, svagdanja, neprekidna nekrvava bitka za život, za svetlo, za slobodu. I ništa nije tako jasno kao srodnost i identičnost Njeguševih i Mažuranićevih oružanih nesebičnih, zbiljnih, uzvišenih boraca s neprijateljem, i neoružanih, hladnih, šutljivih primorskh boraca s kamenom, s vodom, s morem s vatrom, sa suncem. Jedno je i ovde i onde : zemlja tvrda i hladna i nema, ljubav postojana, nerazoriva, nema. Ista radnja i ovde i onde : borba bez počinka, bez klonuća, bez popuštanja. I isti rezultat na koncu : čuvstvo, da je ta zemlja i u svojoj tvrdoći ipak dobra, da je ona i u svojoj hladnoći ipak topla i puna osećaja za svoju decu.

Ne ću da pišem komparativnu raspravu, govoreći o otrcanom pojmu uticaja. Umetnost njie svesno povođenje i poezija nije razumsko skladanje stihova u određenu svrhu. Važniji je od svega osećaj, intuicija i pogled, koji preko površine i ljuske prodire u dno pojava i bića. I taj pogled dokazuje sve i kaže sve. — O

Mažuraniću je naša literarna historija izrekla svoju najzvučniju frazu: »Čengić-aga« je sinteza klasicizma, dubrovačke književnosti i narodne poezije. Reči, reči, reči. Osim slučajnih poredaba i reči ništa u tome epu nema od naivnosti Homerove, blagoglagoljivosti Vergilijeve i opširnosti Gundulićeve. I narodna pesma, kojoj se trag oseća u »Smrti Smail-aginoj«, nije narodna pesma Vukova, deseteračka, široka i bujna epika slepaca i guslara, nego narodna pesma primorska:

Sluge zove Smail-aga
Usred Stolca kule svoje,
A u zemlji hercegovoj:
»Ajte amo, sluge moje,
Brđane mi izvedite«....

U ovim kratkim, zvučnim stihovima kao da se čuje udaranje nogu, tutanj zemlje, muške, duboke, odrešite, odlučne glasove igrača novljanskoga kola, što se u nepromenjenu obliku i uz iste pesme igra od pamtiveka:

Sinoć se je kraljeviću
Kod večere nasmijao —
Pitala ga stara majka:
»Što se smiješ, sinko Marko?«...

Osmerac nije epski stih jugoslavenske narodne pesme. Obeležje deseteračke junačke pesme nije ova kratkoća, pregnantnost, reskost Mažuranićeva stila. Ovo mu je dalo Primorje, zavičaj, koji mu tako dadoše gotovo sve: i formu i unutrašnjost, — onaj sumorni pogled i ponos, njegovih heroja, pogled u dušu kraja, gde je život patnja bez reči i bezglasna borba i ljubav iznad svega.

A kako je malo od toga osetio čovek, kojemu Primorje sačinjava najznatniji deo umetničkoga rada! U svim svojim marinama iznosio je Crnčić samo spoljašnost Primorja, no u unutrašnjost kao da je retko zavirio. On je Primorje stilizirao, učinio ga slatkim, lepim, privlačljivim. No time mu je oteo gotovo sve. Njegove su marine lepe, pune boja i zraka i mirisa, no to je more samo more i ta je lepota naprosto lepota. To nije naše more i ta lepota nije setna i sumorna lepota Primorja. Crnčićeve marine ne govore onim glasom, kojim govori kraj, gde su nastale. Duša je u njima tuđa, duša esteta i kozmopolita, koji uživa u svakome lepome motivu, motivu, no nema moći ni sposobnosti, da oseti, da čuje, kako i zemlja govori i kamen i drvo. I više od drhtaja boja i

zraka i svetla udara u oči sivost i sumornost toga kraja, više od te lepote šara i cveća i oblika neka unutrašnja lepota i veličina. Hteo bih pre svega u primorskim slikama videti boje Primorja : sve sivo, sivo i crno. Hteo bih videti ono more, što je tako mračno i tajno i mutno, kad ga prekriju crni, kišni blaci, i kad oko naših domova plače jugovina i sipi teška, turobna primorska kiša. Hteo bih videti duše i kraja i ljudi. — Video sam nešto od toga u reprodukciji akvarela gđe Pexidr-Srića : navorano lice, crna odora, crna marama i suhe, prekrštene ruke. No to je tek naslućeno, tek nabačeno, bez snage, da govori, da tepa, da kliče, da urliče. I opet više negoli u pravim primorskim sujetima video sam nešto od toga u jednom novljanskom motivu Zlatka Šulentića : sunce i sena, duboka, tamna sena i bezglasna, nema tišina uske ulice u Novome, mestu, što kao da je u sebi okupilo sve elemente celoga kraja : nemi ponor i ponosna šutljivost sivih zgrada, kamen i krš, kržljavo drveće i čemprese i masline i beskrajnu blagost, i mirnoću pejzaža kopna i mora. Čak i u jednom Šulentićevom portretu, portretu Nikole Polića, imade više osećaja za tužnu i jaku poeziju primorske zemlje, negoli u mnogim pravim primorskim pejzažima. Pozadina s licem i telom podaje jedinstven dojam umora, sete i neke goleme, unutrašnje lepote : mučna, strma staza po sivoj, strmoj goleti, na kolena spuštene ruke, pognuta glava, spuštene trepavice ...

Svi bismo bez sumnje bili bolji, da imademo organ, s kojim bismo mogli gledati u unutrašnjost drugih ljudi. Prolazeći životom s određenim moralnim i društvenim pogledima, ljudi su kao vrtlar, koji bez milosrđa reže svaku grančicu, koja strši, trga iz zemlje svaku biljku, koja se ne slaže s njegovim planom. A u prerezanoj grani jeca okljašteno, ranjeno biće, u istrgnutoj biljki vene ceo jedan svet. Gledajući uvek u unutrašnjost drugih, ceo bi svet bio jedan jedini »ja« — a nijedan ja ne oseća u sebi ni greha ni zloće, ni amoralnosti ni moralnosti, nego u najvećem prestupku oseća samo bol i bedu i napor i samilost nad sobom i životom. — Tragediju zagorskog čoveka, tragediju Ivice Kičminovića, mogao je dati samo onaj, koji gleda u dušu, koji zajedno oseća i razume i pati. I zato je ta tragedija i plač i smeh, i rug i samilost, grimasa bola i grč očajnosti. Na vrhu svega proniče je beskrajno čuvstvo čovečnosti, koje je daleko od toga, da osuđuje. Vjenceslav Novak hteo je dati tragediju školovanog primorskog čoveka. No on, koji je inače znao toliko da oseća, razvio je karakteristike Tite Dorčića

u karikaturu, a gledajući očima besposlenog kavanskog motrioca, izrekao je za volju problematične teze zaključak, koji je nepravda i udarac i žig sramote. Dostojevski je zato veći od svih umetnika sveta, jer je zašao u dušu svakoga od svojih lica, pretvorio se u to lice, iznio i proćutio sav pakao bola i bede i nesreće, dobra i zla, što se nalaze u svakom čoveku. I zato je njegov najglavniji moralni zakon : ne osudi. Novak se je poput vatrenoga provincijalca ili ostarelog pedagoga postavio na stajalište sankrosanktnosti svoje dogme, ne odstupajući od njega ni za vlas. I osudio je. No ispod nagrđenog i ismijanog lica Novakova Tita živi drugo lice, zaplakano, bedno, lice pravoga Tita Dorčića, čoveka, koji je pao u titanskoj borbi između dve protivne sile u svojoj nutrinji : između goleme ljubavi prema svome kraju i mahnitog, ludog straha pred tegobama života. I pokušajte se osloboditi od Novakove uverljive dijalektike, opazit ćete u Titu večnu tragediju primorskoga čoveka. — Nije istina, da je Tito glup, da je u njega zahirio intelekt — u njegovu nerazumevanju školskih predmeta imade samo odvratnost prema svemu, što mu je tuđe, što mu kvari i nagrđuje i uništava lepi san detinjstva. U njegovim slabim odgovorima kao da čovek čuje neizgovorene reči i nemo zaklinjanje : zašto me mučite s tim hladnim, s tim tuđim stvarima, kad je zemlja tako topla i more tako drago i živo ? U školi : čežnja za kućom, za morem — kod kuće : bojazan pred naporima, što ih preturiše njegov otac i mati. I to ga je teralo od kuće u školu, iz škole kući. U toj je večnoj borbi otupio, u toj je borbi u njega nestalo svega, što je bilo nežno, drago, detinje. I onda je pao. No ni njega ni njegova oca nije na započetu putu vodila u prvome redu želja za lažnim gospodstvom, nego strah pred tegobnim, napornim, bezutešnim životom, i u njihovoj tragici kao da se izvršuje večni zakon : mora da strada onaj, koji u sebi gazi najviši prirodni zakon, zakon ljubavi. I Tito je poginuo, jer se dao voditi od razumskih želja za ličnom korišću, prezrevši glas svoje ljubavi prema zemlji i moru. — Gledajući u nutrinju Titovu, zaboravljamo na sve pedagogijske i moralne i socijalne principe, videći samo jedno : beskrajan, bezutešan, važan napor za oslobođenjem od bola. Uz takav vidik nastranosti i komičnosti u toj borbi samo uvećavaju našu samilost i shvatanje i osećaj čovečnosti. Samo s moralnog stajališta ima dobrih i zlih ljudi, samo s estetičkog lepih i ružnih, samo s intelektualnog, glupih i pametnih. Inače je svatko samo čovek, i osećaj čovečnosti može u sebi razviti tek onaj,

koji je prešao sve te ograde i principe, što ih je stvorila potreba spoljašnjega života ljudi. Eliminiravši crte, koje je Novak odviše istaknuo, razvukao, karikirao, Tito je nesretni sin svoga nesretnoga kraja — kao Carev stari kapetan Palmić, kao njegovi starci (novela »Starci«), kao njegov Juran i stric Paulin i svi oni kapetani i mornari, s njihovom tvrdokornošću i naivnošću, bistrinom pogleda i konservativnošću, s beskrajnom slabosti prema svome kraju i moru. I sva su ta lica simpatična, beskrajno simpatična, simpatična u nastranostima i u prednostima, kao Šenoini tipovi s kvarnerske obale, granparole i kalafati. I svi su oni tako reći Tito, prav Tito, a naglase li se oštrije neke negativne crte, postaje iz njih Novakov Tito. A upravo to akcentiranje, ta namrgođenost životnog dogmatika pokazuje, kako je Novak bio daleko od duše kraja, o kome je pisao. I fragmentarni likovi Carevi i skicirane ličnosti Šenoine i stilizírana praktíčnost Katalinićeva, čak i bezbojna, idealizirana lica Kumičićeva, imadu beskrajno mnogo više primorskog, originalnog, istinskog od primorskih romana Novakovih. Svi oni imadu zajednički osećaj, koji Novaku nedostaje: osećaj dodira između zemlje i ljudi. U tom su osećaju pošli i malo predaleko: izgubili su pogled na sve ono oštro, bedno, teško, okrutno i naporno u svome kraju, i u svima, osim Šenoe, jača je ljubav od moći gledanja, simpatija od rasuđivanja. Draženović je u nekim svojim stvarima bio — recimo tako — više realist od svih, ističući poput Šenoe one oštre, reske, tvrde crte, koje će strancu pre udariti u oči negoli blage, tople, mekane crte, Careve, Kumičićeve i Katalinićeve. A istina o tome kraju bila bi u sintezi jednoga i drugoga: u onome dubokome, muklome, blagome, što se iza spoljašnje oštrine i tvrdoće oseća, u pogledu koji obuhvata sve. I zato i jedni i drugi rekoše tek polovicu, ne obuhvativši nigde Primorja kao celine, duše njegove i tela njegova.

Kao u svačemu ljudskom, samo je bol onaj, koji čini, da prelazimo preko ovih ljusaka, maska, koprena na tuđim licima, da kidamo sve, što nas radi odgoja, lažnoga ponosa, socijalnih i ekonomskih razlika deli od drugih ljudi, i daje nam, da zavirimo u njihovu dušu. Vrstan pripovedač može biti samo onaj, koji ne zalazi toliko u dubljinu, koji u prvome redu opaža bučnu i šarenu smesu pojava i događaja, što se dešavaju u svetu. No najbolji i najinteresantniji pripovedači nisu najbolji umetnici. I dušu Primorja i Primorca nisu najbolje osetili novelisti i romansjeri, nego pesnik našeg nacionalnog i sveljudskog bola: Silvije Kranjčević.

Dete svoga krša, on je u sebi nosio sav njegov jad i njegovu veličinu, i njegove su »Uskočke elegije« — inače najneznatnije među njegovim pesmama — njegovi najiskreniji i najličniji stihovi, bez spoljašnjeg uresa, bez savršenosti i lepote forme, mili i puni dojma kao tepanje deteta, jetki i crni i turobni kao tmurno jesenje veče u kraju, gde im je zametak. U njima se nalazi sav bol i sva beda i sva oskudnost Primorja i njegov golemi, sumorni, bedni ponos, onaj strahoviti, ropski, hrvatski ponos. U njima je sva sramota i sva beskrajna veličina ovoga dela naše zemlje, što je najsiromašniji kruhom, a najbogatiji kamenom i sanjama i iluzijama. I krš i drač i bura i oluja i život bez nade i siromaštvo bez kraja — sve je u njima, kao u kakvoj žalobnoj riznici svega onoga, što odbaciše od sebe veliki i moćni. A ipak lebdi iznad svega toga svest o unutrašnjoj veličini i snazi, uverenje o pobedi, koja će doći već u pravo, u poštenje — i sumorna iluzija i tegobe večnih razočaranja. I jadni optimizam bogalja, što živi od bedne invalidske potpore, jer je stradao, razvivši zamršeni barjak u bitci kod Visa, i prevarene nade staroga večnoga oporbenjaka i duhovi umrlih otaca, što se sastaju svako stoljeće, očekujući uskrsnuće svoga naroda, i gradine i sela i more — sve je to jedno i sve izvire iz jednog jedinog glavnog osećaja: ljubavi prema svojoj zemlji, svojoj neuglednoj, sirotnoj zemlji, ljubavi, koja je jača od svega zla i od svih udaraca.

Iseljenik:

Draga mu obala osta negdje za ledjim daleko,
Nebo je svuda i more, tudji sve veseli ljudi,
Piju i pjevaju bučno; para ih odnosi prijeko,
Nosi im srce, mozak i grudi . . .

Primorski samo dobrijan ukočen šuti i šuti,
Njemu je ostalo srce tamo na kamenoj liti,
Kadulja gdjeno miriši, smilj gdje zlati se žuti,
Bršljan gdje zide djeci mu štiti.

Snatri o deci, kojoj majka sad negde priča o kraljici Mari i njezinoj kruni, koju je odnio crni Moro. I u snatrenju vidi: u moru se blista kruna. No u tom času prođe prema Evropi drugi parobrod: »Kossuth« mu »Lajos« stajo po boku. — Politička aluzija nije više aktuelna. Danas se više ne bojimo Madžara i želimo im svaku sreću. No karakteristike zemlje i ljudi svejedno

ostaju, i čuvstvo je Primorca prema njegovoj zemlji i kraj promenjenih prilika: plač i smeh, radost i beskrajna tuga, rezignacija i napor bez klonuća, suze veselja i suze bola. Samo je plač jači od smeha, tuga jača od radosti, suze bola obilnije od suza veselja. I zato je i ljubav i predanost jača od svega, jer je ljubav čedo bola, a ne čedo užitka. — U tim stihovima Kranjčevićevim imade zametak i primorskom Cinteku i Ceneku i Jožici Zgubidanu i Tončeku Tomašu i više od svega zametak našem Cyranou de Bergeracu, neerotičnom Cyranou, koji se za ljubav prema svojoj zemlji bori bez prestanka, kroz ceo život, ne odajući svoje ljubavi ni rečju ni migom. I to je veličina njegova i veličina i jakost te zemlje, unatoč njezine neuglednosti i siromaštva. I ta njezina snaga i veličina porodiše u danima samaje i očaja pesmu poslednje nade i poslednjeg napora:

O šikaro, sveđ tebi čast! — Uzmaknuše
  Pred jačom silom divi;
Al zemlje naše ti si onda pokrila
  Tlo rodno i kam sivi,
I trnje svoje ti si posvud prosula
  I svuda plot si digla:
Nož potajni je svaka grana dračava,
  I svaki list je igla.
Zaludu sveči sjekira, plam ždere te,
  Dažd kvasi, vjetar bije:
Ti danas mreš, a sjutra rasteš oštrija
  I gušća negol' prije.
Ni pedlja zemlje nepuštaš. Nek bunika
  I vučji rastu trn,
Al, što je naše, neka naše ostane
  I u dan hud i crn!
Nek lavovi na granicama ne straže
  Nek ris se koti, zmije
Nek jaja legu, po ševaru dračaru
  Nek vuk se gladni krije:
Kad nismo znali lug obranit jakošću
  Hrastova, pandžom krutom,
To, što nam osta, dračama ogradimo
  I svojom zloćom ljutom!
Oh, zaštite sveđ gušći, sveđ dračanji

— Sok : otrov ; trnje : nado —
Vi naše zemlje šiprazi i šikare,
Vi posljednja nam nado!
(Vl. Nazor: Šikara, g. 1917.)

U svih primorskih umetnika imade zajednički osećaj slaboće i blagosti prema svome kraju, naivna sklonost k svemu, što je njezino, staro, tradicionalno. I to je možda ono, što se drugim ljudima čini čudno i nerazumljivo, a što je tako jasno i prirodno onome, koji razume govor primorske zemlje. Tako u Mažuranića, u Kranjčevića, Kumičića, u Cara, u Katalinića itd. No sva je umetnost o Primorju tek fragmentarna, i onaj, koji je najbolje i najjasnije razumeo svoj kraj i njegovu dušu, Mažuranić, nije toga izrazio otvoreno, jasno, snažno, nego tek indirektno, prikriveno, nesvesno. Sve su to tek prigušeni vapaji i poklici i grcaji i zanosi, odajući tek pojedine strane i pojedine tonove i boje govora ove zemlje, što zbori tako celovitim, jedinstvenim, svojim, snažnim glasom. A ona leži i čeka — siva, mirna, nepomična, kao okamenjena od bola i šutnje, večne šutnje, jer šutnja je govor, kad ga — ne čuje nitko i ne razume nitko. I kao okovani, sputani, vezani teškim lancima stoje, u kamenu uzvišeni likovi, likovi, što bi htjeli da zaklikću, da zavrište, da polete, da grle, da plaču, da celivaju u jedinstvenom osećaju bola i sreće, siromaštva i veličine, uzvišenosti i detinje nežnosti.

Crne, koščate, umorne Vestalinke u domovima ruševnim i lomnim, čuvajući uz nadčovečan napor — bez radosti, bez sreće, bez nade — neutrnuta ognjišta za buduće naraštaje.

Crni, osmagnuti, mrki, šutljivi muškarci s batom i čekićem u rukama, u kamenolomu, u prokopu ,u tunelu, a srcem u dalekom primorskom kraju.

Ostarele devojke, mlade udovice i zapuštene žene, što u paroksizmu nevinosti i čistoće grčevito uzalud uzdižu suhe, sklopljene ruke prema bogu, prema nebu.

Očajni vernici, kojima je molitva kao kletva bede, a procesije kao sablasna, sumorna povorka izagnanih duhova.

Ceo jedan kraj, sa svojim tmurnim sumračjima, zlobnim, okrutnim letnim oblacima, sušom i žegom, gladom i žeđi, životom mučnim, napornim, oskudnim, strahovitim kao smrt i s ljubavi neizbrisivom, okrutnom, strahovitom kao smrt. ANTUN BARAC.

KNJIŽEVNI PREGLED

АЛФРЕД ЈЕНСЕН (Пригодом шездесетгодишњице.)

Наћи искрених пријатеља у туђем свету тешка је ствар, а од колике је то користи за један народ, најбоље сада видимо. Мало је оних који са финим разумевањем, објективно, срдачном љубављу, највећом савести и, правом симпатијом пишу о нама, и баш зато што их је мало, наша је дужност тим већа да се у свакој пригоди њих сетимо и да настојимо да их цео наш народ упозна као своје властите људе. Наша је дакле дужност да се као једног од таквих сетимо и нашег искреног пријатеља Шведа, Алфреда Јенсена, пригодом његове шестдесетгодишњице, тим више што је он сав свој знанствени и беснички живот посветио раду за Југославене и Славене уопће.

Јенсен је поставио себи задатак да упозна Шведе и остали страни свет са славенском културом и књижевностима. Он то хоће да постигне превађањем дела велике књижевне вредности и што више специфично народног карактера, различитим чланцима о појединим писцима и утисцима на путу кроз славенске земље, писањем опћих дела о Славенима и разним предавањима. Родио се у Људиксвалу, у Шведској 30. IX. 1859. Мало после иза свршених свеучилишних студија, као сарадник и кореспонденат шведског листа „Handelsoch Sjöfarts Tidning“ пође на Кавказ, где упознање руског језика и литературе побуди у њему интерес за све Славене. Зажели да упозна и остале славенске језике и њихове модерне књижевности, те се даде на путовања кроз све славенске земље. К нама је долазио већ као почетник у књижевности, без средстава и каријере. Живео је доста скромно и повучено. Занимао се за све право национално и локално, те на танко и духовито описивао својим Шведима што је све видео и чуо. Брзо побуди пажњу познавалаца и стаде добивати награде од Шведске Академије Наука у Штокхолму. Но његов живот је још увек био ђачки, док 1894. не постаде Академијин штипендиста. Осигуравши тако своју каријеру пропутова све светске престолнице, свуда склапајући срдачна пријатељства и упознавајући политички и културни живот. Ради јаком методичношћу, пажљивом штедњом времена, и шаље шведским часописима безброј путописа и чланака из Берлина, Беча, Русије, Пољске, Хрватске, Далмације, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Србије и Бугарске. Год. 1900. Јенсен постаде референтом за славенске литературе код Нобелова института у Штокхолму. Овај је положај много згоднији од професуре славистике на штокхолмском свеучилишту. Његов је рад често био награђен, било од Шведа било од славенских народа, а у различите институције су га именовале почасним чланом. Шведи су његов рад о Славенима и из славенских литература примали увек са сугласним признавањем.

Што је све Јенсен написао и превео, да Шведе упозна са модерним славенским књижевностима, било би дуго набрајати. Но да се ипак види каквим нарочитим избором, финим разумевањем и великим версификаторским талентом је он радио и превађао, достајаће прегледати његов рад за Југославенство и из југославенских књижевности. Из српско-хрватске књижевности је преводио Бранка Радичевића („Хајдуков гроб" и „Кад млидијах умрети"), Прерадовића („Путника"), једну збирку Вукових женских песама и две најлепше југославенске песме: „Горски Вијенац" и „Смрт Смаил-аге-Ченгића". Јенсен је оба ова превода издао у једној књизи у очи стогодишњице Његошева рођења и у часу ослобођења јуначких Црногораца. Јенсен је био већ г. 1890. превео „Горски Вијенац" и био је за то награђен од Шведске Академије у Штокхолму. Превод је израђен прецизно, па и што се метра тиче. Обилује многим белешкама, географског, хисторичког, политичког и културног садржаја. Из опширног животописа Његошева опажа се велико одушевљење преводиоца за владику. Са Мажуранићевим „Смрт Смаил-аге Ченгића" није тако темељито поступао, али и ту има за свакога штошта интересантна. Сваки књижевник и литерарни хисторичар може добро да се послужи овом књигом, јер обилује и многобројним цитатима целокупне познате литературе о обим делима. — Од приповедача преводио је Љубишу („Крађа и некрађа звона"), Л. Лазаревића („Школска икона" и „Све ће то народ позлатити"), Матавуља („Света освета", „Како се Латинче оженило", „Ново оружје"), Веселиновића („Мали Стојан", „Кумова клетва"), Ђалског („Маричон"), и цртице Веселиновића. Затим је превео неколико краћих песама и одломака из „Балканске царице" од Николе Петровића Његоша и драме Ива Војновића („Психе" и „Еквиноциј"). — Из словенске књижевности преводио је Прешерна, Цанкара („Об гробу тирановени" и „Интермецо в небесих") и Ашкерца („Грамлочо", „Кришно Грешника", „Прво мученицо" и др.) Г. 1901. је издао антологију превода Ашкерчева песништва под насловом „Словенска балада". Овим бисмо набројили цели низ Јенсенових превода из југославенских књижевности.

Али то нису сви радови које је овај вредни литерат израдио. Он је још написао две илустроване красне књиге под насловом „Славија". Да се види што је о нама у другом делу писао, навешћу само наслове тог дела: 1. Кроз „Железна врата". 2. На бреговима Саве (Међу Словенцима у Љубљани и на Блешком језеру). 3. Код Мухамеданских Славена. 4. У Атенама јужних Славена. 5. Код „Царева јединог пријатеља". 6. Кроз Црну Гору. 7. Излет по Србији. 8. Велико-српске сањарије. 9. Кроз Балкан. 10. Фердинандо и Софија. 11. Бугарска будућност. 12. На путу у Цариград. Даље је написао једну књигу „Хабсбург", збирку слика и успомена из Аустро-Угарске, рас-

праву о Дубровнику, „Германи и Славени", неколико литерарних опазака к „Рибању" од Петра Хекторовића (немачки Архив ф. сл. Фил. XXУ. Б. 429.), „Нобелова литерарна награда и библиотека" (Савременик УII (1912) 401), „Мањи приноси за познавање Гундулића (Виенац XXXIII. ст. 989, 1007, 1028.), есеји о Прешерну, о Ашкерцу и модерној словенској књижевности („Handelsoch Sjöfarts Tidning 1898.") и некролог Ашкерцу у истом листу. Јенсен је био дописник и неких наших часописа као „Љубљанског Звона" и „Савременика". У Академији Göeberga држао је неколико предавања о старој дубровачкој књижевности; о Дубровнику и о старом хрватском уметном и народном песништву. Кад је Јенсен улазио у проучавање дубровачке књижевности, знао је колико тај посао захтева труда, устрајности, упућености ,и брижљивости. О тим својствима његова рада сведочи особито његово дело: „Гундулић и његов „Осман" (литерарна студија Göteberg 1900, УIX 422). Дело је написао на немачком језику, да заинтересује не само изображене земљаке у Скандинавији него и туђинце уопће, а особито Немце за Славене. Он је уверен да, ко и мало позна Славене, радо ће настојати да их и још боље упозна. Југославени би овом књигом имали бити потакнути на што интензивније литерарно-хисторичко истраживање. Књига је раздељена на 13 поглавља. Сва поглавља нису једнаком помњом и познавањем ствари обрађена, али имаде нарочито у животопису Гундулићеву нових ствари. Ту је покупљено све што се о Гундулићу до тада знало. Читалац може с особитом коришћу читати ово лепо дело. По целој књизи налазе се тачне оцене досадашњих студија о овом предмету. Ми му морамо бити особито захвални, да је имао толико снаге и воље да прочита и сакупи све што се о Гундулићу писало.

Кад је Јенсен за време балканских ратова у „Обзору" написао неки чланак, напало га се да је написао као пријатељ Бугара на штету српства. Да је тај нападај био неправедан, доказује нам осим његовог осталог рада и његов чланак: „Дојмови с пута по Балкану у јесени 1913 из Дубровника у Софију (Саврем. 1914, 1.). Ту међу осталим оправдава и албанску војну. „Она је била од потребе, да се поврати мир на Западној граници и да се укроте необуздани Арнаути." Што се специјално Бугара тиче, изјављује: „Бугари имаду нешто суровости и бешћутности припростих народа те су по ћуди Србима веома мало слични. То „барбарство" оштро се истакло у другом рату . . . ја сам их хтио обранити од једностраних оевада лукавих Грка . . . Знам, како се немило и нештедице н. пр. у Скандинавији судило о другом балканском рату, и била ми је заиста тешка задаћа испричавати преступке и изгреде на једној и на другој страни. Знам такођер, ако страда један члан југославенскога свијета, да ће у јавном мнијењу страдати цијело славенство." На концу, каже да његов књижевни рад најбоље доказује његову непристраност. Наравно, Јенсен није имао обзира

које смо ми често имали и још данас имамо. Њему је цео славенски југ интересантан и симпатичан, а он се никада није упуштао у наше размирице и антипатије.

Још нам је напоменути, какав глас ужива Јенсен међу Шведима као изворан песник. Издао је две књиге изворних песама: Po fjärran stig (По далеким путевима) и Nya dikter (Нове песме). Ове збирке песама провејава дух који има доста сродности са славенским песницима: дубоко чувство, племенитост и нежност. У њима налазимо живахну дикцију и леп поетични облик те много мотива са путовања по славенским земљама, а нарочито југославенским („Ускрс у српској цркви", „Рајско весеље" — мотив из Босне —, „Цетински манастир", „Циганка", „Вече у Дубровнику", „Омер и Мерима", „Кметски краљ", „Црно језеро", „Потопљено звоно" и др.). Његове су збирке доста обљубљене те је као изворни песник на добром гласу.

Из целог овог приказа, и ако он обухвата Јенсенов рад само око Југославена и из њихових књижевности, ипак се види да је тај рад широк и обилат, сав прожет устрајношћу, поштењем и правом љубављу прама послу. Неки његови преводи имају неку монотонију коју није било лако свуда избећи, али он ипак тим својим радом чини велику услугу и књижевности своје земље. Он утиче својим радом на сам развој Шведа и њихове књижевности. Што треба да преваћамо и пишемо за међусобно познавање, и каквим системом, имамо одличан пример у Алфреду Јенсену. Ми му желимо да још много година поради око своје мисије. Његова девиза: „Спознајмо се!" распршава предрасуде и, води к пријатељству и правом хуманитету.

Др Шпиро Шантић

IVO VOJNOVIĆ: STARI GRIJESI. (Lapadska priča. Izdalo »Društvo hrv. književnika«, Zagreb, 1919.)

Da ne vidim taj datum »1919« i nov papir, pomislio bih, da u ruci imam knjigu iz god. 1884., i da mi sa njenih požućelih stranica škaklja nozdrve oštar vonj suhih grančica »vrijesa«, kadulje i pelina, što ih je nečija nježna ruka utaknula u nju, da između stihova najdražeg pesnika sačuva dar najdraže ruke i uspomenu najdražeg dana. Oštar je taj miris još i sada; oštar i svež kao o ljetnom podnevu na klisurama Petke... Nije nov; to znači ni bizaran. Stara priča, ali baš zato večno mlada. Poezija. Romantika. Sadržaj je prost: Ljubav i zloba. Romeo i Julija. I ona etička korektura elementarnog Shakespeara (»Better than Shakespeare!« koju je tražio i Shaw.), a koja znači praštanje i ispaštanje, osvetu Pravice, mesto osvete besa ljudskog. Korektura je došla već prvim počecima romanticizma, ali nadahnula ju je i poezija tla. Domaćeg tla: Mihajlova i zelene Petke izmed gole hridi i gorke suze mora; miholjica i blage seni jablanova nad grobovima tragičnih boli; srebrenog glasa zvona posle opore mornarske kletve i fijuka oluje. Na tom tlu uskoka i mornara već od prvoga dana rađala se vedra pesma mladosti i dobrote, blagosti i ljubavi. I kao što je pesniku zlatnog veka republike

bilo glavno da u »Dubravci« proslavi slobodu i lepotu te cvećem i umetnošću, skladbom i plemenitošću obrasle hridi, tako je i pesniku mrtve republike bio cilj, da nam u jednom zamahu i jednom poletu pruži sav miris, svu svetlost, sve zvukove, sve simbole i svu lepotu tog obećanog kutića zemlje »između Stona i Cavtata«, u kome »umetnost i narav ko sestre rođene«, ljudi i stabla, prošlost i sadašnjost čine jedan jedini i nerazdeljivi akord. Pero Dubović je mladi bor, izrasao na mrkoj hridi, koja ima karakter opore, pune zla strasti i želje za gospostvom njegova oca. Taj stari je direktni potomak gordih gosparâ, pošao nešto preveć na levo, kao što je njegov sin pošao na desno; i stari kapetan Pasko, ta stoička figura, kakve posle starog Rima mogahu da se nađu jedino u našim primorskim gnezdima, izdelane od bura, Turčina i Mlečića. I Klara, ta krotka »dumnica«, ta ljupka miholjica, plod je držanstva republike morskih vukova, čija duga odsustva trebahu ženu naviklu na čekanje izmeđ četiri zida, na studen samotne ložnice, poniznu i vernu, čija je vrhovna dužnost bilo goreće kandilo za muža u olujnim noćima pred likom Majke Božje od Milosrđa ... I onda, ta Ksanta! To dete zemlje, gde morska pena izbacuje na žalo lepe božice, kao što je izbacila i nju na žalo Lapada. Ona je čežnja mornareva, simbol i utelovljenje njegovog elementa. Dok je sred bura i oluja, njegova duša misl na topli mir kutića, u kojem, nad skromnom »dumnicom« gori kandilo kao na odmor i okrepu za nove borbe, i onda je to jedina njegova ljubav. Ali Pero, kojega silom iščupaše iz borbe, mrzi taj mir, ka okove, i, nemogući doseći borbu, zaljubi se u njen simbol, u onu, koj mu pena oluje dobaci kao svoj poslednji pozdrav, uspomenu i zalog .. Ksanta je jedan novi uskok, primitivno spontan, kao i oni, koji su prv naselili te hridi. Ona je praelemenat Dubrovnika, i Pero, u kojemu se usled silovanja nagona, ti nogoni do dna uzburkali, prepoznaje u njo — sebe. Zato i ostavlja sve, te ide za njom. Već njihov sastanak j udesan, naravski romantično insceniran, ali jak, i odaje neodoljiv privlačivost srodnih polova. Najprije na žalu, a onda u olujnoj noć Tu se je zapravo sastalo njih troje, mati oluja, i dvoje, od nje otrgnut dece, pa nemogavši, da ih za uvek prigrli k sebi, baca ih u naručaj jedn drugome. Oluja strasti i »starih grijeha« rastavila ih je, i rastvoril jaz između njih, a oluja strasti osvete opet ih spaja, i time pretvar osvetu u čim blage pravice i ispaštanja ... Naravski, da i tu netko mor da trpi za grehe drugih, jer tako je to već u životu, pa i u romantic

Kad je ova knjiga prvi put izašla, zvala se »Ksanta«. Sada je pre rađena. Izmenjeno je dosta u njoj, i na bolje izmenjeno. Ostalo j ono najbolje, sve ono sveže i neprolazno, što čini Vojnovićevu ume nost velikom. Ostala je poezija divotnih opisa prirode, poezija najtr njih osećaja, krvnih strasti i čežnja, poezija stila i bogate reči. To na čini knjigu novom; kao da ju je tek juče napisao mlad pesnik, dobar solidan, Evropejac i naš čovek, koji nam možda hoće da najavi, da s večna romantika opet vraća poeziji, opet i uvek ... *N. B.*

Перо Слепчевић: Помен Владимиру Гаћиновићу. Женева 19 Издали Хрвати из Јужне Америке. Опремио Јосо Кљаковић.

Често ми изгледа као да удес дели једном руком признање и сла

а другом рад и страдање, тако да једни добију само прво а други само потоње.

Кад помислим на славу каванских и салонских уметника и политичара или на крваве ордене генерала и диплomата, и у исто време кад помислим на невиђена и за увек заборављена херојства великих непознатих бораца, тесно ми дође на земљи и хтео бих да потражим крај где се сва дела и недела мере неком другом и праведнијом мером, и у својој жељи за правдом ја помишљам на детињску слику анђела строгих очију с вагом у левој а мачем у десној руци.

Био је тако један међу нама, добар, нежан а смион, звао се је Богдан Жерајић (млади га се још сећају!) Мислите ли можда да је мало јунаштво ломити се у души и цептити у телу, ослушкивати нутарњи глас и стварати одлуку која боли и убија, и онда пред лицем узвитлане, одурне штампе и уплашена или непријатељског света испалити пет метака у непозната генерала а шести себи у уста, и после лежати на асфалту, покривен својом крви и полициском кабаницом и око њега неколико корака језиве празнине и круг гледалаца и погледа, радозналих, зверских или самилосних. Потом затајен и погрђен лећи у дну кошевског гробља међу самоубице и проклетнике.

Кад је говор о Вл. Гаћиновићу и заборављеним херојствима, ја нисам могао да не учиним ову дисгресију.

А овај о ком говори ова књига, и ми данас, бијаше велик на великом делу, храбар и тих, он је живио непознат и клонуо као изнемогао војник на по пута а иза њега је остао безимен рад, један гроб обусан од човекољубивих туђинаца, и ова књига писана од верна пријатеља.

Разумем да се не пише о Владимиру Гаћиновићу, борцу, чија је удбина заборав. Само они који су познавали његову унутарњу борбу и развој и његов рад, подземан, напоран и пун ризика, који су га виђевали, како неиспаван и шутљив, у богословском капуту, путује увек „у послу", и који су, доцније, чули како је у бањалучком процесу сваки час бљеснуло његово име као нешто мрско, светло и опасно, само они знају за значење његово у нашем ослобођењу. Али што не разумијем, то је да се не пише о овој књизи која износи пред све нас једног репрезентанта наше расе и која, писана високим и отменим начином, садржи цео низ идеја, светлих и нових видика, концизно и јасно изражених! Само једно доба, пометено и несрећно као што је наше, могло је да пређе преко оваке личности и оваког дела.

Говорећи о душевном развоју Вл. Гаћиновића, г. Слепчевић је, на темељу разнопсихолошких опажања и хисторијских докумената конструисао целу једну теорију о удесу и позвању српског племена и Југославенства, јер „говорити о души Вл. Гаћиновића, песника и револуционара" значи „говорити о последњој еволуцији певачке и хајдучке српке душе".

Посматрајући прошлост и садашњост српског племена г. Слепчевић опажа у њој ове видне и главне расне особине, прва: конструктивна, месијанска „бела страст", државотворна и благословна, друга: деструктивна, кобна „црна страст" нетрпељивости и неслоге. Те две особине су репрезентоване хисторијски у два мита, у

„белом миту" косовском и „црном миту" Мрњавчевића које прогон
проклетство неслоге и који се гоне и убијају до последњега. То ј
она седмоглава аждаја „што сатрије Српство сваколико" , то је он
коб која је гонила српске цареве да „један другом ваде очи живе"

„То је управо невероватно" пише г. Слепчевић „како тај ра зорни бакцил ама савршено једнако делује данас у нашој крви ка што је деловао у крви поданика Уроша II." Гледајући ту плахови тост и нетолерантност у прошлости и садашњости г. Слепчевић за кључује: „М и м о р а м о д а н а ђ е м о и з л а з а о д а в д е и д с е н а у ч и м о г о в о р и т и о и д е ј а м а с б л а г о с т и!" а т питање решава г. Слепчевић тако „да Срби због ње више не мог остати сами, него се морају стапати и амалгамисати са својом запа ном браћом, не би ли ублажили своју виолентну нарав". Он у хисто рији и народној песми види тенденцију тога нужног зближавањ наших источних и западних племена која као да тек уједињена мог да дају трајну и потпуну државну творевину и културно дело. „ лепој Југославији умириће се наша несрећна крв".

Редак је и утешљив идеализам којим је писана ова књига о м твом пријатељу и његовој неумрлој идеји, ретка је увиђавност и да лековидност којом се овде третира проблем југославенства и чов чанства.

Још 1917., кад је овај помен одржан, он као предвиђајући на поратни каос и ругло и неразумевање пише „Није по сто пута н Југославија само земља. него је Југославија један идеал". Сутр кад државне границе опашу све наше покрајине. Ј у г о с л а в и ј н е ћ е б и т и о с т в а р е н а. н е г о ћ е ј е т е к т р е б а т и о с т в р и в а т и".

Приказавши душевни развој Владимира Гаћиновића г. Сле чевић је осветлио доста тисућа омладинаца који данас. далеко свеопће пљачке и политичких оргија. претурују свој тешки и све пут: преко Југословенства човечанству. И зато ова књига, мир и дубока треба да буде што више читана баш у ово доба.

Сва ова излагања требао би г. Слепчевић што пре да изда у је ној јевтиној и корисној брошури (додавши и конкретније податке раду и животу Вл. Гаћиновића) која би као леп документ наш расног развоја и налажења ушла у масе, а нарочито, омладину.

Рес.

FRANJO HORVAT-KIŠ: ISTARSKI PUTI. (Zagreb 1919. Izd nakladni zavod Ign. Granitz. Cena 15 K.)

U ovim mučnim danima potlačene Istre, kad su oči svih onih k imaju srca za ovu zemlju uprte na zapadne naše granice — dobro d lazi svaki spis koji, bilo ma s koje strane osvetljava ili nas obavešta o tim našim kršnim i ubogim, ali visoko moralnim, svesnim i prekrasn krajevima.

Ova knjiga, pisana bez naročitih pretenzija, zapravo je neka ko binacija putopisa i dnevnika; i g. Kiš sa simpatičnom skromnošću v ispravno sâm o sebi veli: »Ove pute je autor za sebe prošao pa i za se opisao. Zabavljao se putujući, a zabava prelijepa bijaše ponoviti k

kuće ono što se vidjelo i doživjelo. Sam je sebi pričao. Sam sebi u sebi čovjek je najiskreniji. Tako su i ova putnička ćaskanja gola iskrenost. Tako će štilac moći razumjeti i po koju svojeglavost u stilu i jeziku uopće; moći će oprostiti po koju omašku, po koju promašku.«

Držeći se one Hristove: »ako ti brat sedne na kaput ti radije odreži to parče nego da ga uznemiriš«, mi ćemo samo da upozorimo na izvesnu prostosrdačnu naivnost,. umiljatu povučenost, a naročito na toplu, iako malo odveć bolećivu ljubav za svoj narod, za svoju grudu, kao i za sve ono što je slabo, napušteno, osamljeno i što trpi ćutke, a čime čitava knjiga odiše i nehotice nas upozorava na autora »Nasmijanih udesa«. On se sklanja od svega što je složeno, natrpano, nemirno, gospodsko, neprirodno ili lažno, i upravo se oseća kako odahne kad je sam, sa svojim srcem i senom, sa prirodom, suncem, vetrom, pastirom, travčicom ili cestom po kojoj je »lijepo leventovati«, a po čijoj »prašini su utisnuti bezbrojni tragovi dječijih nožica, i sve kreće prema gradu. A grad šuti i sjedi. O, tješite se, mali moji, kroz stotine je godina jadna i bespravna slovjenska t. j. hrvatska sirotinja ovuda tabanala noseći u grad desetinu gospodarima, kojima mjera nikad nije bila dovoljno puna, vino nikad dosta dobro, janjci nikad dovoljno ugojeni«. I sve u takom tonu koji potiho bugari, uspeva autoru da u nama dira staru i zaspalu žicu i da nemamo kad da mu zamerimo mnogu »svojeglavost«, nevladanje perom ili čak nagrđen jezik. Za čudo, ta njegova blagoglagoljivost i slatkorečitost za koju se ne može reći da je lažna, zna da se kraj svih mana prevrne u zametak duha ili humora koji neće biti neoriginalan:

»Nisko, sitno čeljade u opancima, bijelim čarapama, tamna suknja obrubljena je odozdo oširokim crvenim porubom. U košulji je sada kod posla, ali na glavi joj crveni rubac... Vesela i živahna kao vjeverica vrti se i poskakuje oko krošnje kupeći zadnje trunje, što je još grabljama izmaklo. A tako je dragušna, gdje se vrti i obraća u prozračnim sjenama, u zelenim prostorima sa skladnim i živim šarama na sebi.

I eto nas u selu planinskom, koje se sunča u visini od preko sedam stotina metara nad morem. O, da, sigurno preko sedam stotina!

— Nego, groblje smo vidjeli, a gotovo je sasvim prazno. Kako to?

— Ljudi ne umiru. Ovdje ima, srazmjerno, vrlo mnogo staraca. Ima ih sa 80 i 90 godina.

— Ipak — umiru makar oni.

— Ne, ne, ne, ti vam ljudi ne umiru.

— Kako...

— Eto, tako je...

I mi se nikako nećemo sporazumjeti. Ova tema pada u vodu. Načmimo drugu na pr. moje prenočište.«

Ili na putu kod Lanišća u Ćićariji:

»Tu mi dolazi u susret čovjek. Pred sobom goni kravicu, a u ruci ima kosjerić. Ima bradu, a ridja mu je. Nije ridja, crvena je. Kao da je sad negdje krv pio i bradu da je u krvi namočio. Oči su mu se izgubile u sjeni čela i obrva... Šuma, samoća, čovjek ovakav sa kosijerićem... Hja!... Mene obiđe strah: da me ne bi taj riđobradac!«

I dok je u tom istom kraju Nazor dalje i više video, i dublje se

inspirisao, g. Kiš pošao je, eto, nekom svojom sitnom i pustom stazicom kao Franjo asiški ili kakav dobričina starčić, seoski »uča«, sa večitim smeškom na usnama i za svaki dašak vetra ili za drhtaj leptirovih krila sa suzom u očima.

»Kaplja tu, kaplja tamo. Kaplja za kapljom kaplje.« (Str. 84.)

»Moja noć je bila sasvim jednostavna: jedna soba, jedan prozor, jedan krevet, jedno ćebe, jedan stolac, jedan — ja.« (Str. 90.)

Ne bi li ipak g. autor malo više pripazio na sebe?

I ne bi li još bolje bilo, da od svog pera što otkine za tu istu dečicu koju toliko volimo? *B. M.*

ZEMLJA TJEŠIN I NJEZIN PJESNIK. Nedavno mi obolila draga osoba i toga dana po prvi put shvatih pravu suštinu umjetnosti Petra Bezruče. Iza teške bezsane noći odpočivah na klupi pred kućom i preplašenih se očiju ozirah na otvorene prozore bolesnika. Je li gore, kreće li bolest na bolje ili već izdiše: rojila se u mojoj glavi pitanja. Hoće li očajnički krič moje žene, da mi javi, da je sve svršeno? Ili će, da se, u posljednji čas, smiluje božja providnost i da spasi na smrt osudjenoga? Bilo mi je skoro nerazumljivo da okolo mene idu ljudi, užurbani, zaposleni, gonjeni od sitnih briga. Što se starate za sutrašnji dan, kad na pragu vašeg doma čeka neumoljiva smrt? Čemu brige, nastojanja, djela, čežnje, kad nas i tako na kraju zajedničkog lutanja čeka otvorena jama! Vapaj mi sapeo grlo. Sve u meni i okolo mene bijaše tiho i mrtvo i sve je čekalo napeto čekalo, na sudbonosni vrisak, koji će strašnim jekom, kao prvim udarcem groma, da raspojasa oluju. Tako bi struna, da je živa, osjećala prije nego li pukne.

Eto toga dana, kao nikad, proniknuh u značenje »Šleskih pjesama«, što ih je ispjevao anonimni Petar Bezruč. I njegova je knjiga jedan vapaj, umire čitav jedan kraj, čitav jedan narod, čitava jedna zemlja. A ta jadna razkasapljena zemljá zove se Tješin. Bezruč o njoj govori kao o miloj, ljubljenoj osobi. On osjeća svaki njezin najmanji disaj. Rukom joj pipa bilo, a uho naslanja na njezina prsa, da suspregnuta daha sluša, da li njezino slabo srce odkucava posljednje odkucaje. A kad pod prstima osjeti hlad smrti, onda se buni, kune, moli, proklinje i Boga i ljude, što su tako nemilosrdni i ne će da pomognú njegovoj na smrt osudjenoj zemlji. On se odrekao svega, pa čak i ljúbavi žene, da se posveti jednoj svemoćnoj ljubavi, a ta je Tješin. I da Tješina nije bilo, Bezruč ne bi ni propjevao. On se uzvinuo do pjesnika samo radi onog krvavog kusa zemlje, što dušmani prevarom i himbom hoće da otmu českome narodu. On je odkrio Tješin kao što mornar otkrije novo kopno. Bez Tješina ne bi bilo Bezruča,

bez Bezruča ne bi bilo ni Tješina. I u tome priznanju njegovo je najveće značenje kao i ujedno i najveća hvala. A da je to istina najbolji je dokaz, što je Bezruč napisao samo jednu knjigu: »Sleške pjesme«, a ta čitava knjiga govori jedino o Tješinu. I kad je izrazio taj vrhovni osjećaj svoj i tu vrhovnu misao svoju, od tada skoro nije napisao ni jednog stiha. Ni za ime nije mu se znalo, jer njegovo je pravo ime Vašek. Činovnik je i kao čovjek nepoznat je u umjetničkim krugovima. Živio je daleko od buke i vikača i tad od boli i očaja nije mogao da šuti, napisao je po koju pjesmu. On je u svojem bistvu pjesnik zemlje i na taj način Bezruč i Brezina popunjuju jedan drugoga. Ovaj drugi se riešio zemlje, da shvati svemirske tajne, a onaj prvi je srastao s brazdom polja i kao krtica zavukao se u zemlju, da odkrije otajstvo njezine utrobe. Bezruč je kao korjenje, što se razplazilo i pokrilo čitavo tlo, a Březina je samo deblo i krošnja, a na njegovim granama mjesto plodova njišu se zvijezde. Bezruč: to je jaki i opojni miris zemlje, a Březina: to je odsjev mirnih, čistih, dalekih zvjezda. To je tijelo i duša, to je pest i vid. Jednom je sviet na dohvat ruke, a drugome se u oku održaje čitavi svemir. Jedan je grijeh i krijepost, a drugi tone u skladu vječne kontemplacije.

Pred Tješinom htjedoše da odnarode 70000 tisuća Čeha i da to postignu, moriše ih gladom, bijedom i nevojom, pozatvoriše im škole, otjeraše ih iz rodjene kuće, obezčastiše im kćeri, a kad i to nije pomoglo, poživinčiše ih ropskom rabotom. U ugljenim rovovima biše osakaćeni i ona ruda na tisuće ih za živa ukopala. Čitaš li pjesme Bezruča, uskrsne ti pred duševnim vidom po koji lik slavnog belgijskog vajara, koji je stvorio neumrle tipove radnika. Slušajte, kako je monumentalan, u svom jadu, češki pjesnik. On glasom proroka, koji vapi u pustoši, viče:

kao Vitkovska peć jedno oko sjalo,
krvavi plašt mi s ramenâ vio:
na jednom nosih njemačku školu,
na drugom nosih poljski hram
u desnici teško kladivo nosih
(ljevicu odkide svaljena hrid,
jedno mi oko izgori plamen)
a u srcu sedamdeset tisuća kletva i mržnja.

Gle čovjeka! To je slika i prilika radnika, koji se kinio cjeli svoj život, da utaži njemačku grabežljivost i poljačku prevejanost.

Pjesnik vidi, da Česima tu nema spasa i u svom očaju grmi, da ga čuju svieta puci:

Tako ću ja stat — davno moj će poginut narod—
sto godina stat ću čelom okrenjen k nebu,
smrvljenom šijom azur ću da taknu,
Ja Petr Bezruč, Ahasver savjesti Čehâ
strahovit fantom i propalog naroda bard!

Njegov je izraz tako jak i stvaralački, da ti se čini, da jednim migom vedri i oblači. To više nije pjesma, to je kus srca, što pred našim očima krvari. A njegova je žrtva još tragičnija, jer ju prinaša bez uhvanja. On znade, da Bog ne će uslišati njegovu molbu, a ipak se žrtvuje. I stoga još više prkosi udesu i ne sebe već nas očajem krati:

Davno je tomu. S duše mi prhnu
vjera. Strašni oblak sjeo mi na čelo,
od grijeha oko je mutno, a usta su nakrivljena,
Bog ne žive za mene!

Za njega, kako rekoh, žive samo pregažena i opustošena zemlja. Odrekao se ljubavi i žene kao oni pustinjaci, što osakatiše tielo da budu k Bogu bliže. Osjeća taj gubitak i da se utješi, evo, što nam dovikuje:

Plug i knjiga su os života — a ne žena.

A ipak motiv ljubavi, izgubljene ljubavi, često se vraća u njegovim stihovima. On je i tu najsilniju vezu s životom prekinuo, da mu bude moguće, da još jače razplamsa neutaživu mržnju, s kojom plaši i kroti svoje neprijatelje. On je nada sve osvetnik i svako njegovo slovo je napisano nejunačkom vremenu u prkos. I baš za to, što je osvetom i odmazdom posvećen, nama je južnim Slovenima tako bliz. Njegova žuč kao da se gorčinom napunila pod našim podnevnim suncem. On i kad se moli, ruga se Bogu. Osvećuje mu se za patnje, što je izkušao njegov nevini narod:

Te noći molih se demonu osvete!

Ne Bogu, već Sotoni. Pomozi, gjavle, kad ne možeš, Bože! S tim riečima se taj rodjeni buntovnik, stisnutih pesti, zalječe put gluhog neba.

Bezruč je od tog plemena, od kojeg su i srbski osvetnici i za to ga niko, osim našeg patničkog naroda, ne će potpuno shvatiti. Tko će bolje od nas, da shvati ovu sliku prebijenog Hrista. Ovdje kao gotov umjetnik progovara Slaven — patnik:

kod Bohumina nabodli mi na čelo trnovu krunu,
ruke mi pribiše u Ostravi, u Tješinu raniše mi srce,
u Lipinu napojiše me octom,
kod Lyse probodoše mi noge čavlima!

Osim ove, ne znadem monumentalnije slike, da se izrazi patnja i sobstvena bol. Svaka rieč je jedna kaplja krvi, svaka rieč je jedna rana, što slabom tielu prieti smrtonosnom mukom. Ove su rieči tako sudbonosne i istinite, da nam se čini, da smo ih sto puta čuli i pročitali. Bezruč vidi razapetu zemlju, i da probudi mrtve Čehe, bije ih veličanstvenom strahotom Golgote. Takovi su stihovi nezabravni kao neke rieči iz svetoga pisma.

Al i on — i ako pjesnik mržnje i osvete — imade jednu utjehu. Sve ga ostavilo, sve mu oteše, al zemlja je tu još živa, zdrava, puna sokova i spremna, da svakog proljeća primi sjeme, a u ljetu da urodi punim klasom:

Svakog proljeća zemlju su posijali znojem
da u srpnju napune hambare.

Blagosivlje, nju, hraniteljicu i pred njom — kao pred majkom — pokorno kleči. Sve je prokleto, sve je gorčinom otrovano, samo ona je blagoslovljena. U njoj je spas, i bez nje je jedina spasiteljica smrt. Bezruč još samo vjeruje u njezinu snagu. I da se od očaja spasi i da se osnaži vjerom, vidi sebe kao priprostog vrača, koji čvrstom rukom i još čvrstijom nogom ide za odvaljenom brazdom. Uživa u neslomljenoj snazi gojnih, oznojenih volova, iz čijih rumenih vlažnih nozdrva diže se para, a u mirnom, dobrom velikom oku odrazuje se čitava plodonosna, tužna krajina. To koraca snaga zemlje i sama sebe svojom snagom oplodjuje. U orača vidi izbranika božjeg, koji će jednim hljebom, da nahrani čitav iznemogli i klonuli narod. Oranje je za njega jedina molitva:

»nad čelom sunce, pod rukom plug«.

BOŽO LOVRIĆ.

FRANCUSKA PISMA.

Ne kanim davati sintetičnu sliku današnje francuske književnosti, a niti obraditi koji naročiti detalj. U Francuskoj je također danas sve u vrenju kao i kod nas, i proučavati dublje taj vratolomni kaleidoskop, može samo smela natura, i čovek koji taj kaleidoskop organički proživljuje. Predamnom on leti kao pravi kaleidoskop; zaustavljajući se samo u oku, i u onom delu psihofiziološkog organizma koji prestavlja sposobnost dobrog ukusa, i radoznalost. Ništa više. Dolaze mi doduše katkada časovi, da i dublje zavirim u stvar, da istražim uzroke i predvidim posledice, da pohvatam veze, ali u isti čas se setim, da bi to bio

uzaludan posao, da bi svaki sledeći čas u tom moru iznenađenja porušio predašnje zaključke, i ograničujem se samo na dojmove...

Nisam ja sam koji to činim. Čitava literatura članaka, eseja i študija na samom francuskom jeziku nastoji da zabeleži te dojmove, da konstatira probleme, polazeći naravski i dalje, te u koliko je njima autohtonim moguće, da zaključi nešto i za budućnost. Pokušao sam da po njima zaključujem i ja, ali opet — zaludu. Gotovo svake sedmice naći ćete u kojoj francuskoj reviji, ili listu, članak pod naslovom »Budućnost francuske drame«, ili »Šta će biti sa francuskim romanom?«, ili »Naše slikarstvo posle rata«, i puni radoznalosti uzeti ćete ga u ruke, da vidite, šta će to sada, posle sve ove revolucije, da bude sa umetnošću »Velikog Naroda«... Ali nećete doznati ništa više nego ste i sami, ako ste iole pratili francusku književnost, mogli da zaključite. A to je: »Tko zna?!« — I razumljivo je to... Metodički duhovi, kakovi jesu većinom kritičari, ne mogu još da se snađu u tom moru dojmova. Analogne ili bar nekrižajuće se pojave njih će lako dovesti do zaključka, ali ovaj današnji kaos, ovaj prelaz iz staroga u novo, ih smućuje. Na jednoj strani ostaci staroga (još dosta snažni i žilavi, tako da često mogu da prevare, te da pruže dojam novoga, kao što nam lep jesenski dan ulijeva dojam proleća), u sredini prolazni plodovi savremenosti, ležeći posve pod dojmom efemernih utisaka i poriva, truli i labavi kao i savremenost sama, sa varavim timbrom aktuelnosti i realnog gledanja, i napokon na trećoj strani traženje novoga, najveći kaos od svih, ne prezajući pred ničim, upotrebljavajući sve, i stvarajući tako tisuće različitih smerova, punih vrenja, u kojemu je još teško razlikovati pravi talenat od temperamenta, i razabrati za život sposobne elemente, od bleštaja isprazne novosti. Jedno je svima jasno: da se kod starog neće ostati. Doći će novo, ali šta je od ovog današnjeg zametak i put k tome novome, — to je pitanje. Da li će se ipak nadovezati na staro (što mnogi razboriti ljudi drže ipak najprirodnijim, i istorijski najopravdanijim!), ili će činjenica ovog rata značiti bazu za gradnju novoga (što je najmanje probabilno!), ili se pak Novo mora naći u posvemašnjem prekinuću s tradicijama, i uspostavljanju novih vrednota (što mnogi, upravo najjači talenti zastupaju, i što znači vrlo mnogo za snagu njihove svesti, i živost koju će uneti u umetnost!), — tko zna?! Ima ih koji misle da je to Novo već tu, ali ti su, ili ljudi koji se malim zadovoljavaju, ili opijeni talenti, koji tu opojnost drže velikim delom. Inače današnja francuska umetnost ne daje baš mnogo osnove mišljenju, da veliko novo delo u njoj kraljuje. Još žive doduše u Francuskoj Paul Baurget, Anatole France, Maurice Maeterlinck i Romain Rolland, ali niti jedan od njih ne znači ono što je na pr. značio Moliere, Hugo, Balzac, Flaubert i Sainte-Beuve, naime početak novoga i snažnoga, početak francuske drame, neoromanticizma, francuskog romana, nove kritičke metode itd. Oni su svi veliki pisci, ali veliki epigoni. A osim toga, i njihova veličina pripada predratnom vremenu. I oni koji su najviše pisali za vreme ovog rata, kao na pr. Bourget, nisu dali ništa što bi bilo veće od njihovih predašnjih delâ, niti se od tih delâ razlikuje ičim novim, osim možda — sadržajem fabule. Pojavili su se i novi talenti, no slava Barbussova bazira se većinom na aktuelnosti i najviše na zametcima novoga. A naj-

bolji među mlađima su poginuli. Leader neomisticizma, briljantni Charles Peguy, urednik »Cahiers de la Quinzaine«, Paul Acker, autor »Soldata Bernarda«, bizarni Apollinaire, Emile Clermont i sva sila drugih nadâ, palo je žrtvom rata. Francuzi sami osećaju, da su u njima izgubili mnogo, da je za njima ostalo nešto prazno, i zabrinuto se pitaju: tko će to prazno da nadopuni . . . ? Šta će sada da bude?

*

»La nouvelle revue française«, počevši posle rata ponovno izlaziti, donaša vrlo zanimljiv članak *Paula Valery* »La crise de l' esprit«, koji je istodobno izišao i na engleskom jeziku u londonskoj reviji »Athenaeum«. To je jedno od najznamenitijih razmatranja o pitanju duhovne krize sveg ovog prelaznog i velikog doba, koje je još za sve nas upitnik. Valery ide duboko, misli briljantno i opaža tačno. Proživevši ovaj rat, veli on, mi smo iskusili prolaznost i najviših stvari, i to ne samo slepim slučajem, nego smo videli da se u samom poretku misaonog sveta pojavljaju najneobičniji događaji, da se oživotvoruju najveći paradoksi i da najevidentnije stvari zatajuju. Koliko li je vrlina *moralnih i intelektualnih* trebao i imao nemački narod da ovako uspešno organizira svoj atentat na slobodu i život drugih, na kulturu i na pravicu? Dužnost i znanje, te dve visoke kreposti, postaju dakle i one sumnjive?! Evropa je osetila da gubi svest, svest odgojenu vekovima, i u skrajnjem očaju, sve njeno pamćenje, povratilo joj se u kaotičnom neredu. Nikad se nije toliko čitalo ni toliko molilo kao za vreme rata. Duša je tražila utočišta u svim religijama, svim poezijama i svim znanostima, i dok je vojnička kriza već svršena, a ekonomska je u klimaksu, duhovna je u takovom stanju, da niko ne može ni da nasluti na čemu smo, i šta će sutra da bude živo u duhovnom svetu, a što će da zapadne. Sve što postoji, jednako je uzdrmano i oskvrnuto. Znanost je obeščašćena okrutnim aplikacijama rata, umetnost služništvom i hvalom grube sile, idealizam se oseća odgovornim za toliko razočaranih sanjara, realizam izvaran, pun zločina i grešaka, požuda i odricanje jednako prevareni, vera sukobljena s verom u blagosivljanju umorstva, pa i sama skepsa razoružana i uzdrmana sa toliko nepredviđenih realizacija i ganutljivih događaja . . . A pre ovog rata? Na čemu je rat zatekao Evropu? Na čemu velikom? — Na *ničem,* odgovara Valery. Na ničem zato, jer je u njoj bilo *sve:* slobodna koegzistencija svih duhova odgojenih najraznoličnijim idejama i najoprečnijim načelima: nered u najsavršenijem stanju. Svaki jači mozak bio je raskrižje za sve vrsti mišljenja, ili općenita izložba misli . . . Ništa tipičnoga, ni određenoga: Rim Trajanov, i Aleksandrija Ptolomejaca; monotonija i početak blaziranosti.

Autohtoni stanovnik tog modernizma je Hamlet. Posle ovog strašnog rata on opet promatra lubanje i vidi bolje neg ikad, da najbolje među njima dadoše svoju misao za posve nešto drugoga nego što su želeli. Međutim sada bi trebali ponovno rada, ponovno misli. Jer mir je ono stanje, u kojem se prirodno neprijateljstvo ljudi, manifestira stvaranjem mesto rušenjem, veli Valery. I nije li moderni Hamlet već klonuo pod tolikim brdima otkrića, spoznaja, i knjiga, nesposoban, da se opet dade na beskonačan rad, umoran da producira . . . ?!

Valery-a zanima naročito pitanje, šta će da bude sa Evropom? Jer na današnjoj točci razvoja, od najveće je važnosti baš to, da li će Evropa sačuvati i dalje svoju prednost u svemu, i voditi prvu reč kao i do sada u kulturnom i socialnom razvoju. Jer zašto je taj mali poluotok azijskog kontinenta (što uistinu i jest!) bio jači i važniji od čitavog ostalog velikog sveta, ako ne zato što masa nije odlučivala, već vrednost? I to duhovna vrednost sama u sebi, i kao svoj vlastiti cilj, bez obzira na aplikaciju, koja odmah mora da računa s masama. Sada je naprotiv aplikcija sve više u toku; znanje postaje, ne više ciljem za sebe, već služi kao vrednost koja se izmenjuje, eksportira, multiplicira, prelazi na mase, a s njome i merilo koje određuje prednost. Može li u tom slučaju, kad mase ulaze na vagu, da Evropa i dalje sačuva prednost...? — Valery nije pesimist i izlaz iz ove situacije traži u individualnoj slobodi traženja, te u osobnoj borbi misaonog čoveka sa socialnim životom. To je opet povratak k individualizmu, jedan malo neobičan pojav u ovo doba sveopćeg udruživanja, komunizma i socializacije.

*

Od njega nije mnogo daleko ni g. *Vanderem* koji u »Revue de Paris« piše o novim pojavama u francuskoj književnosti. Manifest *Romaina Rollanda* intelektualcima čitavog sveta poznat je već sigurno i kod nas. On je išao za tim, da udruži više intelektualce u radu oko uspostave međunarodnog sporazuma i sloge. Međutim, i ako je taj ostao samo kod dobre namere, jer je uzeo sebi preširoko polje akcije, polje koje je *za sada* još nemoguće obuhvatiti, druga dva ili tri manifesta imali su realnije posledice. Mlada francuska književnost, posle njih, deli se u dve, više ili manje odeljene grupe. Na jednoj su strani ljudi levice, internacionalci, komuniste i socialiste, a na drugoj oprečna skrajnost, sve sama katolička desnica. Prvi su debutirali pod imenom i devizom »*Clarté*« sa izvanredno žestokim i smelim programom i manifestom, a drugi isto tako. Prema jednoj točci programa u kojoj se traži obrana inteligencije, naziva se ova druga skupina »Parti de *l' intelligence*«.

Vanderem konstatira da se tim počinje, ne politika uvlačiti u literaturu, već šta je još gore, literatura u politiku. Međutim to nije samo posledica rata. Rat je doduše jače markirao protivnosti, ali razlika je postojala već pre rata. Već onda je Paul Bourget bio izraziti pristaša katoličke stranke, a Anatole France socijalističke. Sad ljudi hoće da pođu dalje i da se vežu. Čemu? Zar će zato ko između njih bolje pisati ili davati svojim mislima jači umetnički timbre? Neće li to okupljanje koristiti samo stranci, politici, masi, a škoditi literaturi, duhu i istini...? Neće li to značiti razvijati se samo u širinu mesto u visinu, i mesto napred...?!

I konačno, širina je posao jednih, a visina posao drugih. Možda je sled misli g. Valery-a preveć individualističan, ali zato se dade naći izmirenje, a da ni posao individuuma ne trpi. Mnogi se pitaju, zar zaista ne bi bilo potrebno, da naša umetnost postane socialnom, i baš u tu svrhu hoće udruženja. Međutim i to, ako se dogodi, dogoditi će se samo privatnom i individualnom inicijativom, bez udruženja. I konačno: šta je to: socialnija? Nije li to možda posao mase rađe, nego li posao

umetnika? Neće li bolje biti, ako se digne masa k proroku, nego ako se prorok snizi do mase? I nije li možda pametnije da se udruženja osnivaju u tu svrhu, nego da se osnivaju sa ciljem, da umetničkoj slobodi nametnu program i propišu put?!

*

Međutim udruženja se osnivaju i napreduju. Ima dakle jedan uzrok i za to. Socialna svest pisca, osećaj organičkog življenja sa svojom srednom ispoljuje se naročito jako kod grupe »Clarté«. Jedan od vođa joj je Henry *Barbusse*. U njenim krugovima putem članaka i manifesta raspravlja se naročito o pitanju promena, koje je imao da donese sobom rat u književnosti, poglavito pak o tome da li će umetnost i nadalje ostati samo svojinom izabranika, ili će biti ujedno manje mondainska, a više društvena, socialna? Nisu to doduše novi problemi. Pristaše socijalističkih nauka traže već od nazad nekoliko decenija da umetnost bude socialnija, ali manifesti i udruženja će tu slabo pomoći. Socialna svest pisca, njegova lična inicijativa i raspoloženje jedini mogu, da tu uvedu promene.

Druga skupina »Intelligence« sastavljena je od katolika, rojalista i uopće pristaša konzervatizma. U svom manifestu oni nazivaju svoje protivnike boljševicima i slugama Njemačke, koji da su obesčastili i ponizili francusku misao. Ne valja međutim misliti, da se tu radi o piscima trećeg reda, jer osim starog katolika Bourgeta i sada već pedesetgodišnjeg Paula Claudela, francuska katolička književnost ima u svojim redovima pisce koji mogu da se takme sa prvim iz protivničkih redova. I mladi Charles *Peguy*, možda najveći talenat između onih, čiju smrt oplakuje današnja Francuska, bio je mistik i dobar katolik. Pogotovo Claudel, najveći francuski simbolik posle Baudelaira i Maeterlincka, osvaja sve više redove kulturne publike, i nedavno prigodom njegove pedesetgodišnjice progovoriše o njemu sve francuske novine i revije. Jedna izvrsna študija o njemu izišla je nedavno iz pera Josepha de *Tonquedeca*. To spominjem zato, jer mi je poznato, da je jedan od prvih naših književnika preveo Claudelovo remek-delo »L' Annone faite à Marie« za hrvatsko pozorište, i da bi se ono imalo skoro izvađati.

*

Osim ovih udruženja, osnivaju se i druga. Tako su se organizirali i pisci, koji su bili na bojnom polju u društvo »*Ecrivains combattants*«. Književnički stalež, koji je prije bio tako ljubomoran baš na svoju individualnu nezavisnost, sada hoće pošto poto da se organizira, — i to je znak vremena. Ali nastojanje za literarnom produkcijom, za omogućenjem što bogatijeg literarnog razvoja, opaža se i na drugim poljima. Tako na pr. revije koje su bile usled rata prestale izlaziti, opet se pomaljaju: »La nouvelle revue française«, »La revue critique des idees et des livres«, »Divan«, i neke druge. »Divan« je na pr. nedavno posvetio čitavih šest brojeva piscima koji su pali na bojnom polju. (Isto je to učinio i »Bulletin des ecrivains«!). Osim toga počelo je izlaziti i nekoliko novih revija, kao na pr. »Minerve française«, »Les ecrits nouveaux«, »Monde nouveau«, »L' Europe nouvelle«, »La Revue de

l' Epoque« itd. Ova poslednja hoće naročito da prati i strane književnosti, a poznato mi je, da misli osobitu pažnju posvetiti *Jugoslavenima*. O novim izdavalačkim poduzećima neću da vam govorim, jer bi to išlo na dugo. Spominjem samo, da je skupoća knjiga i u Francuskoj velika, ali neke izdavalačke kuće i tome hoće da doskoče. Tako je na pr. izdavač E. Flammarion osnovao novu biblioteku »Une heure d' oubli«, koja za 45 centima izdaje prekrasna dela nove i starije književnosti u opsegu od 70—80 strana.

*

Za ovaj put još da vam spomenem otvorenje »Jesenjeg salona«, a detaljnije beleške o svemu ovome poslati ću vam u drugim pismima. Za čitavo vreme rata »Salon d' automne« nije se otvarao. Baš ovih dana otvorio se ponovno, i za Pariz to je događaj, jer u »Jesenjem salonu« okuplja se sve šta je mlađe, smelije i novije u francuskoj umetnosti. Tu su kubiste, tu impresioniste, neoimpresioniste, radikalni koloriste, stiliste, čisti dekorateri, u jednu reč sve ono što neće da sluša svemoćne doktrine i pravila »Udruženja francuskih umetnika«, i »Narodnog udruženja umetnosti«. Sve ocene su složne u tome da se »Jesenji salon« vraća sad jači i bolji nego pre, ali i svi naglasuju jednu činjenicu: da je sve to daleko solidnije i mirnije, nego pred pet godina. Čak ni kubiste više nisu tako intransigentni, i u mnogočem su se približili publici. Za neke od njih tvrde čak listovi, da se približuju klasicizmu. To je znamenita pojava. Ali znamenita je i ova: Francuska vlada je odredila, da direktori umetničkih škola, i profesori pojedinih odelenja ne smjiu da budu stalno imenovani, već samo na pet godina. Tako će se zaprečiti, da umetničke akademije i konzervatoriji, postanu zavodi za ubijanje novih poriva i novih ideja, kao što je to naročito kod nas... Jel' tako, gosp. Uredniče?

S. Pavlović.

BELEŠKE

BOGDANOVIĆEVI PREVODI SHAKESPEARA. Nedavno je »Matica Hrvatska« (u izvanrednim izdanjima) izdala dvije Shakespearove tragedije, »Otela«, i »Kralja Leara«, u prevodu dr. Milana Bogdanovića. Shakespeare je bio kod nas dosta prevađan, ali nikada sistematski, a vrlo retko dobro. Na hrvatskoj strani ističe se jedino Nazorov prevod »Machbetha«, dok je Vojnovićev prevod tog dela rađen po Maeterlincku. Kod Srba su uspelije prevode dali Laza Kostić (nekoliko tragedija), i Svetislav Stefanović. Za ovoga poslednjeg čujemo, da sprema i celokupni prevod Shakespearovih dela. Kod Slovenaca su zanimljivi Cankarovi prevodi. Sve ostalo, što se kod Srba i Hrvata prevađalo, manje je ili više slabo uspelo. Prevodi koje je hrvatsko pozorište iznašalo pred publiku bili su ponajviše takvi, da nisu ni iz daleka mogli da reprezentiraju Shakespeara, a oni između njih, koji su bili štampani, bili su kadri da kod čitalaca stvore uverenje, da je Shakespeare pesnik na visini Matije Bana, ili Mirka Bogovića. Međutim Shakespeare je tako dragocena svojina svakog kulturnog naroda, da je upravo sramota i najgori znak za naš kulturni niveau, bila činjenica, da naša publika nije mogla da ga čita nego u lošim, a često i u nikakovim prevodima. Kod drugih naroda književnici naročitih sposobnosti stvaraju sebi životnu zadaću prevađanjem Shakespearovih dela. Prevodi dr. Milana Bogdanovića takvi su, da u nama pobuđuju želju, da i on uzme to sebi kao životnu zadaću: da nam *čitavoga* Shakespeara malo po malo prevede, i da nakladu dog velebno dela i plemenitog truda preuzme i nadalje »Matica Hrvatska«. Ona to može lakše nego privatni nakladnik, a to je i njena dužnost. Prevodi Otela i Kralja Leara čitaju se zaista pravim užitkom. Doseći lepotu tako visokog i kompliciranog originala, kao što je Shakespearov, teško je, pogotovo obzirom na mnoge nejasnoće, na česti pučki dialog, naročite lokalne izraze i aluzije, zatim na jezgrovitost i kratkoću engleske fraze, i zbijenost stiha. Ali moramo priznati, da je dr. Bogdanović sve te poteškoće upravo zadivljujućim uspehom rešio. Spomeniti ćemo samo pučke Shakespearove pesmice, kratkog stiha, strogo rimovane, jezgrovite kao što samo pučka popevka može da bude, pa je i njih dr. Bogdanović posve lepo znao da prevede, sačuvavši i dikciju, i ritam, i rimu, a ujedno spasivši jasnoću. Sem toga, prevodi dr. Bogdanovića su solidni, potpuni i kritički. Našla bi se možda i u njima po koja omaška, ali u glavnom zadovoljavaju potpuno. Svakoj drami dodan je istorijski, bibliografski, i estetski predgovor, rađen prema novijim rezultatima istraživanja. Dr. Bogdanović je već prije preveo »Komediju zabluda« i »Konac djelo krasi«, pa se nadamo, da će biti suglasan s našom željom, i preko naše pomlađene i sve agilnije »Matice«, pružiti našem narodu u dostojnom ruhu najvećeg dramskog pesnika sveta. *X.*

S. GREGORČIĆ: POEZIJE. (Sv. I.). »Jugoslovanska knjigarna« u Ljubljani počela je izdavati Gregorčičeve pesme u lepoj džepnoj ediciji, uvezanoj u fino platno, zlatorezom, vrlo elegantno i ukusno.

Simon Gregorčič je te pažnje svakako i vredan. Između Prešena i Župančiča, on je jedan od najboljih slovenskih pesnika, a sigurno najpopularniji. Gregorčič je pravi narodni pesnik slovenske zemlje, slovenskoga seljaka i slovenskog pučkog osećaja, koji je upio u se ne samo vanjsku formu slovenskog narodnog izražavanja, nego i njegov način mišljenja i poimanja. A uza sve to Gregorčič je posve fini liričar, na visini svoje dobe, i svež tako, da je ta svežina i danas živa. Svima koji žele upoznati slovenske literarne prvake preporučamo ovo ukusno izdanje.

ANDRIJA MILČINOVIĆ: MALI LJUDI. (Zagreb 1919. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske).

Shvatljivo je: kad mlada čoveka ponese polet i ambicija, pa je u stanju čudo da počini samo da se istakne i pošto po to dođe do cilja koji je sebi uobrazio. On je tada slep, gluv i neosetljiv, i potrebno je nekoliko puta, kao Don Quijote, da udari o vetrenjaču, pa tek onda da dođe pameti, i zajedno s nama da se naruga samom sebi. To je moć iskustva i blagorodstvo svesti koja se rađa u njemu.

Razumljivo je i dâ se opravdati: krvav znoj i tragika onog čoveka koji se po nesrećnom sticaju prilika ili zbog korice leba, mora da bavi poslom koji mu nikako ne ide od ruke i gde je potpuno odsustvo talenta.

Ali da jedan čovek sa punom glavom sedih vlasi zadrži ludu upornost i bezobzirno guranje onih prvih, a bez velike nužde da radi gore i bednije od ovih potonjih, kao što je to slučaj kod g. Milčinovića, onda je to za savesne i svesne ljude takova pokora, koja izazivlje u njih neizrecivo sažaljenje i odsudu, i radi koje su u stanju da pocrvene od stida zbog njega.

Zar je odista moguće da je g. Milčinović ušao u starost a da se ni jednom nije obazreo da vidi, šta ostaje iza njega: bedna gomila svakojake pisanije, počam od notica, »kritika« i »feljtona« na zadnjim stranama revolverskih listova, pa do »članaka« i »novela« po revijama i knjigama. U tom svom mukotrpnom radu na putu do slave, zar mu nije nikad niko bar nagovestio: čega god se svojim perom dotakao, da je to samo onesnažio, razvukao, razvodnio, zapravo razljigavio, i da mu nikad, u celom njegovom »književnom« životu nije uspelo da se spusti bar za jednu stopu ispod najobičnije banalne površnosti.

Daleko je od nas namera da tangiramo ličnost g. Milčinovića, koji će možda baš zbog toga što nikako ne ume da pogleda sam svoj rad, poverovati više u zavist, zlobu ili rđavost ljudsku, nego u svoju vlastitu ograničenost i dosadu kao pisca, koja je već prevršila svaku meru. Jer, na pragu pedesetih svojih godina napisati ovake nedotupavne pripovetke kao što su »Na vjenčanju« i »Na ivici«, a naročito »Sanje«, koje nisu ništa drugo nego loš prepis zapisnika neke nemoguće i idijotske sednice gradske skupštine, koji je skuntario kakav grešni perovođa — i sve to zgrnuti u knjigu, narinuti se, u današnje skupo doba, Matici Hrvatskoj, i usuditi se izaći javno pred svet kao umetnik i »književnik naroda hrvatskog« kao što se nekad potpisivaše, onda je bezuvetno potrebno, ma koliko od toga zazirali, da se isto tako javno i otvoreno tom čoveku već jednom kaže istina u lice. *B. M.*

ANTON MELIK: ZGODOVINA SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV (I. del. — Tiskovna zadruga Ljubljana, 1919).

Kao prvi svezak nove slovenske biblioteke »Pota in cilji«, koja hoće da izda zbirku pučko-znantsvenih spisa, izišta je gore naznačena knjiga g. A. Melika, koji je već u »Književ. Jugu« napisao nekoliko članaka pod pseudonimom Anton *Loboda*. To je svakako prvi pokušaj kod nas da se istorija Srba, Hrvata i Slovenaca obradi kao jedna celina i sa stanovišta narodnog jedinstva. G. Melik je o tom pitanju jedinstvene istorije pisao već lane u »Slovanu« i uspešno naznačio dodirne i polazne tačke. On drži da naša plemenska diferencijacija nije nastala prirodno iz nas samih, već su nas izvanji kulturni i politički događaji nasilno rastavili, pa zato ideja jugoslavenskog narodnog jedinstva svađa samo tok istorijskog razvoja u prirodno korito. U ovoj istoriji, g. Melik je hteo osim tog da poda priručnik kojim će Slovenci, uz svoju, upoznati istodobno i istoriju Srba i Hrvata, te tako naviknuti, da je skupa zamišljaju, upoređuju i spajaju. G. Melik je zato naročito isticao one momente, koji su po naš današnji razvoj bili od kapitalne važnosti, i koji mogu da služe kao istorijsko opravdanje i potpora aktuelnoj izgradnji jedinstvene naše nacionalne države. U tom pogledu dobro dolaze i negativne činjenice plemenskih nesloga, služenja tuđinu i t. d. — Prvi je deo obuhvatio istoriju do konca XV. stoleća, a drugi će deo obuhvatiti novo doba. Raspored, naravski, nije bio lak, a vrlo teško je bilo i to da ga se učini preglednim. Knjiga je pisana doduše popularno ali znanstvenom solidnošću (naravski bez pedanterije!), a opremljena je vrlo ukusno i ukrašena crtežima. I. Vavpotiča. Preporučujemo je također Hrvatima i Srbima! *N..*

SVETISLAV TORNJANSKI: U OČEKIVANJU. (Novi Sad 1919. Štamparija Dušana Čampraga. Cena 2 dinara. Ćirilicom.)

Kad smo pripovetku »Klepalo« doneli u našem kalendaru prošle godine, zapazili smo kod g. Tornjanskog izvesne osebine koje nesumnjivo odaju živ, iako odviše sirov talenat, koji će trebati još dosta brusiti i nadopunjavati pa da se otme diletantizmu i početništvu. Sad, sa ovom zbirčicom pripovedaka, malo preuranjenom, dobijamo bolji pregled njegovog rada koji, izgleda, da neće biti kratkovek i slučajan.

U prvih pet sličica, u glavnom podjednakih pored nesigurnosti kod odabiranja i nadovezivanja materijala, starinskog: sentimentalnog ili ditaktičnog izlaganja radnje, ponavljanja zadocnelih i oveštalih osećanja, kao na pr. odviše subjektivnog (da ne kažemo banalnog) isticanja srpstva ili jugoslavenstva — lepo izbija ljubav za decu i smisao da im se prikuči i iznese pred nas i pred njih parče čiste i nepokvarene njihove golubinje duše. I baš zbog toga bila bi šteta, kad g. Tornjanski ne bi obratio više pažnje i studije na tu vrstu dobre dečije književnosti koja je kod nas toliko oskudna. S druge strane opet, poslednja pripovetka »Mati«, svojom mirnoćom, tačnim i neusiljenim opažanjima i razvojom, a naročito tihom nekom tragikom koja nas provejava i netremice drži do kraja, visoko odskače i podiže vrednost čitavoj zbirci. Do duše neobično mnogo podseća na poznatu noveletu »Honorine« Julesa Renarda, ali i za slučaj da ju je autor čitao i čak inspirisao se njome, služi mu na čast da ni malo i ni u čem ne zaostaje za njom. *M.*

LEONID ANDREJEV: ZA FRONTOM. (Zagreb 1919. Izdao nakladni zavod Ign. Granitz. Cena K 5.—.

Veliki simbolist ruski ovde se ostavio svih efekata i šarenila reči, pa u goloj prostoti i mirnoći izraza zahvatio je samo jednu kaplju iz mora bede, duševnog nemira i patnje što se, kao još nešto »bolesno«, mutno i nerazvijeno ali veličanstveno, provlači kroz živote ruskih ljudi. To je čista slavenska nota, slavenska bol, slavenska »bolesna duša«, nama tako poznata i razumljiva, a pred kojom sav ostali kulturni svet stoji zadivljen i sa neshvaćanjem. To je samo produženje i otkrivanje istih lepota i dubina koje osetismo čitajući: Gogolja, Tolstoja, Dostojevskog, Gorkoga ili Čehova.

Ništa tu ne pomažu zapadnjačke krilatice: da ruski pisci na svakoj drugoj stranici proliju čašu suza ili da kult njihovog kajanja nije ništa drugo nego obično uživanje. Ali kad ovakav jedan bednik i neznatnik, kao što je Ilja Petrovič, koji sam za sebe veli: »Živio sam kao »stanica« i umrijet ću kao »stanica«, — završava svoje izmirenje sa životom time što na sebe navlajuje terete onih najvećih i najjačih, i još u skromnosti svojoj dodaje: »Molim od sudbine samo to, da patnju koju primam na sebe u poniznosti ne bude uzaludna«, onda nemamo kud no da se do zemlje poklonimo pred veličinom te duše. *M.*

PETAR GRGEC: JUGOSLAVENSKI ARGONAUTI. (Istinita slika iz talijanskog ropstva). Izd. »Narodna Knjižara« Zagreb.

Po celoj svojoj obradi ova je knjiga malo književna, i kao takva ona gotovo i ne pada u dohvat literarne kritike, ali između vojnih i političkih, prilično običnih, opažanja i doživljaja, upleten je opis smelog i lepog dela korčulanskih mornara koji za vremena najžešćeg austrijskog terora prebegoše, na jednoj barci, u Italiju. Stoga je i vredno zabilježiti ovu knjižicu kao jedan prinos u nizu dokumenata o životu i podvizima naše rase u ovo doba. *R.*

NOVA KNJIGA IVA ANDRIĆA. U štampi je i skoro će izići (u nakladi »Dana«, Novisad-Beograd) *Put Alije Đerzeleza* od Iva Andrića.

NOVE KNJIGE

Isidora Sekulić: Iz prošlosti (Beograd-Sarajevo 1919. Izdanje I. D. Đurđevića. Ćirilicom. Cena ?)

Isidora Sekulić: Đakon bogorodičine crkve (Zagreb 1919. Izdanje Z. V. Vasića. Ćirilicom. Cena ?)

Božidar Purić: Pesme o nama (Beograd 1919. Izadanje knjižare S. B. Cvijanović. Ćirilicom. Cena 3 din.)

Milica Janković: Neznani junaci (Beograd 1919. Izadnje S. B. Cvijanovića. Ćirilicom. Cena 2 din.)

Miloš Crnjanski: Lirika Itake (Beograd 1920. Izdanje S. B. Cvijanovića. Ćirilicom. Cena ?)

Vlasnik i odgovorni urednik, Branko Mašić

Hrv. štamparski zavod d. d. u Zagrebu.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 107990803